YVES-MARIE BERCÉ
MODERN AVRUPA'DA AYAKLANMALAR VE DEVRİMLER

MODERN AVRUPA'DA AYAKLANMALAR VE DEVRİMLER

YVES-MARIE BERCÉ
ÇEVİREN: MUNA CEDDEN

Yves-Marie Bercé, Tarihsel belge uzmanı, Roma Fransız Okulu eski üyesi, Reims Üniversitesi'nde modern tarih profesörüdür.

Muna Cedden, HÜ Fransız Dili ve Edebiyatı mezunu ve profesyonel turist rehberi.

Mezarlarınıza Tüküreceğim (Boris Vian'dan çeviri, Akyüz Yayınları)
Sömürgecilik Tarihi (Marc Ferro'dan çeviri, İmge Kitabevi Yayınları, 2002)
Modern Avrupa'daAyaklanmalar ve Devrimler (Yves-Marie Bercé'den çeviri, İmge Kitabevi Yayınları, 2003)

Yves-Marie Bercé
Révoltes et Révolutions dans l'Europe moderne
(XVIe-XVIIIe siècles)
ISBN 975-533-377-0

1. Baskı: Mayıs 2003

Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Turan

Editör
Mehmet Ali Kılıçbay.

Düzelti
Alaattin Topçu - Olcay Zengin

Dizgi
Yalçın Ateş

Kapak
Leyla Çelik

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset (312) 418 70 93/94

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: www.imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr

İmge Dağıtım

Ankara
Konur Sokak No: 43/A Kızılay
Tel: (312) 417 50 95/96 - 418 28 65
Faks: (312) 425 65 32

İstanbul
Mühürdar Cad. No: 80 Kadıköy
Tel: (216) 348 60 58
Faks: (216) 418 26 10

Yves-Marie Bercé

Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler

XVI.-XVIII. Yüzyıllar

Fransızca aslından çeviren
Muna Cedden

İçindekiler

Giriş

İddialı denemeler kaleme alan pek çok araştırmacı, kurumların ve toplumsal grupların bir tür statiğini ya da dinamiğini yoğurmak üzere, devrimci olguların birliğini keşfetmek, aralarındaki bağıntı ve ayrışmalarını kurmak için uğraşmaktadır. Toplumlara uygulanan mekanik yasaların teorileştirilmiş bir resmini önerme olanağı olmadığından, burada, sosyolog ve siyaset bilimcilerin yararlanmaya alışık oldukları örnek stokunu yenilemekle yetiniyoruz.

Ayaklanmalar ve Devrimler başlığının kendi de bizi tanımlamalarda bulunmaya, bu kavramların sınırlarını çizmeye çağırmaktadır. Bu tanımlamalar olayların korkunçluğunu, olaylardaki aktörlerin niyetlerini ve önceden var olan duruma oranla gerçekleşen kopuklukların yoğunluğunu sorgular. Tarihin ve gelişme evrimlerinin çizgisel olduğuna ilişkin fikirlerin XVIII. yy.'dan itibaren değer buldukları kabul edilecek olursa, 1789 Fransız Devrimi'ne bir başlangıç olarak yer vermemiz gerekir. Bu tarihten önceki hiçbir

ayaklanma öyküsüne bir devrim olarak bakılamaz. Böylesi bir adlandırma kavgasına girişmektense, burada, tarihyazınsal yöntemleri izlemekle yetineceğiz. Birleşik Eyaletler'in bağımsızlık savaşı ya da Büyük İngiltere İsyanı gibi kimi başat bunalımları devrim diye adlandırmakla yaygın bir kullanıma uymuş oluyoruz; ancak bu seçimle, katı ve zorunlu olarak keyfi bir tanımı referans olarak almış değiliz. Bu kavgalardan kurtulmak üzere, isyanın ve devrimin ortak yanlarının neler olduğu araştırılabilir. Siyasal oyunda isyancılar da, devrimciler de kolektif şiddete başvururlar. Kurumların barışçı mecraları açık şiddetin devreye girmesiyle bulanır. Elde edilecek şey, aktörlerin nitelikleri ve sayıları, amaçları ve araçları her ne olursa olsun, bu olaylar barışçı yolların terk edilmesi, olağan kuralların devre dışı bırakılması, bir kesinti döneminin seçilmesi ve silahların zincirlerinden boşanması noktasında buluşur. İşte bu denemenin konusu da isyanın ve devrimin başat ortak noktasıdır, yani siyasal şiddetin bilgisi.

XVI. yüzyıl ile XVIII. yüzyıl arasında gelişmekte olan devlet aygıtları, gıdasal kendine yeterlikten, çok yavaş bir biçimde değişim ekonomisine geçme yoluna iyi kötü girmiş bulunan ve eşit olmaktan çok uzak düzeylerdeki ekonomilerle sınırları son derece belirgin bir çerçeve sunmaktadır. Avrupa'nın doğu, güney ya da dağlık sınırlarında hâlâ yalıtılmış birimler, eski toplumsal durumlarını uzun zamandır sürdüren geri kalmış kalıntılar bulunuyordu. Sonuç olarak, XVIII. yüzyılın sonunda yaşanan devrimler siyasal modellerde ve toplumsal ilişkilerde fazlasıyla keskin bir dönüm noktası yaratmıştır ve bu dönem tarihyazımı açısından öylesine zengindir ki, buna özgün bir katkıda bulunmayı iddia etmek olanaksızdır. Dolayısıyla, bu çalışma Fransız Devrimi'nin arifesinde noktalanmıştır. Ancak daha sonra, XIX. yüzyılda kırsal dünyada yaşanan toplumsal ve ekonomik dönüm noktaları, kırsal kesime özgü olarak or-

taya çıkan karışıklıklar dizisini resmeden örnekleri aramak üzere, 1848 yılına kadar izlememize olanak tanır.

Bu çalışmanın sınırları, yalıtılmış bir araştırmacının sınırlarıdır, onun belge eksiklikleri ya da dilbilimsel eksiklikleridir. Bu çalışmanın taşıyacağı önem, her türlü kesin yargıdan uzak olmak üzere, bir sorunsala getireceği yeni yaklaşımlar, yeni önermeler ve hipotezler ölçüsünde kalacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Kurucu Efsaneler

1830 yılına doğru kaleme alınmış olan *Tarih Felsefesi Üzerine Dersler* başlıklı çalışma, tarihsel idealizmin en olgun ifadesidir. Bu eserinde Hegel, modern devletin Reform Hareketi'nden; XVI. yüzyılda düşünce özgürlüğünün sağlanması ve aklın ebediyen egemen olmasıyla doğduğunu söylüyordu. "Devletin din temeline oturduğunu bu anlamda almak gerekir. Devlet ve yasalar dinin gerçekliğin koşullarında belirmesinden başka bir şey değildir." Bu anlamda, Reform'un ruhsal bunalımın, tüm modern siyaseti kurmuş olduğuna dair Hegelci hipotez, bir tanıtım yazısı yerine geçebilir. Kimi yazarların tarihin altüst oluşlarının nedeni olarak görme alışkanlığında oldukları maddi gerekçelere rağmen düşünceler, yazılar ve sözler acaba isyanların ortaya çıkmasında temel bir rol oynar mı? Büyük sarsıntıların her birinin temelinde bir düşünce akımı, bir hak iddiası, ayaklanmaya sürükleyici bir model ya da amaç olarak hizmet edecek bir program taslağı bulunabilir mi?

Marx; düşüncelerin çekiciliğinin karşısına materyalist bir sağduyuyu koyuyordu. "Düşüncelerin, görüşlerin ve kavramların, tek sözcükle insan bilincinin yaşam koşullarına, toplumsal ilişkilerine, toplumsal varlıklarına göre değiştiğini anlamak için derin bir bilgeliğe sahip olmak gerekir mi? Düşünceler tarihi, manevi üretimin maddi üretimle aynı zamanda dönüşmekte olduğundan başka neyi gösterebilir ki? Belli bir döneme hâkim olan düşünceler egemen sınıfın düşüncelerinden başka bir şey asla olmamıştır" (*Komünist Manifesto,* 1848).

Onyıllarca süren pozitivist araştırmaların ardından, olguların ya da düşüncelerin determinizmine ilişkin tümüyle akademik tartışma hâlâ çözüme ulaşamamıştır. Tarihçilere düşen iş ise, bu sıkıntılı durumdan kurtulmak için, bir olgunun hem neden hem de sonuç olmasını sağlayan içtepkime ve geritepkime mekanizmalarını anımsatmaktır; olgular zincirindeki ilk halkanın nerede bulunduğunu hiç kimse kesinlikle söyleyemez. İdeolojilerin iş görürlüklerinden, bunların ilk hareketi verme kapasitelerinden söz etmektense, burada, ideolojilerin ifadelerini bulmalarını sağlayan tarihsel koşullardan, Eski Rejim altındaki toplumların hoşnutsuzluklarına ve şikâyetlerine yol açan çevresel nedenleri dile getirmeye çalışacağız, yani mevcut düzeni reddetme argümanlarının ortaya çıkmasından söz edeceğiz.

ŞİKÂYETLERİN KALEME ALINMASI

Bireysel bir dilekçeyle ya da ortaklaşa bir başvuru mektubuyla hükümdara başvurmanın mümkün olmadığı bir krallık kuşkusuz var olmamıştır. Hatta bazen, bu türden tartışmaların belli aralıklarla ve belli bir düzen içerisinde devreye girmesini bile öngören kurumlar olmuştur. Bunlar, hükümdarlar ve büyük vassallardan oluşan meclislerinden başlayıp, saray meclislerinden ya da yerel meclisle-

rinin ve sıradan uyrukların istek ve şikâyet dilekçelerine kadar yukarıdan aşağı doğru sıralanırdı. Herkesi kapsayan bir hak olan hükümdara başvurma hakkının kökeninde hükümdarın baş adalet dağıtıcısı olması yer alır, böylece hiçbir şikâyetçiyi reddedemezdi. Ancak bu hakkın kullanılmasını sınırlayan arızi kurallar da vardı, örneğin hükümdara başvurma hakkı yalnızca bazı yüksek kişilere tanınabilir; başvurma konusu olacak gerekçeleri sınırlanabilir, başvuru hakkının kullanılma alanı hukuğun bazı alanlarıyla veya bazı yönetim kesimleriyle sınırlandırılabilirdi.

Fransız monarşisinde, her tabaka veya cemaat krala bir uyarı mektubu sunabilirdi. Örnek verecek olursak, belli bir bölgenin ya da tüm krallıktaki ruhban sınıfı bir kâhyalığın veya bir yargıçlığın memurları özel bir iş için kralın meclisine bir vekil gönderebilir, daha genel işler içinse temsilciler gönderebilir ya da yönetimin aldığı kararı eleştirmek ve sonuçta reddetmek anlamına gelen eleştiri yazıları kaleme alabilirlerdi. Etats Généraux, XVII. yüzyıla kadar iyi işgören siyasal birer araç olmuştur. Etats Généraux, ulusun içersinde yer alan her toplumsal tabakanın hükümdara karşı yükümlü olduğu "yardım ve danışma" görevini en yüce biçimde yerine getiren oluşumdu. Etats Généraux oturumlarının iç savaş ya da naiplik dönemlerinde artması, kralın, kendi hâkimiyetinden emin olduğu zamanlarda, Etats Généraux'ya başvurma zorunluluğunu unutma eğiliminde bulunduğunu gösterir. Din savaşlarının ve reşit olmayan kralların art arda sıralandıkları 1560-1652 yılları arasındaki sıkıntılı dönemde, Etats Généraux'ya en az altı kez başvurulmuş, bunların kimi başarıyla, kimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. *La Fronde* döneminde (XIV. Louis'nin reşit olmadığı 1648-1652 yılları arasında Mazarin'e karşı yapılan ayaklanma ç.n.)

Mart 1649 ve Eylül 1651'de Etats Généraux'yu topla-

ma tasarılarının başarısızlığa uğrama nedeni, memur birliklerinin, temsil gücü bulunan bu oluşumların siyasal rekabetinden çekinmeleriydi. Etats Généraux'nun kaleme alacağı dilekçelerle saray meclislerinin eleştiri yazılarının birbiriyle çelişebileceği düşünülmüştü. Ancak kimi beldelerde, hatta bölgelerde yerel meclis toplantıları yapılmıştı ve bu toplantılardan bugüne kalan defterlerden anlaşıldığı üzere, devlet aygıtında ciddi bir dönüşüm söz konusuydu.

XVI. yüzyıla ve çoğu zaman daha ileri tarihlere kadar düzenli aralıklarla toplanan pek çok bölgedeki yerel meclisler, asker toplama ve barındırma, vergi tutarlarını ve yükümlülerini saptama gibi konuları Etat Généraux'ya göre daha doğru bir şekilde ele almıştır. Bu *Etat*'lar eleştiri yazısı kaleme alma inisiyatifini de kullanıyordu. Başlıcaları Burgonya, Brötanya, Provence, Languedoc ve Béarn'dakiler olan bu *Etat*'lar, 1789 yılına kadar varlığını korumuştu. Her zaman söylenenin tersine, yetkilerinin koflaşması şöyle dursun, bölge insanlarına imrenilecek bir koruma sağlıyorlardı. XVIII. yüzyılda, mali yüklerin artmasına rağmen, Provence ve Brötanya bölgelerinde yaşayan insanlar, doğrudan vergilerin % 1'ini bile üstlenmiyorlardı.

Uyrukların sonuncusu bile kralın özel Meclisine (ücret karşılığında) bir dilekçe gönderme hakkına sahipti. Yönetimin bu organına başvurmak için dilekçe göndermek olağan bir işlemdi. Bakanlara da dilekçe sunmak ya da herhangi bir istek yazısı göndermek mümkündü. Zaten bakanlar şikâyet, ihbar, tavsiye ya da tasarı gibi çok çeşitli türde bol miktarda mektup alırlardı.

Bu uygulamalar, yalnızca Fransız sistemine özgü değildi. Rusya'da *Zemski Sobor*, Orta Avrupa ülkelerinde Diyet, İber yarımadasında *Cortes*, İngiltere'de belde meclisleri, en azından XVIII. yüzyıla kadar çok önemli siyasal birer rol oynamıştı. Bazı krallıkların Diyetleri (Polonya, Macaristan, Hırvatistan) hükümdarı seçme ve bu yolla ona bir

reformlar dizisi dayatma gücüne sahipti. İmparatorluğa bağlı ülkelerde ya da İskandinav ülkelerinde, diyetlerin ve meclislerin çoğu, hiç çekinmeden itiraz yazıları kaleme alarak (*gravamina*) bunları en keskin tartışmalarla, hatta silaha sarılarak savunabilirdi.

İktidara itiraz etme konusundaki bu yöntem örnekleri, herhangi bir kaygı ya da fikir ayrılığı durumunda, hoşnutsuz kişilerin doğrudan hükümdara başvurmalarına izin verir gibi görünmektedir. Okul görmemiş köylülerin egemen oldukları isyanlarda bile, bir istekler listesi halinde yazılan bu dilekçelerin kullanılması bilinen bir yoldu. Bu dilekçelerde son derece önemsiz veya dramatik şikâyetler yer alabilir, kimi zaman devletin üzerine oturduğu temelleri sorgulamaya varacak kadar ileri gidebilen ve beceriksizce kaleme alınmış maddeler halinde tasarılardan söz edilebilirdi.

Dilekçe hakkının tanınıyor olması, elbette dilekçenin kolaylıkla ve herkes tarafından sunulabilmesi olduğu anlamına gelmiyordu. Dilekçede yer alan taleplerin ille de yerine getirildiği anlamı da taşımazdı, ancak böylesi bir hakkın varlığı önü alınamaz umutların kapısını açıyordu.

İsyankâr defterlerin yazarlarında asla bir isyana kalkışma bilinci bulunmazdı, monarşiye gösterdikleri sadakat duygusunda bir eksiklik de yoktu. Bu yazarların yaptıkları şey yalnızca olağan şikâyet dilekçesi döşenmekti; bir şeyleri protesto ederken krallık tacına olan bağlılıkları sürerdi; isyankâr defterlerini tutarken geleneksel dilekçe formuna iyi kötü uymaya çalışırlardı.

Olayların akışına ve güçler arası ilişkilere göre, yerel eşraftan ikna edilmiş ya da zorlanmış birinin, başkaldırmış olanları temsilen, krala bu türden isyankâr bir defter ilettiği, hatta bu defterlere resmi birer yanıt verildiği bile olmuştur. Bakanlardan biri defterdeki sayfa kenarına maddeleri not eder; defterdeki başlıca konular meclisin bir karar

metninde yer alır, hatta daha da diplomatik bir üslupla, kralın bir bildirisine konulabilirdi.

Kralın gözlerini kendi kaderleri konusunda açmaktan başka bir şey ummayan bu uyruklar, girişimlerinin bir tür isyan olduğunun farkında değillerdi. İstemeden ve farkında olmadan, yasal dilekçe aşamasından isyan manifestosuna geçmiş olurlardı. Böylelikle, Fransa'da Akitanya'nın *Croquant*'ları, Rus serfleri, Avusturyalı köylüler, hükümdarlarına mektuplar ya da temsilciler gönderirlerken, yerine göre ya kabul görürler ve sözlerine kulak verilirdi ya da kapı dışarı edilirler, saygısızlıkla suçlanarak hapse atılırlardı.

İsviçre'de Basel bölgesi piskopos-prensine bağlı Jura köylüleri, 1726 yılında yasal düzenlemelere karşı bir protestoda bulunmak istemişler, bunun için o minicik piskoposlukta yürürlükte olan yüzlerce kararname ve geleneğin yasalaşmasına itiraz etmek istemişlerdi. Porrentruy'e komşu Ajoie kesimindeki beş beldeye bağlı köylüler ormanlar üzerinde var olan haklarının tehdit altında olduğunu düşünüyorlardı. Yörede bulunan arşivlerden 1517 tarihli eski bir metin bulmuşlardı, bu metinde ormanlar üzerindeki hakları belirtiliyordu, Eylül 1730 tarihinde köylüler bir çayırda bir araya gelerek "kendilerini temsil edecek kişileri" seçmişlerdi. Temsilciler Basel sarayında, piskopos-prensin önünde, bu olmazsa, çok uzaklardaki hükümdarları imparatorun önünde köylülerin haklarını savunmakla görevlendirilmişlerdi.

Ajoie temsilcileri tam on yıl boyunca haklarını savundular. Piskoposluk yönetimi altında beş oturum yapılmış, altı yıl boyunca da Viyana'da savunma yapılmıştı. Talep ettikleri hakkın eskiliği, dava konularının maddi açıdan önemsiz oluşu, beldelerde bulunanın dışında piskoposlukta başka bir yürütme gücünün olmayışı, üstelik piskoposluk makamının boş oluşu birer başarı şansı gibi görünü-

yordu. Başa yeni bir prensin geçmesi, kendine bağlı bilgiç hukukçuların inadı ve prensin Fransa'yla olan ittifakı sonucu Franche-Comté'den (Fransa'nın doğusunda bir bölge) gelen askeri birlikler duruma müdahale etmişlerdi. Müdahalenin ardından, köylülerin temsilcileri Nisan 1740 tarihinde tutuklanmış ve aynı yılın Ekim ayında idam edilmişlerdi. Bu trajik sonun çerçevesinde, köylülerin haklarını savunma metinleri isyankâr birer metin olarak görülmüş ve bahtsız temsilciler de birer ayaklanma kışkırtıcısı durumuna düşürülmüşlerdi.

Davalarının haklılığına inanmış olan hoşnutsuz köylüler, şikâyet konularının çevresinde toplanmaya ve öfkelerini birleştirmeye başlamışlardı. Alarm çanını çalmışlar ve kendilerini bir kilisenin girişinde buluvermişlerdi. Sayıları kalabalıktı, içtikleri şaraptan iyice kızışmışlardı ve her zaman olduğu gibi de silahlıydılar. Dilekçe isyan eyleminin önünde yer alacağına, kimi zaman, isyan her türlü hak iddiasının önünde yer alabilir, şikâyetler dile getirilmeden önce şiddetin dili devreye girebilir. İşte o zaman, patlamanın ardından, isyana kalkışanlar, olayların akışı içinde ne yaptıklarını düşünmeye, durumlarının zorluklarını kendilerine ve başkalarına açıklamaya çalışırlar. Şikâyet dilekçesi döşenmek için kalemin ele alınması yerine silaha sarılınması, hoşnutsuzların kendileri hakkındaki düşüncelerini değiştirmez. Silahlı olarak bir araya gelmelerini meşru bir kendini savunma hakkı olarak görürler. Tıpkı bir dilekçenin sunulması gibi, isyancı ortakların silahlanması da bir hak şeklinde gösterilebilir. Zaten kurtlara, haydutlara ya da düşmana karşı silaha sarılmaya izin veren yasalar da eksik değildir. Silaha bu kendiliğinden başvurma, bu durumda fazlaca ateşli bir sadakatten, bir tür beceriksizce itaatten başka bir şey değildi.

İşte, bu konuda, Norfolk kontluğunda (İngiltere) ortak toprakları çevreleyen çitlere karşı çıkan köylülerin Ha-

ziran 1549'da isyanı. Olay, şurada burada toplaşan köylülerin sürülerin geçişlerini engelleyen çit konumundaki taflanları sökmeleriyle başlamıştı. Köylüler kendilerine bir de önder bulmuşlardı; bir soyluya ait bir toprakta kiracı çiftçilik yapan Robert Kett. Kett birkaç gün içinde, on altı bin adam toplamış ve en yakın kent olan Norwich surlarının dibinde adalet istemeye gitmişti. Köylüler istekleriyle ilgili bir listeyi kaleme almayı, ancak barikatlarla çevrili kentin önüne vardıklarında akıl edebilmişlerdi. Yirmi dokuz maddelik bir liste hazırladılar; açıklamalarına göre, istedikleri yalnızca krallık yasalarının uygulanmasıydı, çünkü kötü yargıçlar bu yasaları kiracı çiftçilerin ve yarıcıların aleyhine ihlal ediyorlardı.

Bildiri yayımlamak ise başka bir siyasal üsluptu; bu yöntemle isyancılar yeni yeni yandaşlar kazanmaya, yarattıkları olayların yankılarını büyütmeye, sayılarını artırmaya çalışırlardı. Bu atık, uyruğun basit ve yalvaran davranışı değildi; insanların hırslarını ateşlemek, katılımları ve silahlanmayı hızlandırmak için yapılan törensel bir beyan eylemi olurdu. Bu, komplocuların, unvanları ellerinden alınmış prenslerin, düşkün hanedanların, hükümdarların savaşa girerken kullandıkları dildi. Bunlar haklarının varlığını iddia ederler, meydan okurlardı. Bu beyanlar sosyoekonomik yaşamdan ya da kurumların işleyişlerinden çok, iktidarın doğası ya da bu iktidarın el değiştirmesi hakkında olurdu. Köylü meclislerinin toplantı çağrıları, birbirini tanıyan kişiler arasında bir ilçeden diğerine yapılır, çağrı yazısı kopya edilerek pazar yerindeki bir direğe ya da bir kilisenin kapısına asılırdı. Prenslerin beyanları çoğunlukla basılı olur ve başka bir düzlemde benzeri bir yöntemle gizlice dağıtılırdı. Beyanlar sadık kişilere emanet edilir, kılık değiştirmiş haberciler eliyle bir şatodan diğerine götürülür, belediye yazı işlerine gönderilir, geceleyin bir mahkeme binasının kapısına asılırdı.

Bu şekilde aktarılan manifestolar yankı bulur ve bir beklentiye yanıt olursa, çok geniş bir yayılma alanı bulabilirdi. Günümüze kadar ulaşabilen kopyalar, ya baskıcı bir işlem sonucu demetler halinde ele geçirilmiş ya özel arşivlerde oraya buraya atılmış ya da bilgili bir meraklının koleksiyonuna girmiş halde bulunmuştur. Bir metnin harekete geçirici rolünü gösteren en parlak örnek, kuşkusuz Almanya'daki Hödükler'in* On İki Maddesidir. Bu maddelerin, 1 Mart 1525 tarihinde Memmingenli bir kürkçü kalfası olan Sébastian Lotzer tarafından, Güney Almanya'daki bütün toplulukların tüm şikâyetlerini bir araya getirerek yazılmış olduğunu biliyoruz. Metin çalakalem yazılmamıştı; kırsal kesimlerdeki olayların başlangıcından yaklaşık altı ay kadar sonra, köylülerin iddialarına duyarlılık göstermiş olan yarı eğitimli bir kişinin elinden çıkmıştı. Metin, Yukarı-Schwaben (Güneybatı Bavyera) bölgesinden itibaren, Lorraine'e kadar tüm Alman dünyasına yayılmıştı. İki ay gibi bir süre içinde, Thüringen'den Tirol bölgesine ve Alsace'a kadar yirmi kez basılmıştı. On ikinci madde modelin değiştirilebileceğinden, Tanrı kelamı uyarınca uzatılabileceğinden söz ediyordu. Tanrısal bir amacın bu serbest yorumu, en radikallerinden en basitlerine kadar pek çok yerel versiyonun kaynağını oluşturmuştu.

Çeşitli asi gruplarının birbiri ardınca yenilgiye uğramalarına kadar, On İki Madde metni bir propaganda aracı olarak kullanılmıştı. Maddeler köy meclislerinde okunuyor ve okuyan herkes maddeler üzerine yemin ediyordu. Metin köylülüğün bir amblemi haline gelmişti. Alman Hödükleri'nin 1526'da kesin yenilgiye uğratılmalarından sonra bile, Speyer Diyet toplantısında titiz bir incelemenin konusu olmuştu. Köylerin cemaatsel kurumlarını güçlendirme amacı taşıyan daha ileri tarihli kararnamelerde de bu On İki Madde'nin etkisi somut bir biçimde görülmüştü.

* Rastauds: Kabasaba köylüler (ç.n.).

Kimi durumlarda ise, şikâyet listeleri ancak asilerin yenilgiye uğramalarından sonra kaleme alınmıştır. Hükümdar iktidarı çıkan olaylar hakkında soruşturma açar ve kötülüğün kaynaklarını araştırırdı; bu da zaten başkaldırmış olanların istedikleri şeydi. Prensin görevinin az çok adalet ayrıcalığıyla sınırlı olduğu ilkel devlet düzenlerinde böylesi bir şemayla karşılaşmak mümkündü. Haziran 1636'da Fransa'da, Saintonge bölgesi *Croquant*'larının meclisi krallık birlikleri tarafından dağıtılmıştı. Olaydan iki ay sonra, bölge emini köylerin iddialarını kabul etmiş ve bu konuda bir muhtıra düzenlemişti. Konseye iletilen bu program, isyana kalkan köylerin şikâyet defterlerinden daha bütünlüklüydü.

Ağustos 1647'de ayaklanan Palermo esnaf loncalarının kırk dokuz maddeden oluşan manifestosu halk kışkırtıcılarının bir eseri değildi; manifesto, kentin ileri gelenlerini bir kilisede pek çok kez olağanüstü toplantılara çağırıp bu toplantılara başkanlık eden engizisyon görevlisinin arabuluculuk çabalarının bir sonucuydu. 1773 yılında, yine Palermo'da gerçekleşen bir başka ciddi isyan sırasında da, iyileştirme programı, olaylar sürerken kentin başpiskoposu tarafından toplanan ve kent eşrafından oluşan bir komisyon tarafından geliştirilmişti.

Sonuç olarak, çok genel bir siyasal gelenek anlamında, uyrukların şikâyetlerinin söylemi, kurumsal biçimiyle asla isyancı bir karakter taşımıyordu. Şikâyet dilekçelerini kaleme alanlar bundan ne kadar kaçınırlarsa kaçınsınlar, dilekçenin ifadesini bulduğu dönemdeki çevresel etkenler buna isyancı bir nitelik kazandırabiliyordu. Buna karşın, söylemin içeriği belki de yazarın kastı dışında, milenarist bir ütopyadan izler taşıması durumunda devrimci hale gelebiliyordu.

İsyanlara ilişkin vakayinameler, bize olayların alıp başını gittiği, düşüncelerin çıldırdığı dönemleri ayırt etme ola-

nağını verir. Söylevler ve yazılar çoğalır ve birkaç gün ya da birkaç yıl içinde sosyopolitik düşlemde bir tür patlama yaşanır.

SİYASAL İFADE HALİNDEKİ PATLAMALAR

Toplumsal dokuda uzun süredir var olan gerilimler, bu olağanüstü dönemlerde fırsatını yakalar. Gerçeğin, yanlışın, iğrencin ya da düşselin aniden ortaya çıktığı ve haberci niteliği taşıyan bu ara dönemlerde, her sosyal grup, her düşünce ailesi birikmiş olan şikâyet konularına bir çekidüzen vermekle uğraşır. O zamana kadar acı bir şekilde yaşanan durumlar, artık tahammül edilir olmaktan çıkar ve biçimlenmemiş kin duygusundan gerekçeli iddialar aşamasına geçilir. Bu anların kökeninde her zaman norm eksikliği ve iktidar boşluğu görülür. Bildik otoriteler, egemen meşruiyet, kilisenin yetkileri ani bir baygınlık geçirir gibi olur, kesintiye uğrar. Çocuk-kralların tahta geçmeleri, hanedan kavgaları, dinsel inanda yaşanan bunalımlar söylemde ve yazılarda, şikâyetlerde ve polemiklerde böylesi köpürmelere neden olmuştur.

Bu dönemlerin zaman içinde ve tarihsel rastlantılarla sınırlı olması durumunda, daha sonraki dönemlerde bunlara anlık birer delilik, toplu çılgınlık, kamusal baş dönmesi gözüyle bakılır.

Voltaire, *La Fronde*'dan söz ederken, tam da: "O zamanlar hüküm süren baş dönmesi zihniyeti"nden söz etmiştir.

Siyasal düşlemin fışkırdığı böylesi dönemlerde, her şey sanki aydınlık kafalarda oluşturulmuş ve üst düzeyde bir laf kalabalığının konusu olarak kalmış düşünceler aniden yepyeni bir ivedilik kazanarak belli bir yöne doğru yönelmeye ve çoğalmaya başlıyormuşçasına gelişir. Olaylara ilişkin bunalımların böylesi bir dinamizm gösterebilmesini, isyana doğru bir olgunlaşma gösterebilmesini Giovanni

Botero hissediyordu. Botero'ya göre, bir hükümdarın ihtiyatı onu bazen uyruklarının şikâyetleriyle uzlaşmaya yöneltmeliydi. "Uyrukların, başlangıçta yalnızca basit bir duygu olan heyecanları, zamanla acılaşır ve uyruklar kamplaşmaya başlarlar. Bu durum, zamanla bir isyan gösterisine döner, tıpkı Bohemya Savaşı sırasında Kral Sigismond'un başına ve Flandre Savaşı sırasında Katolik kralın başına geldiği gibi...; eğer, insanlar kan dökmeye koyulurlarsa, adilce işe girişme konusunda perde yırtılmış ve kaygı yitirilmiş olduğundan, tam bir isyana varılır."

İktidarın parçalanması, ortak vesayetlerin ortadan kalkması sonucu, meydanın o zamana kadar sessiz duran güçlere açık kaldığı bu türden sürekli isyanlara, Reform hareketinin kurumlaştırılmaya başladığı yıllarda, Fransa'da yaşanan *la Ligue* (Fransa'da din savaşları döneminde Katolikliği savunmak üzere kurulan (1576), ancak hanedan kavgalarına bulaşan siyasal bir konfederasyon, ed.n.) ve *la Fronde* (Fransa'da XIV. Louis'nin henüz reşit olmadığı dönemde mutlak monarşiye yönelik karışıklıklar ed.n.) bunalımları dönemlerinde ya da İngiltere'deki ya da Napoli'deki devrimlerde rastlanır.

Reformasyon hareketinin dersleri, Gabriel Naudé'yi düşüncelerin silahlardan daha tehlikeli olabileceği konusunda ikna etmişti. "Lütercilerin ve Kalvinistlerin her gün gösterdikleri müthiş gelişmeler konusunda... biraz düşünelim, eminim ki, dillerinden ve kalemlerinden başka bir silahları bulunmayan iki keşişin yönetimde, dinde böylesine büyük ve olağanüstü devrimler ve değişiklikler yaratmasına hayran olmamak elde değildir." Zamanın ötesinde bir mizaha sahip, kinik ve paradoksal bir tonla renklenmiş *Considérations politiques sur les coups d'Etat* adlı eserinde, Gabriel Naudé, direnişleri subaylar değil Protestan papazlar tarafından örgütlenmiş olan ve fanatik kalabalıkların dirençlerinin, verilen vaazlar ve edilen yeminlerle ordularınkin-

den daha güçlü hale geldiği kuşatma altındaki kentleri işaret ediyordu. "Bence, bu türden söylevlerin etkisinde kalmayacak hiç kimse asla olamaz."

Reform hareketinin yayılma hızı herkesi serseme çevirmişti. Almanya'da 1520-1530 yılları arasında, Fransa'da 1550-1560 yılları arasında, kentler ve seçkinler bu yeni inanca yönelmişlerdi. Bu yayılmanın bu kadar ani olarak görülmesinin nedeni, kuşkusuz uzunca bir sürecin sonucu olmasıydı. Duyarlı ve dikkatli bir tarihçiye göre, Reformun kökleri daha uzak ve kalıcı ideallerde aranmalıdır, radikal bir kaynağa yönelme isteğinde ve Tanrı ile kişisel bir ilişkinin araştırılmasında aranmalıdır (P. Chaunu). Ancak ortaçağın süregitmesi geçmişi anlama yeteneği olmaksızın keşfedilemez; o çağın insanları yalnızca matbaaya ve Roma ile var olan bağların kopmasına bağlı olan patlayıcı bir gücü tanımlayabiliyorlardı (Fl. de Raemond).

Yeni inanç biçimlerinin ortaya çıkışının, inanç birliğinin kesinliğinin ortadan kalkmasının baskı makinesinin halkın hizmetine girmesiyle aynı zamanlara gelmesi bir rastlantı değildi. Luther, Papalıkla var olan ilişkilerinin kopması sırasında (1519), üç yıl içinde düşüncelerini dile getiren metinlerden üç yüz bin adedini bastırmış ve tüm Almanya'ya dağıtmıştı. En dolaysız propaganda Ren ekseninde, yolların kesişme alanlarında, kentlerde, üniversitelerde, basımevleri ve kitapçıların çok olduğu yerlerde yoğunlaşmıştı.

Roma'nın üstünlüğüne karşı olan bu isyan, dini alandaki bu manevi otoritenin reddi ortaçağ Hıristiyanlığının manevi birliğine son veriyordu. Doktrinal yetkenin, dinsel vesayetin feshi ideolojik bir berekete, peygamberlerin ortaya çıkmalarına ve mezheplere kapıları açıyordu. Bu ruhsal patlama, haberci niteliği taşıyan bir dönemdi. Florimond de Raemond, "*Herkes nasıl bir din kurucusu olmak istiyordu?*" başlıklı bölümde, bunu şöyle açıklıyordu: Kutsal

Yazıya herkesin kendince bir anlam yükleme özgürlüğü sonucu, kentlerdeki burjuvalar ruhani meclisler kurup kendi makamlarında dinin biçimini yeniden düzenliyorlar ve Protestan din adamlarını gönüllerince ağırlıyorlardı... İçinde bulunduğumuz yüzyılda, tezgâhlarına oturmuş tacirlerin Kutsal Yazıyı arşınla ölçtüklerine, duvarcı ustasının onu cetveliyle düzeltmesine, öğretmenin onu dilbilgisi kurallarına bağlamasına ve hekimin onu doğa felsefesi kitabına tabi kılmasına tanık olduk. Geriye, basit kadıncıkların onu kendi ipliklerine ve iğnelerine göre yargılamaları kalmıştı."

La Ligue partisinin kuruluşu sırasında, matbaa makinesi yine aynı ideolojik silah deposu rolünü oynamıştı. Panayırlarıyla ünlü, bol miktarda basımevi ve seyyar satıcısı olan Lyon kentinin partiye katılması kesin bir sonuç vermişti. 1589'dan 1594'e kadar, *Ligue* yanlısı küçük haber, şarkı sözü ya da taşbaskı broşürlerinden birden fazlası Lyon basımevlerinde hazırlanmıştı. Palma Cayet'ye göre, "Kitapçılar ve basımevleri öylesine çok sayıda küçük küçük ürünler çıkartmıştı ki, halk *Ligue*'i kendinden bilerek bağrına basmıştı"

Paris'te bu broşürlerin ticareti üniversite semtinin dışına taşmıştı ve seyyar satıcılara 1578 yılından itibaren tezgâhlarını I'île de la Cité'de, sarayın dış avlusuna kurma izni verilmişti. Seyyar satıcılar Paris esnaf kâhyasının gözetimi altındaydılar ve sayıları teorik olarak 1616'da elli, 1653'te yüz ile sınırlıydı. Aslında, bir gece içinde gizlice basılan tek yapraklı bildirilerin, kitapçıkların denetimi pek mümkün değildi. *La Fronde* dönemi olan 1648-1652 yıllarında, yeni bir yazı ve söylem patlamasının işaretleri görülmüştü. Le Pont Neuf ve çevresinde bin kadar seyyar kitap satıcısının olduğu söyleniyordu. Denildiğine göre, La Samaritaine, "tüm Paris'in ortak kütüphanesi" haline gelmişti. Yaklaşık 4000 dolayında "*mazarinades*" (*Fronde* döne-

minde başbakan Kardinal Mazarin'i hicveden risale ve şarkılar, ed.n.) basılmış ve bunlardan bazıları beş bin satış rakamına ulaşmıştı. Bu metinler başlangıçtaki mascarade (mizahi hiciv) tarzlarından yavaş yavaş siyaset dersine geçmişti. Paris, Bordeaux ya da Toulouse, Aix ya da Rouen'dan gelen kışkırtıcı haberlerin başlangıçta Mazarin'e karşı silaha sarılma eylemini yaygınlaştırdıklarında kuşku yoktur. Bundan kısa bir süre sonra, bu haberleri yayan broşürler çeşitli partilerin savlarını çevreye yaymıştır.

İngiliz iç savaşı sırasında, krallık iktidarının çöküşü ile dinsel bir yetkeye karşı çıkma olgusu bir araya gelince, yine bu türden bir sarhoşluk yaşanmıştı. Daha 1641 yılında Uzun Parlamento'nun* ilk oturumunda, merkezi kurumların yetkileri ellerinden alınmıştı. Her türlü sansürün kaldırılmasının sonucu, kendini çok sayıda gazete ve siyasal yazının yayımlanması biçiminde göstermişti. Zamanın zihniyetine göre, çok çeşitli ve aşırı uçlarda gezen düşünceler özgürce her yerde dile getirilmişti. Cromwell'in zafer kazanmasına kadar ülkenin her yanında yeni kiliseler, yeni peygamberlere bağlı mezhepler, radikal reformcular ve milenarist vaizler yeteneklerinin farkına varmışlardı. 1641 yılında sadece reformcu olan ülkede, iç savaş sırasında devrimci ideolojik düşünceler gelişiyordu. 1653 yılı sonrasında, henüz herhangi bir monarşik restorasyon umudu yokken bir gerileme başlamıştı; halkın yaşadığı düş kırıklıkları ve buna duyduğu hınç, işleri tersine çevirmiş ve halk uzun bir süre için ütopya üreticilerini ciddiye almaz olmuştu.

Napoli ayaklanması ve İspanyol gücünün gerilemesi, bu kez Akdenizli bir toplum bağlamında benzeri bir düşsel kaynamayı açığa çıkartmıştı. Kral naibinin Temmuz 1647'de attığı geri adımlardan cesaret bulan toplumsal gruplar, isteklerini dile getirmeye ve şikâyet listeleriyle programlar

* The Long Parliament.

düzenlemeye koyulmuşlardı. Olaylardan iki ay öncesinde bile tuz vergisinin kaldırılacağı, kentlerin ve esnaf loncalarının yetkelerinin geri verileceği düşünülemezdi. Okul çocuklarından kilise kapısındaki dilencilere kadar, toplumsal yelpazenin her yanında umutlar artık birer talep haline gelmişti. Kolejliler okul harç oranlarının Aragonlu krallar döneminde geçerli eski sınırlara indirilmesini istemişlerdi. Dilenciler ise, iyi yürekli kraliçe Jeanne d'Anjou döneminde olduğu gibi, günlük bir sadaka dağıtımı talep etmişlerdi. Şikâyet konularının tuhaflığı ve çeşitliliği vakanüvisleri şaşırtmıştı. Ancak gizli kalmış gerilimlerin ortaya aniden çıkması gibi, aniden yok olduğunu da eklemek gerekir. Bir yıldan kısa bir süre içinde gelen İspanyol zaferi ve barış, yaz aylarında yaşanan bu talep yağmurunu bir daha geri gelmemek üzere silmişti.

Bu halkın coşkularının ani çıkışı ve ani inişi siyasal düşünce adamları tarafından da ifade edilmiştir. Bunlar, kitlelerin kaprisleri ve düşüncelerindeki kararsızlık konusunda okurlarını uyarmayı bir görev bilmişlerdi. Gabriel Naudé'nin 1639'da yazdığı gibi: "Devlete en güçlü darbeler halk tarafından indirildiğinden, halkın gücünün doğasını özel olarak tanımalı ve bu gücü kendi çıkarlarımıza yönelterek kullanma becerisini ve güvenini bulmalıyız. Halkın gücünü en bütünsel ve en özel bir biçimde tanımlamış olanlar, bunun, serseri, yüzer-gezer, çılgın, bilinçsiz, dümensiz, ruhsuz ve yargılama yetisinden yoksun çok başlı bir hayvan olduğunu isabetle söylemişlerdir... Halk, konuşmacıların, vaizlerin, sahte peygamberlerin, sahtekârların, siyaset kurnazlarının, haylazların, başkaldıranların, uslanmazların, boşinançlıların, hırslıların, kısaca herhangi yeni bir hedefi olanların en korkunç ve kanlı trajedileri sergiledikleri bir tiyatro kumpanyası haline gelir." Yine 1764'te, Beccaria şöyle yazıyordu: "Meraklı halkın tutkularını her zaman kolayca harekete geçiren fanatik söylemler

vardır, bu söylemlerin etkisi dinleyicilerin sayısı arttıkça artar, buna o karanlık ve gizemli heyecan da yardımcı olur ve bu söylemler, yığınların kalplerini asla ısıtamayan dingin düşüncelerden çok daha güçlüdürler."

İdeolojilerin çekiciliği, yersiz hayranlık duyguları siyasal düşlemdeki patlamaların yegâne sınırları değildi. İdeolojiler çoğunlukla çok eski temaları yinelerdi. Bu temaların çok sayıdaki değişik görüntüleri tarihsel çevresel etkilerle sürekli sahneye çıkar. Bu türden *leitmotif*lerin listesine bir göz atacak olursak, ilk sırada, kuşkusuz milenarist beklenti, Tanrı'nın yeryüzündeki iktidarının yeniden kuruluşunun çok yakın olduğuna dair kesin inanç gelir.

TANRI'NIN YERYÜZÜNDEKİ HÜKÜMRANLIĞI

Dünya kötü, bunu değiştirmek gerek. Dünya yaşlı, sonu yakındır. Neredeyse insanlık kadar eski bu düşünceler Hıristiyan ahiret doktrininde ek bir anlam kazanmıştır. Acı çekme ile kefaretin mantıklı bileşimi, yeniden doğmadan önce İsa'nın kendini kurban etmesinin zorunluluğu, sınanma ve yenilenme kavramlarına bağlanmıştır. İncil öğretisine Mahşer kehaneti eklenmektedir. Hatta felaketlerin en büyüğü zamanın sonunu gösteren işarettir. Bu işaretleri algılayabilen seçkinlere düşen görev ise, can çekişen günahkâr dünyayı demir ve ateşle temizleyip arındırmaktır. İşte bu son şiddet gösterisinden sonra, Tanrı'nın yeryüzündeki hükümranlığı ve ebedi mutluluğa kavuşma gerçekleşecektir.

Bu temel temalar, büyük anın ifşa edilmesinin beklenmesi, son şiddet seline duyulan gereksinim, tarihin sonunun çok yakın olması çağlar boyunca var olmuştur. Tertullianus şöyle yazmıştı: "Tanrı'nın büyük gününün, o öfke ve ceza gününün gelmesi için, arzularımız bu yüzyılın yı-

kılışını, yani dünyanın sonunu çağırır." Fransisken bir keşiş olan Joachim de Flore, XII. yüzyılın sonunda Calabria'da (İtalya), kutsal kitapların gizli anlamlarını çözdüğünü sanmıştı. Onun yazdığı unutulmaz yazıların aracılığıyla ya da benzeri esinlenmelerle, onun fantezileriyle buluşan başka kâhinler de olmuştu. Kutsal Kitap'ta yalnızca İbranilerin geçmişlerine ilişkin modeller değil, peygamberlerin kitaplarına, mahşere ilişkin ifşalar da vardır. Sanıldığına göre, dünyanın geleceğine ilişkin tanrısal mesajlar da işte bunlarda aranmalıdır. Kutsal Yazılar, bu nedenle, sayısız kez bölüm bölüm okunmalıdır. Bu seçici ve sözel yorumların çoğunda her şeyi tersyüz eden olağanüstü gerçek dışılıklar bulunur. Kutsal Kitap'la ilkel düzeyde kurulan bu içli dışlı ilişkinin içine popüler mezheplerin tüm fundamentalizmi ve radikalizmi girer. Kutsal Kitap'ın anlamı Kilise doğmasına uygun hale gelir ve Kelâm da herkesin iç aydınlanmasının gerisine düşer. Öyle ki, ortaçağ Avrupasında, pek çok milenarist sarsıntı yaşanmıştır: Halkın giriştiği Haçlı Seferleri, yeniden doğan krallara ilişkin mesiyanik* umutlar ve ceza gününe dair yaşanan panikler.

Jan Hus ve yandaşlarının XV. yüzyılda, Bohemya'da yaptıkları devrim bu konuda bir başka bağlantı noktasıdır. Taborit adıyla anılan Çek milenaristleri, iktidarı ortadan kaldırarak acıyı da ortadan kaldıracaklarına inanıyorlardı; yani tüm kurumları feshederek, Kilise'yi ve devleti yok ederek Hıristiyanlar arasında eşitliği sağlayacaklarına inanıyorlardı. Taboritler savaşta ne ganimet ne de tutsak alıyorlardı, çünkü Tanrı'nın düşmanları yok edilmeli, zenginlikleri de yakılıp yıkılmalıydı. 1434 yılında, Lipany Savaşı sırasında bozguna uğratılmışlardı, ancak buna rağmen varlıkları, kendilerine Bohem Kardeşler ya da Birlik Kardeşleri diyen marjinal topluluklar tarafından sürdürülebilmişti;

* *Messianique*: Mesih'e dair (ç.n.).

bu gruplar gizli bir yalıtılmışlık içinde ve uhrevi başarılardan uzak olarak kalmışlardı.

XV. yüzyılın sonu, pek çok bakımdan antik vaatleri uyandırmışa benzemektedir. Türklerin önlenemez yayılması Hıristiyanlığın çöküşünün trajik bir işareti olarak görülüyordu. Lorraine bölgesi ülkelerinde, Yavuz Charles tarafından geliştirilen büyük tasarıların yarattığı umutlar ve korkular, yer yer büyüleyici ve umutsuzluk verici olmuştu. Yeni dünyaların keşfedildiğine dair haberler en inanılmaz konuları bile inanılır kılıyordu. Bölünmelerin ve din adamlarının zenginliklerinin yarattığı rezaletler, Kilise'de bir reform yapma umudunun kök salmasına neden olmuştu. Yetki verilmiş vaizler Batı'yı dolaşarak ahlaki bir doğrulmanın ve bilincin uyanmasının gerekliliğini ilan ediyorlardı. Popüler peygamberler de aynı şeyi yapıyorlardı. Hans Pfeiffer adlı müzisyen bir çoban, 1476 baharında Frankonya'da isyan yönünde vaaz veriyordu. Joss Fritz ise önce 1502'de, sonra 1513'te, Alsace ve Brisgau'da "yalnızca Tanrı'nın adaletini" istiyordu.

1510 ve 1520 yılları doğaüstü bir bekleyiş içinde son derece gerilimli geçmişti. Aklın zaferine doğru giden yolda, genellikle kararlı bir aşama olarak gösterilen bu inanç ve mucizeler yüzyılında, milenarist umut ve popüler peygamberlik çok bereketli birer kariyer edinmişti. Evrensel kutsallığı savunan Lutherci Reform hareketi ve Kutsal Yazıların özgürce incelenebilmesi bireysel aydınlanmaları çoğaltıyordu. Üniversite öğrencileri, Kilise'yi terk etmiş din adamları, yarı-eğitimli zanaatkârlar, yoksullaşmış köylüler, henüz gün ışığına çıkmamış bilgelikleri ve yeni umutları aramak üzere tüm Almanya'yı kent kent dolaşıyorlardı. Anabaptist (yeni vaftizci) peygamberlik ve milenarist şiddet, ne Reform hareketiyle ne de köylü ayaklanmalarıyla aynı şeydir, ama tümünün de çevresi ve kaynakları aynıdır.

Yönünü yitirmiş hacılar ve kesin kanıtlar arayanlar arasında, Thomas Müntzer (1482-1525) adlı bilgili ve tutkulu bir ilahiyatçı, seçilmiş bir Kent'i arayan diğer pek çok kişi gibi, sözlerine kulak verip kabul edecek ve Yeni Kudüs'e dönüşmeyi isteyecek bir yerin peşine düşmüştü. Zwickau'da bir süre kalmıştı (Mayıs 1520-Nisan 1521). Bu Saksonya kenti yolların buluştuğu bir noktada, bir gümüş madeni havzasının merkezinde bulunuyordu ve asıl önemlisi, Almanya'nın en büyük kumaş üretim kentiydi. Müntzer, Zwickau'da vaazlar verirken, dokumacı ve madenci yığınların içerisinde kendilerine yandaşlar kazanan Anabaptist peygamberlere rastlamıştı. Kent yetkililerince kovulduktan sonra, Müntzer Bohemya'da Taboritlerin coşkusunu yeniden bulduğunu sanmıştı; ancak boşuna, bunların izleri yok olmuştu. Saksonya bölgesine geri döndüğünde, Allstedt'te (1523) ve Mülhausen'de (Ağustos 1523-Eylül 1524) vaazlar vermişti. Tanrı ile seçilmiş yurttaşlar arasındaki daimi bir sözleşme aradığı her seferinde düş kırıklığına uğruyordu. Tam bu arada Köylüler Savaşı başlayınca, bunun kendisi için ilahi bir fırsat olduğunu düşünmüştü. Devrimlerin en şiddetlisi için çağrılarda bulundu. Tanrı'nın Musa'ya emrettiği gibi, en ufak bir acıma duygusu duymadığı "zındıkların" tümden katledilmelerini istiyordu. "Zındıkların kulesini devirin. Onlar yaşadıkça, korku duygusundan kurtulamayacaksınız. Onlar size hâkim oldukça Tanrı'dan söz edemeyeceksiniz. Kalkın, kalkın, kalkın, ışığın size refakat ettiği sürece kalkın. Tanrı önünüzdedir. Onu izleyin. Onu izleyin. *Tarih çoktan yazıldı...*" (Allstedtliler'e çağrı, 27 Nisan 1525). Müntzer, Tanrı'nın kendine sadık kullarıyla birlikte savaşacağı bu büyük katliama dayanarak Danyal'ın, İdris'in kitaplarından ve Kıyamet Kitabı'ndan alıntılanmış Kutsal Kitap'tan yedi pasaj okuyordu. Zafer kazanacağından son derece emin bir halde, yandaşlarını geniş bir kırlık alana götürmüştü. Adamları her tarafa dağıldılar. 15 Mayıs 1525'te Frankenhausen'de katledildiler.

Müntzer'den sonra Römer, Erfurt'ta Kudüs'ü kurduğunu sanmıştı (1528), Hoffman da Kudüs'ü Strasbourg'da kurmuştu (1533). Ancak Anabaptist akımın en büyük atılımını yaptığı yer Hollanda olmuştu. Danimarka'da yaşanan iç savaş Sund bölgesindeki yolları kapatıyor (Ekim 1531-Mart 1534) ve Baltık bölgesindeki buğday yüklerini bloke ediyordu. Kentlerdeki zanaatkârlar ve limanlardaki denizciler mahvolma ve açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Bu denizcilik bölgelerinden ve özellikle Amsterdam'dan çok sayıda peygamber, Tanrı'nın Krallığı'nı kurmak üzere Ren bölgesine gidiyordu. Münster'in efendileri konumuna gelmiş olan milenarist peygamberler, bu bölgede "kutsal topluluğu", "iyilik toplumunu" kurmuşlardı. Bunlar, yaşadıkları birkaç ay boyunca, çokeşliliğe varan bir tüketim toplumu durumundaydılar. Kuşatma sırasında yaşanan aşırılıklar ve geri alınan kentte yapılan katliamlar (24 Haziran 1535), "azgın Anabaptistler" efsanesine tarihsel bir dehşet eklemişti.

Tarihin bu döneminde yaşananları yine de abartmamak gerekir. Öncülerin keşfedilmesi için idealist bir okula, sonra da 1960 yıllarından itibaren, marjinallere ve yoldan çıkmışlara yönelik sempati duyguları ve nihayet, gerçek ya da varsayılan bir yenilenme hareketine gösterilen ayrıcalıklı dikkat sonucu, bu çeşitli tarihyazınsal bükülme dönemleri, sözü edilen bu kişilerin ve olayların incelenmesini her zaman vurgulamış ve değişikliklere uğratmıştır. Tarih yazılarında, bu kişi ve olayların rolleri abartılmış ve bunların süreklilikle ve söylensel gelenekle ilgili yanları ihmal edilmiştir.

Anabaptizm, Münster'in ardından, dünyadan barışçıl bir biçimde kopmuş, küçük ve sadık bir topluluğun doktrini olarak kalmıştır. Yalıtılmış ve dağınık halde bulunan bu topluluklar, en kalabalık oldukları Moravya ve Savabya bölgelerinde, yerel nüfusun % 1'ini asla geçmemişlerdi.

Söylemlerinin ve uygulamalarını en aşırı biçimleri 1530 yılları başında Tirollerin birkaç kantonuyla ya da Thurinsiya'yla sınırlı kalmıştır. Ruhani meclislere meydan okumaları, saygı yemini etmeyi reddetmeleri, Protestan din adamlarına ya da Katolik din adamlarına ilettikleri çelişkiler, ticareti ve faizle borç vermeyi reddetmeleri, mallarını ortak mülkiyette tutma denemeleri ve boşanma özgürlüğü gibi pratikleri çok ender olarak sonuna kadar uygulanmıştır.

Radikal mezheplerin ve bunların dogmalarının ötesinde, o dönemde yaşanan anlaşmazlıklarda, bir günün içinde, hem kurup hem yıkıp her şeyi değiştirebilen arındırıcı şiddet düşüncesini buluruz. 1566 yılında, Hollanda'da yeni bir işsizlik ve açlık yılı daha yaşanırken, Protestanlar sürgünden geri geliyorlar ve Marguerite da Parme'ın (Hollanda Düşesi) hoşgörüsünden yararlanarak topluluklara yeniden vaaz vermeye koyuluyorlardı. Sokak konuşmaları, ilahi söylemler ve broşür satışları artıyordu. Protestan gösterileriyle pahalılığa karşı yapılan gösterilerin bir araya gelmesi sonucu, Ağustos ayında, tasvirkırıcı (*iconoclaste*) bir halk ayaklanması patlak vermişti. Benzeri bunalımlar İngiltere'yi ve İskoçya'yı da sarsmıştı. Birkaç gün gibi kısa bir süre içinde, kadınların ve çocukların çoğunlukta olduğu kalabalıklar kiliseleri işgal edip yağmalamışlar ve kentin ileri gelenleri buna karşı hiçbir şey yapmamışlardı. Kalvinist bir vakanüvis olan Simon Goulart bilgece şöyle yazmıştı: "Şimdi, bu türden olayların birbirini izlemediği sürece, bir ülkede böyle bir din değişikliğini baş göstermesi olanaksızdır..." Olaylardaki tanrısal esinlenme ve olay çıkartanların masumiyeti, Goulart'a bir tasvirkırıcı hareketle karşı karşıya bulunduğu izlenimini vermişti. Yığınlarda gözlenen vandalizm, dinsel reformda görülen seçkinci, soyut ve içsel çizgilerle örtüşüyordu. Kilise'nin vesayetinden kopma eylemi, yalnızca bir iktidara entelektüel karşı çıkış değildi, aynı zamanda halk pratiğinde maddeleşmiş bir

şeytan kovma eylemiydi. Yine aynı biçimde, 1789'dan 1793'e kadarki süre boyunca, devrimci vandalizm "feodalitenin ve boşinancın anıtlarına" saldırmıştı. Dinsel tasvirkırıcılıkta olduğu gibi, bu yıkımlar ve yangınlar, birbirine çok uzak iki kültürel amacın karşılaşmasının, halk kışkırtıcılarının kendiliğinden gelişen bir eyleminin ve yasa yapıcının ölçüsüzce dile getirilmiş bir sözünün sonucuydu. Siyasetler tarafından kararlaştırılan simgesel kopuş, ilkel düşünceye gerçek anlamda bir yok etme biçiminde yansıyordu. Burada, yapmış gibi görünmek basit bir temsil değil, gerçek bir ikame anlamı taşır. Tasvirin kırılması yalnızca yeni bir çağa geçişi ve geçmişi mahkûm edişi simgelemekten öte, zamanın akışı içinde bir sıçrama, geçmişe dönüşü imkânsız kılan geri dönülmez bir geçittir.

Tanrı'nın insan kaderine yakın bir zamanda ve son olarak müdahale etmesi beklentisi, en gerçekçi siyasal hareketleri ve en maddeci idealleri bile renklendirebiliyordu. Toprağa ilişkin ya da hanedana bağlı yurtseverlik sıçramaları, kendisine tanrısal bir çerçeve yakıştırabiliyordu. Bir imparatorluğa ya da bir kente tanrısal bir kutsamanın tecelli etmesi söylenine ve bunun diğer yöreleri dışlaması düşüncesinin uygulanmasına şu ya da bu vakayinamede rastlanabiliyordu. 1494 ile 1498 yılları arasında, Floransa'da, Savonarole kendisine göklerden vahiylerin geldiğini söylemişti. Floransa'nın özgür oluşu ve tümüyle dünyevi olan refahı Tanrı'nın bir iradesi olarak görülmüştü. Kutsal Yazılar bu şanı öngörmüştü, çağdaş kehanetler ve peygamberin gördüğü imgeler de bunu olurluyordu.

Eski hanedanından tahta geçecek bir veliahtın bulunmaması sonucu, 1579'dan 1640'a kadar Madrid'ten idare edilen Portekiz Krallığı'nda da benzeri milenarist bir yüceltmeye rastlanmıştır. Portekiz'de ortaya çıkan kehanet, büyük oranda İbrani kökenliydi. Sayıları özellikle kalabalık olan ve ülke dışına sürülme (1497), katliam (19 Nisan

1506) gibi uygulamalarla karşı karşıya kalan Lizbon Yahudileri mesiyanik bir beklentiye kapılmışlardı. Yahudilikten Hıristiyanlığa dönmüşlerin (*Conversos*) kehanet yazıları Portekiz zihniyetini etkilemişti. Aynı duyarlılığı paylaşan Evora Üniversitesi cizvitleri art arda gelen kehanetlere bilgece bir yanıt vermişlerdi. Soylu sınıfın yaptığı bir darbe sonucu, 1 Temmuz 1640 tarihinde Portekiz tahtına ulusal bir hükümdarın geçmesi olayı, böylece o tarihten önceki on yıl boyunca, zengin kehanetlerle bildirilmiş oluyordu. Canavarların doğması, ağaçlarda ve kayalarda gizemli yazıların görülmesi, tuhaf göksel olaylar bunu haber vermişti. İspanyolların ülkeyi terk ettikleri ve Braganza Hanedanı'ndan IV. Joao'nun tahta geçtiği günlerde yaşanan toplu sevinç gösterileri sırasında, kehanetlerin geri kalan bölümlerinin gerçekleşmesi ve Portekiz Krallığı'nın tanrısal kaderinin açıklandığına tanıklık edilmesi için, insanlar gecelerini ve gündüzlerini sokaklarda geçiriyorlardı.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda, İngiltere'nin denizde başlayan yayılması da ülkenin Tanrı tarafından seçilmiş olduğu söylenini yaratmıştı. Ulusal kaderlerinin özgünlüğünden emin olmak için, Kraliçe Elizabeth dönemi kuşakları, ülkenin Roma Kilisesi'nden ayrıldığı o dramatik dönemlerle ve İspanya'ya karşı savaştıkları dönemlerle ilgili yazıları inceliyorlardı.

John Fox'un (1517-1587) *Şehitler Kitabı* başlıklı eseri bu tutkulu düşüncenin kaynağında çok önemli bir yer tutar. Fox, Reform Avrupasında başıboş bir gezginliğe zorlandığı için, Mary Tudor'un Papa yanlısı hükümdarlığı sırasında Protestan vaizlere uygulanan baskılar üzerinde bir vakayiname hazırlamıştı. İngilizce kaleme aldığı ahşap baskı resimlerle süslü ve 1563'te tamamladığı bu devasa eserle büyük bir başarı kazanmıştı. Kitap doğrudan kalplere hitap ediyordu, kiliselerde okunuyordu ve pek çok baskı yapmıştı. İspanyol Armadası'nın İngiltere'yi egemenliği al-

tına almaya gelmişken bozguna uğraması, gerçek ya da düşsel entrikalar, Babil'e benzetilen Roma Kilisesi'nin kötü yürekli elçileri İngiliz kaderinin oluşumunu ve Tanrı'nın isteğini gösteriyordu. Thomas Brightman de, *Revelation of the Revelation* (1609) adlı eserinde bunu açıklıyordu; İngilizlerin görevlerine olan bağlılıkları insanlığın kaderiyle ilişkilendiriliyordu. 1630 yılından sonra, Laud'un (1573-1645, I. Charles'ın gözdesi ve başbakanı, Anglikan devlet adamı) Arminius (1560-1609, Hollandalı Protestan bir ilahiyatçı) tarikati yanlısı tutumlarda bulunması, I. Charles'ın Katolikliğe sempati duyduğu yolunda çıkan söylentiler birer kıyamet alameti olarak görülüyordu ve bu durum, 1641 yılı Paskalya öncesi Büyük Perhiz boyunca, Uzun Parlamento'ya yönelik vaazlarda bildirilmişti. Püritenler de, sekterler de çelişkili bir biçimde gerçek inancın tecelli etmesini bekliyorlardı. İç savaşın yol açtığı umutlar ya da felaketler ve doyumsuzluklar, sansürün ortadan kaldırılmasıyla çeşitli mezheplerin çoğalmasına neden olmuştu. Bu mezheplerin muhtemel muhatapları köklerinden kopartılmış köylüler, işsiz kalmış zanaatkârlar ve maaş alamayan askerlerdi.

İngiliz Devrimi yeni yeni çiçeklenirken, Diggers (Kazıcılar) ve onların en üretken sözcüleri olan Gerard Winstanley (1614-1676) özel mülkiyeti mahkûm edecek kadar ileri gitmişlerdi. Bu grup, bir yandan Hıristiyan eşitlikçiliğinden, diğer yandan doğuştan gelen özgürlük hakkının ve tanrısal seçimin, bir çağdan diğerine aktarıldığı İngiliz ulusal mitolojisinden esinleniyordu ve manifestosuna göre bireysel mülkiyet ilk günahın bir sonucuydu. Mülkiyetin ortadan kaldırılması insanlığın üçüncü ve son çağının kapılarını açacaktı. Aslında, Winstanley ve onun *gerçek eşitlikçilerin artığı Bayrak'ı* (Nisan 1649)... Milenarist dinamiklerin sıralandığı bu listede gerçek yerini bulmuş olmaktan uzaktı. Aslında bu manifestonun ardından eyleme geçilme-

mişti; tersine, iç savaşın sürdüğü yıllar boyunca gerçekleşen olgunlaşmanın sonucunda geleceği olamayan bu manifesto ortaya çıkmıştı. Winstanley'in yazıları, ancak kendi küçük öncü grubunun içinde yankı bulmuştu ve bu grup da kendiliğinden yavaş yavaş dağılmıştı. Winstanley tarihin karanlığında yitip gitmişti. Bu arada, krallığın barışçı restorasyonu (Mayıs 1660), devrim sırasında gelişen düşünceleri derin bir çukura uzun bir süre için gömmüştü. Anabaptizmde olduğu gibi, bu düşüncelerin daha sonraki dönemlerde öne çıkması, entelektüel soyların Prometheusvari seküler rotayı yeniden çizerek, ardından yükselen bir devrim davasını istemelerinde yatmaktadır.

Diggerların toplumsal radikalizmi başka mezhepler tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Zaten, Quakerlar gibi gizemciler ya da Beşinci Monarşiciler gibi gerçek milenaristlere göre, zamanında daha az yankı uyandırmışlardı. 1653'ten 1661'e kadarki dönem içinde, iç savaşa katılanların umutları ve düş kırıklıkları Danyal'ın Kitabı'nda yer alan bir söylenden beslenmişti. Buna göre, zorba Nabukodonozor bir kâbusunda ayakları topraktan ve başı altından bir heykelin gitgide bir dağ halini alan bir kaya tarafından devrildiğini görmüştü. Toprak, tunç, gümüş ve altın tarihte sırayla göçüp gitmiş krallıkları simgeliyordu; dağ ise, beşinci ve sonuncu monarşiydi. Yani Cromwell, yerini Kilisesi, din adamları, kutsal törenleri, hükümeti, kralı ve yasaları bulunmayacak bu Azizler krallığına terk edecekti. Görüldüğü gibi, krallığın restorasyonu bu milenarist umudu uzun bir süre için silmişti.

*Camisard*ların isyanı, Tanrı'nın dünyevi kılıcına olan inancı gösteren son örnek olmuştur. Hareket bir kehanet atılımı içersinde doğmuştu. Cévennes bölgesi (Fransa) köylüleri, Protestan inançlarından ancak zorla vazgeçmişlerdi. Protestan din adamı Jurieu, bulunduğu "Sığınak'tan" Canavar'ın pek yakında ezileceğini bildiriyor ve *Accomplis-*

sement des prophéties (1686) başlıklı yazılarını hazırlayıp dağıtıyordu. "Küçük peygamberler" Dauphiné ve Vivarais bölgelerinde dolaşıyorlardı. Ryswick barışıyla (1697) XIV. Louis'yi alt etme umutlarını söndürüyorken ve Protestanlar üzerinde baskılar sürerken çobanlar, çocuklar, basit insanlar görülen düşlerden, vahiylerden ve özel yeteneklerden hâlâ etkileniyorlardı. Bu insanlar, "Tanrının çocuklarını" Babil'den çıkmaya, "Tanrı'nın savaş cephesinde" yer almak için silahlara sarılmaya çağırıyorlardı. İşte böylece, Temmuz 1702'de Cévennes'deki küçük savaş patlak vermişti. Savaş iki yıl kadar sürmüş ve Jean Cavalier'nin teslim olmasına kadar, krallık ordusundan yirmi beş bin asker bu dağlara gönderilmişti.

*Camisard*lar'ın öykūsü bu olaylara son vermemiştir. Tanrı'nın hükümranlığının kurulmasına olan inanç, burada ve şimdi, yalnızca görünüm değiştirmiştir. Klasik tarihyazını, milenarizm akımlarını henüz dünyayı irdelemeyi, zamanı anlamayı beceremeyen devrimci bir doktrinin ilkel ve geçiş dönemine ait biçimleri olarak görür. Aklın tarih sahnesini işgal etmesiyle, bu ilkel biçimler günün birinde yerlerini daha gelişkin ve evrimleşmiş biçimlere bırakacaktır. Belki de bunun tersine, milenarizm ruhun ebedi bir konumudur, bugün bilinçaltına gizlenmiş düşüncemizin büyülü eğiliminin bir ürünüdür. Kuşkusuz milenarizm ütopyanın akılcı görünümüyle bir çelişki oluşturmaktadır; ancak ona eşlik etmekte ve onu sürekli etkilemektedir, ama belli etmeden. Bir başka deyişle, her devrim tarih için bir anlam düşlediği, kesin ve gerekli bir gelecek düşlediği andan itibaren, esas olarak milenaristtir. Tarihin akışı içinde sıralanmaları sonucu korkunç yanları bile meşru hale gelen bu yönelim kaçınılmaz aşamalar, şiddet dönemleri önermesiyle günümüzde çoğu devletin ideolojisini oluşturmuştur. Bu önerme resmi, öğretilen, yayılan, her yerde

hazır ve nazır olan tüm düşüncelerde yer alır. Aklın bir ürünü olduğu sanılır, büyülü kaynağından ve gücünden söz edilmez. Sonuçta, geleceğe yönelik imancı eylem tarih için vazgeçilmez bir zemberek görevi görebilir.

Yeryüzünde kurulan Cennetin yeniden keşfi ve kurtla kuzunun yan yana suyundan içtikleri ırmak imgesi, o zaman kaçınılması olanaksız birer kamçı olur ve bunlar için tarihsel dönem ve tarihsel sahne sınırlaması koymaya gerek kalmaz.

ALTIN ÇAĞ

Temeli adalet ve özgürlük olan "iyi yönetimin", düşlenen erdemlerini tamamlayacak olan ideal bir hükümdarlığın gerçekleşmesi zamanın temsiline bağlıydı. Yılların art arda sıralanması, iyiye doğru olan bir değişimin ileri bir adım biçiminde algılandığı çizgisel değil döngüsel bir süreç olabilirdi. Bu durumda, iyi yöndeki değişim, aslında yitirilmiş eski bir mükemmelliğe geri dönüşü, tamamlanmış bir geçmişin restorasyonu anlamı kazanıyordu. Bir zaman çemberinin tamamlanması bir döngü demekti. İmparatorlukların birbiri ardınca sıralandığı döngüler düşlenebilirdi. Yunan İmparatorluğu Mısır İmparatorluğu'ndan sonra, Roma İmparatorluğu'ndan önce var olmuştu. Ayrıca, bir imparatorluğun içinde, rejimlerin art arda sıralandığı da görülürdü. Machiavelli, tarihte yönetim biçimleri sıralaması görüyordu; monarşiler, aristokrasiler ve demokrasiler ortaya çıkıp en üst noktalarına yükseliyor, sonra gerilemeye, çürümeye başlayıp döngünün bir sonraki aşamasının gelişini haber veriyordu.

Zamanın döngüsel akışı, zorunlu olarak, geçmişin günün birinde bugün olmasını getirir. Gerçekten yeni hiçbir şey ortaya çıkamaz. "*Quid est quod fuit? Ipsum quod futu-*

rum est. Quid est quod factum est? Ipsum quod est faciendum"* (Michael von Aitzing, *Pentaplus...*, 1561). Bu kaçınılmaz mirasların, çarkıfeleğin bu bozulması olanaksız dönüşünün bilgeye alçakgönüllülüğü ve her şeye rıza göstermeyi esinlemesi gerekiyordu. O günün güçlülerinin yerine, tarihin düzeninde herhangi bir değişikliğe yol açmaksızın yenileri gelirdi. Montesquieu'nün *Lettres persanes*** (1721) başlıklı çalışmasına varıncaya kadar, pek çok düşünür farklılıkların çağlar boyunca art arda sıralanma gereğinden söz etmiştir. "Her on yılda bir, zengini sefalete itip yoksulu en büyük zenginliklerin kanatlarına hızla yükselten devrimler olmaktadır." Döngünün doğası, devrimlerin biçimleri ve sıklıkları her ne olursa olsun, sonsuzluğun gözünde hiçbir şey şeylerin ebedi dönüşünden ve bunların gerçek değişmezliğinden daha kesin değildir.

Talihli bir geri dönüşün olacağı beklentisi, insanların uyum ve mutluluğu bildikleri ve belki de toplumsal yaşamın başlangıcı kadar eski bir tarihsel dönemin yaşanmış olduğunu varsayar. Çok eski bir döneme ait bu altın çağ inancı, her kuşağın kendine özgü ölçüsünde, her bireyin gençlik dönemine bağlı olarak kendiliğinden gelişen ve zamanın dışında kalan daha iyi bir yaşam duygusuyla doğrulanıyordu.

İnsan biçimli bir yaradılış efsanesinde, geçmiş zaman dünyanın gençlik dönemiyle özdeşleştirilir. Bu ilksel masumiyete yeniden kavuşmak için şeylerin gidişini tersine çevirmek, kötücül icatları reddetmek, eski ve güzel göreneklere geri dönmek, aşırı yaşlı dünyayı yenilemek gerekir. Geçmiş zamana bağlılık ideali yalnızca kuşaklar arası sonsuz çatışmayı yansıtmakla kalmıyordu. Bu idealin güç kaynağında, İlk Günah'ın insanların yüreklerini kararttığı inancı bulunur. Bu kötülük bir kez dünyayı sarınca, insan-

* Olan nedir? Olacak olanın aynısıdır. Yapılan nedir? Yapılması gerekenin aynısıdır

** Acem Mektupları.

ların görenekleri ve tüm insanlık tarihi her geçen gün daha beter bir hale geliyordu. İşlenen günah onların kırılgan dünyevi mutluluklarını tehdit ediyordu. Altın çağa, yitirilmiş cennete duyulan özlem, durumlarından hoşnut olmayanları değişikliklere itiraz etmeye itecekti, nefret ettikleri yenileme eylemine karşı mucizevi bir yenilenme olgusu talep edeceklerdi.

Dünyanın gençlik dönemine verilen önem, halkın duyarlılığıyla müthiş bir uyum içindeydi. Özellikle 1560-1660 yılları arasındaki dönemde üst üste yaşanan doğal ve insani felaketler, halklarda geleceğe güvensizlik duygusunu uyandırmıştı. Biyolojik felaketlerin sürekli tehdidi karşısında, insanlar bilinmeyen zamanlar kadar eski, yerel göreneklerle de desteklenen güvenceli değerlere ve kurumlara sarılıyorlardı. Nüfusun genelinde görülen ortalama yaşama umudunun kısalığı sonucu, uzun süreli yaşam deneyimleri ender olduğu ölçüde değerliydi; gelenekçilik gücünü muhafaza ediyordu ve her türlü değişiklik bir reddetme ve başkaldırma hareketiyle karşılanıyordu. Altın çağa ilişkin paradoks tam da bu noktada ortaya çıkar: Sarsılmaz barışçılıkta bir muhafazakârlık yerine, şiddete kaynaklık edebilmiştir. Başkaldırma eylemi saldırıya benzetilen bir yeniliğe karşı meşru bir yöntem halini alır. Gerici başkaldırı düşüncesinde bir düzensizliği ortadan kaldırmak, sarsıcı müdahale öncesi konuma geri dönmek söz konusudur. Halkta var olan yenilik karşıtlığı duygusu kentlerden, eğitimli, kentleşmiş, egemen çevreden gelen buluşlara ve yaratılara kaygıyla bakıyordu. Bu yenilikler kırsal kesimlere ulaştığında, birer kışkırtma ve dayatma görüntüsüne ya da gerçeğine dönüşüyordu.

Her ulusal tarihte ayrıcalıklı bir an var olabiliyordu; özel bir altın çağı çerçeveleyen, ortak bellekçe seçilmiş ve efsaneleşmiş bir dönem, o ulusun düşlenen yüceliği ve mutluluğunun sahnesi. XIV. ya da XV. yüzyılın egemen

güçleri propagandayı keşfettikleri zaman, bu söylenler bilgece geliştirilmişlerdi ve yöneticiler geçmişi alabildiğine yüceltmeye koyulmuşlardı; kökenlerle ilgili anlatımlar elden geçirilmişti. Örneğin İngiltere, Kral Arthur'a ilişkin dönemsel efsaneyi üretmişti, Fransa ise kendi hakkındaki düşlerini Fransız krallarına ilişkin olarak yazılan Büyük Kroniklerde kullanmıştı. Bu anlatılarda Aziz Louis'nin hükümdarlık dönemi efsaneleştirilmek, adalet duygusuyla zenginleştirilmek, vergiden arınmış, savaşlardan ve felaketlerden ırak kılınmak üzere yeterince eskilerde kalıyordu. Daha sonraki dönemlerde, XII. Louis ve IV. Henri iyi kral imgesini yenilemişlerdi. Baş gösteren ayaklanmalarda insanlar vergi miktarını, resmi kurum sayısını ya da devletin yetkilerini o kutsanmış çağlardaki oranlara çekmek istemişlerdi.

Bu cins saltanat dönemlerinin ortak noktaları, doğal afetlerin görülmediği yıllara ve büyük savaş seferlerinin söz konusu olmadığı ütopik bir yalıtılmışlık içindeki barışçı dönemlere rastlamasıdır. Normandiya'daki Nupieds'nin (yalınayaklar) isyankâr bir metninde (1639) şu sözler yer alıyordu: "Soyluya, köylüye ve Kutsal Kilise'ye yalnızca ilk haklarını vereceğim, yani XII. Louis'nin altın çağında geçerli olan duruma getireceğim."

İngiliz Devrimi'ni önceleyen yıllar boyunca, Stuart Hanedanı krallarının mutlakıyetçi yeniliklerine karşı çıkan parlamento üyeleri, bunu, ulusal geçmişe duydukları bağlılık adına yaptıklarını iddia ediyorlardı. Parlamento üyelerinin savları, geleneksel hukuk adamlarının araştırmalarına dayanıyordu, bu araştırmalardan biri de Edward Coke'un içtihat derlemeleridir. Bu derlemeler, her İngiliz hukuk adamının kitaplığının demirbaşı niteliğini kazanmıştır. Bu geleneğe göre, *Magna Carta* var olan krallık haklarından önceki bir dönemde Sakson krallarından miras kalan çok eski bir anayasanın ilkelerini içermektedir. İngiliz

örneği geçmişin ihya edilmesi ütopyasının gerçekdışı yıkıcılığını ve siyasal ikirciklığini gösterir.

İskandinav ve Slav halklarında da aynı şekilde, ortaçağın en derinlerine, en karanlık yüzyıllara kadar uzanan ilksel özgürlüklerin kışkırtıcı anısına rastlanır.

İtalyan devletlerinde, *buon tempo antico* teması Latin yazarlardan alınmıştı. Vergilius, *Georgici*'ni ikinci kitabında kendi dönemindeki Roma'nın gerileme sürecini mahkûm etmiş ve unutulmuş mutluluk çağını, Roma'nın henüz küçük bir köy olduğu ve sur yerine çitlerle çevrili olduğu döneme yerleştirmişti. XIV. yüzyılın başında yazan Dante, çağdaşlarında düşkünlükten ve ihtirastan başka bir şey göremiyordu. Ona göre, Floransa erdemi 1250 yılından önce, kontluğun fethinden önce, iktidarın getirdiği göreneklerin kokuşmasından önce, *parte guelfa* (Alman hükümdar hanedanı *Welfen* yanlısı ve İtalya'da papalığın iktidarını savunan siyasi fraksiyon, ed.n.) ve *parte ghibbelina* (*Waiblingen* senyörleri olan Hohenstaufen hanedanı yanlısı ve İtalya'da imparator iktidarını, sonra da Fransız iktidarını savunan ve diğerine rakip siyasi fraksiyon ed.n.) taraftarlarının çatışmalarından önce tanımıştı.

Napoli'de, barış yıllarına duyulan özlemlerde ve kargaşa günlerinde dile getirilen isteklerde, hep Aragon krallarının hüküm sürdükleri o güzel eski günlere gönderme yapılıyordu. "*Saie quanno fuste, Napule, curona? Quanno rignava Casa d'Aragona*" (Bilir misin Napoli'nin ne zaman taçlandığını? Aragon Hanedanı hüküm sürdüğü zaman). 1647 tarihli ayaklanmanın ardından, Akdeniz bölgesine barış geri geldiğinde, 1665 yılında, İspanyollar Napoli valisi olarak Pietro Antonio d'Aragona'yı görevlendirme becerisini göstermişlerdi. Bu kişinin adı ve cömert davranışları ortak bellekteki eski iyilikleri, ailesinin ve eski güney krallığının ortak zafer anlarını yeniden canlandırmıştı. Bu ad, çok uzak dönemlerde kalan I. Ferrante'nin hanedanının

bağımsızlığı ve bağımsız politikasıyla yeniden bağlantı kurulduğu izlenimi veren bir zaman dilimi armağan etmişti.

Buraya kadar anlattıklarımızın günümüz okurunun gözünde taşıyacağı anlamsızlığa rağmen, iktidar sahiplerinin kendi ideolojik emellerini dayatmalarına halk inancının verdiği yanıtı açıklamak kolay bıkılmayacak bir konudur. XVI. ve XVII. yüzyılların köylü kesimi için altın çağ içi kof bir sözcük değildi. Bu yüzyıllar boyunca ortaya çıkartılan yenilikler, gerek politik statü gerekse ekonomik paylaşım açısından, köylülük için genellikle birer yıkım anlamını taşımıştı. Özgürlüklerin, güzelliklerin ve iyiliklerin bulunduğu dönem, elbette ki çok uzak geçmişlerde kalmıştı.

Tarihin tüm büyük söylenlerinde olduğu gibi, altın çağ ebedi bir eğilime denk düşer. O temel bir özlemdir, yaşam yolumuzun ayrılmaz bir parçasıdır. Geçmişin yüzünün değiştirilmesi işleminden hiçbir kuşak ayrık tutulamaz. Günümüzde, altın çağ ilksel dönemlerin, doğaya dönüşün çizgilerine bürünmüştür.

Sonuç olarak, olayların acı alaycılıkları söylenin anlamını tersyüz eder, yinelemeyi buluşa ve keşfi sıradanlığa dönüştürür. Kök salma gereksinimi sahte bağlara ve sahte kuruluş tarihlerine yol açar; milliyetçi ideolojiler ya da taşracı Rönesans denemeleri üzerinde yapılacak irdelemeler buna ilişkin bol örnekler sunacaktır. W. E. Mühlmann'ın keyifle söyleyebildiği gibi, "İnsanlık tarihi bir dizi yaratıcı hatadan, düşsel soyağacından ibarettir; türemeye gelince, o da yenileme işlemi içinde, tarihin bir tür kurnazlığından başka bir şey değildir" (*Messianismes révolutionnaires...*, 1961).

ADİL KRAL VE ALDATILMIŞ KRAL

Kral uyruklarının dertlerini bilmez; halktan gelen şikâyet dilekçelerini kendinden gizleyen kötü bakanları tarafından

aldatılır. Oysa, bu şikâyetler kendine ulaşır ulaşmaz, bunların yerinde olduklarını kabul edecek ve tüm adalet duygusuyla, yoksulların ve aşağılanmışların isteklerini yerine getirecektir. Bu söylenin içersinde birbirinden ayrı pek çok öğe vardır: Kralın adaleti, kötü bakanlar tarafından iktidarın suistimal edilmesi ve nihayet, karizmatik kralın uyruklarının her biriyle doğrudan girdiği ütopik ilişki.

Gerek halkın gözünde gerekse okumuşların doktrininde kralın temel işlevi, "Hıristiyan hükümdarın" ilk ödevi, "iyi yönetimin" temel ilkesi adalettir. "Tüm düşünürlerin ortak kanısına göre, adalet, doğal olarak ve ayrılmaz bir biçimde devlete ya da egemen hükümdara aittir... Bu, tacın en güzel ve esas parçasıdır, tacın gücünün en yüce, hatta en tanrısal bölümüdür..., kralların uğruna vücut buldukları temel amaçtır" (Antoine Loisel). Hükümdarların tümü adil olma niteliğinin en ideal biçiminin peşinde koşmuşlardır; tüm monarşilerde iyi bir kralın adaletinin işlediği, onun kötü kişilerin hilelerini bozduğu, güç sahiplerinin aşırılıklarını cezalandırdığı ve yoksullara gerçek adaleti sunduğu tarihsel öyküler aktarılmıştır.

Bakanın suçluluğu ve ruhunun karanlığı kralın masumiyetiyle zıtlaşır. Bakanı bakan yapan kralın yüce gönüllülüğü bu kişiyi ayrıcalıklı siyasal kaderi ve toplumsal yükselişi haksız ve hileli çıkarlarla dolu görünen kıskanç bir sonradan görme haline getirir. Fransız krallarının çok sayıda gözdelerinin ve bakanlarının sonu darağacı olmuştur. VII. Charles'tan I. François'ya kadarki dönemde henüz doğmakta olan merkezi monarşi içinde patlak veren siyasal davalar, bu kralların iktidarlarının kırılganlığına damgalarını vurmuştur. III. Henri'nin ve IV. Henri'nin siyasal çevreleri de halkın nefretini kazanmışlardır. XVII. yüzyılda, başbakana yüklenen görevin büyük öneminin sürmesi sonucu, bu olumsuz duygular daha da pekişmiştir. İngiltere'de Cecil, Buckingham ya da Strafford, İspanya'da Gran-

velle, Antonio Pérez ya da Olivares gibi devlet adamları aynı biçimde birer günah keçisi olmuşlardı. Bu siyasal kazaların başlıca nedeni, söz konusu kişilerin soyluluklan ya da sınıfsal konumlan dolayısıyla ve güvenceli bir biçimde değil de, yalnızca hükümdarın geçici bir dostluk duygusu ya da güven duygusu sonucu üst görevlere getirilmiş olmalarıdır.

Kilise kapısı önünde ya da panayır alanlarında biriken kalabalıklarda, doğrudan ve basit bir yönetim biçimi düşüncesi yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştı. Bu düşünce, kralın kabul edilen adaletinde, kral Meclisine dilekçe verme âdetinde, hatta meclisi olan illerde bu meclisler tarafından yönetilen vergilerde somutluk kazanıyordu; bu türden bir vergi denetimi çok eski bir uygulama olarak kabul ediliyordu, seçimli illerde krallık memurlarının müdahalesiyle uygulama ortadan kalkmıştı. XVII. yüzyılda bile, mülklerinden elde ettiği gelirle geçinen ve Aziz Louis gibi, bir meşenin gölgesinde çevresine adalet dağıtan bir kral imgesi geniş ölçüde kabul görüyordu.

Aldatılmış kral teması her şeyden önce insana güven duygusu aşılıyordu, çünkü yüce bir adaletin sürekliliğini varsayıyordu. Hükümdarlık ilkesinin bütünlüğünü muhafaza ediyordu, devletin meşruiyetini ve sürekliliğini koruyordu. Bu tema, aynı zamanda şiddetli ölçüde başkaldırmacıydı, çünkü daha işin başında kötü bakanların ayaklarını kaydırmak, adil kralla adalet bekleyen uyrukları arasındaki her türden engeli ortadan kaldırmak için silaha sarılmayı meşru kılıyordu.

Gerçekten de, çok sayıda kolektif şiddet eyleminde aldatılmış kral argümanını buluruz. En kanlı taşkınlık gösterilerinde dahi, ayaklanmacıların "yaşasın kral" diye bağırdıkları bilinir. Gösterilerde bulunur, dilekçeler sunarken, kralın kendilerini duyma yeteneğine ve kendilerine gerçek ve acil adaleti verme isteğine olan inançlarını ve bağlılıkla-

rını dile getiriyorlardı. Dediklerine bakılırsa, ayaklanma nedenleri kralın dikkatini ülkenin bu ihmal edilmiş köşesine çekmekten ibaretti. Palermo'daki ayaklanmacılar valiyi kovarlar, tuz vergisi tahsildarlarının evlerini yağmalarlar, hapishane kapılarını açarlarken, yaptıkları her eylemin başında hükümdarları Napoli kralının portresini taşıyan pankartları yukarılara kaldırıyorlardı (Eylül 1773).

Rusya'da meydana gelen tüm ayaklanmalarda, Moskova yönünde yapılan ayaklanmacı yürüyüşleri her zaman çarın kendiyle özdeşleştirilirdi. Stepan Razin, 1670 yılında, Çariçin'i ele geçirmek üzereyken, kendine bağlı Kazakları şevke getirmek için onlara: "Moskova Devletinden hain boyarları ve Duma üyelerini, kentlerden voyvodaları ve memurları kovmak için, çarın düşmanlarına ve hainlere karşı Volga'dan Rusya'ya doğru yürümek" gerektiğini söylüyordu. Razin'e göre, tüm bu iktidar büyüklerinin ve ajanların suçları "hükümdarın rızası ve bilgisi dışında" işleniyordu.

Bu söylenin daha iyi açıklanması için, senyörlük haklarının artırılmalarından şikâyetçi olmak üzere, 1685 yılında, Orthez'de toplanan Béarn (Fransa) meclisinin dilekçesine bir göz atalım. "Bu şikâyet yazısının muhatabı kesinlikle Majesteleri değildirler, Majesteleri bu nedenle rahatsızlık duymamalıdırlar, çünkü Majestelerinin adalet duygusu ancak halkları dertliyse incinir... Eğer bu bölgede altın ve gümüş üretiliyor olsaydı ya da bölgedeki dağlar herhangi bir başka madene dönüşecek olsaydı dahi senyör topraklarının mülteziminin geniş ölçekli taleplerini ödememize yine de yetmezdi. Bu şekilde bir davranışta bulunulması, elbette kralın iyiliksever ve insancıl amaçlarıyla bağdaşamaz, çünkü kendisi uyruklarının kayba uğramasını ve yıkıma uğramasını istemek şöyle dursun, tersine, uyruklarının rahatlamalarını ve hayatta kalmalarını diler." Ayaklanmış halkın ağzına kendiliğinden geliveren taleple-

re ait olmayan bu satırlar, söylenin çok geç dönemlerde, eğitimli ve sorumluluk sahibi kesimlerde dahi kabul gördüğünü gösterir. Buna benzer yazıların daha uzunca örneklerine siyasal edebiyatta rastlanır, özellikle XVI. yüzyılda Machiavelli'nin kinizmine nefretle karşı çıkan ve Hıristiyan bir siyasal anlayışın el kitabı niteliğindeki *Hıristiyan Hükümdar*'ın yazarı cizvit peder Ribadeneyra da aynı temayı işlemekten geri kalmamıştır. "Mali kaynaklar sadakatle ve hilesiz kullanılsın, bir düka altın, krala bir düka altın değerinde ulaşsın, bir *real* altın da bir *real* altın değerinde ve para bunun için krala ulaşıncaya kadar fazla el dolaşmasın... Deneylerle anlaşılmıştır ki, kralın parasının önemli bir bölümü bakanlarının maaşına harcanmaktadır. Halkın kralına ödemesi gereken yüzde onluk pay yerine, bakanlar halka yüzde yirmi beş, otuz vergi yüklemekte ve bunu öyle bir şiddet ve sertlikle almaktadırlar ki, halk yıkıma uğramakta ve krala ödemesi gereken vergiden çok, vergi tahsildarlarının yarattıkları hasarı hissetmektedir." Yazar, ayrıca 1556 yılında, Languedoc *Etat*'larına (meclis) katılan Bodin'in, bu meclisin vergi mültezimlerini iptal ederek verginin krala doğrudan ödenmesini talep eden bir dilekçe yazdığına tanıklık ettiğini bildirmektedir. 1637 *Croquant*'ları da, aynı şekilde biçme vergilerini doğrudan Louvre'daki krala ödemeyi önermişlerdi.

Aldatılmış kral teması, kimi ulusal kronikte, yine aynı ölçüde kışkırtıcı başka bir örnek sunar: Saklı kral teması. Gerçek kral kaçırılmış ve gözlerden saklanmıştır. O, artık bir zorbanın, bir hilekârın kötülüklerine teslim olmuştur ve sadık uyruklarını savunamamaktadır. İmparator Friedrich ölmemiştir, Portekiz kralı Sebastian Fas'ta can vermemiştir, çareviç hâlâ hayattadır. Uyruklarını kurtarmak, baskılardan arındırmak, krallıklarının şanını geri getirmek için günün birinde geri geleceklerdir. Zorluklar zirveye çıktığında, taht üzerinde hak iddia eden kişi kral olarak ta-

nınır, kalabalıklar onun çevresinde toplanır ve yandaşları silahlara sarılırlar. Kargaşa Döneminde (Rusya'da), Dimitri olduğunu iddia eden beş kişi çıkmıştır. Razin yanı başında bir çareviç bulunduruyordu, Pugaçev ise III. Petro olduğunu iddia etmişti. Bu türden iddialarda bulunan kişilerin diledikleri hoşnutsuz halkı ikna edecek temel bir meşruiyeti ete bürümekti, ayaklanmacıları tüm düşlerin ve tüm beklentilerin gerçekleşecekleri bir umudun çevresinde toplamaktı.

Aldatılmış kral imgesini taşıyan başkaldırıların en çarpıcıları Fransız ve Rus kaynaklı olmuştur. İspanya ve İtalya'da da bu temel sadakat örneklerine rastlanmışsa da, monarşik iktidarın kutsallaştırılması eğiliminin en bütünsel örneklerine yalnızca belli bazı bölgelerde rastlandığını düşünmek gerekir. Tarihsel gelenek, ayinleri ve inanlarıyla birlikte krallık iktidarına dinsel bir nitelik yüklemiştir.

Bu kutsallaştırma eylemi inandırıcılığını ve ikna gücünü yitirdiğinde tema kendiliğinden çözülmeye uğrar. 1789 yılında bile hâlâ Fransa'nın pek çok bölgesinden köylüler kötü soyluları cezalandırmanın kralın iradesiyle olduğuna inanıyorlardı; bölgesel meclislerin toplanmaları yönündeki talep de adil kraldan uzun süredir beklenen bu cezalandırma işleminin beklentisiydi. Temanın en uzun süre yaşadığı ülke Rusya olmuştur. Serflik kurumunun ortadan kaldırılmasının ardından, buna bağlı olarak 1861'de ve 1876'da çıkan köylü ayaklanmalarında, ayaklanmacılar çara dinsel bir güven duyuyor ve onun boyarların kötülüğü nedeniyle halkından ayrı düştüğüne inanıyorlardı.

Çağdaş tarihsel eleştiri, inatla bu temanın gücünü görmezlikten gelmektedir. Düşünce tarihinin, en önemlisi de bilinçaltının izlediği yolların eleştirisini başka alanlarda faaliyet gösteren bilim adamlarına terk etmektedir. Çünkü eski toplumsal hareketleri anlamak için bir söylenin etkisini kabul etmek, geçmişin temsiliyetine katılmak ve bunun-

la aldatılmak anlamına gelir. Bu konuları öyküsel düşler deposuna atıvermekle ve bunların yerine olabilecek en yavan sosyoekonomik irdelemeleri yeğlemekle bir demistifikasyon yapıldığı sanılır. Yani safdil monarşizmden ve cahillerin tutuculuğundan söz ederken her şeyden söz edilmiş olduğu sanılır.

Bir söylenin söylenden başka bir şey olmadığı doğrudur ve işin aslına bakacak olursak, kral da asla aldatılmamıştır. XIII. Louis *Croquants*'lara "ayak takımı" diyordu, hem de en ufak bir acıma duymaksızın. Çariçe Ekaterina, senyörlerini şikâyet eden dilekçelerini kendine kadar ulaştırma cüretini gösteren serf köylüleri yargıçlara gönderiyordu (1767). Buna karşılık kutsallaştırma eyleminin en üst noktasında olduğu zamanlarda, kralın doğuştan gelen ilk görevi olan adaleti uygulama konusunun krala bilinçli bir ödev olarak dayatılmış olduğu da bir gerçektir. Hıristiyanlıktan derinlemesine etkilenmiş kurumlar, hükümdarın babalık imgesini kurgulamaya çaba göstermiştir.

Diğer taraftan, monarşik yorumundan bağımsız bir biçimde yüce bir mahkeme teması, iyi niyetli ve sürekli bir başvuru mercii, toplumlar için barışçı bir istikrar ve süreklilik öğesi olmuştur. Günümüzde, masumiyet hükümdarlara özgü bir nitelik olmaktan çıkmıştır; masumiyet hâkim kurumlara ve ideolojilere özgü kılınmıştır. Bu, prestij yaptıkları soykırımları dahi sarsamamaktadır. Söylenin yalnızca bir öğretiye, dayatılmış bir modele indirgenmediğini yinelememiz gerek; söylen, kesinlik taşıyan noktalar bulmak üzere kendiliğinden gelişen bir isteğin sonucu olmalıdır, düşünceyi evrenin mantıklı bir öğeler bütününe yerleştirme isteğinin bir sonucu. İşte o zaman, belli bir dönemin yozlaşmış bireylerinin gözünden kaçarak içgüdüsel ve zamansız bir gereksinimle ortaya çıkar.

Modern yüzyıllara dönecek olursak, masum kral söyleni yalnızca rejimlerin sürekliliğini sağlamaz, meşruiye-

tinden her an kuşkulanılabilecek, buna itiraz edilebilecek en yakındaki otoritelere karşı düşmanlığı, meydan okumayı ve direnişi kışkırtabilir. Masum kral söyleni ayaklanmacılara kolay bir doğrulama aracı, cezadan kurtulma denemesi, suçu başka bir öğeye aktarma fırsatı sunar, üstelik tüm bunlar pekâlâ hesaplı kitaplı da yapılabilir. Yenilenme ve altın çağa dönüş düşüncesi, yenileme eylemini dışlamadığı gibi, aldatılmış kral teması da belirleyici siyasal bir itici güç olmuştur, en azından iki yüz yıl boyunca bir şiddet mayası ve birden fazla değişikliğe neden olmuştur. Böylece, mali bir saldırıya karşı geliştirilen direniş ekonomik bir gelişmeye yol açabilmiştir, dinsel bir baskıya karşı geliştirilen reddiyat entelektüel bir olgunlaşmanın önündeki engelleri kaldırabilmiştir vb.

İKİNCİ BÖLÜM

Moderncağın Siyasal Tasarımları

Toplumsal gövdeyi sarsmış olan söylenler listesine baktığımızda, tarih boyunca girdikleri çeşitli kılıklar bir yana, bu temaların ebedi ihtiyaçlara yanıt verdiklerini kesinlikle görürüz. Geriye, modern yüzyıllarda var olan iktidarlara karşı gerçekçi tehditler, acil alternatifler geliştirmiş olan ve tarihsel sınırlamalara daha yatkın düşünceleri ve siyasal tasarımları ele almak kalacaktır.

Bu noktada, sırasıyla zorbaya karşı direnme hakkı, bir kentten meydana gelen vatana bağlılık, ulusal özgürlüklerin sahibi soylu sınıfın görevi, nihayet XVIII. yüzyıldan itibaren kitlesel anlamda kabul gören ve ana tema olan siyasal eşitlik üzerinde durulacaktır. Burada, elbette derinlemesine bir inceleme söz konusu olmayacaktır. Yalnızca, ideolojik amaçlarının konjonktüre daha bağlı, gerçekleştirilmiş ya da gerçekleştirilebilir modellere daha yakın araçlara teslim olduğu belli başlı politikalardan örnekler vermekle yetinilecektir.

Düşünceler tarihi ya da politika üzerine yapılmış pek çok sayıda inceleme çalışmasında, ilgi alanı çağdaş dünya üzerine yoğunlaşmış ve konu XIX. yüzyılla başlatılmıştır. Perspektifteki bu sığlık, bizi daha önceki yüzyılları uzun ve karanlık bir bekleyiş dönemi olarak algılamamıza, o dönemlerde Tanrı'nın istediği düzene kimsenin karşı çıkmadığını düşünmemize yöneltir. İktidarlar ve hiyerarşiler her türlü başkaldırıyı daha baştan silahsız kılacak bir değişmezlik içinde donup kalmıştır, herhangi bir itiraz dahi düşlenebilmekten uzaktır. Düşüncelerin çok yavaş bir şekilde özgürleşmeye başlaması ve siyasal eleştirinin ağır ağır gelişmesi, ancak modern çağın bilinçlenme bunalımları sayesinde gerçekleşebilmiştir.

Oysa, şeylerin düzeninin kendiliğinden belirdiği böylesi bir düşsel tarih dönemi asla var olmamıştır. Devinimsiz bir dönem yoktur.

Üstelik, toplumun düzenlenmesine ve işlevine ilişkin tüm düşünceler çok uzun süredir söylenegelen önerilerden çıkmıştır. Olayların konjonktürünün günün birinde bunlara özgün bir kesinlik kazandırmasına kadar, bu düşüncelerin art arda kurgulanması dar entelektüel çevrelerde sınırlı kalmıştır.

Hükümdarla uyruğu arasında bir sözleşme olduğu varsayımı işte bu biçimde ortaçağ devlet anlayışında var olmuştu. Yine aynı şekilde, tanrısal yasalarla medeni yasalar arasında çelişkiler olabileceği düşüncesi de vardı. "Aydınlanma" çağından çok önceleri, bu iki düşünce ayaklanmalara ve reddiyata zemin olmuştur. Kuşkusuz, dinin en sıradan görevi uyruğa itaat aşılamaktı, kötü bir kralın suiistimalleri karşısında sabretmekten ve dua etmekten başka bir yol önermemekti. Ancak örneklerine Kutsal Kitap'ta ve antik tarihlerde rastlandığı üzere, hükümdarın aşırılıkları bi-

linen tüm ölçüleri aşabilirdi; Tanrı'nın isteğine açıkça karşı gelebilir, söylensel ya da gerçek kurucu sözleşmede yer alan yükümlülüklerini yerine getirmeyebilirdi. O zaman hükümdar bir zorba halini alırdı. Teorisyenler, yürütmeye ya da yönetmeden kaynaklanan zorbalıkla tahtın sahtekârlık veya güç kullanımıyla ele geçirilmesinden kaynaklanan zorbalığı ayırıyorlardı. Bunu da, söz konusu kişinin iktidara meşru yoldan ya da şiddet yoluyla gelmesine göre değerlendiriyorlardı. Geçerli doktrine göre, meşru yollardan iktidara gelen bir kişinin zorbalığına gösterilecek anlayış daha uzun süreli olmalıydı. Fakat zorbanın statüsü her ne olursa olsun, zorbayı öldürmenin bazen bir erdem olacağı okulda öğretiliyordu, Judith'in (Eski Ahit'te yer alan *Judith Kitabı*'nın konusunu oluşturan uydurma bir Yahudi kadın kahraman. Bu kadın, efsaneye göre Bethulya kentini kurtarmak üzere Asur generali Holopherne'i baştan çıkartmış, onu sarhoş etmiş ve kafasını kesmiştir, ed.n.) ve Brutus'un gösterdiği kahramanlık örneği de buydu. Direniş hakkı Ciceron'dan Seneca'dan, Dante'den ve Gerson'dan alıntılarla süslenebiliyordu. Zorbanın alaşağı edilmesi ya da öldürülmesi, bu kararı alacak bir makamın bulunmaması nedeniyle, yalnızca Roma hukukunun yeniden keşfinin hükümdarın haklarını vurguladığı hümanizma çağın da sıkıntılı bir konu olmamıştır.

Reform hareketinin yarattığı büyük kargaşa sonucu ortaya çıkan entelektüel araştırmalar ve kavgalar, itaatin sınırlarına ve isyanın temellerine ilişkin trajik sorunları gündeme getirmiştir. Bu tartışmalar, okulun zaman dışı tiyatro sahnesini terk ederek, 1560 yıllarının ve daha sonraki dönemlerin kuşakları için dehşet verici ve acil bir yeniliğe ulaşıyordu. Zorbayı öldürmeye ilişkin antik ve soyut düşünce güncel hale geliyor ve zaman içinde konuya ilgi duyan herkesin kafasına yerleşiyordu.

Yaşanan Saint-Barthélemy katliamı reformist düşünce-

lere katılmış siyaset teorisi üzerine yazan çok sayıdaki kişiyi bir isyan teorisi geliştirmeye yöneltmişti. Çoğunlukla anonim olan ve Protestan Avrupa'ya yayılan çalışmalar arasında en geniş ölçüde dağıtılanı, 1579 yılında yayımlanmış olan *Vindiciae contra tyrannos*'tur. Hükümdar bir birey olarak, krallık tacından ayrı tutulmuştur. Taç hâkim otorite olup hükümdar yalnızca bu otoriteyi cisimlendirir. Hükümdarlığın işlevi ile kişisi ayrıldığı anda, IX. Charles gibi tanrısal ve insani yasaları çiğnemiş bir hükümdarın başında taşıdığı taca layık olamayacağı savı mümkün hale gelir. Bu hükümdar, halkın gözleri önünde, suçlu birey ile kutsal işlev arasındaki ayırımı gerçekleştirmiştir. Böylece, bu zorbaya karşı başkaldırma eylemi temelini dinsel göreve ve siyasal akla dayandırmaktadır.

Bu örnekleme gücünü sürdürecekti. Örneklemenin gücü şekle gelir olmasında saklıydı. *Vindiciae*'de yer alan savlar, Paris'teki Saint-Benoît Kilisesinin papazı Jean Bouchet tarafından yeniden ele alınmıştı. Söz konusu zorba III. Henri'ydi ve Kilise'ye, devlete karşı ihaneti nedeniyle öldürülmesi meşruydu. Bu çifte ve temel ihanet, *ipso facto* hükümdarın iktidardan düşürülmesini içeriyordu.

Vindiciae gibi geniş ölçüde dağıtılan ayaklanmacı bir metin daha vardı, Kral VI. James'in Kalvinist eğitmeni George Buchanan (1506-1582) tarafından kaleme alınan *De Jure regni apud Scotos* başlıklı çalışma. Çalışmada İskoçya krallığının çalkantılı tarihinden soylu meclisleri tarafından engellenen ya da devrilen hükümdarlara ilişkin öykülere yer verilmişti. I. James'in 1437'de, III. James'in 1488'de nasıl öldürüldükleri, IV. James'in reşit olmasına kadar geçen dönemin nasıl art arda ayaklanmalarla dolu olduğu ve nihayet, Mary Stuart'ın 1567'de Edinbourg'tan nasıl kovulduğu anlatılıyordu. İskoçya'nın özel siyasal geleneği, krallığın bir miras hakkı olarak veliahta geçmesiyle soylu meclislerinin ayrıcalıkları arasında meşruluk konusunda tereddüt ediyordu.

İskoçya'ya özgü bu değişkenlikler aslında devletin kökenlerinde yer alan bir sözleşme fikrini açığa çıkartıyordu. Aragon krallığının kurumlarında da aynı sözleşmeli rekabet bulunmaktadır. Öyle ki, bu rekabet muhtemel bir ayaklanmayı meşru kılar. 1591 yılında, Zaragossa halkıyla Aragon soylularının büyük bir bölümü azledilen bakan Antonio Perez uğruna ayaklandıklarında bu meşrulaştırma niteliği daha net görülür. Olaylara tanık olan o dönem insanlarından Palma Cayet, konunun kurumsal temelini açıklama işine girişmişti: "Aragonlular ülkelerini yedi yüzyıl boyunca işgal eden Müslümanlardan kurtulduktan ve bir süre özgürlük içinde yaşadıktan sonra, bir krala sahip olma gereğini duydular ve bu konuda papanın görüşüne başvurdular. Papa da, kralın bir zorba konumuna gelmemesi için Aragonlulara birtakım yasalar geliştirmelerini salık verdi... Aragonlular, bunun üzerine iki yasa çıkardılar. Yasalardan birine göre, kral yasaları çiğneyecek olursa, halk krala ettiği bağlılık yemininden kurtulacaktı ve yeni bir krala sahip olabilecekti. Yasalardan diğerine göre ise, haklarının çiğnenmesi ya da saldırıya uğraması halinde, krallığın senyörleri krala karşı birleşebileceklerdi... Kralın tahta çıkmasının ardından, Aragonlular ona bağlılık yemini ettiler ve 'Biz ki sizinle eşdeğeriz, siz de bizimle eşdeğersiniz, ayrıcalıklarımızı ve özgürlüklerimizi korumanız koşuluyla, sizi kendimize kral olarak atıyoruz; koşulumuzu yerine getirmeyecek olursanız, ettiğimiz bağlılık yemininden kurtulacağız' dediler. İşte bu nedenledir ki, Aragon kralları hem efendi hem de uşaktırlar."

Tanrısal yasaları çiğneyen veya uyruklarıyla yaptıkları sözleşmeyi çiğneyen zorbaya karşı direnişe ilişkin eski düşünceler, bu anlamda, XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan karışıklıklarda yoğun bir biçimde yeniden değer kazanmıştır. Reform hareketinden ve moden devletlerin olu-

şumundan doğan çeşitli anlaşmazlıklar, bunların yeniden ortaya çıkmaları için fırsat yaratmıştı. Zorbanın güçleriyle uyruklarının hakları arasındaki çeşitli uyuşmazlıklarda, bu uyrukların ya da halkın bütünlüğü zamanın önsöze görünür siyasal yapılarında toplumu oluşturan tabakaların (*etats*) meclislerinde yer alıyordu. Meclisler, soylu sınıftan temsilcilerin toplantısı olabildiği gibi, belediyelerin ileri gelenlerinin toplantısı da olabiliyordu. Çoğu krallığın bünyesinde yer alan bu meclis biçimlerine denk düşen ve modern zamanların siyasal imgelemini paylaşan toplumsal-kurumsal iki tasarı vardır: Soylu devleti ve kent-devlet. Bunların her ikisi de hâkim otoriteye karşı ayaklanmacı çözüm yolları sunuyordu.

KENT-DEVLET

Yurt denilen yer ataların ülkesiydi, birbiri ardına kuşakların gelip geçtikleri dünyevi yaşamın çerçevesiydi. Yurt bilinen çevreyle sınırlıydı, yani köy ile mezraları alan kent ve onun hukukuna tabi surdışı alandı. Bununla birlikte, varlıklı ve eğitimli biri yurda bağlılık duygusunu kahyalık alanının (*sénéchaussé*, Fransa'da monarşi döneminde bir cins senyörlük alanı, ed.n.), kontluk topraklarının ya da il topraklarının hukuksal bütünlüğüne ya da coğrafi birliğine kadar genişletebilirdi. Yurt kavramı bir aidiyet duygusunu beraberinde getiriyordu, daha bilgece olan ulus düşüncesinin bile esinleyemeyeceği bir özveri duygusu uyandırıyordu. Ulus kavramı, ancak monarşik kurumun anımsanamayacak kadar eski zamanlardan beri kök saldığı ve tanrısal bir haktan yola çıkarak ya da başka bir deyişle doğal bir olgu sonucu temelli görülen bir meşruiyetle özdeşleştirildiği devletlerde güç kazanabiliyordu. Batı Avrupa'da Fransa, İngiltere, Kastilya gibi az sayıdaki krallık halka ait olma

duygusu uyandırılabiliyordu. Diğer her yerde, hatta saydığımız bu devletlerde dahi, köy kilisesinin çan kulesiyle sınırlı bir yurtseverlik çok daha geçerliydi.

Kendine yeterli eski tarımsal ekonomi, dışarıdan gelen insani ya da doğal saldırılara karşı gündelik kendini savunma gereklilikleri, iletişim araçlarının yavaşlıklarından ve çevreye hâkim olmaktaki zayıflıktan doğan yalıtılmışlık, tüm bu öğeler yerel bir dayanışma duygusunu besleyen etmenlerdi. En küçük cemaatler bile, yardımlaşmaya en az yatkın olanları bile, ihtiyaç nedeniyle ortak kararlar almak için bir araya gelmek zorundaydı. Kilise ya da yollarla ilgili hazırlıklar için, sürülerin yaylaya götürülme tarihleri için ya da bağbozumu tarihleri, ekim ya da tarlalarda hayvan otlatmaya son vermek, muhtemel ihlalleri incelemek, yargıcın karşısına çıkmak, herhangi bir tehdit karşısında silaha sarılmak için görüşüp tartışmak gerekiyordu. Meskûn alanlardaki bu ilkel kurumların gücü her yerde geçerliydi. Kimi yerlerde devlet hukukuyla budanmış olmakla birlikte, Slav ülkelerinden Latin ülkelerine kadar yaygınlık gösteriyordu. Fransa'da, bir *Commune*'ün (kent veya köy yönetimi, ed.n.) ya da belediye kurumunun bulunmaması halinde, en küçük köylerde kilise temelinde birer meclis bulunuyordu ve köylüler, gerektiğinde, bu meclis aracılığıyla kendilerini temsil edecek kişileri seçebiliyorlardı.

Krallık intikalinin rastlantısal bir sonucu olarak ya da dıştan gelen bir işgal sonucu, merkezi siyasal iktidar yabancı ellere geçtiğinde, cemaatsel kurumlarının gücü daha da artıyordu. Çünkü hem yegâne başvuru mercii konumuna geliyor hem de uykuya dalmış bir meşruiyetin bekçiliğini üstleniyorlardı. Türk işgali altında geçirdikleri yüzyıllar boyunca, Balkanlar'daki toplulukların yaşadıkları durum da buydu. Tüm Akdeniz havzasındaki dağlık bölgelerle, buralardaki hayvan yetiştiricisi köyler birer sığınak görevi görmüştür. Bu sığınak noktalarında var olan dinler de, dil-

ler de, gelenekler de korunuyordu. Başka yörelere göre, ortak bağların gücünün daha etkin olduğu böylesi yörelerde geleneksel bir hak anlayışı gelişiyordu. Vadilerin denetim altında tutulması, yabancı bir işgalcinin askeri ve siyasal egemenliği köylü çekirdeğin otoritesini, başka yörelerde daha çok merkezi iktidarın tasarrufu altında bulunan işlevlere kadar genişletmesine olanak tanımıştı. Köy kilisesinin dar çevresinde yoğunlaşan bu özerkliğine daha vurgulu ve daha uzun süreli bir biçimde Korsika'da, Sardinya'da ve Sicilya'da rastlanır. Bu bölgeler, uzun süre boyunca ortaçağın sonunda görülen toplumsallaşma ve aidiyet biçimlerinin geri kalmış resimlerini çizmiştir.

Ortaçağın tüccar kentleri, topluluk çerçevesindeki yurtseverliğin en mükemmel örneklerini biçimlendirmişti. Çok parçalanmış ve tehlikelerle dolu bir dünyada, büyük kalabalıkları kucaklayan, dingin faaliyetlerin yürütüldüğü ve görece bir bereketin hüküm sürdüğü bu sakin limanlar "iyi yönetimin" birer modeli gibi görülüyordu. Böylesi yöreler, yurttaşlarında ve sakinlerinde şiddetli bir bağlılık duygusu yaratıyordu. Çağdaş yüzyılların belli ölçüde yaşanan durağanlıklarının eski çerçeveyi koruduğu Orta İtalya'nın küçük kentleri, bu yurtseverliğin mimarisinde bir tür mükemmellik sergiler. Koruma surlarıyla çevrili kentin orta yerindeki büyük meydan, mahalle sokaklarının buluştuğu noktada kilisenin, belediye sarayının ve kent faaliyetlerini aralarında paylaşan belli başlı ailelerin konaklarının cepheleri ve taçkapıları yükselir. Halkın önemli günlerde bir araya geldikleri, parke taşı döşeli açık meydanın çevresi baş döndürücü yükseklikte kuleler, revaklı geçitler ve balkonlarla donanmıştır. Kenti yöneten geniş ve kalabalık oligarşiler, mimarların belediye sarayına ustalıkla ekledikleri devasa toplantı salonlarında yer alabilirler. Duvarlar, genellikle de kemerler kentin görkemini ve özerkliğini anlatan soy amblemleriyle bezenir; bu amblemler de kuleleri

döven bayrakların üzerinde bulunur. Tüm bu simgesel ayrıntılar, kentsel özgürlüğün güvencesi ve kanıtıdır. Modern çağda merkezi devletlerin çoğalması bu kentlere meydan okumuş ve Rönesans döneminde görülen iç savaşlar bu meydan okuyuşun birer yansıması olmuştu.

İtalya kentlerinin en güçlüsü olan Floransa, eşi bulunmaz bir beledi yönetime sahip olunduğu düşüncesinin biçimlenmesine tanık olmuştu; seçilmiş bir kentin imgesine. Olumsuz yöndeki değişimin en çarpıcısı, Savonarola tarafından vaaz edilen milenarist bekleyiş olmuştur. Doktrin, adını, yeni çağı haber veren dominiken biraderin (Savonarda) vaazını dinleyenlerin toplandıkları San Marco Kilisesi'nin büyük çanı *Piagnona*'dan alıyordu. Floransa Kudüs'ü temsil ediyor, erdemi ve zenginliği bir araya getiriyordu. Yalnızca kentlerin anası olmakla kalmayıp, aynı zamanda dünyanın Kurtarıcı İsa'nın hükümranlığını kurmaya adanmış merkeziydi. 1496 ile 1530 yılları arasında, bu söylen Toskana'nın büyük kentinin sakinlerini derinlemesine etkilemişti ve bu durum Medici ailesinin kesin ve fazlasıyla maddeci zaferini kazanmasına kadar sürmüştü.

Çünkü her kentin "iyi yönetimi", kaçınılmaz bir biçimde, içlerinden despotlar ve kaptanlar çıkaran patrisiyen hanedanların güttükleri davalarla iç içe giriyordu, kent temelindeki yurtseverlik gruplar arası mücadelelerle kana bulanıyordu. Er ya da geç, minicik yurt parçasının büyük meydanında gelişen karışıklıklar karşısında Venedik'in, Roma'nın ya da Floransa'nın uzaktan vesayetine girmek daha yeğlenir bir hale geliyordu. Yükselen bu güçlerden birinin egemenliği altına girmek, paradoksal bir biçimde, kentlinin selametinin gerçek garantisi haline geliyordu. XVI. yüzyıl boyunca, İtalya'da *özgürlük* ile bir prensin otoritesi arasında bir eşdeğerlilik gelişmeye başlamıştı.

Burjuvazilerin sadakatlerinin ve siyasal iradenin, içinde doğulan çemberin dışına kaçması, daha uzak ve daha

soyut bir merciye eğilim kararlılıkla ve hiç bunalımsız ya da ihtilafsız olmamıştır.

Kent yurtseverliğinden devlete sadakat konumuna geçiş, yerel örf ve âdetlerin merkezi hukukun potasında eritilerek tektipleştirilmesini öngörüyordu. Tüccar burjuvazilerin ticaret yollarının genişlemesine, ticaret akımlarındaki koşulların tanınabilmesine, hesapların önceden yapılabilmesine olanak veren hukuksal bir yapılanmaya gereksinimi vardı. Bu tektipleşme ise, ancak egemen bir otorite sayesinde yapılabilirdi. Egemen otorite yerel göreneklerin yerine, yavaş yavaş ya krallık hukuk sistemini ya Roma hukukunu koyarak ya da var olan yerel uygulamaları topluca sistemleştirip yazıya dökerek hukuksal yapılanmayı gerçekleştirecekti. Var olan durumda, bu büyük hukuksal çalışma, kentlerin ve bölgelerin tarihsel özgünlüğünü ve kimliğini, ancak görüntüde destekliyordu. Aslında ampirik bir pratiği donduruyordu, bir hiçleştirme ve tektipleştirme eylemi güdüyordu. Bu çalışma, var olan hukuk metinlerinde görülen çelişkileri kesip atan, bunları yeni baştan kaleme alan komisyon üyelerini sağa sola gönderen ve yazım işleminin emrini veren hükümdarın girişimini onaylıyordu. Hukuk bilginleri en dar yerel bağlamda olsa dahi, yerel meclis üyelerinin içinden çıkıyorlar ve bu kişiler, aldıkları eğitim nedeniyle doğdukları yerlerden kaçıp bir kariyerin, saraydaki prestijli bir konumun peşine düşüyorlar, daha geniş ve daha kapsamlı bir yetkinin beklentisine kapılıyorlardı. Sözün kısası ister ticaretle ister hukukla uğraşıyor olsun, Avrupa burjuvazisi devletin hizmetine girme uğruna kent hizmetinden kopuyordu.

Yeni ulusal devletlerin baskıları karşısında depreşen kent yurtseverliği duygusunun en şiddetli örneğine, Kastilya (1520) ve Gand (1539) Belçika kent birliklerinin (*Commune*) isyanlarında tanık olunur. Din savaşlarının sürdüğü dönemde, Katolik olsun Protestan olsun, Hollanda taşra-

sında ya da çok sayıdaki Fransız kentinde görülen silaha sarılma eylemleri de aşağı yukarı aynı nedene dayanır.

Eski ve zengin Kastilya krallığı, kraliçe Isabella'nın 1504 yılında ölmesiyle siyasal istikrarını yitirmişti. Genç kral Carlos'un yetiştiği Flandre bölgesinden çıkıp krallığa gelmesine kadar (Kasım 1517), iktidarı dört geçici hükümet kullanmıştı. Yeni kralın imparator olarak seçilmesi ve ardından Almanya'ya geri dönmesi (Mayıs 1520), Kastilyalıların zaten çok sağlam olmayan bağlılık duygularını zedelemişti. Krallığın *Cortès*'leri, yani temsili meclisleri, yeni vergileri kabul etmek zorunda bırakılmışlardı, daha da kötüsü, yalnızca iktidara hizmet etmek zorunda bırakılmışlardı. Bunun üzerine, Kastilya kentleri, ihanetle suçladıkları temsilcilerine karşı, genç krala akıl veren Flaman danışmanlara karşı ve krallık komisyon üyelerine (*corregidores*) karşı silaha sarılmışlardı; suçladıkları devlet adamları kaçmak zorunda kalmışlardı. Belediye meclislerinin (*regimientos*) yetki alanları genişlemişti ve kurullarda yapılan görüşmelerin ayaklanmacı tutumu, ortaçağ döneminde olduğu gibi, yurttaş genel meclisleri (*concejos abiertos*) tarzının yeniden doğmasına neden olmuştu. İsyancı kentlerin temsilcileri, krallıkta yeni meclisler yaratarak bunlara *Santa Junta* ya da daha iyisi, *Cortes e Junta general del reyno* adlarını vermişlerdi. Meclis toplantılarının düzenli bir şekilde yapılması, vergilere ilişkin kararların kentler tarafından oylanması ve vergilerin kentler tarafından yönetilmesi, kentlerde milis güçlerinin bulunması, kentlerin toptan kendi kendilerini yönetme araçlarına göre dönüşü vurguluyordu. İktidar kralın adına üç geleneksel grubun elinde kalacaktı: Yargıç ve noter grubu, tacir grubu ve esnaf ustalarından oluşan grup.

Sonuç olarak, *Comuneros* ordusu, hafife alınmayacak bir çapta olmasına rağmen, imparatorun hizmetinde kalan Büyükler'in idaresindeki krallık ordusu tarafından yenilgi-

ye uğratıldı (Villalar, 23 Nisan 1521). Kastilya'nın komşusu Aragon krallığı kral Carlos'a sadık kalmıştı, yine benzeri halk hareketleriyle (*Germanias*) başı derde girmiş olan Valencia krallığı da, Kastilya'daki halk hareketlerine katılmamıştı.

Coğrafi sınırlarına ve kurumsal niteliğine bakılacak olursa, *Comuneros* ayaklanması egemenliği özgür kentlerin bir federasyonuyla sınırlamak isteyen bir krallık manifestosuna benzer. Durumu daha da bütün bir şekilde anlamak için, Alçak Ülkelere ham halde ihraç edilen yünden mahrum kalan Segovia ve Toledo'daki atölyelerdeki dokumacıların duygularına değinmek gerekir; tahttan indirilen ve bir yere kapatılan kraliçe Deli Jeanne'in kişiliğinde somutlaşan yitirilmiş bir meşruiyet saplantısına değinmek gerekir. Oysa, *Comunidades* isyanının temel nedeni, belediye yönetimi ve bölge yönetimi kaynağından uzaklaşma iddiasında olan, aniden uzak ve yabancı bir başvuru mercii konumuna dönüşen ve bir kıta boyutlarında büyüyen bu yeni devleti reddetmekti.

Şaşırtıcı bir simetrinin sonucu olarak, Charles Quint'in imparatorluğunun oluşumuna karşı bir başka engel, imparatorluğun doğuşuna tanık olan kentin kendisinden ve siyasal gelişimi Kastilyalıları gücendiren bölgeden çıkmıştı. Flandre bölgesi, İtalya'yla birlikte ortaçağdaki ana kentleşme ve gelişme odaklarındandı. Bölgedeki Gand kenti, 12,7 km uzunluğundaki surlar içinde yaşayan altmış bin kişilik nüfusla ve yoğun dokuma üretimi ile diğer Flaman kentlerinden daha karmaşık bir geleneğe sahipti; ki bunun temeli, kent meclisine (*Collace*) katılan esnaf gruplarının siyasal ağırlıklarına dayanıyordu. Hollanda ve Brabant devletleri, uzun yıllardan beri Fransa kralına ve müttefikleri dük de Gueldre'e ve Smalkalde Ligasının Alman prenslerine karşı ağır silahlanma giderlerini karşılamayı üstlenmişti.

Şarabın perakende satışı üzerinden uygulanan yeni bir vergi, bir kez daha Gand kenti sakinlerinin ayaklanmalarına neden olmuştu (1539). "Kendilerini kentin efendileri yerine koyan ayaklanmacılar, diğer komşu kentlerden Gand'ın özgürlüğünü ve kurtuluşunu desteklemeleri için silaha sarılmalarını istediler." Fakat ne Charles Quint'in kızkardeşi Alçak Ülkeler valisi ne düşmanı kral I. François ne de diğer Flandre kentleri onların yanında yer almak istemişlerdi. Bu durumda, Gand kenti halkı hükümdara başkaldırma suçunun yarattığı baskıya katlanmak zorunda kalmıştı. Charles Quint, kente 24 Şubat 1540 yılında girmişti. Yargılama tüm kent halkına karşı, Gand "yasasına" göre yapılmıştı. Kente tanınmış olan ayrıcalıklar ortadan ve eski kararnameler yürürlükten kaldırılmış, kentteki toplar taşınmış; belediye sarayı kulesindeki çan indirilmiş; binanın kapıları kırılmış ve lağım çukurları doldurulmuştu. Esnaf gruplarının yetkileri ellerinden alınmış ve kentin yakın çevresi üzerindeki yargılama hakkı kaldırılmıştı. Bu türden bir baskı tüm kenti vurmuştu, kentin kurumlarını ve bu kurumları simgeleyen yapıları hedef almıştı. Buna benzer onlarca örneğe modern çağlarda tüm Avrupa'da rastlarız. Bu cezalandırma biçimleri isyan suçunun kolektif yanına, referansın kentsel bir yurt parçası olmasına (isyancılar ve yargıcılarlada rastlanır), doğuştan sahip olunan ve ana kentin siluetini çevreleyen çan ve savunma kuleleriyle simgelenen bir hukuk mirasını işaret eder. Bu baskı ve cezalandırma biçimleri, beraberinde kent-devletlerin parçalanmasını ve çoğunlukla ulusal bir kimlik temeline oturan modern merkezi egemenliklere geçişi getirmiştir.

Gand kenti, 1577 yılında bir kez daha Kalvinistlerin eline geçtiğinde, eski kent yönetim kurumları ilksel önemlerini yeniden kazanmış, yürürlükten kaldırılan kararnameler yeniden ortaya çıkartılmış ve esnaf grupları yeniden *Collace*'ın başına geçmişlerdi. Kimi gözlemcilere göre,

"Gand halkı İsviçre örneğinde olduğu gibi kantonlaşmak istiyordu" Gerçekte, bu yeni yönetim biçimi ortaçağ kentsel kurumlarını yalnızca görüntüde yaşatmaktan öteye gidememişti. Durum, daha çok devrimci Kalvinist bir partinin başarısını vurguluyordu. Parti, şiddet yüklü bir güçle ağırlığını koyuyor, yönetim birimlerini tekelleştiriyor, işine gelmeyen unsurları tasfiye ediyor ya da sürgüne gönderiyordu. Söz konusu olan yalnızca kentteki esnaf gruplarının ve toplulukların iktidarı olmaktan çok, örgütlenmesi daha ötelere uzanan bir partinin iktidarıydı.

Flaman bölgesinin kuzey kesiminin 1570'li yıllarda, bağımsızlığa doğru ilerlemesi de aynı kentsel yurtseverlik ideali temelinde sürüyordu. Reformdan geçmiş ilahiyatçılar meşru, ancak baskıcı bir iktidara karşı direnme hakkının gerçekliğini kanıtlamışlardı. Siyasal teorisyenler doğal olarak var olan, keyfi olmayıp temel olan bir hak düşüncesini geliştirmeye başlamışlardı. Ancak ne dinsel doğrulamalar ne de siyaset adamlarının gecikmiş açıklamaları son düğümü atmayı ya da en küçük bir zaferi başaracaktı. Vergi tehditleri, askeri baskılar mücadeleyi başlatmıştı bile; ardından Orange prensinin programı devreye girecekti; meclislerin özgürlüklerinin ve güçlerinin restorasyonu programı.

Belediyelerin yönetim oligarşileri, Hollanda meclisine egemendiler. Daha kırsal olan diğer bölgelerde, soylu sınıfın konumu daha az vasattı. Fakat değişik sınıfların siyasal ağırlıkları her ne olursa olsun, Utrecht Birliği'ni kurarak (Ocak 1579) İspanya'dan kesin bir şekilde ayrılan yedi bölgenin dayanağı eski bir Anayasa'ydı. Buna göre, egemenlik kent ileri gelenleri tarafından seçilen kent yönetimi kaynaklıydı. İktidar, kentlerden, belde ve bölgelerden oluşan bir federasyonun potasında kaynıyordu. Birleşik-Eyaletlerin meclis toplantıları milletvekillerinin tartışma ortamından çok elçilerin kapışmalarına benzemiştir. Birle-

şik-Eyaletler işte bu yerel haklara dayanarak başkaldırmış, savaşı kazanmış ve bağımsızlığını korumuştur.

Din savaşlarının meşruiyet bunalımları sırasında, Fransa krallığının çoğu kenti, yine aynı şekilde bu bağlılığın, yerel kurumların köklülüğünün, kendilerini savunma, örgütlenme ve kendilerini yönetme kapasitelerinin gücünü göstermiştir. Dinsel eğilimlerden birine ya da diğerine yönelmiş olsun, Fransa kentlerinin tavrı, kendi yargılama yetkilerinin alanına giren sınırlardan itibaren gerçek bir siyasal, askeri ve dinsel özerkliğe tanıklık ediyordu. Bu kentlerin Protestan akımın yanında yer alması durumunda, dinsel alanda da reddedilemeyen, yalnızca yerel özgürlük iddiasında bulunuyordu. Söz konusu bu özgürlük, gerçekte yerel toplulukların yönetim organlarına asimile edilmiş oldukları Krallık Anayasası'yla her yönden uyum içindeydi. Krallık fermanları, kimi kentleri dinsel hücrelere, Protestan yurtlara dönüştüren güvenlik alanları kavramını yaratarak Kalvinist yayılmanın önünü kesmiştir. Bu askeri destek noktaları, o dönemde henüz var olan yerel kurtuluş ve özgürlük kavramını içeren geniş ölçüdeki güç yeteneklerini gösteriyordu. Nantes Fermanı ile krallık içinde geçerli bir dinsel eğilim olarak kurumlaşan Kalvinizm, o döneme özgü bağlamda bir tür kentler federasyonu haline gelmişti. Nantes fermanının tümüyle uygulandığı 1598 ile 1629 yılları arasında, bu Protestan yörelerde kaleme alınan vekayinamelerden kent yönetiminin çok yoğun yaşandığı, çok çekinilen bu güç odaklarının kurumlaştırdığı yerel vergiler çevresindeki çekişmelerin ve gerilimlerin çok canlı olduğu anlaşılmaktadır.

Kısacası, Fransa kentleri kendi kaderinin efendisi konumundaydı. Örneğin, Angoulème kenti, 1574 yılında kenti bir Protestan güvenlik alanı olarak ilan eden bir krallık fermanına karşı çıkmıştı. Kent sakinleri ve vali, kapılarını Condé düküne kapatmış, sonra da Parlamento'dan

özür dileyip savunma yapmak zorunda kalmışlardı. Kentlerin kendi kaderi hakkında karar verebilen kurumsal kapasitesinin farkında olan Katolik Ligası, Reformist bir kentler arası birlik anlayışını kiliseden daha fazla temsil eder. Katolik Ligası yanlısı Paris kenti, 1585 ile 1594 yılları arasında, Protestan Birliği yanlısı kentlerle çok sayıda mektup alış-verişinde bulunmuştu. Paris'in bu otoritesi hâkim, hukuksal ve mali merkeziyetçilikle birbirine karıştırılmıyor, yalnızca temel bağlılık, dinsel kimlik ve askeri dayanışma görevini görüyordu. Bu program Katolik Ligasının resmi manifestosunda açıkça yer alır. Paris kentinin 1588 tarihli Etats Généraux'ya (Meclis) gönderdiği şikâyet defterinde, yerel yönetim özerkliğinin iki anahtar öğesi vurgulanmıştı: Yerel gelirlerin yönetim özgürlüğü (maliye bölümü, madde 32) ve yerel organların seçiminde özgürlük (kent bölümü, madde 1), bu ayrıcalıklar, defterde belirtildiğine göre, "kadim zamanlardan beri bu krallığın kentlerinin ve cemaatlerinin" ellerinde bulunuyordu.

La Fronde döneminde de, Mazarin'e karşıtlık konusunda, Paris ile diğer yandaş kentler arasında benzeri ilişkileri ortaya çıkartmıştır. Kendini çevreleyen surlarının gerisinde burjuva milislerinden ve toplarından güç alan her kent, taraflardan birinin ya da diğerinin yanında yer almayı ya da mümkün olduğunca bu tür tehlikelerden ve yandaşlıktan uzak durmayı seçiyordu. Kent belediyelerinin işlevlerine hâkim olabilmek için yapılan mücadeleler, o dönemde müthiş keskinleşmişti, örneğin Angers'de ve Paris'te, Provence bölgesi ve Guyenne bölgesi kentlerinde vb. Ormée partisi iki yıl boyunca Bordeaux'ya hâkim olarak, bölgeyi Condé hanedanının yanında tutmuştu. Parti eylemlerini kentin adına yaptığını söylüyor ve hareketini meşru kılmak için kentin hukuksal yetkisinin eskiliğine ve genişliğine dayanıyordu.

Eski kent yönetimlerinin geç dönem bir sığınağı duru-

mundaki Birleşik-Eyaletler'de bulunan beldelerde yaşanan karışıklıklar ortak politikayı esnekleştirebiliyordu, bunun örnekleri 1672 ve 1748 yıllarında görülmüştü. İsviçre'deki kantonlara gelince, yurt ve hâkimiyet kavramının bir kentle ya da bir "ülkeyle" sınırlı kaldığı federal kanton politikası yapısının günümüze kadar ulaşması, dağlık yapıdan kaynaklanan yalıtılmışlık sayesinde gerçekleşmiştir. Fransa'da kentsel yurtseverlik çağı XIV. Louis'nin merkezi monarşisinin zafere ulaşmasıyla son bulmuştu. 1660 yılından yaklaşık 1690 yılına kadar kentlerin son siyasal, askeri ve mali doğal hakları da yürürlükten kaldırılmıştı. 1793 yılında ortaya çıkıveren kısa süreli federalist harekete kadar, artık yerel siyasal bağlılıkların gerçek anlamda kök salmasını engelleyen kurumsal bir evrime geçilmişti.

SOYLULUK DEVLETİ

Soylu aileler tarafından içerilen ve yalnızca bu tabakayla sınırlanan devlete ilişkin bu siyasal model, en geniş teorik yayılımını ve en büyük gerçek gelişme şansını XVI. ve XVII. yüzyıllarda yaşamıştır. Soylular, sahip oldukları özsel bir saygınlık ve doğuştan gelen kapasiteleri sonucu, yönetme ve devlete hizmet etme yetkisini tek başlarına ellerinde bulunduruyorlardı. Bu ödevlerini yerine getirebilmek için, Hıristiyan ahlakının ve soylu yaşam biçiminin işaret ettiği onur yasasına uymaları gerekirdi.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında, soylu bir ırk söyleninin ve bundan doğan siyasal teorinin kurgulanmasıyla birlikte, bir soyluluk devleti düşüncesi daha da güçlenmişti. Dünyanın düzeni Tanrı'nın bir görüntüsünden başka bir şey değildi. Bu görüntü kuşkusuz yer yer biçim bozuklukları gösteriyordu, ancak yine de göksel hiyerarşiyi yansıtıyordu. Buna göre, kimileri komuta etmek için doğarlarken, kimileri de itaat etmek için doğuyorlardı. Bu doğal nitelik-

ler kalıtsal olmalıydı ve bir kuşaktan diğerine yeniden üretilmeliydi. Kan soyluluğunu oluşturan sülalelerin kaynağında, Troyalılardan ya da Germenlerden miras kalan bir fetih hakkı bulunsa gerekti. Soylular onların torunları olmalıydılar; yenik halklara boyun eğdiren ve onları korumaya alan özgür adamlardı ve toplumun diğer katmanları da işte bu yenik halklardan türemiş olsalar gerekti. Bu soylu ırk düşüncesi, doğa tarafından tayin edilen ve emir zincirinin üst halkasında yer alan kişiler düşüncesi, en yoğun biçimiyle 1560 yılına doğru Avrupa'nın pek çok ülkesinde, birbirinden farklı kronolojilere ve yöntemlere bağlı olarak, toplumsal akışkanlığın yavaşladığı ve çeşitli toplumsal grupların oluşma ve kökleşme eğilimi gösterdikleri o özel dönemde temsil olanağı bulmuştu.

Hareket yeteneğinin en düşük düzeyde olduğu bu dönemde bile, savaşların yol açtığı rastlantılar ve zamanın felaketleri toplumların kaderlerinde değişiklikler yaratabiliyordu. Kimi soylu ailelerinin soy zincirleri mülklerinin yıkıma uğramasıyla, bir erkek varisin doğmaması ya da savaşta ölmesiyle silinip yok oluyordu. Bununla birlikte, sonradan görmeler, yeni gözdeler yiten bu ailelerin mülklerine konuyorlar ve soyluluk unvanlarını ele geçiriyorlardı. Bu geçişler ve düzenbazlıklar, ender olarak büyük rezaletlere neden oluyordu; çünkü doğal hiyerarşiyi bozuyordu. Bu durumda, tecavüze uğrayan adaletin, aşağılanan soyluluğun haklarını savunmak için, çiğnenen onuru ve dünya için gerekli uyumu yeniden inşa etmek için başkaldırmak bir ödev niteliği kazanıyordu. "Kimilerinin onur derecesi, kimilerine göre üstün ve herkesin kendince belli bir onur derecesi olmasa insanların birbirleriyle karışmalarına hiçbir şey engel olamaz; bu koşul ortadan kalkacak olursa toplum da ortadan kalkar" (Laurens de Laville, 1633). Zaman içinde ortaya çıkan yeni oluşumlar ve insanların adaletsizlikleri karşısında sürekli tehdit altında bulu-

nan düzeni korumak ya da yeniden kurmak üzere soylu meclisleri, gizli ittifaklar ve birlikler oluşturuluyor ya da komplolar düzenleniyordu. Retz tarafından 1639 yılında kaleme alınan *La Conjuration de Fiesque* 1655 yılında yayımlanmıştı. 1547 yılında Cenova'da yapılan talihsiz bir başkaldırıyı anlatan bu öykü, kahramanın elinden adaletsizce alınan unvanın iadesi için gösterilen çabaları dile getirir. Siyasal bir küskünlüğü anlatan bu öykünün edebi ünü, bu ideolojik temaya zamanında ne denli önem verildiğinin kanıtıdır. Başkaldırmak üzere silaha sarılındığında kaleme alınan manifestolar, rehberlik etmek ve yenmek için doğmuş olmakla ünlü, ancak kendilerini karanlığa, yoksulluğa ve aşağılamaya mahkûm edilmiş olarak bulan kişilerin duygularına tercüman oluyordu.

Bireylerin doğuştan gelen erdemlerine göre değil de hizmetlerine, işlevlerine, yükümlülüklerine ve görevlerine göre sıralandıkları yeni bir toplumsal modelin XVII. yüzyılda da yayılmaya başlamasıyla, Batı'nın soyluluk idealine içkin bu temel kaygı daha da artmıştı. Bunun üzerine, taht intikalindeki rastlantılar, bazen reşit olmayan kralların tahta çıkmalarına yol açmıştır. Uzun süreli bu ara dönemler, her siyasal belirsizlik döneminde, kralın doğuştan danışmanı ve illerdeki uyrukların koruyucusu olma gibi atadan kalma rollerini geri kazanma fırsatını yakaladıklarını sanan soyluların memnuniyetsizliğine yol açmıştır. İl valisinin emri olsun ya da olmasın, soylular at biniyorlar ve toplanıyorlardı. Devleti kurtarma ve soyluluğu diriltme yollarını tartışmak üzere, bir korulukta ya da gözlerden ırak bir şatoda randevular veriliyordu.

Ünü büyük aileler, büyük taşra baronları, dükler ya da yüksek rütbeden soylular, prensler bu türden girişimlerini yönetme yetkisini kendilerinde buluyorlardı. Bir çocuk kralın adına yüce yetkiyi elinde tutma iddiasında bulunan yabancı bakan Mazarin'in talihsiz ünü, işte bu ne-

denle, hiçbir itirazla karşılaşmaksızın Büyük Condé'nin prestiji altında ezilmişti.

1650 ve 1651 yıllarında, Fransız soylularının büyük bir bölümü prenslerin ordusuna katılmışlardı. Yerel soylularının saray yanlısı olarak kaldığı taşra illeri, önce Richelieu, sonra Mazarin'e tabi olan bir valinin yönetimdeki bölgelerdi. Vali kişisel otoritesini dengede tutabiliyordu; zaten otoritesi de geleneksel bir prestij anlayışı üzerine, yani belli ailelerde bulunan akrabalık bağları ve çıkar birliği bağları şebekesi üzerine kuruluydu. Sonuç olarak, iç savaşın yarattığı yıkımlardan gelen bıkkınlık ve XIV. Louis'nin reşit olması, prenslerin çıkardığı *la Fronde* hareketinin esas nedeni olmuştu.

1715 yılında, tahtın intikali yeniden belirsiz bir hale gelmişti. Genç ve zayıf bünyeli XV. Louis'nin ölümü durumunda, taht ya kabul görmeyen bir naibe, yani İspanya kralına ya da meşru kılınacak bir piçe geçecekti. Saint-Simon dükünün ileri tarihlerde tanıklık edeceği soyluluk yanlısı bir görüşe göre, soylu sınıfı kendini ulusla özdeşleştirerek, çok eski dönemlerdeki kralı seçimle belirleyen ya da krala danışmanlık yapan büyüklerin söylensel rolünü geri kazanabileceğini sanmıştı.

Bu, tamamen siyasal ve askeri iniş çıkışlar Fransa'ya özgüydü. Soylu davranış kurallarının ihlal edilemezliği ilkesi nedeniyle, soylular para karşılığı askerlik yapamazlardı, dolayısıyla soylu sınıfın tek mali kaynağı toprak rantıyla sınırlıydı. Kimi devletlerde ise, soylu sınıfının doğrudan üretime ve ticarete katılmasını engelleyecek hiçbir yapısal yasak bulunmuyordu. Bu nedenle, soyluluk devleti ile merkezileşmiş devlet arasındaki tarihsel yarışa ekonomik bir etmen daha ekleniyordu. Viyana, Madrid Habsburglarının pek çok malikânesindeki durum buydu, hanedana bağlı topraklar Avrupa kıtasının her yanına yayılmıştı. Bu koşullarda, soylu iktidarı ulusal kimlik desteğinden de ya-

rarlanıyordu, oysa bu yörelerdeki merkeziyetçi yönetim yabancı hanedanlar tarafından vücuda getirilmişti. Soyluların ayaklanmacı güçleri bu bölgelerde daha önemli olduğundan, merkeziyetçi alternatif yabancı bir müdahale niteliğine bürünüyordu.

Soylu sınıfının bir ayaklanma eylemine tümden katılması durumunda ülkede bir bölünme yaşanırdı. Bu altüst durumuyla az veya çok ateşli taleplerin desteklenmeleri arasında inkâr, pazarlık ve uyuşmaya da yer olurdu. Soylulardan kimileri, bir taç sahibinin suiistimallerinin yarattığı incinme duygusu ve bir iç savaş kaygısı ile kalabalıkların aşırılıklarının tehdidi arasında bocalayabilirlerdi. Örneğin 1562 yılında, Alçak Ülkeler baronları hoşnutsuzluklarını belli etmişlerken, 1566 yılında tasvirkırıcılık eylemlerindeki aşırılıklar karşısında Marguerite de Parme ile ittifak yapmak zorunda kalmışlardı. Olayın ardından, soyluların 1572'de Orange prensine bağlanmalarını sağlamak için, Alba dükünün beş yıl sürecek bir baskı uygulaması gerekmişti. Halkın şiddet eylemlerine geçmesi, bir davayı desteklemekten çok onu zedelemeye yol açarken, olayların son bulması için soyluların silahlanarak harekete geçmeleri yeterli olmaktaydı.

Habsburgların, çevre soylularının sadakatlerini sağlamaları için onlara sürekli yeni yetkiler vermeleri gerekmişti. Kraliyet ayrıcalıkları bölük pörçük durumdaydı, görevler ve unvanlar bölüştürülmüştü, buna karşılık İspanyol ordularının ve imparatorluk ordularının eylemleri tüm Avrupa çapında yeni komutanlık kariyerleri yaratıyordu. Böylece Napoli krallığında, 1647 yılında ortaya çıkan vergi-karşıtı kentsel ayaklanma, kuşkusuz İspanyol karşıtı soylu sınıfının duygularıyla buluşmuştu. Ancak genel valiler birtakım ayrıcalıklar, unvanlar ve yetkiler dağıtmayı becermişlerdi. Valilerin bu politikası soyluların taşra üzerin-

de geri dönülmez ölçüde bir ağırlık kazanmalarına yol açmıştı. Böylece, Napoli krallığının baronlarının çoğunun açık bir ayaklanmadan elde edebilecekleri bir şey kalmamıştı; baronların bağlılıkları İspanya ordularının kesin başarılarını sağlamıştı.

Merkeziyetçi bir yabancı hanedana bağlılıkla, soylu yetkilerini garanti altına alan ulusal ve geleneksel hukukun savunulması arasında kalan soylu sınıflarının ikilemini daha iyi anlatmak üzere, İspanya'ya bağlı krallıklardan en yoksul ve en marjinal olanlarından biri olan Sardinya'nın durumunu ele alalım. Sefalet içindeki bu küçük krallık dört yüzyıl boyunca Aragonlu genel valilerin boyundurukları altında kalmıştı. Dağlık, ulaşılması güç, kentlerden ve limanlardan yoksun, yalnızca hayvancılıkla geçinen bu adadaki feodal güçler, Madrid'in temsilcileri olan genel valilere ve kraliyet meclisine hiçbir hareket alanı bırakmamışlardı. Adanın İspanya'ya olan bağımlılığı Sardinya parlamentosunun oyladığı yıllık bir "hibe" (*donativo*) ve kıyı savunma kulelerinin ve küçük bir gemi filosunun bakımına yönelik vergilerle somutlaştırılmıştı. Ufak çaptaki bu mali külfet, ada baronlarına ait sürülerin ihracatından sağlanan gelirlerle ödeniyordu. Ada aynı zamanda bir insan kaynağıydı, devşirme işleri feodal ailelerin küçük oğulları yönetiminde yapılıyordu.

Mutlakıyetçi model, II. Felipe'nin döneminden itibaren, baronluk gücüne karşı çekingen bir alternatif sunmuştu. Genel valiler, yavaş yavaş mali, yargısal ve askeri ayrıcalıklarını genişletmeye başlamışlardı. Baronların hâkim oldukları parlamentoların yetkilerini sınırlıyor ve tabi konumdaki topluluklara şikâyet dilekçelerini sunma iznini tanıyorlardı. Sardinya, böylece İspanyol egemenliğindeki toprakları sarsan çevresel ayaklanmalardan uzak kalmıştı (1640).

Yalnızca 1663 yılında, yerel parlamentolardan biri taht

intikaline ilişkin savaştan yararlanmaya kalkışarak, Madrid'in zaafını da fırsat bilip yıllık hibe miktarını önce azaltmış, sonra bu hisseyi vermeyi tümüyle reddetmişti. Genel vali Camarassa markisi, 28 Mayıs 1668 günü kendini hisara hapsederek temsilcileri geri gönderebileceğini sanmıştı. Ancak aynı yılın 21 Temmuzunda öldürülmüştü. Sardinyalı baronlar Flandre ve Franche-Comté, kırsal alanlarında dağınık durumda bulunan İspanyolların gereken tepkiyi gösteremeyeceklerini düşünüyorlardı. Oysa, 1668 yılının sonuna doğru yeni bir genel vali adaya güçlü bir çıkartma yapmış, kimilerini sürgüne göndermiş, kimileriyle ittifak kurmuş ve komploya karışan soyluları hile yoluyla ele geçirmişti. Komplocuların başını çeken Cea markisi, 15 Haziran 1671 tarihinde Cagliari'de başı kesilerek idam edilmişti.

Sardinya soylu sınıfının, bir adadan oluşan krallıklarının kaderi üzerinde etkin bir rol oynamak üzere giriştikleri bu tek ve başarısız eylemin iki dersi olmuştur: Askeri ve ekonomik. Çoğu başkaldırı olayında olduğu gibi, oyunda yaptığı hamle Avrupa'nın diplomatik satranç tahtası üzerinde kalmıştı. Kullandığı koz (mali), hamleyi yaptığı tarih (bir anlaşmazlıkla eşzamanlı), hamlenin çıkış noktası (yabancı yardıma ya da çekimser tavra bağlı) Sardinya soylu sınıfını kıtasal bir bütüne bağlıyordu, ancak başkaldıranlar bu bütünlüğe hâkim değillerdi. Komplolara ya da başkaldırı hareketlerine karışan tüm bu soylu sınıfları ülke dışında birtakım destekler aramak zorundaydılar, başarılı olup olmamaları da bu desteğe bağlıydı. İngiltere, Hollanda, Fransa ya da İspanya tarihinden pek çok olay buna örnektir.

Sardinya soylular sınıfının büyük siyasal tercihlerin dışına atılmasının bir açıklaması ya da bir karşıtlığı da baronların ekonomik düzlemdeki toptan hegemonyasıydı; baronlar ada zenginliklerinin tümüne, topraklara, sürülere tek başlarına hâkimdiler.

Doğu Avrupa'daki monarşiler de benzeri dersler verir.

Tahtın veraset yoluyla intikali hakkının kurumlaşması, ulusal bir hanedanın tarihsel olarak kabul görmesi, merkezi bir iktidara yol açmaksızın ve bu iktidarın bir kuşaktan diğerine geçmesini düzenli bir hale getirmeksizin, Doğu Avrupa ülkelerinde tahtın sahibini bulması genellikle seçim yoluyla gerçekleşmiştir. Soylular Diyetlerde (ortaçağ Latincesinde *dieta* [çağrılı gün], Almanca *Reichstag*'ın karşılığı, Almanya, İsveç, Polonya gibi bazı ülkelerde meclis, ed.n.) çok geniş siyasal, askeri ve mali haklar elde etmişlerdi. Türklere karşı yürütülen yüzyıllık mücadele için savaşçı bir destek elde etmek üzere bir mecliste, bir taht intikali bunalımında bir destek bulmak için, hükümdarlar işlerine gelen kişilere gelir kaynakları, unvanlar, köyler ve toprak dağıtıyorlardı. Soylu Diyetlerinin yetki ve güçlerinin artmasıyla, bu meclisler, yeni bir hükümdarın tahta çıkma töreni sırasında, hükümdara yeni hak talepleri dayatarak bunları elde ediyorlardı, oysa henüz filizlenen merkezi otoritede bu durum yeni saflaşmalara, yeni bölünmelere yol açıyordu. Soylu meclisleri, işi daha da ileri götürerek, Viyana'daki Habsburg hanedanı gibi Bohemya, Macaristan ve Hırvatistan kralları gibi uzak ve yabancı hükümdarlardan ya da tahtlarını herhangi bir soylu gruba borçlu bulunan Polonya krallarından ya da Romanya prensliklerinden bile kimi taleplerde bulunabiliyorlardı. Örneğin Diyetler, bu şekilde köylülerin emek güçlerinin senyörler tarafından denetlenmesi yolunda birtakım kuralların geliştirilmesine yol açmıştı. Soyluların yargısal ve yönetsel ayrıcalıkları, onların kendi toprakları üzerinde gerçek birer hükümdar olmalarını sağlamıştı. XVI. yüzyılın başlarında, Polonya hükümdarlık sarayları, senyörlerle vergi tahsildarları arasındaki çekişmeden habersiz kalmıştı. Yine aynı dönemde, Bohemya ve Macaristan'da, bir senyörlük mahkemesi kararının bir saray mahkemesinde temyiz edilmesi uygulaması terk edilmişti. Senyör, tüm otorite içeren gö-

revleri (yargıç, askeri şef, vergi tahsildarı, gardiyan, hatta köy kilisesi koruyucusu) kendi tekeline almıştı.

Egemenliğin bu biçimde el değiştirmesi Doğu Avrupa krallıklarında çok ileri boyutlara ulaşmıştı. Bu durum, Roma yasalarını bilmeyen hukuksal bir geleneğin ürünüydü. Karadeniz'e doğru eski ticaret yollarını kapatan ve birçok yüzyıllık bir savaşı sürekli canlı tutan Osmanlıların, Güneydoğu Avrupa'yı ele geçirmeleriyle ortaya çıkan ekonomik ve askeri dengesizlikle birlikte durum daha da hız kazanmıştı. Diyetlerin inisiyatifini azaltmaya, yerel özgürlükleri kısıtlamaya yönelik olarak, egemen devletin dinde birlik kurarak ya da merkezi bir mali rejim uygulayarak yaptığı her girişim gizli ittifaklar ve silaha sarılma eylemi engellerine çarpıyordu. 1618 yılında Bohemya'da ve 1702 yılında Macaristan'da meydana gelen ulusal ayaklanmalar soylulardan destek almıştı. Eğer bu ayaklanmalar başarılı olsaydı, kuracakları yönetimler birer soylu oligarşisi olacaktı, çünkü var olan soylu sınıfları Viyana mutlakıyetçiliğinin ilerlemesine karşı direnişi vücuda getiriyorlardı.

Soyluluk devleti modeli daha çok Batı'da çözülmeye başlamıştı. Bu modelin unutulmasının bir nedeni de yeni değerlere, yeni toplumsal gruplara dayalı modern devletlerin ortaya çıkmasıdır. Fransız ve İspanyol monarşileri kısa sürede resmen birer soylu konumuna gelen okumuş burjuva ailelerine dayanıyordu. Bu aileler devlet hizmetiyle özdeşleşiyorlardı; zenginliklerini de bu hizmet sayesinde ve bu hizmet için yaratıyorlardı. Siyasal rolünü yitiren soylu sınıfı ise, kendi içinde değişikliklere uğramıştı. Artık yalnızca toprak sahibi ve askeri bir soylu sınıfı olmaktan çıkmıştı, göreneksel bir ortak kabulden yararlanıyordu. Bu soylu sınıfı siyasal ağırlığını, yükselişini, kariyerini artık yalnızca üstlendiği görevlere ve işlevlere borçluydu. Fransız monarşisi de, soylu sınıfının kral olmaksızın bir hiç olduğunu doğruluyordu; soylular krala karşı gelemezlerdi,

çünkü varlıklarını kralın varlığına borçluydular. Bu noktadan itibaren, soylu sınıf monarşiye hizmet etmekle özdeşleşir ve merkezi güçlere karşı alternatif üretemez olmuştu.

Merkezi bir devletin daha ilk ortaya çıkışından itibaren, hizmetliler, yasa yapıcı ve yasa uygulayıcı kişilerden oluşan bu toplumsal grup, dar olmakla birlikte soyluluk gücünün zorunlu bir karşıtı durumundaydı. İki grup arasındaki bu anlaşmazlıklar imparatorlukta, özellikle Viyana'daki politika adamları ile Habsburg Hanedanı'na bağlı devletlerin soyluları arasında ya da Napoli krallığında başkentin hukuk adamları (*ceto forense*) ile yerel baronlar arasında ortaya çıktığında kınanıyordu. Fransa'da ise, memurlarla soylular arasındaki karşıtlıklar, *Etats Généraux* toplantılarında (1614) ve *La Fronde* döneminin kimi aşamalarında açıkça dile getirilerek kınanmıştı.

Roma'nın cumhuriyet dönemindeki hatipleri ve tarihçileri tarafından aktarılan uzun bir siyasi gelenek, daha sonraları, İtalya'nın özerk kentlerinde kentli ailelerle kontluk senyörleri arasındaki iktidar mücadelelerine taşınmıştı. "Yurttaşlık göreneklerini hiç bozulmadan koruyabilmiş olan cumhuriyetler, yurttaşlarından birinin soyluluk payesini kuşanmasına ve bir soylu gibi davranmasına katlanamazlar... Böyle bir kişi rastlantıyla ellerine geçecek olursa, onu yolsuzluğun başı ve her tür rezaletin kaynağı olarak değerlendirip öldürürler. Soylu sözcüğünün anlamını açıklayacak olursam, mülklerinden gelen gelirle bolluk içinde ve hiçbir iş yapmadan yaşayan bir kişiye soylu derim." Machiavelli için, kentsel cumhuriyete yaptığı bu atıf, kendi zamanında sürdürülen karışıklıklarla bağdaşmıyordu. Machiavelli'ye göre gerçek soyluluk, kent yurttaşlarının içinde bulunuyordu. Birbirinden çok farklı toplumsal ve siyasal gruplara bakacak olursak, soyluluk karşıtı bu polemiğin yankısız kalmayacağı kesindi. Bu ilksel düşünce,

XVIII. yüzyılda, "feodalitenin" bir kalemde dışlanması noktasına erişecekti.

SİYASAL EŞİTLİK

İlkçağa ve ortaçağa ait evrenin oluşumu anlayışı, Moderncağda inandırıcılığını yavaş yavaş yitiriyordu. Tarih, artık tanrısal bir tasarının sürekli ve gerekli işleyişi değildi ya da en azından kimi kazalar, geri adımlar ve patlamalar bu tasarıyı insanın gözünde tümden yok edebiliyordu. Bodin (1566) ve Louis Le Roy (1575), tarihin bu cilvelerini kaydetmenin tarihçilerin görevi olduğunu belirtmişlerdi. Yazılan vakayinameler aksak bir ritim gösteriyordu, göz önüne alınan olasılıklar ise ölçülemeyecek oranda artıyordu. Devletlerin kaderlerinde görülen dalgalanmalara toplumsal çalkantılar eklenip ayak uyduruyordu. Tartışılmaz toplumsal hiyerarşi düşüncesi de sarsıntı geçiriyordu. Gökteki yıldızların ve yeryüzündeki her şeyin düzeninin Yaratıcının bir yansıması olduğuna inanılmıştı. İnsan etkinliklerinde görülen düzensizliklerde bile bu tanrısal düzen vardı. İnsanların kimileri emretmek, kimileri de itaat etmek için yaratılmışlardı ve tüm bu insanlar Yaradılışın Büyük Zincirini oluşturmak için el ele tutuşuyorlardı. İnsanların bu zincirine müdahalede bulunmak doğanın anıtını yıkmak demekti. Thomas Cromvell dönemi bir siyaset yazarı, Tövbe Ziyareti (1536) sırasında başlayan halk ayaklanmasını bastırmak için, ayaklanmanın saçmalığını şöyle hicvediyordu: "Ayağın da tıpkı baş gibi şapka takmak istemesi, dizin göz sahibi olmak istemesi ya da başka bir şeyi tutturması ne delice, ne inanılmaz bir şeydir, değil mi?" Cahors temyiz mahkemesinin doğrudan kral tarafından atanan başkanı, 1594'te ayaklanan *Croquants*'ı bedenle ilgili eğretilemeye dayanarak mahkûm etmişti, başkan ayaklanmayı mideyi beslemeyi reddeden kolların başkaldırısına benzet-

mişti. Aynı şekilde, köylü ayaklanmaları da toplumsal uyumu bozuyordu ve kaçınılmaz bir biçimde genel ve ölümcül bir felaket getiriyordu. Gökteki yıldızların düzeninin tıpkısı olan bu hiyerarşi artık değiştirilemezdi, çünkü bu Tanrı'nın yarattığı bir yapıttı. "O halde, herkesin kendi kaderine ve kendi yaşam koşullarına razı olması gerekir."

Bu sarsılmaz hiyerarşilere yapılan göndermeler, artık mümkün değildi. Mademki yepyeni ve çok daha güçlü "gözlükler", Gök'ün bilinmeyen düzenlerini bizlere görünür kılıyor ve evrenin ta söylensel zamanlardan kalma eski hiyerarşilerini geçersizleştiriyordu; aynı şekilde, insanların tiyatro sahnesi de eskimiş koşullardan sıyrılabilirdi. Evrenin birliğine, analojik akıl yürütmeye ve hâlâ sürdürülen insanbiçimciliğe olan inanca bağlı olarak kozmik inanışların terk edilmesi, beraberinde insani işlerin yeniden elden geçirilmesini getirmişti. Sınıfların ve mertebelerin ebedi oldukları ve kan bağıyla aktarıldıkları artık düşünülmüyordu. Toplumsal statülerin, artık yalnızca doğuştan gelmediği, bunların atalardan kalma modellere ve hatta gençliğe verilen eğitim ve öğretime bağlı olduğu anlaşılıyordu. Aynı zamanda, dünya çevresinde yapılan yolculuklara ilişkin öyküler, yapılan keşiflere ilişkin bilançolar çoğaltılmış ve tüm halk tarafından öğrenilmişti. Bu yazılara göre, yeryüzündeki ilkeler ve ahlaki değerler çeşitlilik gösteriyordu; Avrupa'nın toplumsal ve siyasal modelleri, tüm bu yeni veriler nedeniyle, henüz küçülmemişti ya da kendini suçlar konuma gelmemişti; ama Avrupa değerlerinin yerküre üzerindeki görece konumları daha iyi anlaşılır olmuştu.

Toplumsal düzenin değişmezliği teorileri silinmekle birlikte, bu teorilere dayalı konumların ortadan kalkmaları o kadar da kolay değildi. Öncelikle, eski bilgilerin yerine eşdeğer bir başka sistem geliştirmek gerekiyordu, bu sistem evrensel bir mantığın gereksinimini doyurmalı, birbi-

riyle ilgisiz bilgiler yığınının, XVI. yüzyıl sonunun en önemli özelliği olan serbest ve coşkun merakın en üstüne yerleşme yeteneği bulunmalıydı.

Bacon ya da Descartes bilimsel düşüncenin özerk olduğunu iddia edeceklerdi ve onlardan yaklaşık elli yıl sonra, Nevton, akla ve gözleme dayalı bir evren oluşumu teorisi geliştirecekti. Bu kişilerin geliştirdikleri savların yarattığı geniş ölçülü ve hızlı yankılar, ne denli geçerli olduklarının ve tarihsel açıdan ne denli olgunlaşmış olduklarının kanıtıdır. Bu savları sürdüren kişilerin ellerinde, daha o zamandan doğayı tanıdıkları, sonrasında doğaya hâkim oldukları iddiasına elverecek kavramsal araçlar bulunuyordu. Bu insanlar evrenin yasaları bulunduğuna emindiler, üstelik bu yasalar keşfedilebilirdi. Bilimin tekniğe giden yolu açtığına inanıyorlardı, yani insanın şeyler üzerinde iradesi vardı; kendi kaderini biçimlendirebilirdi. İlerleme mümkün hale gelmişti, üstelik bu kesindi de. Kaçınılmaz olduğu üzere, yapılan yeni çıkarsamalar hiçbir güçlükle karşılaşmaksızın, maddi dünyadan siyasal dünyaya geçiyordu ve siyasal dünya bunları aynı gururlu iyimserlikle karşılıyordu. Eğer ilerlemeye inanılıyorsa, insani kurumların da mükemmelleşeceğinden kuşku duyulamazdı; kurumların mükemmelleşmesi insanları da değiştirecekti. Buluş yapmak mümkün ve gerekli bir hale gelmişti. Yeni buluşlar eski amaçların, yani restorasyonun ya da ikamelerin yerine yeni bir siyasal motor görevi görüyordu. Şiddet, artık kendini yenilenme ve isyan olarak değil, yeni bir çağ açma ve devrim şeklinde ortaya koyuyordu.

Mutluluk, mümkünlerin alanına dahil oluyordu, toplumun ideal düzeniyle karışıyordu. Artık ütopik metinler tomurcuklanabilirdi; bu metinler ilerleme düşüncesini yansıtıyordu; şimdiye kadar insanın kendi kaderini eline almasını engelleyen cehalet ve korkunun karanlığını uzak-

laştıran ışık eğretilemeleri yapılıyordu. Ütopya, artık mucizevi bir adada ya da unutulmuş bir geçmişte değil, burada ve yakın bir zamandaydı. Ütopya (olmayan yer, ç.n.) ükronyaya (olmayan zaman, ç.n.) dönüşmüştü; muhtemel olmayan bir evren değildi artık, gelecekteki tarih üzerine bir spekülasyon, akılcı bir öngörüydü. Bunun gerçekleşmesi ise, yalnızca filozof bir hükümdarın gelmesine ve aydınlanmış uyrukların ruhlarının olgunlaşmasına bağlıydı.

Hobbes'dan Montesquieu'ye kadar, bu dönüm noktasında yer alan siyasal düşünürler, şurada ya da burada yürürlükte olan tüm insani yasalardan üstün olan bir doğal hukukun varlığına ilişkin eski bir düşünceyi yeniden kullanıyorlardı. Bu doğal hukuk düşüncesi, XVII. yüzyılda, tarihin başında yer alan bir toplumsal sözleşmenin varlığı varsayımıyla tamamlanmıştı. Varsayıma göre, hükümdarın ya da halkın iktidarını daha iyi kurabilmek için, bireyler hep birlikte doğada ve akılda kayıtlı haklarından simgesel bir şekilde vazgeçmişlerdi. Tüm toplumların bu ilksel sözleşmeden doğduğunu söylemek, hiçbir kurumun Tanrı'nın ya da doğal düzeninin iradesinden çıkmadığı, yalnızca insani olduğu ve gereklilik göstermediği anlamına geliyordu. Aydınlanma çağı devrimlerine böylece izin çıkmış oluyordu. Doğal hukukun ilkelerinin kurumlaşması gerekmiyordu. Bunlar yalnızca göz önünde bulundurulmalıydı ve geçerliliklerinin zamandışı bir değer taşıdığı *ilan* edilmeliydi. Önce İngiltere'ye karşı 1776'da ayaklanan Virginia'daki yerleşimcilerin, sonra da 1789'da Fransız Kurucuların kaleme aldıkları *Haklar Bildirgesi,* işte bu düşünce çerçevesinde yazılmıştı.

Dolayısıyla, mutluluğa hemen yarın erişilecekti ve bu mutluluk belli bir siyasal modeli öngörüyordu. Bir ulus ya da bir halk ilksel bir egemenliğin sahibi konumundaydı. Her iktidar, yalnızca bu ulustan ya da halktan kaynaklanı-

yordu; tersine bir durum sahtekârlıktan başka bir şey değildi. Her iktidar, zorunlu olarak temsiliyet aracılığıyla yerine getirilen bir yönetimi gerektiriyordu. Bu önceller için onyıllar boyunca ve pek çok eserde sergilenmişti, 1749'da yayımlanan *L'Esprit des Lois* tüm bu çabalara son halkayı eklemişti. Bu önceller başka buluşmalarla güçlendirilmişti: Dinsel bir bunalım ve nüfusta yaşanan değişiklik.

Bu düşünsel konjonktür içinde, Avrupa'nın en kalabalık nüfusuna sahip ve en güçlü ülkesi olan Fransa krallığında yaşanan olaylar, belirleyici ya da en azından bir örnek olmuştur. Nantes Fermanı'nın 1685'te yürürlükten kaldırılmasıyla, on binlerce Protestan sürgün Avrupa'nın kuzeyine ve doğuşuna dağılmışlardı. Bu sürgünün yarattığı yankılar ve kimi göçmenlerin yürüttükleri polemik niteliğindeki etkinlikler XIV. Louis Fransasında geçerli düşünce ve yönetim sistemlerine düşman bir propagandanın mayasını oluşturuyordu. Uygulanan baskıların yarattığı rezalet, uzun bir süre Protestan güçler tarafından canlı tutulmuştu; öyle ki, bu rezalet tanrısal hukukun gücüne en sadık zihinleri sarsan ortak bir nokta haline gelmişti. Jansenist hareketi (Jansenius'un şefaatin ve kaderin belirliyiciliğine ilişkin dinsel doktrini, ed.n.) mahkûm eden papalık fermanı, *Unigenitusu*, 1713 yılında yayımlanmasıyla, Fransa'da, *gallican* (Vatikan karşısında belli bir özerkliği olan Fransız Kilisesi, ed.n.) hukukçularla jansenist din adamları arasında bir ittifak gerçekleştirilmişti. Bu iki grubun, köy kiliselerindeki ve dinsel yargıdaki, seminerlerdeki ve parlamentolardaki ağırlıkları mutlak otoritenin dışlanması anlamına geliyordu; inananlar papalığın dogmatik otoritesiyle çelişirken ulusal topluluk da hükümdarın otoritesiyle çelişiyordu. Fransız monarşisinin yazılı olmayan, dolayısıyla da mistik ve kişisel kılınan anayasası, düşüncelerde ve vicdanlarda çiğnenmiş oluyordu. XVIII. yüzyıl boyunca, din adamlarının ve hukukçuların yazdıkları metinler hep bu konunun

altını çizmişti. Bu akımın en uç noktasında Gabriel-Nicolas Maultrot adında bir avukat bulunuyordu; 1789 belirleyici kopuşunun arifesinde *Origine et étendue de la puissance royale suivant les Livres saints et la tradition* başlıklı çalışmasını yayımlamıştı. Bu belirsiz başlığın altında, açıkça jansenist olduğu belli olan dinsel bir irdelemenin adına, mutlakıyetin temelleri üzerinde açıklamalı bir karşı-savlar dizisi bulunuyordu. Böylece, bir dizi laik yazı aracılığıyla filozofların doktrinleri, XIV. Louis'nin hükümdarlığının yarattığı ruhani tartışmalar ve dramlarla bağlanıyordu.

Devrimler, ayrıca nüfusla ilgili bir konjonktürden de kaynaklanmıştı. Büyük ölümcül salgınların ortadan kalkması sonucu (Batı'da görülen son veba salgını Marsilya'da, 1720 yılında olmuştur) insan yaşamının uzaması ve 1693 ya da 1709 yıllarında olduğu gibi pek çok bölgeyi tümden kıran iklimsel ve tahıl üretimine bağlı felaketlerin birçok onyıl boyunca görülmemesi nedeniyle, XVIII. yüzyıl süresince Avrupa'nın nüfusu artmıştı. Genç bir kitlenin yaşama şansı bulması, her zaman için ebeveyn mirasından kopmayı getirmiştir. Kuşkusuz, 1750-1760 yıllarına doğru yaşanan da bu olmuştu.

Daha kalabalık olan bu yeni kuşaklar, aynı zamanda daha da eğitimliydi. Bu olgu, bir sonuç olmaktan çok bir rastlantıydı; insan sayısının artma ritmiyle bu insanların eğitimindeki ilerleme ritmi çok büyük çeşitlilikler gösterebilmiştir ve bu ritimlerin kaydettiği aşamaları karşılaştırabilmek için elimizde monografilerin bulunması gerekir. Halkın okuma yazma öğrenmesi ve okula gitmesi konusundaki aşamalı gelişme XVI. yüzyılda başlatılmıştı. Bu gelişme, Protestan ülkelerde Kutsal Kitap'ın okunması gereklerine, Katolik ülkelerde din eğitimi gereklerine, topluca her yerde ise, ikinci dereceden olmak üzere ticaretin ve kentsel yaşamın gereklerine yanıt veriyordu. Öğretim yay-

gınlaştıkça, yeni katılımcıların yakıcı ateşinden yararlanan düşünceler görülmedik bir güce erişiyordu.

Bu konuda belirleyici olan kuşak, Yedi Yıl Savaşları'nın ardından (1756-1763, İngiltere ve Prusya ile Fransa ve Avusturya arasında sürdürülen savaşlar, ç.n.) sorumluluklar üstlenen ve düşünceler üreten kuşak olmuştu. Yedi Yıl Savaşları'nın yarattığı hatırı sayılır anlaşmazlık Avrupa'daki ve dünyadaki dengeleri bozuyor, siyasal ve diplomatik hiyerarşileri sorguluyordu. Özellikle de, devletlerin bütçelerini uzun süreliğine sarsıyor ve onları yapısal reformlara yönelmeye zorluyordu.

Ülkenin kaderi üzerinde etkili olan insanların yeni kuşağı, o sıralarda Avrupa'nın her yanında sayıları çoğalan "fikir kulüplerinde" bir araya gelmeyi sevmişti. Başlangıçta, kulüplerin çerçevesi ya da modeli, hümanizma çağından beri uluslararası bilginlerin dostluğundan ve karşılıklı mektuplaşmalarından oluşan bir şebekeyle bir "edebi cumhuriyet" yaratan saygıdeğer bilgi akademilerinden ibaretti. Aşırı derecede artmış ve sıradanlaşmış bu mürekkep yalamış topluluklar, yalnızca birkaç yıl içinde birer toplumsallaşma çemberi haline gelmişlerdi. Bu topluluklara hem ortaya çıkmak, başarı kazanmak, bir yerlere gelmek için hem de tartışmak, kavga etmek, öğrenmek, içlerine karışmak için katılınıyordu. Kulüpler, üyelerini "felsefenin" çevresine topluyordu; onları yalın bir toplumsal sempati nedeniyle değil, ortak bir ideoloji nedeniyle buluşturuyordu. Fikir kulüpleri, bir görüşün inşasının aracı olarak kendilerini kabul ettiriyordu, en kritik durumlarda bile son derece başarılı birer baskı grubu konumuna geliyordu. 1788 ve 1789 yıllarında bu kulüplerin gücü iyice anlaşılmıştı.

Kulüpler yasaları ve tarımı öğreniyor, özgürlük ve yurtseverlik duygularını geliştiriyordu. 1760 ve 1770 yıllarında yaşanan pahalılık bunalımları, toplumun ileri gelen kişilerinin bu kulüplere duydukları ilgiyi artırmıştı; çünkü

kulüpler, kendilerini adeta terim ve modellerine hiç kimsenin itiraz etmediği bir mükemmelleşmeye ve ortak bir iyiliğe adamıştı. Geleceğin karşıdevrimci yazarları, yeni yeni öneriler üretecekleri yerde, daha çok var olan savları çürütmekle vakit geçiriyorlardı. Fikir kulüpleri tarafından piyasaya sürülen yeni düşünceler bakanların bürolarına, sarayın bekleme odalarına kadar sızıyordu.

Örneğin İtalya'da, fikir kulüpleri hareketi belli düşünceleri paylaşanların yarattıkları gruplarda temel bir model olarak kendini gösteriyor, 1764 yılında Milano'da çıkartılmaya başlanan ve adı gibi acı ve uyarıcı bir etkisi olan *Il Caffé* dergisi toplantı mekânlarında moda oluyordu. Bu özel topluluğun bir araya getirdiği genç insanların yaşam öyküleri, topluluğun genel havasını belirleyici özellikler taşıyordu. Hemen hepsi çok genç yaşlardaydı ve Milano oligarşisinin en iyi ailelerine mensuplardı. Son savaş dönemi boyunca Avrupa'yı silah altında bir baştan bir başa kat ederken, zamanın akımlarının da farkına varmaya başlamışlardı ya da o zamanlar ailelerin erkek çocuklarına sağladıkları olanaklar çerçevesinde, bir üniversiteden diğerine veya bir ülkeden diğerine eğitim amaçlı yolculuklar yapmışlar, yirmi yaşın heyecanıyla yeni keşiflerde bulunmuşlardı. Bu genç erkekler, Fransa ve İngiltere kaynaklı siyasal yeniliklere duydukları açlık ve entelektüel anlamdaki doyumsuzluklarıyla birlikte, baba zorbalığına karşı bireysel başkaldırı duygularıyla bir araya gelmişlerdi. Cesare Beccaria'nın ve Pietro Verri'nin attıkları ilk adımlar da bu nitelikteydi. Pietro Verri'nin babası Viyana'nın reformcu merkeziyetçiliğine karşı Milano'nun özgürlüklerinin korunması için çaba sarf etmişken, oğlu bunun tersine filozof imparatorun müdahaleci politikasını yüceltmiş ve savunuculuğunu yapmıştı. Gerçekte, 1760 yıllarının bu müthiş genç adamları ünlü olmuşlardı. Sözlerine kulak kabartıldığı ve beğenildiği andan itibaren, hemen hemen tüm devletlerde

ortaya çıkan reform akımlarının uygulayıcıları ya da esin perileri haline getirilmişlerdi.

Yedi Yıl Savaşları'nın sona ermesini izleyen bu kritik dönemde İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki sömürgelerinin kıpırdanmaları başlamıştı. Eğitimli ticaret burjuvazisinde bir özerklik düşüncesi gelişiyordu. Bu burjuvazinin, Avrupa'da olduğu gibi kendi üniversiteleri, kendi gazeteleri, dernekleri ve kendi fikir kulüpleri vardı. Tüm bu seçkin ortamlarda da doğuştan gelen aynı haklar, özgürlükler ve uyrukların rızasının alınması gibi konular tartışılıyordu. Yerleşimcilerin öğrendikleri, temelde İngiliz *Common Law*'ı idi. Bu geleneksel hukuk, merdivenin en üst basamağında yer alıyordu ve tüm otoriteler, hatta kraliyet otoritesi bile bu kurallar dizisine saygı göstermek zorundaydı. XVII. yüzyılın başlarında Edward Coke tarafından yayılan ve kutsallaştırılan *Common Law,* her İngilizin daha doğarken edindiği haklar bütünüydü ve eskiliği, akılcı niteliği nedeniyle doğal hukukla karıştırılıyordu. Bu yasa, Stuart Hanedanı döneminde mutlakıyet karşısında özgürlüklerin korunması için bir baraj görevi görmüştü. Yeni Dünya'da ise, buna Püriten öncülerin Kutsal Yazılar'dan edindikleri esinler ve sömürge koşullarının dayattığı ampirizm de ekleniyordu. Siyasal sözleşme düşüncesi, başlangıçta dinsel bir nitelik taşıyordu; hükümdarla halk arasında bir sözleşme olmadan önce, Tanrı ile kul arasında bir sözleşmeydi. XVIII. yüzyıl süresince kentleşen ve burjuvalaşan yerleşimciler kendilerini artık Tanrı'nın kutsanmış seçilmişleri değil, yalnızca bir özgürlük toprağının haksız vergilerden kurtulmuş birer yurttaşı olarak görüyorlardı. Tıpkı XVI. yüzyıl isyancıları için olduğu gibi, kralın payının korunmasını ve uyruğun itaatini belirten temel sözleşme (*covenant*) düşüncesi, artık isyan ettirici bir niteliğe bürünmüştü. Çünkü koruyucu, bir zorbaya dönüşmüştü ve uyruğun itaat etmeme hakkı vardı.

İdeolojik mayalı Amerikan modeli, güçlü bir şekilde hızla yayılarak Fransız Devrimi'nin esin kaynağı oluyordu. XVI. Louis'nin hükümdarlık yılları ve meclislerin yönetimi altında geçen yıllar boyunca gazete tirajları artmış, yüzlerle sayılan abone sayısı ise binlere ulaşmıştı. Kimi gazetelerin abone sayısı on ya da yirmi binken, İngiliz gazetelerinin okur sayısı üç bini geçmiyordu. 1790 yılında bir Fransız gazeteci Franklin'in *Poor Richard's Almanac*'ının gösterdiği yoldan yürümüştü: "Franklin Amerikan özgürlüğünü kurmasından daha yirmi yıl öncesinde Amerikalıların akıllarını eğitiyordu. Bir matbaacıyken gazeteci olmak istemişti: Bizim gibi, bizden de iyi bir biçimde köy gazeteleri çıkarmıştı." Kırsal bölgelerin devrimci öğretmeni olmayı amaçlayan ve Eylül 1790'dan Ağustos 1795'e kadar çıkan *La Feuille villageoise,* ilk sayısının başyazısında işte bunları belirtiyordu.

Bu ilk adımlarla birlikte, devrimci dönem kamuoyunun ve iletişimin gücünü göstermişti. 1789 ilkbaharında kaleme alınan şikâyet defterleri, politikanın kaydettiği yayılmada yaşanan patlamayı gözler önüne serer. Bu defterler, elbette hatırı sayılan kişilerin kalemlerinden çıkıyordu; ancak bu kişiler, kırsal kesimin en ücra noktalarına kadar egemen olan söz dağarını ve ve hâkim fikirleri özümsemişlerdi. Bu yörelerden gazetelere, en azından *Mercure de France*'a abone olan çoktu.

Kentlerde, insanlar fikir kulüplerine ya da mason localarına katılıyorlardı. Bu "aydınlanmış" burjuvalar iş ortaklıkları, ilişkileri, akrabalıkları nedeniyle aralarında iletişim kurmaya yöneliyorlardı. Felsefe derneklerinin şubeleri illeri ve ilçeleri aşan dayanışma ağları örüyordu. Belediyeler arasında, zaten öteden beri bilgi, öneri ve görüş alışverişi yapılıyordu. Tüm bu öğeler hak iddialarında görülen tek tipleşmeyi, söz dağarındaki yinelemeleri ve ifadelerdeki ortaklığı anlaşılır hale getirmektedir. Kent ve köy orta burju-

vazisinde kabul gören ideoloji, şikâyet defterleri arasında hiç engelsiz dolaşıyordu. Kırsal yanı ağır basan ve beceriksizce kaleme alınmış metinlerde bile tutarlı bir teori ve dil kendini gösteriyordu; ki bu da, bu seçilmişlerin tüm ulusu temsil etme gücünü gösteriyordu. Dolayısıyla, bu defterlerde, siyasi ve toplumsal düzen, kendini var eden öğelerle birlikte yıkılmak istenirken, onun yerine, kendi iktidarlarını temsilcilere emanet etmiş ve bunun bilincinde olan yurttaşların eşitliği dileniyordu. Devletin o sıralarda içinde bulunduğu zayıflık, XVI. Louis'nin 1788 yazından itibaren kalkıştığı sayısız tahttan feragat eylemleri, aynı düşünceleri paylaşan çok sayıdaki aktörde yeni bir şeyin kurulmasından kaynaklanan baş dönmeleri yaratıyordu. Sanki yeni bir şafağa tanık oluyorlardı; önceden yaşanmış olan her şeyi gecenin unutuşunda bırakmak istiyorlardı. Geçmişle olan bağların tümüyle koptuğunu sanmak, yepyeni bir çığırın açıldığına inanmak, işte siyaset bilimcilerinin devrim sözüne yükledikleri en geniş anlam buydu. Zaten olayın tanıma denk düştüğü, çünkü tanımın bu olaydan türediği biçiminde bir totoloji vardır.

Aynı ideolojik mayalanmalar, Avrupa'nın başka yörelerinde de kimi çalkantılara yol açmıştı: 1782'de Cenevre'de, 1786'da Alçak Ülkeler'de, 1789'da Liège'de. Fransa'daki yenilikleri kucaklayan okumuş çevreler, bu yeni hareketleri sürdürmüşlerdi. Burjuva sınıflarının eşitsiz gelişimleriyle sınırlanan ve Fransız devrimcilerinin savaşçı emperyalizminin tehdidine maruz kalan bu ilk başarılar, tüm Batı dünyasına yayılmış bulunan Aydınlanma çağının ayaklanmacı dinamiğinin birer göstergesiydi. Ayrıca, XVIII. yüzyılın sonunda ortaya çıkan başlıca bunalımlarda ideolojik etmenlerinin önemi derneklerin, locaların ve süreli yayınların etkinlik alanlarındaki rolleri de uzun süreden beri kabul edilmiştir. Fransız Devrimi tarihçileri bu etmenlerin altını çizerken, ya bu aydınların bol heyecanlarına

duydukları saygıyı dile getirmek istemişler ya da örgütlenmesini bilen, kendini gizleme ve tanıtma sanatlarına vakıf, sayıca küçük bir seçkinler grubu tarafından yürütülen girişimlerin komplocu yanını gözler önüne sermek istemişlerdir. Bu iki gerekçenin her ikisi de eşit ölçüde gerçeklik payına sahiptir; sonuç olarak bu girişimlerin özgünlüğünü kabul etmek, toplum politikalarında yeni biçimlerin ortaya çıkışlarını tanımlamak anlamını taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Öncüler

Siyasal şiddet hareketlerinin tarihi, sosyologların eylem *liderliği* diye adlandırdıkları, kışkırtıcıların oynadıkları rol ile değişiklik kışkırtıcılarının (düşünce liderliği) oynadıkları rolün birbirinden ayrılmasına yardımcı olabilir. Birinci takımda yer alanlar, karışıklık günlerinde ortaya çıkıp tanınan ve hareketleri yürüten kişiler, ayaklanma önderleri, kalabalıkların dikkati çeken ve heyecanını yükselten, dinleyicisini büyülemeyi, gruplara komuta etmeyi, bunları saldırıya yöneltmeyi becerebilen ajitatörlerdir. Kazandıkları zaferler ya da çektikleri cefalar bu kişileri ünlü kıldığından, bu şefler gözümüze olağandışı görünebilirler, toplumsal bir grubu bu tür bireylerin arka planında tanımlama çabası maceracı bir yaklaşım olur. Bunların kişisel karakterlerinin (saldırganlık ya da ikna gücü, dışa dönüklük ya da paranoya) üstlendikleri rolü belirlediği söylenebilir. Bilgilenmek için, bu kişilik özelliklerini bulmak ya da nasıl biçimlendiklerini tahmin etmek daha değerli olacaktır. Yazık

ki, tarihçinin elinde psikolojilerin ve kaderlerin kaynaklarına ulaşacak kadar veri yoktur. Dolayısıyla, konumları ve işlevleri gereği bağırlarından bu türden insanlar çıkartan toplumsal grupları betimlemekle yetinmek zorunda kalacağız. Anlık zaferlerle hareketleri yürütenlerin, olayların vazgeçilmez aktörlerinin ardından gelen değişiklik kışkırtıcısı tipine, yenilikler yaratanlar ya da daha alçakgönüllü bir biçimde, yenilikleri toplumun bünyesine sokanlar, eğitenler ya da bilgi verenler, heyecan uyandıranlar, değişikliğe uğratanlar girerler. Değişiklikler ve çeşitlemeler tarihin doğasının bir parçası olduğundan, her türden iktidar uygulaması da biraz yenilenme ve macera gerektirir. Yani bu kategorinin en tepesine tüm yönetsel çevreleri, hükümdarları, bakanları ve danışmanları yazmak gerekir. Bu birincil gerçeklik bir kenara yazıldıktan sonra, daha karanlık olan, ancak daha elverişsiz olmayan toplumsal oluşumlara da bakmak gerekecektir. Bunların aktörleri kültürel aracılardır. Zorunlu olarak daha yavaş ve parlaklıktan uzak olan etkileri, siyasal yıllıklarda görülen ani atılımlara göre daha zengin sonuçlar verebilir.

KIŞKIRTICILAR

Ayaklanmaların başında sıklıkla senyör, papaz ya da belediye başkanı gibi, eski toplumların geleneksel yöneticileri bulunurdu.

Senyör

Tüm Batı Avrupa'da, uzun yüzyıllar boyunca senyörler savaşa, ava ya da herhangi bir miras kavgasına giderken beraberlerinde onlarca, bazen de yüzlerce silahlı adam götürürlerdi. Bunların orduları, uşak ve kiracı çiftçi gibi bağımlılardan ve akraba, zorunlu veya dost müttefikler gibi sa-

dık kişilerden oluşurdu. Bu adam toplama eylemleri, hükümdara hizmetle bağlantılı olarak zorunlu ya da özel savaş ya da kralın buyruklarına açıkça karşı gelen ayaklanmalar gibi gayrimeşru olabilirdi. Senyöre doğrudan bağımlı olanların peşinden gitme alışkanlığına gösterdikleri bağlılık bir vazgeçilmezi işaret eder. XVI. yüzyılda görülen alışkanlığına gösterdikleri bağlılık bir vazgeçilmezi işaret eder. XVI. yüzyılda görülen dinsel bölünmelerde, salt senyörleri yeni dini seçmiş olduğu için tüm bir bölge Reform hareketine katılabiliyordu. Daha da ilginci, örneğin Turenne bölgesindeki Katolik köylüler bağlı oldukları vikontun Kalvinist ordusunda görev yapmışlardı. Soylunun toprağını işleyen kiracılar, feodal ailenin adını haykırarak bir araya gelip silahlara sarılıyorlardı. Bu geleneksel savaş çığlığı, bazen de senyörün gerçek isteği dışında savaşçıları bir araya getirebiliyordu. Bu durumda, uyrukların bağlılıkları aile armasına sahip olan kişiye değil, armanın kendine yönelik oluyordu. 26 Haziran 1703 günü, Monteleone dükünün uşakları Napoli sokaklarında borcu nedeniyle hapse atılmış bir kişiyi serbest bırakıyorlardı, hemen arkalarında ise dört bin kişilik bir kalabalık, "*viva Monteleone*" çığlıkları eşliğinde polisleri püskürtüyordu; oysa dük, bu zamansız zafere bir son vermek için hapse girmek zorunda kalmıştı.

Hikmeti hükümet (*raison d'état*) düşüncesi gelişmeye başladığında, uyrukları senyörlerine bağlayan askeri sadakat belirsiz bir niteliğe bürünmüştü. Giovanni Botero, 1589 yılında, "Bir krallıkta senyörlerin olmasının hem iyi, hem de kötü yönleri vardır" diye yazmıştı: "İşin iyi yanı, bu senyörlerin devletin kemikleri ve sağlamlığı gibi olmalarıdır. Çok sayıda soylusu bulunan krallıkların yarı ölümsüz olduklarını görürüz, çünkü İngiltere krallarına yarı tabi kalan Fransa, sonsuz sayıdaki soyluları sayesinde bu durumdan kurtulmuştur. Kötü yanı ise, Egemen Hükümdarın bilgisi dışındaki otorite ve iktidardır, çünkü karışıklık

ve ayaklanma yaratmak isteyenler için ya da savaş açıp devleti yıkmak isteyenler için bu otorite ve iktidar bir destek ve bir sığınak görevi görür." Botero bu tehlikeyi daha iyi anlatmak üzere, XVI. yüzyılda bir bölümü Fransa'ya, bir bölümü de İspanya'ya bağlanan Napolili feodallerin durumundan ve bir bölgenin yönetimini babadan oğula elde tutma sonucu yandaşları artan ve uyrukları kraldan çok kendilerine itaat gösteren Fransız düklerinin ya da prenslerinin durumlarından örnekler veriyordu.

Senyöre silahlı hizmetin uygulanma süreleri çeşitlilik göstermiştir. Bu uygulamanın ortadan kalkması için iki olgu eşit oranda etkin olmuştu: Kraliyet otoritesinin kabul edilmesi ve kadim zamanlardan beri süregelen günlük güvensizlik ortamının ortadan kalkması. Zaten Elizabeth dönemi İngilteresinde feodallerin askeri değerleri azalmaya başlamıştı. Northumberland'ın Percyleri Katolikliğin savunulması için 1569'da ayaklandıklarında, kendi topraklarından ancak yüz kadar adam toparlayabilmişlerdi, oysa 1530'lu yıllarda düşülen kayıtlara göre, toparlanan adam sayısı iki bini buluyordu. 1569 ayaklanmasına katılan askerlerin birçoğu para sözü almıştı. Aynı şekilde, 1642 yılı sonrasındaki İngiliz iç savaşında çeşitli partiler tarafından bir araya getirilen topluluklar, tek bir büyük adamın davasını izlemekle birlikte, devşirilmelerinin nedeni olan bu sadakat onları bir arada tutmak için yeterli olmuyordu, bu devşirme toplulukların tümü de belli ücretler alıyordu. Senyöre gösterilen bağlılık duygusu, düşmanlık gütme eylemlerinin uzaması karşısında ya da bu düşmanlığın köylülerin çıkarlarıyla büyük bir karşıtlık göstermesi durumunda dirençsiz kalıyordu. 1647 yılında İspanya'ya karşı ayaklanan Napoli krallığında, İspanyollara sadık kalan baronlar tarafından Calabria'dan getirtilen birlikler, Campania'ya gelip isyancılarla doğrudan temasa geçtiklerinde gerçekleşen firarlar sonucu büyük kayıplara uğramışlardı. *La Fronde* dönemi

Fransasında, sadakat bağları henüz çok önemli bir rol oynuyordu ve şu ya da bu soylunun uyrukları, senyörlerinin tutumuna göre, kendilerini Condé ya da Mazarin yanlısı olarak buluyorlardı.

XIV. Louis Fransasında iç savaşların son bulması, Avrupa'nın tümünde daimi orduların kurulması soylu sınıfların siyasal güçlerinin olmasa da savaşçı bağımsızlıklarının sonu olmuştur. Fransız soylu sınıfı kralın askeri hizmetine girmişti ve hizmetine girdikleri ordu da gerek örgütlenmesi gerekse stratejisi bakımından sarayın savaş bürolarına sıkı sıkıya bağlıydı. Bu sıkı gözetim XIV. Lous'nin ve bakanlarının, soylu sınıfın çevresinde billurlaşan eski yerel bağlılıkları kesin olarak kırmak amacıyla gösterdikleri müthiş siyasal çabanın bir kısmını oluşturuyordu. Topraklı soyluların merkezkaç güçlerine karşı yapılan yok etme ve düşmanlık örneklerinin en aşırısı Rus otokrasisi tarafından gerçekleştirilmiştir. 1565 yılından itibaren, Korkunç İvan tarafından uygulamaya konulan toprakların "rezerve alınması" sistemi (*opriçnina*), Moskof devletindeki toprak senyörlerinin kalıtsal mülklerine çarın kullarını (*opriçniki*) yerleştirmekten ibaretti. Bu mülklerin sahibi senyörlere gelince, ya katlediliyorlar ya da sınır bölgelerindeki uzak topraklara yerleştiriliyorlardı. İktidarın büyük katılımcılarının yenilenmesi ve topraklara el konulması Rus yönetiminin olağan uygulamaları arasındaydı, ta ki 1762 statüsü Rus soylu sınıflarını Batı modeline göre yeniden biçimlendirinceye kadar.

Tüm Avrupa soylu sınıflarında askerliğe yatkınlık ortak bir nitelik olmuştur. Bu, soyluların en vazgeçilmez ve en uzun süreli özellikleri olmuştur. Bu askeri işlev düzenli ordu birlikleri için yapılan devşirme uygulamalarına tabilerin ve kiracıların katılmalarıyla yaşamaya devam etmiştir. Elinde subay beratı bulunan genç soylu, kendi birliğini oluşturmak üzere kendi topraklarından katılımcıları daha

kolaylıkla bulabiliyordu. Böylece, senyörlük bağları XVIII. yüzyıl boyunca ordularda varlıklarını sürdürmüştür.

Soylu sınıfın bu siyasal prestijinin yalnızca köylüler, yani doğrudan senyörlere bağımlı olanlar üzerinde etkili olduğu sanılabilir. Erken dönemde ve güçlü bir şekilde kentleşmiş olan ortaçağ İtalyasında, güçlü ailelerin çevresindeki akrabalık ve işbirliği dayanışmaları, XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca siyasal güçler arasındaki mücadeleleri ve iç savaşları beslemişti. Bu gruplaşmalar kentlerin doğal birer görüntüsü haline gelmişti: Semt içlerinde gerçek kaleler biçiminde kuleler ve saraylar. Bunlar kent surlarının dışına taşıyor, kente bağlı çevre arazilere, kontluğun köylerine ve dağlarda surlarla çevrili kasabalara (*castelli*) kadar uzanıyorlardı. İtalya'da, XVI. yüzyılda Kilise Devletinin kentlerdeki zorbaların zararına büyümesi, aristokrasilerle atılım halindeki merkezi devletler arasındaki zıtlaşmayı gösterir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda kimi soyluların, pek de istisnai olmayan ölçülerde haydut çetelerine katılmaları da yine aynı anlamı taşır.

Papaz

Köy veya mahalle papazının cemaati üzerindeki hâkimiyeti onu ayaklanmaların başına sıklıkla kışkırtıcı, hatta şef konumuna yerleştirmiştir. Bu örneklerin en unutulmaz olanı, kuşkusuz Vendée savaşlarıdır. Geleneksel tarihyazını bu savaşlarda yer alan din adamlarının fanatizmini ifşa etmekten ya da kahramanlıklarını yüceltmekten özel bir zevk almıştır. Devrimci dinsel baskı uygulaması Aşağı Poitou köylülerinin köylerinin "naipleri" çevresinde toplanmalarına yol açmışsa da, seyrek yerleşimli bölgelerdeki din adamlarının özel toplumsal işlevleri Fransa'nın batısındaki yörelerde görülen kilisenin bu istisnai prestijini daha da net gösterir (Paul Bois). Taflanların ve kanal yarıklarının

ötesinde, birbirinden uzaklara serpiştirilmiş cılız yerleşim birimlerinde bir çiftlikten diğerine giden din adamı, yalnızca ruhani bir rehber olmaktan öte daha eğitimli, daha uyanık, daha bilgili, yöresinin haklarını daha iyi savunabilecek bir veli, bir danışmandır da. Pazar günleri bölgenin birbirine uzak her yerleşim biriminden, ayini dinlemeye, buluşmaya, görmeye ve öğrenmeye gelinirdi. Papazın prestijini, orman ya da dağ gibi başka yalıtılmış manzaralarda da buluruz. Pirene dağlarının tüm vadilerinde, kilisenin büyük çanının çalmasıyla, köylüler silaha sarılır ve başlarındaki din adamını şef olarak görürlerdi. Val d'Aran bölgesi köyleri, 1642 yılında Fransa kralının koyduğu vergileri reddetmek için kendi papazlarının çevresinde toplanmıştı. 1661 yılında, Moncayolle papazı Goyhénèche'in çağrısı üzerine, La Soule bölgesinin dağlıları başkaldırmışlardı. Katalonya ve Aragon'daki büyük ayaklanmalarda da papazlar kendilerini sıkça göstermişlerdir. 1706 Aragonunda, kentlerden köylere yayılan isyancı kalabalıklar, Habsburg hanedanından III. Karl'a alkış tutarken, Fransızları ve Kastilyalıları kovalıyorlardı. V. Felipe'ye bağlı kalan Zaragossa başpiskoposu, halkın silaha sarılmasında baş sorumlu olarak kendi papazlarını göstermişti. "Bu krallıktaki halk ayaklanmasının kaynağı ve nedeni keşişler, ruhban ve özellikle de köy papazlarıdır (*Curas de los pueblos*), çünkü köy papazları sürülerinin yegâne çobanıdırlar."

Seminerlerden (papaz yetiştiren programlar, ed.n.) daha eğitimli ve görevine daha liyakatli papazların çıkmasını sağlayan Reform karşıtı hareketi, genel olarak papazların cemaatler içindeki geleneksel yerlerini daha da pekiştirerek kendini göstermiştir. Çok sayıdaki köylü kesiminde, aileden bir gencin din adamlığına geçmesi toplumsal bir ilerleme olarak algılanıyor ve buna heves ediliyordu. Yakın çevreden gelen kilise hizmetkârları, yerel yaşama katıldıkları için, bulundukları köyde kolayca önemli bir konum

ediniyorlardı. Köy halkı adına söz almak ve köylülerin taleplerini bir düzene sokmak için bu türden adamlar seçiliyorlardı. Krallık emirnameleri de din adamlarının bu güvenilirliğini dikkate alıyordu. Bu emirnamelerde, resmi metinlerin halka pazar vaazı sırasında din adamı tarafından bildirilmesi öngörülüyordu ve yerel soruşturmalarda, din adamı tanıkların en inanılırı ve en bilgilisi sayılıyordu. Kralın *Etats Généraux*'yu toplantıya çağırması durumunda ise, köy düzeyindeki dilekçeler genellikle köy papazının elinden çıkıyordu. Örneğin, 1636 yılında, l'Angoumois *Croquant*ları, derebeyi şatoları çevresinde yaşayan ve başkaldırmış olan köylülerin hazırlamış oldukları şikâyet defterlerinin yazım işini papazlara vermişlerdi. Papaz cemaatinin iyi ve kötü günlerini bildiğinden, onların başından geçen tüm olaylara zorunlu biçimde tanık olduğundan, meşru bir konuşmacı olabiliyordu ya da bir ayaklanma vaizi de olabiliyordu. Çünkü müritlerinin sefaletlerini ve umutlarını ondan iyi hiç kimse bilemezdi, başında bulunduğu cemaatin çıkarlarını korumak üzere, becerikli ya da ateşli bir savunmacı olarak dikilebilirdi.

Özellikle dilenci tarikatlarına bağlı keşişlerin, basit ve ateşli ikna yetenekleri pek çok kez kalabalıkları harekete geçirmiştir. Floransa San Marco manastırında vaaz veren dominiken tarikatından Savonarola, yurttaşlarının kentsel emperyalizmine karşı bir güç oluşturmayı başarmıştı. Burada ve şimdi gerçekleştirilen yeni bir Kudüs kehaneti, birkaç yıl boyunca, büyük Floransa'nın kentsel söylenleriyle bir tutulmuştu (1494-1498). Macaristan'da 1514 yılında gerçekleşen büyük köylü ayaklanması sırasında, en önemli sekiz elebaşının üçü papazdı. Bu ayaklanmanın kaynağının Türklere karşı bir Haçlı Seferi düzenlemek üzere toplanan köy milislerinin silahlanması olduğu bilinir. Haçlı Seferi macerası kısa sürdüğünden, bunun gerçekleşmesinde çalışan Fransisken keşişleri köylülerin başında kalmışlardı. İlk

ayaklanma merkezleri bölgenin en önemli manastırlarının bulunduğu kesimleri olmuştu. Tarikatın üst düzey adamları eylemden vazgeçince, milenarist bir ruhla aşka gelmiş genç fransiskenler isyana atılmışlardı. Yine aynı şekilde 1647 Napoli Ayaklanmasında, Dominiken ve Fransisken keşişleri açık havada yaptıkları vaazların ateşliliğiyle ve Napoli'nin koruyucusu azizlerin kutsal emanetlerinin ayaklanmaya omuz verdikleri dinsel törenleriyle göz doldurmuşlardı. Buğday ürünüyle ilgili olarak 1652'de Andalusya'da çıkan karışıklıklarda yoksul papazlar vaazlarda bulunmuşlardı ve Tarifa kenti belediye başkanı din adamlarını kesin bir dille suçlamıştı; "çünkü laik insanların ruhlarını güden onlardır"

Popülist renkler taşıyan vaizlerin prestijleri öylesine güçlüydü ki, sosyopolitik gerekçeler tamamen dinsel temalarla uyumlu bir birliktelik sergiliyordu. Fransa'daki din savaşları sırasında Katolik kentleri sarsan şiddetli halk patlamalarında, öfkeli kalabalıkların başında çoğunlukla dilenci, karmel ya da Fransisken tarikatına bağlı bir keşiş vaiz bulunurdu ve bunların Milat Gecesi arifesinde ya da Büyük Perhiz döneminde dile getirdikleri sonu gelmez vaazlar büyük karışıklıklara neden olurdu. Yine, Cévennes bölgesi *Camisard*'larının (Protestan) ayaklanması sırasında (1702-1704), Protestanların direnişi, baskı gören topluluklarda gizlice yaşamaya devam eden ya da buralara dönen, Protestan din adamları tarafından desteklenmişti.

Din adamının prestijine engel olabilecek iki öğe vardı: Din adamları sınıfının halka hoş görünmeyen zenginliği ya da bu sınıfın halk dininden kopması. Din adamlarının dünyevi mal varlığının yavaş, ancak emin bir şekilde artması bunlara karşıt düşüncelerin doğmasında en önemli kaynak olmuştur. Sıradan cemaatin bu zenginliğe karşı beslediği küçümseme ya da nefret duygusu ile güçlü kesimin bu konudaki kıskançlığı, Almanya'da Reform hareketinin başla-

masına ve kolayca yayılmasına neden olmuştur. Yine, olaylardan yaklaşık üç yüzyıl sonra bu kez devrimci meclislerin Hıristiyanlıktan arındırma politikalarının kazandığı bölgesel başarılar da benzeri durumların sonucu olarak yaşanmıştır.

Papaz, bir başka biçimde, rahatsızlık veren bir kişi, toplum dışına atılmış bir birey olarak da karşımıza çıkabilir. Bu durum, XVI. yüzyılda entelektüel yanı öne çıkmış ve daha iyi içselleştirilmiş bir din anlayışının ortaya çıkması sonucu yaşanmıştır. Buna karşılık din adamları, halk inancının geleneksel gösterilerinden kaçınma yoluna gitmişlerdir. Bu reformcu din adamları akımları, ki en saldırgan biçimleri XVIII. yüzyıldaki jansenizm ve günümüzdeki pürizmdir, halkın sevgisini yitirmiştir. Bu türden akımlarda papaz dinleyicilerini, cemaat de inancını yitirmektedir.

Belediye Başkanı

Senyörün ve papazın ardından, yaygın bir şekilde kışkırtıcı olarak tanınan geleneksel bir makam daha vardır: Kentin atanmış ya da seçilmiş belediye başkanı olan ve kırsal kesimin temsilcisi ya da yaşlısı olan yerel meclis üyeleri. Bu yerel meclis üyeleri gerek unvanları gerekse bulundukları yerin toplumsal alanın darlığı nedeniyle, genellikle aynı zamanda yerel yargılama yetkisine de sahip olurlardı. Egemen otoritelerin gözünde bu kişiler hemşehrilerinin resmi temsilcileri, hemşehrileri arasında çıkacak her türlü olayın sorumlusuydular. Herhangi bir karışıklık durumunda, görevleri merkezi otoriteye itaati sağlamaktı; ancak kimi zaman da, yerel davalara gösterdikleri bağlılık bu görevi yerine getirmelerine engel de olabilirdi. Çünkü içinde yaşadıkları topluluğa kök salmış durumdaydılar; malları mülkleri vardı ve duygularıyla çıkarları onları muhtemel bir isyana

sempatiyle yaklaşmaya götürebilirdi. 1525 yılında Almanya'da ayaklanan köylüleri bir araya getiren, onlara danışmanlık yapan ve onlara silah sağlayan kişiler çoğunlukla köy ya da küçük kent belediye başkanlarıydı (*schultheissen*). Yerel meclis üyelerinin bu tür eylemlere katılımı, en yoksul bölgelerden en zengin bölgelere kadar her düzeyde görülebiliyordu. İsyan ve Reform hareketine katılmış çok sayıdaki din adamı tarafından cesaretlendirilen bu belediye başkanları da, kurumsal prestijleri ve gösterdikleri örnek davranış nedeniyle kararsız unsurların isyana katılmalarına önayak oluyorlardı.

Modern devletler, yerel meclis üyelerinin birbirine ters bu ikili gücünden çekinmiştir. Taşra düzenini sağlama görevini yönetici kadrolardan gelen ve görev yapacakları bölgenin yerlisi olmayan komiserlere (merkez görevlisi) vermeyi yeğlemiştir. Bu nedenle, Fransa'da, krala bağlı yüksek mahkeme heyetleri, genellikle değişik bölgelerden gelme kişilerden oluşurdu ve müşavirler de 1630 yılından itibaren konulan bir uygulamayla Paris'teki devlet danışmanlarından seçilirdi.

İspanya'ya bağlı topraklardaki kral naipleri ve valiler, genellikle doğdukları yerler dışındaki bölgelerde görevlendirilirlerdi. Rus bölge valileri ve voyvodaları, Büyük Petro tarafından başlatılan bir uygulamayla, her türden toprak bağımlılığından arınmış olarak doğrudan Moskova'dan gönderilirlerdi. Bu komiserlerin karşısında, yerel meclis üyeleri kendi bölgelerinin savunucusu konumunu kazanabilirlerdi. II. Henri döneminde konulan tuz vergisine karşı çıkartılan büyük Akitanya ayaklanmasından bir örnek verilecek olursa: Angoumois bölgesi beldeleri Temmuz 1548'de silaha sarıldıklarında, Angoulême kent ekâbiri, isyancılarla kral Meclisi arasında aracılık yapması için isyancıların karşısına bölgesel bir meclis üyesini çıkartmışlardı. Adı Laurent Journault idi ve su ve orman müdürü ve An-

goulême'in de eski belediye başkanıydı. Journault, gelişen olaylar sonucu kimi meclis üyelerinin edindikleri rehber ya da aracı rolünü iyi yansıtır. Söylenilenlere göre: "Erdemli, adalet duygusu gelişkin, halkın çıkarını koruyan bir adamdı. Söz konusu kentin özgürlüğünü ve haklarını her türlü yoldan savunurken, bu kente gelen tuz yüklü mavnalardan alınan haraçlara ve haksız para tahsilatına karşı çıkıyordu. Yaptığı hizmetler nedeniyle, kendisine 'Ülkenin Babası' sanı verilerek erdemli insanların belleğine ve sınıfına yerleştirilmiştir."

Yerel meclis üyesi, kimi zaman da kendini istemeye istemeye isyanın başında bulmuştur. Mensup olduğu ailenin eskiliği yörenin şanı ve ayrıcalıklarıyla özdeşleştirilir ya da yalnızca yerel görevinin yarattığı saygınlık onu isyancıların gözünde bir bayraktara, kurumsal bir simgeye dönüştürür. Kimi isyancı kalabalıklar, kolbaşında resmi giysileri içinde bir yerel meclis üyesini dolaştırırlardı. Bu sanki başkaldırılarının gösterişli bir yanıtı, ortak kararlarının bir işareti gibiydi. Fermo'da (Marche [İtalya], Mayıs 1648) yerel meclis üyelerinin resmi kıyafetli yürüyüşü, belediyeye el konulması, kentin renklerini taşıyan flamanın dalgalandırılması ayaklanmacıların yerel yönetimli geçmişe geri dönme isteklerinin birer göstergesiydi.

Yerel meclis üyelerinin karışıklıklara katılmaları gizli bir destekle sınırlı kalabilirdi de, gizli işbirlikçilikleri ve kışkırtıcılıkları merkez komiserleri tarafından sık sık rapor edilmiştir. Komiserler ayaklanmacı şiddetin altında meclis üyelerinin para gücünü gizli emirlerini ve uşaklarını görürlerdi. Bunu kanıtlayamazlarsa da, en azından bunların isyancılar karşısında sözde bir zayıflık gösterdiklerini, tavırsız kaldıklarını rapor ederlerdi. Mali konudaki bir ayaklanmanın ardından (25 Nisan 1768), Prusya kralının komiseri olan İsviçre Neuchâtel prensi görüşlerini şöyle sıralamıştı: "Kasabaların büyük çoğunluğu kuşkusuz ellerini kana bulamaktan korkuyor olmalıydı. Ancak nefret duygu-

larıyla dolu bir şekilde bu isyana katılıyorlardı, destek veriyorlardı; kimileri tutumları, davranışları ve söylemleriyle destek verirken, kimileri de örnek olarak, yani bizzat olaylara katılarak destek veriyorlardı. Fakat hepsi ya da hemen hemen hepsi, işi başkalarına bırakıyorlar ve aslında suçu kendi yerlerine işleyecek korkunç ve barbar insanların sonunda bulunmasından da hoşnuttular."

Geleneksel isyancı kadro tipleri arasında en kararsızı, kuşkusuz yerel meclis üyesi olmuştur. Gerçekte kimi ayaklanmalar yerel özgürlükler iddiası bağlamında oluşmuşsa da, kentsel şiddet örneklerini, pek çoğu da daha çok kentlileri belde oligarşisinin çıkarlarına karşı dikmiştir. Pek çok başka ayaklanma ise, beldedeki kimi partileri diğer partilerin karşısına çıkartmıştır. Böylesi durumlarda, yerel meclis üyesi kıyafeti beldenin birlik güvencesi olmaktan çıkıyordu, tersine kanlı iç çatışmaların bir tarafı oluyordu.

Eski Askerler

Geleneksel kadroların ötesinde, kroniklerde daha özel kategorilere de rastlarız. Birinci sıraya sıkça yerleşenler ise eski askerlerdir, varlık nedenleri de askeri gereklerdir. En sefil ve en başıbozuk köylü ordularında bile birkaç sıra halinde dizilmiş çakmaklı tüfek (*arquebuse, mousquet*) ve kargı ustaları bulunurdu. Ateşli silah kullanmasını becerebilen bu ayaklanmacı çekirdeğinin içinden, anlık yüzbaşılar ve generaller seçilirdi. Bu askeri şefler, genellikle ayaklanmanın oluştuğu toplumsal kesime mensup olmazlardı. Onları bu başkaldırı ocağına bağlayan çevresel komşuluk ilişkileriydi, ancak elde edilmek istenilen hedeflere çok uzak kalabilirlerdi. Bu türden bir seçimin konusu olma nedenleri, dıştan görülen deneyimleri ve özel uzmanlıkları olurdu. Böylesi bir maceraya, kişisel nedenlerden çok hafif bir

sempati duygusuyla sürüklenirlerdi. Kimi zaman ise ayaklanmacıların başına geçmeleri için komşularının tehditleri ya da baskıları devreye girerdi.

Güvenliğin oldukça zayıf olduğu o yüzyıllarda, kuşkusuz hemen hemen herkesin silahı bulunurdu ve tehlike anında pekâlâ herkes askere dönüşebilirdi. Pek çok köylü savaşlarda hizmet görmüştü, savaş sonunda ise silahları kendine saklamıştı. Köyüne dönen eski asker, klasik bir toplumsal tip sergilerdi. Bağıra çağıra konuşur, şapkasında bir tüy, belinde bir kılıç taşırdı, eğer küçük bir şansı varsa, paralı bir dulla evlenir ve köşede küçük bir han işletebilirdi. Ya da tam tersine sefil, boş boş şişinen, şiddet yüklü bir kişi olarak baş karakteri serseri bir maceracı olan roman türüne (*picaresque*) kolay tükenmeyecek bir tip deposu oluştururdu. Hastalıklardan, yararlanmalardan, savaşın kötü kaderinden ve görevden alınma şanssızlığından paçayı kurtaranlar, edindikleri silah mesleği sayesinde, köylüler arasında ulaşılması güç bir saygınlık edinirlerdi. İtalya ve Flandre savaşları, din savaşları, Almanya'daki savaşlar, Türklere karşı yürütülen savaşlar eski askerlerin Avrupa'nın her yanına neredeyse düzenli bir biçimde yayılmalarını getirmişti. Bu asker eskilerine bir de topraksız ve parasız küçük soyluları eklemek gerekir. Bu küçük çaplı soylular sağa sola borçlu, sınıf düşüklüğüne uğramış bir halde kırık hayallerle bir tür soylu proletaryası oluşturuyorlardı; sayılarına gelince, ülkesine ve toplumsal statülerine göre, az ya da kalabalık olabiliyordu.

1637 yılında Périgord'daki *Croquants* Ayaklanmasının komutanlığını yapmış olan La Mothe La Forêt ve Madaillan, her türlü silahlı maceraya hazır bu marjinal soylular topluluğundan çıkmışlardı. Yine aynı ayaklanmacı grubun yüzbaşılık görevlerini yürütenler, bu maceralarından önce, İspanyollara ya da Protestanlara karşı yürütülen savaşlarda görev almışlardı. 1647 yılında ayaklanan Napolililer, oluş-

turdukları ordunun başına Flandre savaşlarına katılmış asker eskilerini getirmişlerdi. Napoli'nin en üst düzey generali olan Marco Antonio Brancaccio (1570-1650), söylendiğine göre zamansız bir reform hareketi nedeniyle İspanya'dan nefret eden bir Malta şövalyesiydi. Napoli'deki olayların başlıca kronikçisi olan Capecelatro'ya inanacak olursak, onur uğruna işlenen suçlar, miras kavgaları, çökmüş bir hayat ve ruh alçaklığı zaten birilerini olmasa diğerlerini ayaklanmaya sürükleyecekti.

Tüm bu ahlakçı açıklamaların arasında, ayaklanmalar tarihinde sıkça rastlanan yoldan çıkmış, ancak mensubu oldukları toplumsal grubun da marjında yer alan kişiler imgesini bir köşeye yazmak gerekir.

Kuzey Denizi'nde korsanlık yapan deniz haydutları, Alçak Ülkeler'deki ayaklanma hareketinin vurucu gücü olmuşlardı. İtalyan kentlerinde yaşanan çalkantılar, kiralık asker birliklerine bağlı askerlerin ve komutanların, yani ücretleri kentler ya da baronlar tarafından ödenen kolluk gücü birliklerinin yıldızlarını parlatıyordu. Doğu Avrupa'da da meydana gelen ayaklanmaların çoğu, Türklere karşı yürütülen sürekli mücadelelere katılmış eski askerler tarafından yönetilmişti. Bu elebaşıların yalnızca çok ünlü olanlarından söz edecek olursak, "köylülerin kralı" diye anılan ve 1514 yılındaki Macar ayaklanmacıların komutanı olan Gyorgy Dozsa çok değerli bir sınıf garnizonu komutanıydı. 1573 yılında Hırvat köylülerinin komutanı olan Matija Gubec de, imparatorluk yanlılarının Osmanlılara karşı savaştıkları sınır boyu çarpışmalarına katılmıştı. Ukrayna'da ve Rusya'da çıkan tüm büyük isyanların başında çar, sultan, Polonya ya da İsveç krallarından maaş alan Kazak atamanlar bulunmuştu. Kmelnitski, Razin, Bulavin ve Pugaçev uzun yıllar süren zorlu savaş deneyimleri bulunan Kazak şefleriydi. Yalnızca Bolotnikov adlı asi (1606) bir serfti, ancak bir Türk gemisinde geçirdiği tutsaklık, Vene-

dik üzerinden ülkesine geri dönüşü, İmparatorluk ve Polonya ona dünyayı tanıtmış ve bir silah adamı olmasını öğretmişti.

Bu elebaşıların askeri kapasiteleri temelinde seçilmeleri işlemini ele alacak olursak, bu kişilerin ayaklanmalardaki varlıklarının yalnızca işlevsel olduğunu görürüz, hareketin esası üzerinde bize herhangi bir ipucu veremezler. Böylesi bir seçime gidilmesinin bir nedeni de, zamanın siyasal eylemleri üzerinde savaşçı modellerin güçlü etkileri bulunmasıdır. Bu seçim, daha sonra isyanın yapısına ve gelişimine damgasını vurur.

İsyan meclislerinde komutan olarak seçilen çok sayıdaki köy ileri geleninin savaşçı ünleri ya da komuta etme yetenekleri nedeniyle dikkatleri çekmiş olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, eski askerlerin bu konuda oynadıkları rol daha da önem kazanır.

Kışkırtıcılar, pek çok isyan hareketinde yalnızca ad listeleri üzerinden tanımlanmışlar ve bu listelerde meslekleri belirtilmemiştir. Oysa, 1599 yılında Aşağı-Avusturya'da meydana gelen köylü ayaklanmasında yüz kadar kışkırtıcı tanımlanmıştı (bunlardan doksan üçü ölümle cezalandırılmıştı). Kışkırtıcıların % 22'si eski askerdi, % 61'i de köylü. Ancak bulundukları ilde önemli bir yere sahip köylülerdi; oldukça da zengindiler ve işin ilginç yanı, ilerlemiş yaşlardaydılar. İsyanı yöneten iki albaydan biri elli sekiz, diğeri yetmiş beş yaşındaydı. Toplam on iki yüzbaşı ve subayın yaş ortalaması elli ikiydi. Elebaşıları kırsal dünyanın birer temsilcisi olan ve gerek ilke gerekse eylem temelinde köylü niteliği taşıyan bir ayaklanmanın sergilediği manzara böyleydi. Bu kişilerin şef olarak seçilme ölçütleri bir yandan ünleri, diğer yandan da askeri kapasiteleriydi.

Elebaşıları tanımlanmış olan bir başka isyan hareketine bakalım: Katalanların 1689 yılında silaha sarılma eylemleri. İsyanın "kara ordusu" neredeyse hiçbir kentlinin ya da "nitelikli kişinin" ilgisini çekmemişti. Ordunun alba-

yı Antoni Soler, bulunduğu ilin en zengin mülk sahibiydi. Diğer yüzbaşılar ise köy eşrafından kişiler, otlak ve sürü sahipleri, seçimle edinilmiş yerel yetkilerle donatılmış kişiler ya da noterlik görevi ya da köy yönetimi görevi sahibi kişilerdi. İçlerinden pek çoğunun aynı zamanda geleneksel askeri yetkileri vardı, tepelerdeki kulelerde yüzbaşılık, vadilerde askeri komutanlık gibi. Bu insanların komutanlık rolü merkezden kopan yerel topluluk tarafından yakıştırılmış bir görev değildi; tersine, insanların ve hayvan sürülerinin zorunlu olarak geçtikleri yüksek vadilerden oluşan bir coğrafyanın bilinmeyen zamanlardan beri yapılandırdığı bir hiyerarşinin yansımasıydı yalnızca.

Esnaf ve Zanaatkârlar

Bu grup, çıraklardan dükkânı olan ustalara kadar, pek çok kereler gözlenmiş bir başka tür kışkırtıcılardan oluşur. Elbette kentlerde gerçekleştirilen şiddet eylemlerine müdahale ediyorlardı, ancak köy zanaatkârları kimi zaman köylü isyanı toplulukları yönetmişlerdir. Toprakla uğraşan ve at binen herkesin işinin düştüğü demirci, nalbant ya da bir evden diğerine mesleğini icra etmek üzere dolaşan terzi kendini köy toplumsal hayatının ortasına yerleştiren meslekler yürütüyorlardı.

Kentlerde ise zanaatkârlar nüfusun çoğunluğunu oluşturuyorlardı. Sayıları daha fazla olan kimi meslekler, toplumsal nedenlerle ya da mesleki kolaylık gereği özellik gösteren kimi mahallelerde ya da sokaklarda sıkışmış durumda icra edilirdi. Bu topografik yalıtılmışlık, grup dayanışmasını daha da artırırdı. Lonca ya da dernek yapısında örgütlenmiş mesleklerin, hemen her yerde ve çok uzun zamandan beri kabul edilmiş yargısal bir kimliği de bulunurdu. Kentin ekonomik yaşamı bunların etkinliklerine bağlıydı. Varlıklı zanaat ustaları, silah ya da tehlikeli alet sahi-

bi, hali vakti yerinde kalfalar, böylece kentte bir güç merkezi, gereğinde güç de kullanarak duygularını her an açığa vurmaya hazır gruplar oluşturuyorlardı. Kentin kroniği her meslek kolu için ayrı bir yer ayırır; kent şenliklerinde her meslek grubu en göz alıcı giysileri, en önemli gereçleri ve sıklıkla silahlı olarak yürüyüşlere katılır. Dinsel bayramlarda ve özellikle her kentin kendi koruyucu azizinin doğum yıldönümlerinde, mesleklerin dinsel ifadeleri olan loncalar, ellerinde mesleki flamalarla geçit resminde bulunurlar. Meslek erbabına, en kirli işlere varıncaya kadar her yerde rastlanırdı. Adalet arşivlerinde alışılagelmiş suçlular ya da hırsız çeteleri başlıkları altında sıralanan kişiler genellikle meslek erbabı olurlardı. Suç mahkemeleri salonlarından yalnızca marjinaller ve sefiller değil, daha çok dokumacı, terzi, saraç gibi genç zanaatkârlar da geçerdi (1572 yılında İspanyol kürek mahkûmları üzerinde yapılan araştırmaya göre). Zanaatkârların ve esnafın suç tiyatrosundaki varlıkları, onlardaki sürekli bir şiddet potansiyelinin göstergesidir.

Kimi meslekler, diğerlerine göre daha kötü bir üne sahipti. Örneğin kasaplık, tabakçılık, saraçlık. Mesleklerine özgü pislik, kan görüntüsüne olan alışkanlıkları, kesici aletleri kullanmadaki becerileri bu meslek sahiplerinin aşağılanmalarına ve toplumsal piramitin alt basamaklarına yerleştirilmelerine yol açıyordu. Kazançlarının görece iyi olmasına karşın, bağlı oldukları loncalar kent şenliklerinde geleneksel olarak geçit resminin sonlarında yer alırdı. Alışveriş ilişkileri dışında, bu meslek adamlarıyla görüşmekten kaçınılırdı. Onlarla akrabalık bağları da pek kurulmazdı, kasabın kızı yine bir kasapla, ayakkabı tamircisinin kızı yine bir ayakkabı tamircisiyle evlenirdi. Kimi kentlerde tabakçılar, hemen hemen her yerde de kasaplar çıkan olaylarda başrolleri paylaşmışlardır. Köylüler savaşının birkaç şefi arasında (1525), Alsace gruplarının genel komuta-

nı Erasmus Gerber, Molsheimlı bir tabakçıydı ve Baltringerler grubu şefi Sébastian Lotzer kürkçü kalfasıydı. Kimi kentlerin bu ayaklanmaya katılıp katılmama konusunda kararsız oldukları sırada, kimi meslek kolu erbabı isyana tümden katılmıştı, örneğin Strasbourglu bostancılar ve kasaplar gibi. Kentlerin Reform hareketine katılma ya da buna karşı çıkma eylemlerinde kasaplar hep sahnenin ortasında yer alıyorlardı. 1588-1589 yılları arasında, Paris'in Büyük Mezhabasına bağlı bin beş yüz adam, ellerinde satırlarla Katolik Ligasının başarıyla yürütülen eylemlerine katılıyorlardı.

Dokuma işçileri, ortaçağda kentlerin kroniklerini diğer tüm meslek gruplarından daha fazla işgal etmişlerdir. Yerel yönetimlerle ilgili olarak kentlerdeki partilerin arasında sürdürülen mücadelelerde, dokumacılar hep başta gelmişlerdir. Bunların kışkırtıcılıkları Gand'ın ve diğer Flaman kentlerinin tarihlerini kana boyamıştır. Yün tarama işçileri Floransa'yı sarsmışlardı. Bu işçiler, ilk olarak, XIV. ve XV. yüzyıllarda Alman kentlerinde çıkan karışıklıklarda kendilerini göstermişlerdi. Bunlar, olayların yarattığı her fırsatta, dokumacılığın yoğun olduğu aynı kentlerde ortaya çıkmışlardı. XVI. yüzyılda yaşanan nüfus patlaması ve enflasyon, özellikle zanaatkârlar tarafından mala mülke karşı işlenen suçları artırmıştır. Fiyatlar artıyor, rekabet keskinleşiyor, ücretler düşüyor, dolayısıyla dokuma alanındaki gündelikçi işçiler bundan olumsuz anlamda müthiş etkileniyorlardı. Buna karşılık, bu işçilerin ekonomik ve siyasal ağırlıkları büyük ölçüde azalmıştı. Ticaretin akış yönleri değişikliğe uğramıştı, Flandre'da ve İtalya'nın orta bölgelerinde pek çok tezgâh işlemez olmuştu. Gand'da, Artevel'de (1345) döneminde (Gandlı bir bira üreticisi ve yerel yönetim başkanı, Flamanların Fransa'ya karşı ayaklanmasında başkanlık rolü oynamıştır, ç.n.), dokumacılar, kent "komününün" temsilciliğinde üçte birlik bir payı ellerinde

tuttuklarını iddia edebilmişlerdi. XVI. yüzyılda, Belçika kentlerinde meydana gelen olaylar sırasında, iktidar gücünü ve eski zenginliklerini yitirmiş bulunan meslek kolları erbabı, belde yönetimindeki ortaçağdaki saygınlığını geri kazanmaya çalışmıştı. 1539 yılındaki büyük ayaklanma ve ardından gelen 1577 yılındaki Kalvinist diktatörlük rejimi döneminde, Gand kenti dokumacıları yönetime katılma hakkını talep etmişler ve bunu geçici bir süre için de olsa elde etmişlerdi. Gerçekte, epey uzun zamandan beri Gand kentinin parası dokumacılığa değil, buğday taşımacılığına yatırılıyordu. Büyük kumaş hanı 1441'den beri tamamlanmadan kalmışken, 1530 yılında büyük bir tekneciler evi inşa edilmişti. Küçük yan meslek erbabıyla birlikte dokumacılar, 1349'da dört bin iki yüz kadarken, 1584'te sayıları ancak yüzleri, iki yüzleri bulabiliyordu ve diğer meslek erbabı, tekneciler, kasaplar, balıkçılar huzurdan başka bir şey dilemiyorlardı.

Napoli Ayaklanmasında (1647), ipek dokumacıları topluca bir heyet oluşturarak kral naibine gümrükle ilgili özel isteklerini iletmişlerdi. Tek başlarına, bin kadar silahlı adam toplayabiliyorlardı. Aralarına yün dokumacılarını ve diğer dokuma zanaatkârlarını da katınca, bu büyük Akdeniz kentinin nüfusunun % 10'dan fazlasını toplamış oluyorlardı. Dokumacılardan sonra gelen en kalabalık meslek kolu uşaklıktı, ardından basit gündelikçiler, terziler ve saraçlar geliyordu (1642-1644 yılları arasındaki nikâhlara ilişkin bir kayıttan alınmıştır). Masaniello bir balıkçı esnafı, Annese ise bir silah zanaatkârıydı (her ikisi de Napoli ayaklanmasının elebaşlarındandı, ç.n.).

Granada ve Sevilla'daki 1652 yılı Andalusya isyanlarında ipek dokumacıları başta geliyorlardı. Bunlar toplu halde kentin kuzeyinde, panayır mahallesinin yanı başında, ayrı bir mahallede otururlardı. Çeşitli meslek erbabının tutumu bir kentten diğerine değişiklik gösterebiliyordu. Ayamonte'deki olaylarda balıkçılar elebaşılık yaparken,

dokumacılar Bujalance'de sakin durup Kordoba'da eylemlere karışabiliyorlardı.

Zanaatkârların ayaklanma eylemlerine katılmaları, pek çok kentte kendilerine zaten tanınmış olan meşru kurumsal rollerinin bir gereği de olabiliyordu. Bu konudaki en belirgin örneklere, Sicilya kentlerinin isyanlar tarihinde rastlanır. Catania'da, Palermo'da lonca birlikleri (*maestranze*) bir tehlike durumunda düzenin sağlanması konusunda sorumluluk sahibiydi. Kent surlarının kapıları ve tahkimat kuleleri değişik meslek grupları arasında paylaşılmıştı ve bu grupların her biri bulunduğu noktanın güvenliğinden sorumlu olurdu. 1647 yılında Palermo'da çıkan olaylarda, balıkçılar ve kazancılar kentin sokaklarında geceli gündüzlü devriye gezmişlerdi. Palermo'da resmen tanınan 72 meslek vardı (Gand'da bu sayı elli ikidir). Bu meslek üyelerinin silah taşıma ve kente bağlı kırsal alanda avlanma hakları bulunurdu. Bu kalabalık kentin nüfusunun dörtte biri esnaftan oluşuyordu. Yaptıkları deri giysilerinin (*coriami*) ihracatı bereketli olan tabakçılar (*consarioti*), kent merkezinde bugün artık var olmayan sıkışık bir mahallede otururlardı; içinde bulundukları izbeler pis kokulu, daracık sokaklarla birbirine bağlanır ve aralarında oluşan yeraltı geçitleri içine girilemeyecek bir sığınak oluştururdu. 1647 yılının mayıs ve ağustos aylarında çıkan olayların başlama noktası tabakçıların mahallesiydi. Balıkçıların meslek birliği de bir o kadar güçlü ve örgütlüydü; yedi yüzden fazla adamı silahlandırabilirdi. Mayıs ayındaki olaylara katılmalarını ton balığı avı mevsimi engellemişti. Ancak 22 Ağustosta balıkçılar Cala sokaklarından çıkmış ayaklanmacıların şefi olan eski bir altın dövücüsünü öldürmüşler ve kenti kendilerine göre yeniden düzene sokmuşlardı. 1708 yılında, Fransız-İspanyol karma garnizonunu kentten kovan, tersaneye el koyan ve tüm Palermo'yu denetimi altına alan yine balıkçıların birliğiydi. Eylül 1773'teki son Palermo

büyük ayaklanmasında, meslek birlikleri dört yüz bin adam toplayarak kent üzerindeki yüzyıllık hâkimiyetlerini kurmuşlardı.

Aslında, esnafın büyük kentlerin yönetimindeki bu resmi yeri son derece sıradan bir olguydu. Paris'in Altı Loncasının tüccar kâhyasını seçtikleri ve Londra'daki meslek birliklerinin belediye başkanı lordu seçtikleri bilinir. Bu kurumsal ayırım, meslek temsilcileri düzeyinde, onları her türden partizanca riskten uzaklaştırarak siyasal bir temkinlilik yaratıyordu. Fransız kentlerindeki lonca temsilcileri, kendilerini sivil şiddetin rastlantılarından kararlı bir şekilde uzak tutmuşlardı ve bunu çok sayıda zanaatkârın bireysel olarak bir davaya ya da diğerine katılmasına rağmen yapmışlardır. Böylece, Katolik Ligası yanlısı Paris'te, kimi meslek erbabı kitle halinde ayaklanmacı gösterilere katılmıştı. Otuz bin kadar inançlı liga yanlısının içinde en korkutucu olanları kasaplar, at satıcıları (yedi yüz kadar) ve ırmağın sağ yakasından tekneciler (beş yüz) idi.

Buna karşılık, hareketi daha çok hukukçular yürütüyordu: 1589 yılında, sayısı yüz yirmi Katolik Ligası şefinden azı tüccar (% 19) ve çok daha azı zanaatkârdı (% 1,6). *La Fronde* döneminde, Parisli dükkân sahipleri ve zanaatkârlar genel kamuoyunun dalgalanmalarını izlemişler, yani Mazarin'den nefret etmişler ve Ekim 1652'de kralın geri dönmesine alkış tutmuşlardı. Esnaf, Ağustos 1648'de barikatlardaki çarpışmalara kitleler halinde katılmış, hatta Belediye Sarayı'nın Condé yanlıları tarafından alınması eylemine katkıda bulunmuş olsa da (4 Temmuz 1652), loncalar kurumsal bir riske girmekten her zaman kaçınmıştı. Taşrada ise, kimi savaş şefleri, yerlerini sağlama almak için oluşan birliklere yemin ettirmişlerdi ve buna meslek temsilcilerini de katmışlardı (Agen, Angers); ancak bu örnekler münferit kalmaktadır. Modernçağın tüm yüzyıllarında, esnafın genel özelliği, siyasal açıdan sarsılmaz bir bekle ve

gör tutumu olmuştur.

İngiliz loncaları da iç savaş süresince aynı tutumu sergilemiştir. Londra'ya özgü ayrıcalıklar 1638 yılında teyit edilmişti. Loncalar, bu ayrıcalıklar çerçevesinde çok geniş yetkilerden yararlanıyordu: Yargılama, mali muafiyet, kent milis güçlerinin özerkliği, belediye başkanının seçilmesi ve yerel yönetim. Esnaf, eğitimleri, görüşleri ve çıkarları gereği parlamentoya eğilim göstermekle birlikte, herhangi bir partiyi açıkça desteklemeyi reddetmiştir. Bu temkinli tavır, yalnızca Eski Londra tüccarlarına özgü değildi; İngiltere'nin diğer bölgelerindeki mesleki topluluklar da aynı tavır içindeydi.

Zanaatkârların ve dükkâncıların kışkırtıcı olmalarını önleyen bir başka fren mekanizması her lonca temsilcisinin kendi özelliklerine bağlı olmasıydı. Meslek grupları kendileri için hareket ederdi, istekleri kendilerine özgüydü, yalnızca kendi üyelerini savunur ya da onun öcünü alırdı; ancak, daha yukarıda anlatıldığı gibi, Gand'da ve Palermo'da olduğu gibi, silahlarını rakip bir meslek grubuna karşı doğrultmaktan da kaçınmazdı. Mesleki birlik duygusu, ancak yatay hareketlenmelerde ortadan kalkabilirdi; örneğin kalfalar arası işbirliği, çırak grevleri gibi ustaları hedef alan isteklerde böyle olabilirdi.

XVIII. yüzyılda kentlerin büyümesi ve büyük siyasal metropollerin oluşmasıyla birlikte, meslek erbabının rolünde yepyeni bir değişiklik yaşanmıştı. Nüfusun büyük bir bölümüne oranla gelir ve bilgi düzeyi daha iyi olduğundan, yeni düşünce akımlarını daha rahatlıkla kucaklamışlardı. Tıpkı Reform hareketinin meslek erbabında kolayca yankılar uyandırmış olması gibi, eşitlik ve halk iktidarı yanlısı düşünceler de bu çevrelerde hızla ilerleme kaydetmişti. Paris'in baldırıçıplak kadroları, yani 1793 yılı devrimci komitelerinde yer alanlar, büyük oranda (% 72,7) zanaatkârlar ve esnaftan oluşuyordu. Belki de Paris

erken bir XIX. yüzyılı haber veren bir evrimi temsil ediyordu; çünkü aynı dönemde Londra'daki kargaşa kışkırtıcıları aynı toplumsal profili çizmiyorlardı, öne çıkanlar daha çok çıraklar, gündelikçiler ve hamallardı.

Kuşkusuz, kışkırtıcıları sıralayan bu liste muhtemel tüm tanımlamaları içermemektedir; listede yalnızca sayıca kalabalık olan tipler yer almıştır. Şiddet kışkırtıcıları ile değişim kışkırtıcılarının ayırımı da kusursuz değildir. Burada söz konusu olan silah kullanmaya daha eğilimli toplumsal tiplerle, görüşlerin güdülmesine daha eğilimli diğer tipleri yalnızca ayrı ayrı gruplandırmaya elverişli bir sergileme rahatlığıdır.

DEĞİŞİM KIŞKIRTICILARI

Burada bir kültürel değişim sosyolojisine girişmek söz konusu olamaz. Bunun yerine, bazı anahtar kişiliklere ilişkin taslakların siyasal şiddet anlatımını nasıl aydınlatabildiği ortaya konulacaktır. Düşünceler birbirine paralel pek çok kronikle bağlantılıdır, yani ideologların ve bunu halka indirenlerin bir sosyolojisi, düşüncelerin yayılmalarına ilişkin bir tarih ve düşüncelerin bir sosyolojisi. Gerçekte, bir düşüncenin yayılması ille de içeriğine ve anlamına bağlı değildir. Bir başka deyişle, bireyler bilincinde olmadıkları, tüm sonuçlarını bilmedikleri, kendi çevrelerine ya da çıkarlarına yabancı şemalara göre akıl yürütebilirler ve konuşabilirler. Dolayısıyla, her tür sosyal determinizmden ve bir grubu ya da bir ideolojiyi tümden tanımlamaktan kaçınmak gerekir.

Reform hareketinin maddi düzlemdeki, yani ilerlemesini o zamanın en olağanüstü kültürel değişikliğini ele alalım. Reform hareketinin sosyal yelpazesine ait elimizde pek çok istatistik örnek vardır. Bu örnekler arasındaki belirgin farklılıkların nedeni, kuşkusuz yansıttığı tarihsel an-

ların farklılıklarından kaynaklanmaktadır. İlk elde, Toulouse arşivlerinde bulunan sapkınlık davalarının irdelenmelerine bakılacaktır (1500 ile 1560 yılları arası parlamentoya ve Kilise yargılamalarına ilişkin belgeler). Bu yıllar entelektüel aydınlanmanın ortaya çıkışının iletişim patlamasının, "İncil safhasının" yaşandığı yıllardır. Bu konularda eğitimli seçkinlerin oranı ezici bir düzeydedir (% 68,5); ardından hemen hemen eşit oranlarda Kilise adamları (% 33) ve bilgi meslekleri üyeleri (% 33,5) geliyorlardı. Bu son kategoride sayıları en kalabalık olanlar, sırasıyla yasa adamları, sonra öğretmenler ve profesörler, hekimler, matbaacılar ve kitapçılardı. Zanaatkârların varlık oranı yalnızca % 17 idi (deri ve dokuma, ardından metal işleme ve inşaat meslek erbabı). Satıcıların ve soyluların sayıları düşükken, köylüler hiç yoktur.

Reform hareketi kentlerde kitlesel bir biçimde yer edinmeyi başardığında, Protestan Kiliselerin toplumsal imgesi gerçek toplumsal yelpazeye yaklaşmıştı. Örneğin Languedoc bölgesinde, Montpellier'de 1560 yılında var olan reformcu topluluk içindeki zanaatkâr oranı % 69'a kadar yükselmişti. Etkilerinin belirleyici olma olasılığına rağmen, dinsel sıfatlarını terk etmiş kilise adamları bu listede yer almamışlardır. Eğitimlilerin oranı, toplumdaki yerlerini de belli edecek şekilde yüksek düzeydeydi (% 15,5). Languedoc bölgesinden edinilmiş olan bu sonuçlar, 1549-1560 yılları arasını ele alan Cenevre Sakinleri Defterinde de doğrulanmaktadır (R. Mandrou). 1536 sonrasında Protestanlığın içine dalmış olan ve Fransa'nın her yanından gelen Kalvinistlere bir sığınak görevi gören bu kentte de aynı oranlara rastlanmaktadır. Bilinen meslekler arasında zanaatkârlar % 68,5'lik bir oranı temsil etmekteydiler ve bunda başı çekenler % 29,9'luk bir oranla tekstil kolunda faaliyet gösterenlerdi; deriyle, inşaatla ve metallerle ilgili diğer mesleklerin oranı % 10-11 arasında değişiyordu.

Toulouse'da olsun, Montpellier ya da Cenevre'de olsun, tüm durumlarda kitapla ilgili profesyonellerin, yasa adamlarının ve hekimlerin üstlendikleri rol göze çarpmaktadır. Cenevre'de, resmen tanınan meslek erbabı arasında, kitaplarla ilgili olanlar % 5, hekimler % 3,2 oranında varlık gösteriyorlardı. Toulouse'da görülen davalarda, davalı yasa adamları % 17,7, öğretmenler % 11,5, hekimler % 3,7 ve kitaplarla ilgili olanlar % 2,6 oranlarında görülüyorlardı. Elbette, mesleksiz başlığı altındaki kategorinin en yüksek oranda görülmesi şaşırtıcı değildir. Modernçağın toplum durumunda, birey sosyal sıralamadaki yeriyle kendini tanımlıyordu, ender olarak da mesleğiyle; çünkü toprağa dayalı uğraşılar ezici bir çoğunluğun hareket alanıydı. Reformcuların yapılan nüfus sayımlarında, meslek erbabının, yani belli bir mesleki uğraşısı olanların oranı toplumsal dokunun bütününe göre çok daha yüksek bir düzeydeydi. Reform doktrini ister seçkinlerin, eğitimlilerin ve yöneticilerin aracılığıyla yayılmış olsun, ister yukarıdan aşağıya doğru dayatılmış olsun, çağı yaşayanlar tarafından yakalanmıştı. Reform hareketi kentsel bir olguydu; entelektüel düzeyde, din adamları düzeyinde ya da yerel yöneticiler düzeyinde kalıyordu. Popüler bir hareket olamazdı; yani tüm topluma geniş ölçüde yayılabilmesi için uzun bir evrim süreci gerekiyordu. 1533 yılında Cenevre'de, Lutherciler henüz azınlıkta kalıyorlardı, ancak en parlak ve en zengin ailelerden geliyorlardı. Kent karışıklıklarında Katoliklerden oluşan kalabalıklar Molar'da, yani büyük meydanda toplanırlarken, sayıları bin ile bin beş yüz arasında oluyorlardı. Oysa kendini Lutherci olarak tanımlayanlar, ancak yüz kişi kadar olabiliyorlardı. Ancak Katolikler, yalnızca düşük profilli kişileri, kadınları ve çocukları toplayabiliyorlardı; oysa Lutherciler kılığı kıyafeti yerinde ve iyi silahlarla donanmış, yerel yöneticilerin koruması altındaki burjuvalardan oluşuyorlardı. İki grubun arasında yer alan

Fribourglu tüccarların izlenimleri böyleydi: "Katoliklere, bunlar başka insanlar, diyorlardı, hem de birer savaş adamı olarak sizden daha iyi durumdalar." Akitanya bölgesinde ve Kalvinizmin yayılmasında seçkinlerin rolü doğrulanmıştır. Monluc, 1560 yılında şöyle diyordu: "Diyebilirim ki, parayla ilgili uğraşıları olan herkes bu dindendir; çünkü insanın doğasında yenilikleri sevmek vardır ve işin daha kötü yanı, yani felaketin başlangıcı odur ki, parlamentolardaki hukuk adamları, bölge yargıçları ve diğer yargıçlar eski dinlerini terk etmekteler." Kent konseylerinin başında bulunan, saray bürolarına girmiş olan reformcular, daha sonra kendi dinsel yargı sistemlerini düzenlemişlerdi; ancak siyasal yetkililerle asayiş görevlileri arasında sürekli bilgi alışverişleri bulunuyordu ve bu noktalara getirilecek kişiler ortaklaşa belirleniyordu. Üyeler birbirlerini dar ve egemen bir grubun içinden seçiyorlardı, Nîmes'de, 1596-1602 yılları arasında görev yapan Protestan din adamları Yüksek Meclisinin (*le Consistoire*) kırk bir üyesinden on sekizi cüppe giyen meslek erbabından, on dördü burjuvalar ve tüccarlardan oluşuyordu. Bilinçlerdeki altüst oluşun kendini kabul ettirdiği Reform örneği, böylece değişimin toplumsal kategorilerini, görüş kışkırtıcılarını ünlü kılmış oluyordu. Eylem kışkırtıcılarının envanterinde yapıldığı gibi, işe geleneksel kadroları, din adamlarını, yerel yönetim üyelerini saymakla başlamak gerekir. Dünyevi topluluk için din adamının görevi, düşünceler ve bilgilerden ibaretti. Kof bir ukala bunları köy papazına anlatamazdı; çünkü bir yenilenme olgusu söz konusu olduğunda, bu din adamı kaynaklı olurdu, kof bir ukaladan gelmezdi. Değişimin başlıca aygıtı, her zaman için okuldur, sorumluluğu tartışmasız kilise adamlarına verilen ruhani koz. Protestan akademilerden cizvit ya da oratoriyen kolejlere, küçük okullardan üniversitelere kadar gençliğin eğitimi, bilgilerin aktarılması gibi etkinlikler Tanrı'ya değin bilgiden ayrı

tutulmazdı. Okumayı öğrenmenin amacı Kutsal Yazılar'ı ya da kateşizmi (Katolik inanç bilgisi, ç.n.) bilmekti. Burada özetleyemeyeceğimiz öğretim tarihi bilgisi, düşüncelerin ve kozmogonyaların izledikleri yolları anlamamız için vazgeçilmez bir öğedir.

Grupların ve bireylerin hiyerarşik basamaklar boyunca sıralandıkları toplumlarda, ufak tefek farklar her ne olursa olsun, esas olarak egemenliğin birincil ödevini ete kemiğe bürüyerek adalet sıfatını taşıyan kişiler, içinde bulundukları topluluğun birinci sırasında yer almışlardır. Hükümdarlar tarafından getirilen yenilenme öğeleri, özellikle de modern zamanların başat ütopyası olan devletin merkezileşmesini uygulamaya koyan kararlar bu kişilerden geçmekteydi. Tıpkı eğitim tarihi gibi, kurumların tarihi ve kamu görevlerinin sosyolojisi de bu gelişimde yerini alacaktır. Yasa adamları, aynı zamanda siyasal değişimin resmi yorumcuları ve bu değişimden ilk yararlananlardır, yeni düşünce ve yaşam usullerinin ilk taşıyıcılarıdırlar. Değişimin hem konuşmacısı hem de birer modelidirler.

Teknolojik evrimin çok yavaş yürüdüğü bu yüzyıllarda, kişisel yetenekler toplumsal değerlendirmede oldukça az yer tutar, ancak fazlasıyla basite indirgeyici hareketsiz bir dünya imgesi popüler kültürel aracıların aydınlığa kavuşmamış etki güçlerini az da olsa gözlerden saklamamalıdır. Bu tür kişilere örnek olarak, noterler ve hekimler gibi yerel önde gelenleri, meyhanecileri, yolcuları vb. sayabiliriz.

Yerel Önde Gelenler

Coğrafi ve örfi yalıtılmışlığının koruması altındaki her il, kendi alçakgönüllü özgünlüğüne ve minicik tarihine sahip bir monad (bölünemeyen en küçük birim -Leibniz-, ç.n.) oluştururdu. Bu yalıtılmışlığın delinmesi, yörenin göre-

neklerin donmuşluğundan kopartılması, yazılı hukukun ve normatif bilimlerin üstünlüğüne hayranlık duyan ilin önde gelenlerinin yapabileceği eylemlerdi. Yeni bir kültürle temasa geçme konusundaki bu bilgiçce süreci göstermek için, Montaigne'den alınan Pirenelerin eteklerindeki Lahontan'ın durumunu gözden geçirelim. Bu kent sakinleri, Kalvinist Béarn bölgesindeki komşu Orthez kentinde 1560 yılına doğru, birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde bir hukuk okulu ile bir tıp okulunun açılmasıyla eski alışkanlıklarının değişime uğradığını göreceklerdi. "Farklı bir hayatları vardı, davranışları, giyimleri ve görenekleri farklıydı, babadan oğula geçen bazı edep kurallarıyla ve özel örflerle yönetiliyorlar, denetleniyorlar ve tüm bunlara hiç karşı koymaksızın büyük bir saygıyla uyuyorlardı. Bu küçük devlet, varlığını çok uzun bir süreden beri öylesine umutlu bir şekilde sürdürüyordu ki, komşu illerden hiçbir yargıç işleri hakkında herhangi bir bilgi edinme yoluna gitmemişti. Bu insanlar tarafından hiçbir avukat da tutulmamıştı; kavgalarını yatıştırmak için hiçbir yabancı da yardıma çağırılmamıştı ve bu toprak parçasında asla bir dilenciye de rastlanmamıştı. Kentlerinin saflığının bozulmaması için, dış dünyayla ilişki kurmaktan ya da ticaret yapmaktan kaçınıyorlardı. Yalnızca bir kez, söylediklerine göre ve babalarından duydukları kadarıyla, içlerinden biri ruhunu adını ünlü kılmak gibi soylu bir ihtirasa kaptırarak oğullarından birini Avukat Jean ya da Avukat Pierre yapmak istemişti. Oğullarından biri komşu kentlerden birinde yazı yazma sanatı üzerinde yetiştirildikten sonra, adamın oğlu iyi bir köy noteri olmuştu. Mesleğinde büyüyen oğul, eski göreneklerini küçümsemeye ve insanlarının kafasına başka bölgelerin görkemli özelliklerini sokmaya başlamıştı. Keçilerinden birinin boynuzları kırılmış olan ilk davacısına, çevredeki yargıçları dolaşarak adalet istemesini salık vermişti; adamcağızı bir yargıçtan ötekine göndererek konu-

yu iyice saptırmış, içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. Çevrilen bu dolabın ardından, kent sakinlerinin anlattıklarına göre, başlarına daha da beter bir dert sarılmıştı. Yabancı bir hekimin aklına kentin kızlarından biriyle evlenerek aralarına karışma düşüncesi yerleşmişti..." Bu hekim, kent halkına hastalıkları tanıtmıştı, sarmısağın yerini artık bilimsel ilaçlar almıştı. Eskinin güzel günleri artık sona ermişti. *Denemeler*'de yer alan bu hoş ahlaki öyküde, modernliğin aldatıcı parıltısı tarafından yok edilen ilksel masumiyet söylenini görürüz. Tüm Avrupa genelindeki dağlı toplulukların, birer kurum ve zihniyet deposu olarak kalmış oldukları doğrudur. Pirene vadilerindeki iller ya da Sırbistan'daki köy cumhuriyetlerinde (*Knez*) olduğu gibi, ortaçağa ait özgürlükler kendini korumuş ve birer siyasal arkaizm haline gelmişti. Yenilik kışkırtıcıları, noter ya da hekim, öyküde tanımlanmıştır, ancak özellikle fabl tadındaki bu öykü yalıtılmış yaşayan toplulukların yeni kültürlerle tanışmalarına ilişkin ilk gerekçelerin ipuçlarını verir. Bu topluluklar toplumsal basamakları tırmanma hırsıyla yanıyorlardı ve bu hırsı doyuma ulaştırmanın biricik yolu da eğitimden geçiyordu. Béarn kökenli bu minik öykü, belki de Batı'nın kırsal alanında yüzyıllar boyu oluşan kültürel değişimi özetlemeyi başarmıştır.

Meyhane, Halk Tiyatrosu

Meyhanelerin çoğalması ve bunların toplumsal birer sahne düzeyine yükselmesi, buluşma ve sohbetin zorunlu mekânları haline gelmeleri modern çağa ait olgulardır. XVI. ve XVIII. yüzyıllarda yaşanan nüfus artışları ve kentlerin kararlı bir şekilde gelişmesi içkili mekânların yaygınlaşma anahtarını verir. Bu iki artış öğesinin arasında, Atlantiközesi yolculukların yaygınlaşması denizci ulusları alkol tüketmeye alıştırmış ve onların aracılığıyla da bira, şarap ve

datımıtılmış içkilerin tüketimi halka inmiştir. Tüm yollar üzerinde ve büyük kentlerin banliyölerinde tavernaların ve meyhanelerin ortaya çıkması, sarhoşluk illetinin görülmesiyle ahlak otoriteleri durumdan rahatsız olmaya başlamışlardı. Yasa koyucular bu tür yerlerin çalışma saatlerini, içicilerin alışkanlıklarını, ürünlerin kalitesini, yolcuların geçişlerini düzenler olmuşlardı. 1710 yılında Paris'te beş bin kadar meyhane bulunuyordu, yani her yüz kişiye bir meyhane. Şarap yüklü gemilerin Kuzey ülkelerine doğru demir aldıkları Bordeaux'ta yüzlerce meyhane vardı. Kraliyet yargı kurumunun bulunduğu orta büyüklükteki bir kentte elli kadar meyhane sayılabiliyordu ve surlarla çevrili basit bir kasabada ise on kadar meyhane bulunabiliyordu. Bol kepçe yapılan bu değerlendirmeler şaşırtıcı olmamalı, çünkü bağcılık yapılan yörelerde, en küçüğüne kadar tüm üreticilerin kendi ürettikleri taze şarapları satışa sundukları iyi kötü bir meyhaneleri bulunurdu. İngiltere'deki bira ve cin tüketimi de aynı yaygınlaşmayı göstermiştir. XVIII. yüzyılın başında Londra'daki alkollü içki satışı her on yılda % 35 oranında artıyordu. 1735 yılında Londra'da on binden fazla taverna bulunuyordu (yalnızca Middlesex'te, The City ve Surrey dışında, yedi bin taverna vardı). Tavernacıların tabelalarında "bir penny'ye sarhoş, iki penny'ye körkütük sarhoş olursunuz, üzerinde sızmak için saman yığını bedava" diye yazardı. Alınan mali önlemler (Fransa'da yardım vergileri, İngiltere'de *Gin Acts*) içki tüketiminin yaygınlaşmasına engel olmadığı gibi, devleti daha da heveslendiriyordu. Meyhane, halkın toplumsal etkinlikleri için ayrıcalıklı bir mekân haline geliyordu, kilisenin yerini alıyor, yeni heyecanları, yeni haberleri, dedikodu ve öfkeleri bir araya getiriyordu.

Nalbantın ocakbaşı, kunduracının ufak dükkânı da ortak buluşma yerlerindendi. Troyes kenti (Champagne bölgesi) matbaacılarının halka yönelik ürünlerinden biri olan

kurnaz ve alaycı küçük bir broşürde, hemen her karışıklıkta karşımıza çıkan bu fitneci kişilerin rolleri üzerine bilgiler bulunur. Kunduraları tamir etmenin dışında, *le Devoir des savetiers*'ye göre, tamircinin ödevi "komşularında olup biten her şey hakkında ayrıntılı bilgi vermektir, özel kişilere ve devlete yararlı bir iş" Bu işgüzar kundura tamircileri şöyle devam ediyorlardı: "Sevinç ateşlerinin başına ilk biz koşarız, çanların çalınması için acele eden bizleriz, burjuvaları isteseler de istemeseler de odun vermeye ve dükkân kapatmaya biz zorlarız, top arabasını çeken, havai fişekleri ateşleyen, tüm toplu törenlerin başında gururla duran biziz. Tek sözcükle, halkların üzüntüsü ve sevinci esas olarak bize bağlıdır."

Köy ortamında toplulukların başını çeken bu kişinin portresinde buluş yapma ya da işi halka mal etme gücünün etkisi fark edilir. Dünya hakkındaki bilgiler yer değişiklikleriyle de edinilebiliyordu, bunların en ufak çapta olanları bile etkiliydi. Uzun ve büyük yolculuklar seyrek olmakla birlikte, seyyar meslekler yürüten çok sayıda kişi kısa güzergâhlar üzerinde bir yerden diğerine hareket ediyordu: Panayır tüccarları, toptancı tacirler ve beraberlerindeki çıraklar, yardımcılar ve hamallar, kentler arasında çalışan ulaklar, iki askeri harekât arasında çeşitli bölgeleri kateden askerler, gençliklerinin boş vakitlerini dolduran ya da bir mesleği öğrenme aşamasında olan yolcular. Az bulunan pek çok mesleğin erbabı uzak müşterilere hizmet vermek üzere seyyar çalışıyordu, örneğin sanatçılar ve mühendisler, org yapımcıları, saat ustaları, çeşme yapımcıları, arazi ölçüm uzmanları, top dökümcüleri, değirmen ya da vinç ustaları vb. Bu teknisyenler, bu yetenekli kişiler meslekleri ve yolculukların nedeniyle değişimi de ete kemiğe bürüyorlardı. Bilimsel alanla teknik alan henüz birbirinden ayrılmamış olduğundan, yolculuk etme zorunluluğu daha da güçlü durumdaydı, bilginlere ya sanatçı ya da ya-

pımcı unvanı veriliyordu ve bilim akademileri de teknik işlerle ilgileniyordu.

Basit duyarlılık daha o zamandan kimi varoluş zorluklarında yaratıcılık faktörünü keşfetmeyi öğretiyordu, örneğin bir piçin ya da ailenin küçük oğlunun durumlarında olduğu gibi. Ailenin mal varlığının büyük oğula aktarılması, toplumsal konumdaki düşüş, ağabeyin talihiyle kendi kaderinin belirsizliği arasındaki tezat doyumsuz kişilerin oluşmasına yol açıyordu ve bu kişilikleri öğrenim yapma, gurbete gitme, orduya yazılma ya da göç etme maceralarına sürüklüyordu. Bir İngiliz ailesinin küçük oğlu 1600 yılına doğru bu kaygı dolu ve sürükleyici kaderlerin oluşumunu acı bir şekilde yazıya dökmüştür: "Ağabeyim her şeye sahip olacak, diğerleri kendinin artıklarıyla idare edecekler, belki de bir iki ufak rant olanağı bulabilecekler ya da ağabeyimizin keyfine göre devredeceği mallarla yetinecekler, tabii bizler ağabeyimin hoşuna gidersek ve karılarımız onun karısıyla iyi anlaşırlarsa. İtiraf etmeliyim ki, bu durum kimi yönleriyle bize yararlı olacaktır, çünkü bizleri okumaya ve silahlara doğru itmektedir ve sıklıkla olduğu gibi, ağabeyimizin gerçek efendisi olabiliriz ya da en azından, ağabeyimiz bir aptal gibi malikânesinde yaşarken ve kendi kilisesinin çanından başka bir çan sesini tanımazken, onur ve ün bakımından ondan üstün olabiliriz" (Th. Wilson, aktaran P. Laslett).

Eski toplumda, fikir liderliğinin çeşitli biçimlerini gösteren tabloda bu tip kışkırtıcıların, kendi çevrelerini sarsan şiddet krizleri sırasında işgal ettikleri alan hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Modernçağın başlangıcı yinelenen felaketlerle öne çıkıyordu, biyolojik afetler insanlık tarihinin doğasında var olan sürekli evrimlere engel oluyordu. İdeoloji her zaman olduğu gibi, şeylerin gücünün dayattığı durumları ayrı ayrı ele alıyordu; yani ideoloji geleneğin ha-

reketsizliğini vurguluyordu. Yakın geçmişte yaşanmış olan salgınların, savaşların ve açlık dalgalarının anısı her şeye rağmen bir meydan okumayı öğretiyordu, oysa bu meydan okuma uzun vadeli bir tavır olamazdı. O zamanlar bilinmeyenin tehdidine karşı en güvenli ve en güvenli silahlar, yenilik karşıtlığı ve yabancı düşmanlığıydı. Bu da, yolcuların ya da her türden yenilikçilerin başlarına olmadık işler açıyordu, kuşku uyandıran bir yabancının öldürülmesi, bataklıkları kurutanların, ormanlarda ölçümler yapan kadastro memurlarının ya da rölöveler çizen coğrafyacıların avlanması. Pugaçev, kendine bağlı Kazaklar arasında bulunan bir astronomu, yıldızları daha yakından görebileceği güvencesini vererek öldürtmüştü. Kiliselerine bağlı cemaati Reform hareketine katmak isteyen çok sayıda köy papazından nefret edilmiş, bunlara baskı yapılmış, açılan davalarla yıldırılmış, hatta köy dışına kovulmuştur. Yenilik her zaman masum olmayabilirdi de, bataklık kurutma uzmanı ya da orman memuru yöre köylülerini herhangi bir kullanım hakkından yoksun kılabiliyordu, çizilen coğrafi bir rölöve daha sonra vergiye tabi bir kadastroya dönüşebiliyordu, astronomun casusluk yaptığından kuşkulanılabiliyordu, reformcu köy papazı da eski köy dayanışmasının birkaç öğesini ortadan kaldırabiliyordu.

Bitmekte olan XVIII. yüzyıldaki yenilikçilerin yalıtılmış konumu en üst noktaya İtalya'da ulaşmıştır. "Aydınlanma çağı" aristokrasisine ya da burjuvazisine bağlı "filozof" bakanlar ve yerel yönetim üyeleri, kentlerin başına aydın despotlar ya da Fransızlar tarafından dayatılmış yönetimler getiriyorlardı, ideolojik ateşlilikleri ve ilerlemeye olan inançlarının sonucu gösterdikleri inanılmaz iyimserlik onları buna yöneltiyordu. Halk yığınlarının serbest ticaretle ortadan kalkan eski ayni vergilendirme yönetmeliklerini özleyebilecekleri, köylülerin yeni mali yöntemlerin

yerine eski uygulamaların sabit dilimlerini yeğleyecekleri, edindikleri dinsel pratikleri savunmak için inananların jansenist ya da devrimci reformculara karşı silaha sarılabilecekleri akıllarına hiç gelmemişti. Önceleri arşidük Pietro-Léopold için, daha sonra ise Toskana cumhuriyetçi hükümeti için çalışmış olan Toskana'nın filozof bakanı Francesco Maria Gianni (1729-1821), biri Mayıs 1790'da, diğeri Mayıs 1799'da olmak üzere iki halk ayaklanmasında halk tarafından kovulmuştu. Gianni ile Fransızların kaçmalarına neden olan sonuncu ayaklanmaya, o sırada yirmi altı yaşında olan genç Sismondi (sosyalizmin teorisyenlerinden, *Ekonomi Politiğin Yeni İlkeleri*'nin yazarı) dehşet içinde tanıklık etmişti.

Cenevreli bilginin (Sismondi) gözünde, bu ayaklanmaların altında komplodan başka bir şey yoktu. "Tüm Toskana'da, hatta İtalya'nın neredeyse tümünde var olan fanatik bir halkın gizli duygularının aynı anda patlamasını tarih büyük zorluklarla açıklayabilmektedir. Nasıl oldu da bunca geniş bir şebekeye bağlı gizli ajanlar... komplolarını gerçekleştirmeye bu denli iyi hazırlanmış insanları bulabildiler ve nasıl oldu da, tek bir kıvılcım her yeri saran bu ölçüdeki bir yangını başlatabildi?" Olayları bir türlü anlayamama olgusunun kendisi zaten "Aydınlanma çağı" reformcularının sosyopolitik olarak dönemlerinin dışında kaldıklarının bir göstergesidir ve modern yüzyılları saran kültür çatışmaları için tipik bir model görevi görebilir.

Gürültücü ve yüzeysel siyasi tarih, genellikle, değişim kışkırtıcılarından hiç söz etmez. Yine de, içinde bulundukları toplulukların yaşadıkları krizlerin onları kimi zaman öne çıkardıkları ölçüde, ayaklanmalar üzerinde yazılan bir denemede kendilerine bir yer bulabilirler. Bu durumda, ayaklanma nedeninin değişim yanlısının önerdiği modele uymasına ya da uymamasına göre, zincirlerinden boşanan

şiddetin yenilikçinin sabırla işlediği düşünceyi hızlandırmasına ya da tersine engellemesine göre, bu kişiler yatıştırıcı birer aracı, rehber, danışman ya da kurban, günah keçisi olarak tanımlanırlar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yıkıcılık Yöntemleri

Hepsi de gür bir sesle bağırıyordu. Şapkanın her sarsılışında, "hurra" diye bağırıyorlardı, hurra. Anayasa istemeyiz. Daha az ekmek! Daha çok vergi!

Lewis Caroll, *Sylvie ve Bruno*

DEVRİMCİ PARTİLERE DAİR

Modern tarihin birkaç yüzyılı boyunca, yıkıcı hareketlerin pek azı egemen bir devlette iktidarın tümünü ele geçirmeyi, hükümetinde yer alan kişileri değiştirebilmeyi ve yasalarını az ya da çok yeniden yapabilmeyi başarmıştır. Hollanda ve İngiltere devrimleri ayaklanmaların zaferle sonuçlandığı neredeyse yegâne iki örnek olmuştur. Bu hareketlerin ortak noktasının devrimci partilerin örgütlenmesi olduğu belirtilmiştir (H. Koenigsberger). Akla siyasal bir birleşmeyi getirmek elbette anakronik olurdu; söz konusu olan, daha çok, o zamanlar geçerli biçimlere göre bir loncada kardeşlik örgütüydü. Bu davaların yandaşlarının yaptıkları toplantılar kente ilişkin bir düşünce, siyasal ve toplumsal modeller çevresinde değil, azınlıkta kalan dinsel bir inanç çevresinde gerçekleşirdi. Bu türden bir birliğin diğer birlik ya da ortaklıklara göre var olan özgünlüğü parti yapısının özerk olmasından geliyordu; hiçbir biçimde ortak

yasalara tabi değildi, toplumun genel güdümünde asla yer almıyordu. Birlik sempatizanları bu sıfatlarını yalnızca inançları nedeniyle kazanıyorlardı, toplumsal kategori ya da ekonomik düzey ayırımı söz konusu değildi. Partinin kentler ve bölgeleri kapsayan, hatta sınırların ötesine kadar uzanan bir işbirliği ve sadakat şebekesi bulunurdu, sürekli yazışmaları, bilgi alışverişi ve yardımlaşma düzenleri vardı. Özellikle de, partinin askeri bir örgütlenmesi ve serbestçe silahlanma olanağı bulunurdu. Amacı, kendini savunma hakkını kullanarak, yalnızca inancının özgürlüğünü güvence altına almakla kalmayıp akıl almaz bir hoşgörü ortamından yararlanarak, herkesi tek tek doğru olan yegâne din olan kendi dinlerine çekmek ve bunun için devlet içinde kendi üstünlüğünü sağlamaktı. Dolayısıyla, ilk amacı bu olmamakla birlikte, parti iktidarın ele geçirilmesi için bir aygıt konumuna geliyordu. Parti sıralarında birbirinden oldukça farklı siyasal eğilimler için de yer bulunabiliyordu; bu farklı eğilimlerin toplumun değişik katmanlarına tekabül etmesi zorunlu değildi. Örneğin Protestan din adamları, yerel yönetim üyeleri, tüccarlar, bir iç savaşın ya da bir kopuşun önünü almak üzere ortak bir noktada anlaşma konusunda daha olumlu tutumlar sergilerlerdi. Bunun tersine, güç kullanmaktan yana olanlar, belki de radikal vaizler, ayaklanmacı şiddete yatkın meslek erbabı ve siyasal prestijleri ve askeri kapasiteleri gereği bölünme eğilimi gösteren aristokratlardır.

Birleşik Eyaletlerin Bağımsızlığı

Alçak Ülkeler örneğinde, isyanın kaynağında büyümekte olan modern devletlerdekine benzeyen bir taşra hoşnutsuzluğu vardı. Granvelle yönetiminin ve onun mali isteklerinin karşısına, 1540-1565 yılları arasında denizcilik alanında yaşadıkları hızlı ilerlemenin alıngan kıldığı bölgele-

rin ayrıcalıklı konumlarını koruma istekleri dikilmişti. Franche-Contéli bu üst düzey din adamının otoriter imanı, uluslar üstü hümanizması Alçak Ülkeler soylu sınıfının canını sıkmıştı ve soylular yöneticinin görevinden alınma kararını 1564 yılında elde etmişlerdi. Belli bir gelenekten, güçten, göz dolduran sözcülerden yoksun olmayan soylu sınıfı muhalefeti, vesayet yönetimi altındaki siyasal hayata hâkim durumdaydı. Bu büyük adamlar, Madrid'ten güdülen mali yeniliklere karşı, göreneksel ve feodal hukuk argümanlarını kullanıyorlardı. Açlığın hüküm sürdüğü 1566 yılında, gösterilerde bulunan hoşnutsuz soylular yanı başlarında pahalılık günlerine özgü bildik halk keşmekeşini buluvermişlerdi. 5 Nisan 1566 tarihinde, Brüksel'de, iki yüz kadar soylu, naibeye, Alçak Ülkeler'in serbestilerine ilişkin bir bildiri sunuyordu; naibe bildiriyi onaylamış gibi görünüyordu. Bu soylular alkışlanmışlardı, kendilerine, salt inat için "dilenci" adını yakıştırmışlardı. Ellerinde, üzerine bir çanak ve bir heybe resmedilmiş flamalar taşıyorlardı. Varılan anlaşma, Kalvinistlerin inançlarını açığa vurmak için toplu bir gösteride bulunma fırsatının geldiği sanısına kapılmalarına yol açmıştı. Avrupa'nın başka kesimlerinde olduğu gibi, burada da Kalvinizm hareketi bazı müritler edinmiş ve kentli seçkinler arasında kiliseler oluşturmuştu. Kalvinist eylemler genel çapta bir katılım olmamakla birlikte, Kilise yargı sistemine ve Kilise derebeyliğine karşı geleneksel ortaçağ mücadelesinin mirasını taşıyan burjuvazilerin sempatisini kazanmıştı. Derken, Protestanlar Flandre'ın güney kesimindeki birkaç kenti ele geçirmişlerdi, ancak halkın tasvirleri kırmakta gösterdiği aşırılıklar başarılarına gölge düşürmüştü. Alba düküne bağlı askeri birlikler, 1567 yılında, on yedi bölgenin denetimini fazla zorlanmadan geri almıştı.

İspanyol otoritesi, uyguladığı baskının acımasızlığı (üç yıl içinde sekiz bin ölüm cezası) ve askerlerinin ücret-

lerini ödemek üzere alınan yeni bir vergi kararıyla birlikte, bir kez daha sarsılacaktı. Menkul satışları üzerinden belirlenen % 10'luk vergi asla toplanamamıştı, ancak bu verginin yarattığı tehdit ticaret burjuvazilerini İspanya kralının iktidarından kesin bir şekilde uzaklaştırmıştı. Bu arada, yaşanan sürgünler ve baskılar "Devlet Dilencileri" ile "Din Dilencilerini" birleştirmişti. Elizabeth İngilteresiyle Almanya'daki lüterci kentler bu insanlara birer sığınak görevi görüyordu. Sığınmacılar bu ülkelerde biraz daha güç kazanmış ve Kuzey Denizindeki ticaretin artmasından beri gelişmiş olan korsanlığın askeri modeliyle tanışmışlardı. *Zeegeuzen* ya da *Zeeganzen*'ler (deniz dilencileri ya da deniz kazları), Frizyalı olsun ya da İngiliz olsun, o dönemden itibaren kendilerine "dilenci" adını yakıştırmışlardı. 1568 yılından itibaren isyana yönelen soylular bu deniz maceracılarına kimlik belgeleri veriyorlardı. Bu korsanların en ünlülerinden bazıları, akrabalık bağlarıyla ya da iş bağlantılarıyla soylularla ilişki halindeydiler. Taşıdıkları bayrakların üzerinde bir çanak ve bir heybe resmi ya da, nefret uyandıran o vergiyi anımsatmak üzere, on çil para resmi görülüyordu. Meuse Irmağı'nın denize döküldüğü noktadaki Voorn adasında bulunan La Brille limanının korsanların eline geçmesi, ayaklanmaya bir destek noktası sağlamış ve toprak fethi konusunda kesin bir aşamayı getirmişti (Nisan 1572).

1572 yılından itibaren, korsanların su üzerinde ve Kalvinist grupların kent surları içinde yürüttükleri ortak eylem sonucu, Hollanda'ya ve Zelanda'ya ait topraklar teker teker isyancıların eline geçiyordu. Askeri başarıların birbiri ardına sıralanması, kuşkusuz Orange prensinin stratejik ve politik becerisi sayesinde gerçekleşiyordu. Ancak kentlerin alınmasında ya da kendiliklerinden harekete bağlanmasında ve özellikle sonrasında kentlerin isyancı güce itaat etmesinde kesin bir faktör vardı ki, o da, Kalvinist parti-

nin işgörürlüğüydü. Her yörenin reformcu belediyeleri yerel güç desteklerini sağlıyordu. Belediyeler bir yandan zanaatkârlar ve denizciler arasından devşirilmiş insan gücünü çarpışmalara gönderiyor, diğer yandan da ticaret burjuvazileri arasından toplanmış siyasal kadroları sağlıyordu. İsyancıların başarılarına sıkça katkıda bulunanlardan biri de en zengin burjuvalar ve lonca ustaları tarafından komuta edilen kentin milis gücüydü. Katolik ve düzen yanlısı din adamları ve eşraf, ya öldürülüyor ya da kent dışına sürülüyordu. Yerel yönetim kurumları, artık Reform saflarına geçmiş aileler arasında paylaşılıyordu. Katolikliğin sayıca çoğunlukta olduğu kentlerde dahi Protestan partinin geri döndürülmez üstünlüğü böylece onaylanmıştı. Başkaldırmış eyaletlerin yönetimlerinin, merkezi bir iktidarın onayı olmaksızın, toplanma ve yasa yapma alışkanlığı fiili bir bölünmeye doğru da ilerliyordu. Yani kopuş bir doktrinin izlenmesi sonucu değil, gelişmelerin sürüklemesiyle gerçekleşiyordu. Oysa ayaklanmanın motor gücü, şeylerin gücünü yapan öğe, özellikle Protestan grupların birlikteliği ve ortak karar alma yeteneğiydi.

Aynı dönemlerde Fransa'yı kırk yıl boyunca paramparça eden iç savaşlarda, düşmanlıkların uzun sürmesi, çeşitli davaların kemikleşmesi, ancak inançların kısmen değişmesi sayesinde mümkün olabilirdi. Kalvinistlerin de, Katolik Ligası'na bağlı olanların da birbirine paralel giden hiyerarşileri (dinsel ya da sivil ve ardından askeri), yerel yönetim oligarşileri, bilgi aktarımı ve sadakat şebekeleri vardı. Katolik ligabı, (bunun Parisli şefleri, "on altılar", sosyal ve politik alanlarda yeni yapılmış bir çalışmanın konusu olmuşlardır [E. Barnavi, 1975]), devrimci bir parti konumundaydı. III. Henri, büyük bir yanılgıya düşerek, Guise dükünü öldürtmekle Kutsal Birliği yok edeceğini sanmıştı; tüm krallığa yayılmış partizan bir yapıyı basit bir komplo olarak algılamıştı. Birlik, kentlerin siyasal bir fede-

rasyonuydu; her kentte gösterileri, düşünce akımlarını ve hemşerilerinin silaha davranmalarını denetleyen yerel sorumlular bulunuyordu.

Kralcılar veya Navarrelılar ise bir üçüncü ve sonuncu davayı oluşturmuşlardır. Bu dava da her kentte bir haberleşme şebekesi kurmuş, fedailerden oluşan gruplar arasında bağlantılar gerçekleştirmiştir. Bu fedailer, yöneticilerin ya da yerel yönetim üyelerinin rızası olsun ya da olmasın birbirlerini tanıyabilirler, birlikte silahlanabilirler ve gereken zamanlarda gizlilikten çıkabilirlerdi.

İngiliz Devrimi

Partizan yapıların, bu olağanüstü birkaç onyıl boyuncaki yıkıcı kapasiteleri de anlaşılabilir. Bunun için, başlangıçta anakronizmaya düşmeksizin ulusal denebilecek bir görüş karşısında, krallık iktidarının zayıflığından söz etmek gerekecektir. İngiliz Devrimi'nin en genel nedenlerini araştırmak üzere yola çıkıldığında, Stuart Hanedanı krallarının mutlakıyetçi hırsı ile bunların ellerinde bulunan araçların zayıflığı arasında var olan çelişkiyi ıskalamamak gerekir. Fransız ya da İspanyol hükümdarların tanrısal karizmasından yoksun bulunan İngiltere kralı, vergi kararını onaylama ve yasalar için oy kullanma hakkını elinde bulunduran güçlü bir temsilci meclisleri geleneğine dayanmak zorundaydı. Kralın egemen olduğu ülkenin genelinde komiserlerden ya da memurlardan oluşan bir şebekesi yoktu, eyaletlerin yönetimi yerel eşrafın ücretsiz olarak görev yaptığı yerel yönetim sistemlerine dayanıyordu. Orta düzey soylular sınıfı (*gentry*), bu şekilde, krallık hizmetinden bağımsız konumdaydı; orta düzey soyluları, oldukça dar olan ve anakarada olduğu gibi güçlü ilişkiler kurabilmekten uzak bulunan aristokrasiye de bağlı değillerdi. Hukuk okullarından ya da üniversitelerden yetişen, ticari kârlarla zengin-

leşme kapasiteleri bulunan eyalet *gentlemen*'i, içinde bulundukları toplumsal çevreyi yönetmesini biliyorlardı. Bu kişiler sulh hukuk mahkemelerinde görev alıyor ve Avam Kamarası'nda sandalye sahibi oluyorlardı (vekillerin % 75'i *gentry*'den geliyordu). Kısacası, kralın ülkeyi yönetebilmek için, *gentry*'nin desteğine ihtiyacı vardı, oysa *gentry*'nin krala olan bağlılığı yalnızca koşullu bir bağlılıktan ibaretti. Krallık iktidarının mali ve askeri desteği de yoktu. Hiçbir dolaysız vergiden yararlanamayan krallık hazinesinin yegâne gelir kaynakları, düşük ölçüdeki mülk gelirleri ile düzensiz birkaç gümrük vergisiydi. Kralın muhafız birliğinin ve birkaç şato garnizonunun dışında, sürekli bir ordu da bulunmuyordu.

İngiltere'nin ana ideolojik temeli püritanizmdi. Bu, hemen hemen her İngilizin dinsel inancıydı, Kutsal Kitapların okunmasıyla beslenir ve Tanrı'nın hükümranlığına hazırlık yapma konusuna dikkat edilir, İngiltere'nin özel kaderine olan inanç tamdır ve papalığın çevirdiği dolaplardan kaygı duyulur. Bu düşünce biçimi ayaklanmaya bir zemin oluşturmuyordu, hele bir kralı öldürme eğiliminden çok uzaktı. Püritenleri krala karşı yoğun bir muhalefete sürüklemek ve Elizabeth dönemi düzenine olan bağlılıklarını unutturmak için, I. Charles'ın İngiliz Kilisesinin Jacobus Arminius yanlısı eğilimlerini bol keseden desteklemesi gerekmişti. Krallığın tek başına hükümet olmaya çalıştığı uzun bir dönem boyunca, kamuoyu kralın ve bakanların aldıkları kararlara karşı çıkma alışkanlığını edinmişti (Kasım 1629-Mart 1640). Hoşnutsuz İskoçların önünde yaşanan bozgunların getirdiği baskıyla, I. Charles yeniden parlamenter bir destek arayışına koyulmuştu. Biri Mart, diğeri Kasım 1640'ta olmak üzere yapılan iki seçimde, krallık tasarılarına engel olmaya kararlı çoğunluklar Avam Kamarası'na girmişti. Kasım 1640 yılında seçilen Uzun Parlamento hükümdarın haklarını geri almış ve en gayretkeş danış-

manlarından Strafford'u darağacına göndermişti (Mayıs 1641). Kasım 1641 yılında patlak veren İrlanda Katolik ayaklanması ise, hem parlamenter iktidarın kararlı yandaşlarını hem kral yandaşlarını hem de krala bağlanmaya başlayan İrlandalıları kurşuna dizmişti. İrlanda'dan gelen haberler, her iki partiye de silahlara sarılma fırsatını vermişti; parlamento kentlere milis güçleri kurma emrini veriyordu (Ocak 1642); bu arada, kral da uyruklarını çağırıyor (Mart) ve nihayet 22 Ağustos 1642 tarihinde Nottingham'da savaş tuğunu dikiyordu. Oysa, kralın otoritesi 1640 yılında ortadan kaldırıldığında, meşruti ihtilaf 1641 yılında çözülemez duruma geldiğinde, şiddete başvurma 1642 yılında düşünülmeye başladığında, hiç kimsenin aklında o son kopuş, yani kralı öldürmek ve monarşiyi devirmek yoktu. İngiliz Devrimi sırasında olayların birbiri ardına zincirleme gelişmesi, benzer başka rastlantısal olaylarda olduğu gibi katılımcıların amaçlarını aşmıştı. 1649-1653 yılları arasında yaşanan aşırı tırmanış taşkın bir tasarının ürünü değildi; bu, sonu gelmez bir iç savaşın öngörülemeyen anaforlarının bir meyvesiydi. Temel iki aşamadan biri Püritenlerin çoğunlukta oldukları Avam Kamarası'nın biçimlenmesi, ikincisi ise orduların oluşturulmasıydı. Esas incelenmesi gereken, işte bu iki an ve bunların özel koşullarıdır.

Avam Kamarası seçimleri, daha 1620'li yıllardan itibaren partizanca kampanya taslakları gösteriyordu. En çok kullanılan argümanlardan biri de, saraylıların sözüm ona baskılarına karşı direnme fikriydi. Büyük senyörlerin patronajı pek çok seçim bölgesinde kendini hissettiriyordu ve böylece, daha sonra aynı düşünceleri paylaşacak mebus grupları yaratıyordu. Lordlar Kamarası'nın hoşnutsuz üyelerinden biri olan Pembroke kontu, 1626 yılında bu şekilde on iki kadar sandalye kazanmıştı. 1640 yılındaki iki oylama, daha önce hiç olmadığı kadar hazırlıklı ve kavgalı

geçmişti. Kampanya yapmak için yalnızca kırk günlük bir sürenin olduğu doğruydu ve atılan oylar, çok genel anlamda yerel eşrafın çekişmelerine bağlı kalmıştı. Bu arada ulusal bir kozu kullanma düşüncesi doğmuştu. Krala düşman Lordlar Kamarası üyeleri, örneğin Bedford ya da Essex dükleri, ziyafet sofralarına paralar harcamışlar, bira ve tütün dağıtmışlardı. John Hampden ve ünlü John Pym gibi deneyimli politikacılar, kontluktan kontluğa koşturarak komiteler kurmuşlar, Püretin inançlı kasabalarda beyanname yayımlamışlardı. Partizanca etkinlikler ve düşünce dalgalanmaları seçim dönemlerinin dışında sürmüş ve iç savaşın son yıllarında en üst noktasına ulaşmıştı. Ocak 1642'de işgörürlüğü yüksek bir propaganda aygıtı devreye sokulmuştu; İrlanda Ayaklanması yenilgiye uğratılana kadar, her ayın son çarşambası, genel ulusal bir oruç uygulaması getirilmişti. Bu genel oruç günlerinde, Avam Kamarası tarafından seçilen vaizlerce dile getirilen vaazlar dinleniyordu. Bu şekilde, Püritanizm 1649'a kadar düzenli bir vaaz kürsüsünü elinde tutmuş ve kürsüden söylenen sözler, argümanlar daha sonra basılmıştı. 1647 yılına doğru, fikir mücadeleleri toplum yapısının içine yeterince yerleşmişti ve Parlamento üyelerine herhangi bir yörenin sakinlerinin temsilcilerinin gözünden çok, bir partinin sözcülerine ulusal boyuttaki fikirlerin birer savunucusu olarak bakılır olmuştu.

Devrimde son sözü silahlar söylemişti. I. Charles, Mart 1642'den Ağustos 1642'ye kadar asker toplamak için tüm eyaletleri dolaşmıştı; hemen hemen her yerde sevinç gösterileriyle karşılanmakla birlikte, ardından gelenlerin sayısı pek azdı. Eylül 1642'de, beraberinde yalnızca iki bin atlı ve bin iki yüz yaya asker bulunuyordu. Bunun üzerine, Worcester kontu ve Derby kontu gibi birkaç sadık büyük lord, yarıcılarından oluşan kalabalık birlikleriyle I. Charles'ın kuvvetlerine katılmışlardı. Bununla birlikte, kralcı orduların önemli bir bölümü ağırlıklı olarak Katolik su-

baylar tarafından komuta edilen Galli ve İrlandalı birliklerden oluşuyordu (% 39,6). Ordulardaki bu genel bileşim, Püritenlerin İngiliz özgürlüklerini ezmeye gelen papa yanlısı bir ordu yönündeki iddialarını beslemeye yetmişti.

Parlamento'ya bağlı ordular ise, esas olarak kent milislerine ve özellikle de Londra kenti milislerine dayanıyordu. Bu ordular, kendilerine bağlı kişileri Londra'nın kilit görevlerine yerleştirmeyi becermiş, hoşnutsuz Lordlar Kamarası üyeleri tarafından örgütlenmiş ve finanse edilmişlerdi. Bu kişiler, en kritik zamanlarda sıradan insanları silaha sarılmaya çağırmaktan çekinmemişlerdi. 27 Ekim 1642 perşembe gecesi kralcı birlikler Turnham Green'e saldırırken, Lord Saye, Loncalar evinde kalabalığa nutuk atıyordu. Warwich kontu denizleri işe alıyordu. Lord Wharton fon paralarını toplamakla görevli bir komiteye başkanlık ediyordu. Lord Brooke adam devşirme işini düzenliyordu, Romalıların savaş meydanında yaptıklarını taklit etmek üzere, katılımları ve kayıtları almak için çadırlar kurdurmuştu. Bir *Committee for a General Rising* kurmuştu, her lonca buraya sekiz temsilci göndermişti (Ağustos 1643). Komitenin işi, orduya katılanların Püriten inancından emin olmak için onları incelemeye almaktı. Gerçekte devşirilenler, Parlamento'nun davası karşısında oldukça çekimser duran *London City*'den çok, Londra'nın yargılama yetkisi alanında kalan dış mahallelerden ve küçük yerleşim birimlerinden geliyorlardı. Yoğun adam devşirme ve katılımcı seçimi işlemi eyaletlere kadar yaygınlaştırılmıştı, böylece de, *New Model Army* ortaya çıkmıştı.

Kendi içinde uyumlu ve iyi donanımlı bu birlikler ilk sınavlarını Martson Moor'da vermişti (2 Temmuz 1644). Çarpışmayı nihai sonuca götüren Cromwell'in komuta ettiği ağır süvari birliği olmuştu. Bu savaş parlamento ordularının ilk anlamlı başarısıydı. Strateji geliştirme görevi, kısa bir süre öncesinde yirmi beş üyelik bir savaş konseyine

verilmişti ve üyeler önde gelen subaylardan (ki biri de Cromwell'di), birkaç parlamenterden ve İskoç soylulardan oluşuyordu (*Committee of Both Kingdom,* Haziran 1644). Nihayet, Haziran 1645'te Cromwell başkomutan olarak tanınmıştı.

Üç yıl süren bir savaş deneyimiyle güçlenen ordu, artık siyasal oyunda baş aktördü. 1653'e kadar, hatta 1660'a kadar fiili tek güç olma konumunu korumuştu. Savaşın getirdiği bıkkınlık, yarın kaygısı, kaygı veren meşruiyet boşluğu kralcıların çok sayıda ve dağınık biçimde atılımlar yapmalarına ve yandaşlar kazanmalarına yol açıyordu. Ordunun kendi içindeki birlik duygusu ve manevra yeteneği sayesinde, her seferinde bu tür girişimlerin üstesinden gelinebiliyordu. İskoçlar I. Charles'ın yardımına gelince, onları Preston'da durduran Cromwell'in komutasındaki birlikler olmuştu (17 Ağustos 1648).

Ülkenin kaderini elinde tutan ordu, yıllarca süren savaşın ardından toplumsal bir ortam, hatta hikmeti kendinden menkul bir meşruiyet haline gelmişti. Askerler haklarını, eski dönemlerde alamadıkları maaşlarıyla ilgili iddialarını İngiltere'nin özgürlükleriyle özdeşleştiriyorlardı. Değişik eğilimler arasındaki mücadeleler, son derece çeşitlilik gösteren siyasal ve dinsel seçimler ordu içinde yankılarını buluyordu. Subaylar arasında ulusal önem taşıyan konular tartışılıyor ve birliklerin içinde alabildiğine propaganda faaliyetleri yapılıyordu. Eşitlik yanlılarının radikalizmi ilk olarak ordu içinde kendini belli etmişti ve bu radikalizmin yaygınlaşması maaşlarını alamayan askerlerin hıncından destek alıyordu. Avam Kamarası'na dilekçeler yollanıyor, değişik askeri birlikler arasında pek çok buluşma ayarlanıyordu. Putney Kilisesi'nde yapılan (Ekim-Kasım 1647) ünlü tartışmaların amacı, eşitlikçi manifestoyu incelemek ve siyasal bir geleceğin resmini çizmekti. Gerçekte ülke askeri bir anarşinin eline teslim edilmiş değildi; tüm askerler

ve subaylar ya da hemen hemen hepsi, eğilimleri her ne olursa olsun disiplini, rütbeleri ve değişik silahlara ilişkin özel dilleri aynen korumuştu. Savaşın yasalarına ve uygulamalarına uyuyorlardı ve kimi zaman başgösteren itaatsizliklerin hakkından da savaş mahkemeleri geliyordu.

1653 yılından itibaren, krallığın restorasyonunun kaçınılmaz bir hale geldiği söylenebilmiştir. Himaye yönetimi fiili bir monarşi kuruyordu ve yönetimle ilgili aynı organları ve usulleri kullanıyordu. Eyaletlerin generallerin yetki alanlarına bölünmesi (1655, -ki yapılan tek istisnai reformdur-), mutlakıyetçi modelle benzerlikler gösteriyordu. Temmuz 1656'da seçilen parlamento, bu uygulamanın kaldırılmasını elde edinceye kadar oturuma ara vermemişti. Sonuç olarak, İngiliz Devrimi'nin iki özgün yanı olmuştur: Parti örgütleme ve fikir akımları yaratma yeteneğine sahip siyasal bir parlamentarizm ve diğer yanda, belirleyici zaferler kazanmayı becerebilmiş bir tür marazi teokrasi. Barışın geri gelmesiyle, bu iki yan arasındaki çelişkiler çok daha çarpıcı olmuştur. Çoğulcu seküler ulusal bir politika geleneği sayesinde, öne çıkan parlemantarizm olmuştur.

Tasarının bütünü, kendini Hollanda ve İngiltere'nin oluşturduğu başat örneklerde ancak parça parça göstermiş olmakla birlikte, ana hedef olayların hazırlayıcı gücü aracılığıyla iktidarın tümden ele geçirilmesiydi. Ayaklanmaların çoğunda asilerin böylesine geniş bir amaçları olmamıştır; daha çok sınırları belli hakları geri kazanmayı, yapılan kimi haksızlıkların düzeltilmesini hedeflerlerdi. Eğer otoritelerin zaafı ya da tedbirsizliği sonucu iktidar asilerin ellerine geçecek olursa, böylesine kolay bir zaferden şaşkına dönerlerdi. Duruma hâkim oldukları o birkaç saat ya da birkaç gün içinde son derece sade programlarını uygulamaya koyarlardı. Bu geçici işe koyulma dönemleri bilinçsizce yinelenen birkaç sahneyle özetlenebilir. Dolayısıyla, burada bunları betimlemek ve nedenleri hakkında kafa yormak gerekli görünüyor.

Şiddet fırsatlarının kurumsal çeşitliliği, toplumun şu ya da bu üyesi tarafından oynanan özel rolü belirlerdi. Olayın başlama noktası rastlantısal değildi, bu nokta kimi özellikli provokasyonlara bir yanıt niteliği taşırdı. Ayrıca, olayın gelişimi, ayaklanma yoluyla ve ayaklanmanın dayattığı neredeyse ritüel değerdeki hareketlerin her birinin aracılığıyla benimsenmiş toplumsal işlevleri açık etmektedir. Ve sonunda çıkış noktasına gelinmektedir; bu, ya isyan tasarısının yayılması biçiminde ya da daha çok ayaklanmayı bastıracak bir biçimde kendini gösterir. Sırasıyla incelenecek öğeler ise fırsatlar ve roller, kışkırtıcı koşullar, isyanın işlevleri ve sonrasında bunların ortak kaderleri olacaktır.

Fırsatlar

Kurumların çeşitliliği indirgenecek ve şiddet durumlarının giriftliği özetlenecek olsaydı, mücadeleler iki ana başlıkta toplanabilirdi: Yaşam mücadeleleri ve iktidar mücadeleri. Endüstri öncesi toplumlarda, kentlileri sarsacak en tartışmasız ve en genel güdüler şunlardı: Yaşamsal değer taşıyan malların pahalılanmaları sonucu beliren kaygı ve kent içinde iktidar arayışı.

Tahıl fiyatlarının yükselmesi sonucu ortaya çıkan karışıklıklara çok sık rastlanırdı ve bunlar sıradan, basit olaylardı. Belediye encümenlerinin kendi kentlerinin gıda ve mal ihtiyacını sağlama sorumlulukları, pazarları denetleme güçleri, hasadın kötü olduğu zamanlarda kent ambarlarını doldurma ve birinci dereceden ihtiyaç mallarının fiyatlarını belirleme ödevleri bulunurdu. Günü gününe yaşayan sıradan kent halkı, kıtlık yıllarında tümüyle encümen üyelerinin öngörürlük yeteneklerine ve kapasitelerine bağlı kalırdı. Kitleler, encümen üyelerinden makul düzeyde bir fi-

yattan ekmek üretmeye fırıncıları zorlamalarını isterlerdi. Kısa bir süre sonra, halkın öfkesi belediye sarayının çevresinde toplaşmalarla, pazar yerlerinde çıkartılan kavgalarla, tacirlerin zahire ambarlarının ya da fırıncıların dükkânlarının yağmalanmasıyla kendini gösterirdi. Buğday kaynaklı kaygı, büyük tacirlerin başka yörelerde satmak üzere buğday yükledikleri arabaların yola çıkmasını önlemek üzere engellerin kurulmasına da yol açardı. Bu türden girişimler, gerçek anlamda açlıktan gözü yılmış sefillerin harcı değildi; zaten bu durumda isyana kalkışacak mecalleri olamazdı, fakat daha çok açlık imgesiyle ya da belleklerdeki açlık düşüncesiyle galeyana gelmiş yoksul insanların harcıydı. Zavallı insanların ot çiğnemek zorunda kaldıkları ya da çocuklarını yemek zorunda kaldıkları korkunç açlık öykülerini hemen herkes bilirdi. Bu insanlar geçimlik ekonomilerin yarattığı temel kaygıyı sergilerlerdi.

Buğday konusunda çıkan karışıklıklar otoritelerin dikkatlerini çekebilir ve onların tahıl ihracatını durdurmalarına ve satışları yeni kurallara göre yapmalarına yol açardı. Ülke genelindeki hasatların gerçekten çok yetersiz kalması halinde çıkan olaylar, yalnızca büyük alıcı durumundaki kentlerin ya da hasatlarını kendilerine saklamak isteyen, yani başka yörelere göndermeyi reddeden üretici bölgelerin korunmasına yarardı. Bu durumda, isyan toprak parçalarının yalıtılmışlığını pekiştirirdi.

Bu türden halk şiddeti hareketleri XVIII. yüzyılın ikinci yarısında daha da artmıştı. Yöneticiler cephesinde, bunun üzerine tahılların serbest dolaşımı düşüncesi ve ticari girişimlerin engellenmesinin reddi düşüncesi değer bulmaya başlamıştı. İspanya'da, tahıl ticareti serbetliği Temmuz 1765'te ilan edilmişti; bu, her ne hikmetse tam da hasadın kötü olduğu bir yıldır. İzleyen ilkbaharda, iki hasat dönemi arasında yapılan yardımın zamanının yaklaşmasıyla fiyatların artması sonucu, Madrid'te bir öfke seli boşanmıştı

(24 Mart 1766). Kalabalık "Yaşasın İspanya" ve "kahrolsun hainler" çığlıklarını atarken, İtalyan asıllı reformcu bir bakan olan Esquilache markisinin yaptıklarına karşı çıkıyordu. Başlatılan ayaklanma iki ay içinde en büyük kentleri ve özellikle kuzey eyaletlerini sarmış, bu süre zarfında altmış tane ayrı karışıklık meydana gelmişti. Esquilache sürgüne gitmek zorunda kalmış, ancak serbest ticarete ilişkin karar yürürlükte kalmıştı. Aynı şekilde Fransa'da, Eylül 1774'te Turgot, buğday dolaşımına ilişkin son engelleri de ortadan kaldırmıştı. Un Savaşı adıyla bilinen başkaldırı hareketlerini (Nisan-Mayıs 1775) askeri birliklerle bastırmak zorunda kalmıştı. Toskana'da halkın yürüttüğü eylemlerin başarısı daha fazla olmuştu; ekmek için başkaldıranlar, Haziran 1790'da reformcu bakan Gianni'nin görevinden ayrılmasını sağlamışlardı.

Kıtlık psikozu yaşamsal ihtiyaca dayalı ekonominin bir parçasıydı. Öz kaynaklarıyla kendine yeten ekonomi adacıkları var olduğu sürece bu tür ekonomi de var olmuştur; ancak erzak sağlamaları daha hızlı olan liman bölgeleri dışında, taşıma alanında yaşanan zorluklar tüm bölgeleri kıtlığa mahkûm edebiliyordu. Kıtlık gerekçesiyle meydana gelen başkaldırı hareketleri, ancak demiryollarının getirdiği açılımlarla gerçek anlamda ortadan kalkmıştır.

Kent içinde iktidarı hedefleyen mücadeleler, elbette belediye seçimlerinin yenilenmesi fırsatıyla ortaya çıkıyordu. Ancak mali konulardaki muhalefetten doğan tüm şiddet eylemleri, vergi toplama ya da bir askeri birliğin yerleştirilmesi dolayısıyla yaratılan tüm tepkiler, aynı zamanda kenti denetim altına almak, yerel güçleri ele geçirmek eğilimini taşıyordu. Yörenin gerçek hâkimi olan başkaldırmacılar, belediye encümen üyelerini değiştiriyor ya da onlara vergileri kaldırmalarını ve garnizon bulundurmayı reddetmelerini dayatıyorlardı. XIV Louis'nin uygulamaya koyduğu reformların yerel özerklikleri yavaş yavaş kemirdiği

1660-1680 yıllarına kadar, Fransa'da belediyelerin vergi ve savunma konusunda ellerinde bulundurdukları yetkiler çok büyük boyutlarda kalmıştı. Belde sınırları içindeki vergi yüklerinin dağılımı, askerlerin yerleştirilmek üzere çeşitli evlere dağıtılmaları, oldukça uzun bir zaman boyunca yalnızca yerel yöneticilerin ya da konsüllerin yetkisi altındaydı. Belediye sarayının anahtarlarını korumak, vergi ve nüfus kayıtlarını elinde bulundurmak, kent surlarını ve kapılarını denetlemek tutkuyla elde edilmek istenen yetkilerdi, kentteki tüm toplulukları birbirine düşürecek çıkar ve prestij mücadelelerinin ana hedefiydi.

Kentin ana çanının tokmağını ele geçirmeye yönelik bu mücadelerle ortaya çıkan saflaşmalar, sıklıkla kimi etki güçlerini yansıtırdı; yerel yönetim üyeleri, gruplarının ekonomik ve toplumsal ağırlıklarını ya da belli başlı meslek gruplarının ağırlıklarını yansıtırdı. Bu toplumsal dengeler, kentteki iskân konumlarına aşağı yukarı denk geldiğinden ve ortaçağ kentlerinin topografyasıyla uyumlu bir halde olduğundan, yapılan mücadeleler kimi zaman mahalleler arası kavga şekline bürünürdü. Örneğin, Lyon kentindeki şiddet eylemlerinde, Saône Irmağı'nın iki yakasındaki "eski kasaba" ile "kent merkezi" birbirine karşı mücadele etmişti. "Dehşet" Saint-Nizier ya da Cordeliers'deki kısmen kalabalık yerleşim birimlerinden gelerek, kent merkezine doğru iktidarın, yasamanın merkezine doğru köprüden geçiyordu. Bordeaux'ta, Saint-Michel ve Sainte-Eulalie yerleşim mahallerinde (bunlar kent surlarının ortaçağdan kalma uzantılarıydı) tekne trafiği denetçileri ve fıçı yapımcıları oturuyordu. Ayaklanmacılar bu sokaklardan çıkar, mahkemelerin bulunduğu ve burjuvaların oturdukları daha eski kuzeybatı mahallelerine ve belediye sarayına doğru yol alırlardı. Ataerkil örgütlenme, komşuluk, müşteri ve ekonomik bağımlılık dayanışmaları lonca ustalarını ve onlarla birlikte çırak ve uşak yığınlarını bir araya getirirdi. Bir

semti bir anda ele geçirilmez bir kaleye dönüştürebilecek sayıdaki adamın kurduğu koalisyonlara hiçbir iktidar kafa tutamazdı. Katolik Ligası döneminde (1588) ya da *La Fronde* döneminde (1648-1652) Paris sokaklarında bu durum çok iyi görülmüştü.

Roller

Şiddet bir kez gündeme gelince, ayaklanma amaçları son derece net olan ve topluca duran halkın yanına istenilmeyen katılımcılar da yanaşırdı: Yağma heveslileri. Bu insanlar küçük yerleşim birimlerinde, surdışı semtlerde ya da yakın kırsal alanlarda oturan gündelikçi işçiler, uşaklar, limanlardaki denizciler ve çok büyük kentler söz konusu olduğunda dilencilerdi. Parisli Katolik Ligası yanlıları isyanlarını örgütlerken bu marjinallerden sakınmışlardı. "Sayıları altı, hatta yedi bini bulan çok miktarda hırsızın ve işçinin kentte olduğu ve girişimden haberdar edilmedikleri bildirilmişti. Çünkü bir kez yağmalamaya koyulduklarında, bu adamları durdurmak çok güç olacaktı ve çeteleri bir çığ gibi büyüyecekti... Bu görüşün açıklanması üzerine, barikatlar kurma önerisi ileri sürüldü, her zinciri birbirine bağlayacak şekilde ve geçişleri önlemek için içleri toprak dolu fıçılar konulacaktı. Parola belli olunca, bunu ve işareti söylemeyen hiç kimse sokaklardan geçemeyecekti." Bu anlatıda kent içi tahkimat noktalarının kuruluşunu ve satıcılarla zanaatkârların kendi semtleri üzerindeki güçlerini görürüz. Marjinaller ayaklanmanın gerekçesine belirgin bir biçimde yabancı kalırlardı; saf yağmalama ve şiddet ayaklanmacı tasarılarla asla karıştırılmazdı. Bu sefillerin işe karışmaları var olan anlaşmazlığı kana bulayabilir, yaşanan anın ciddiyetini artırabilirdi, ancak bu değişiklik muhtemel bir ideolojik dönüşümle asla karıştırılmazdı. Büyük kentleri dolduran ve kent sakinlerinin özenle uzak

durdukları bu yoksullar ve dışlanmışlar, gizli bir devrimci güç olmak şöyle dursun, her zaman ilk teslim olanlar arasında bulunurlardı. Zorlu ayaklanmaların ölümüne mücadelecileri, bu insanları en önde gelen düşmanları sayarlardı. Kuşatma altındaki tüm kentlerde marjinaller ihanetin gerçek temsilcileriydiler. Bağıra çağıra ekmek ve barış isterlerdi; isyanın yandaşlarını yuhalarlardı; kent kapılarının açılmasını isterlerdi; isyancı şeflerin idamı sırasında da alkış tutarlardı. Böylece, 1647 sonbaharında Sicilya'da ya da aynı yılın ekim ayı sonundan itibaren Napoli'de, en yoksullar İspanyol kral naibinin geri gelmesi için gösteriler yapmışlardı. Bordeaux'ta, ordunun *La Fronde* yanlısı kesiminin iktidardaki son ayları olan Mayıs-Temmuz 1653'te, halkın en alt tabakaları krallık yanlısı gösteri yürüyüşleri yapmıştı. Din savaşları üzerine çalışmalar yapmış ve dönemin siyasal bir yazarı olan Fleurance de Rivault, 1595 yılında, hiçbir davanın halka emanet edilmemesi gerektiğini belirtmişti. Yenilgiye uğrayan halk, kendisiyle aynı tarafta bulunan eşrafı hep terk eder demiştir. "Her çağda buna benzer örnekler görülmüştür... Çünkü halkın tasarıları karanlıktır, düşünülmeden yapılmıştır ve sağlam temellere dayanmaz. Halkı harekete geçiren onur duygusu değil, yaşamını rahat ve kolay kılma isteğidir. Dolayısıyla, soylu sınıf hiçbir gerekçeyle halk isyanlarına karışmamalıdır." Yaşanmış bir hayal kırıklığının izlerini taşıyan bu ders, o zamanı çözümleyenler için, siyasal ayaklanmanın tehlikeleri ile halk şiddetinin tehditleri arasındaki çok açık ayırımı yansıtıyordu. Bu iki olay tipinde toplumsal nedenler ve tarihsel şanslar apayrıydı.

XVIII. yüzyılda Paris ve Londra gibi olağanüstü kader çizgilerine sahip başkentler müthiş birer konut yığını haline gelmişti bile ve köylerinden kopan köylülerin aralıksız gelişleriyle şişmeye devam ediyordu. 1800 yılına doğru, Paris'in nüfusu yedi yüz bin, Londra'nınki dokuz yüz bindi. Londra'nın halk kesimi dükkân sahiplerinden, kent

merkezi ve sur çevresi zanaatkârlarından (kasaplar, mum satıcıları, terziler, kundura tamircileri, elbise temizleyicileri ve boyacıları) ve daha korkutucu unsurlardan (tayfalar, meyhane garsonları, dokuma işçileri ve kömür taşıyıcıları) oluşuyordu. 1700'lerin başında, *Tory*'lerle *Whig*'leri karşı karşıya getiren şiddetli temaslardaki gerekli insan gücünü dükkân sahipleri ve zanaatkârlar sağlamıştı (*Tory*: İrlanda dilinde *tairidhe*'den, yani yol kesen hayduttan gelir, II. Charles ve Stuartların yandaşları, günümüz muhafazakârlarının ilk oluşumu. *Whig*: İskoç dilinde *whiggamore*'den yani sığır ya da at çobanından gelir, özgürlük yanlıları, günümüz liberallerinin ilk oluşumu, ç.n.). Londra'daki isyan hareketlerinde görülen şiddet öğesi birkaç on yıl içerisinde artmış görünmektedir. Mayıs 1768'de ve ardından Haziran 1780'de, başkent bir arı kovanına dönmüştü: Sokaklar birkaç gün ya da birkaç saat için isyancıların ellerine geçmişti, olaylara kurban gidenlerin sayısı yüksekti. Yeri yurdu olmayanların (gemiciler, çıraklar) giderek daha büyük miktarlarda başkente akmalarının kuşkusuz bunda bir payı vardı. İdeolojik söylemler dikte ettirecek çapta kışkırtıcılar da ortaya çıkmaya başlamıştı; radikal bir vergi karşıtı olan avukat John Wilkes gibi ya da papalık karşıtı bir yabancı düşmanlığını vaaz eden Lord Gordon gibi. Ancak bu kişilerin yarattıkları şevk ortamı çabucak yitiveriyordu, tıpkı XVI. yüzyıldan itibaren sıkça yaşanmış olan, pleb sınıfının desteklediği davalarda olduğu gibi.

Şiddetin daha geniş ölçüde siyasallaştırılması konusunda Paris biraz daha erken davranmıştır. Halk yığınlarının gücünün siyasal hedeflerle birleşmesi, önce Devrim "günlerinde" ve sonra XIX. yüzyıl boyunca yaşanan karışıklıklarda çok net bir biçimde kendini göstermiştir. Paris, o sıralarda asayişin en sağlam olduğu kentlerden biri sayılıyordu; kentteki endüstrileşme henüz ataerkil boyutlardaydı (1791'de, bir patrona on altı buçuk işçi düşüyordu).

Fransız Devrimi'nin şiddet dönemleri, elbette zincirlerinden boşanmış marjinallerin eseri olmayıp, daha çok örgütlü, eğitimli ve silahlı meslek erbabının işiydi. 1830 ve 1848 yıllarındaki devrimlerde de, aynı şekilde sahnedeki rol dağılımı "tehlikeli sınıfların" değil, entegre olmuş toplumsal grupların, büyük kent burjuvalarının ve işçilerinin ellerindeydi. Kentlerde görülen karışıklıklar, artık özerk bir bölümde, özel bir kronikte yer almıyordu. XIX. yüzyılın endüstriyel toplumlarında kentlerde çıkan olaylar, sıklıkla genel siyasal tarihle karışmaya ya da en azından onunla buluşmaya çalışıyordu.

İsyanın gerekçesi her ne olursa olsun (buğday, vergi karşıtlığı vb.), topluluğun şu ya da bu grubuna belli roller, belli tutumlar düşüyordu. Kimi meslekler kimi baskı tiplerine özellikle daha duyarlı olabiliyordu. Örneğin meyhane sahipleri şarap üzerine konulan vergilere karşı daha tepkili olabiliyorlardı ya da kimi meslekler, ellerinde bulunan silahlar nedeniyle daha kısa sürede tepki gösterebiliyordu, kasaplık ve tabakçılık meslekleri gibi. Kışkırtıcıların üstlendikleri rollerde bu türden işlevlerin etkisi görülmüştür, önceki bölümlerden birinde de bunu incelemiştik. Takınılan tutumlarda ve kişiliklerde görülen bu dağılım, XVIII. yüzyılda Fransız ve İtalyan toplumsal olaylarını titizlikle gözlemleyen başrahip Galiani'nin gözünden kaçmamıştı. "Büyükler ittifak kurarlar ve isyan ederler; burjuvalar şikâyet ederler ve hareketsiz kalırlar; köylüler ve zanaatkârlar umutsuzluğa düşer ve çekip giderler; hamallar ayaklanırlar. Bu durum asla değişmez ve asla bu sınıflardan biri diğerinin tutumuyla ve içgüdüsüyle hareket etmez. Dinsel konuda yapılan baskılar dışında, bu konuda tüm sınıflar isyana hazırdırlar, büyükler ve güçlüler daha hızlı davranırlar, çünkü en ikna olmuş olanlar her zaman onlardır; burjuvaların ve sıradan halkın harekete geçmesi zaman alır, çünkü dinsel inançları hep bir derece düşük

olmuştur." Buraya daha temel determinist öğeler eklenebilir, çıkan olaylarda çocukların, gençlerin ya da kadınları yerlerini ve tutumları da belirlenebilir.

Şiddet sahnelerinde gençlerin payını belirtmek biyolojik bir gerçekliği vurgulamaktan öteye geçmez. Bu nedenle, ideolojik argümanlar bu gerçekliği gizleyecek ölçüde kesin olmasaydı, üzerinde durmakta tereddüt ederdik. Eski toplumlara özgü nüfus yapısına ilişkin nedenler gençliğin rolünü daha önemli kılıyordu. Ergenlik döneminin ve çalışmaya başlamanın erken yaşlarda olmasına karşın, evlenme yaşı çok daha geçti. Erken gelen bir olgunluk ile geç kurulan bir yuva arasında, kendi içinde kalabalık bir yaş grubu sınıfına toplumda yer vardı. O dönemlerde yaş ortalaması oldukça düşük olduğundan, gençliğin yaş grupları piramidindeki ağırlığı daha da artıyordu. Gençlere özgü oyunlara açık ve silah kullanmaya yetenekli olan bu gençlik çok daha tehlikeli de olabiliyordu, çünkü yaşam biçimi gereği hem baba denetiminden hem de aileye bağlılık duygusundan uzun süre uzak kalabiliyordu. Floransa kontluğunun 1427'deki durumuna bakacak olursak, yapılan istatistik bir inceleme (D. Herlihy) erkeklerin yaş ortalamasının yirmi altı olduğunu gösterir. Nüfusun yarısı yirmi iki yaşın altındaydı. Aile babaları yaşlıydı, ilk çocuklarının doğumunda ortalama kırk yaş civarındaydılar ve dolayısıyla, gençlerin aile içi eğitimleri daha tamamlanmadan, ergin yaşa gelmeden ölmüş oluyorlardı. XV. yüzyıl Floransasından edinilen bu veriler, aşağı yukarı Avrupa'nın büyük bir bölümünde, XVIII. yüzyıla kadar geçerliydi. XVIII. yüzyılda başlayan yaş ortalamasının yükselmesi olgusu bu dağılımı değiştirecekti. Şiddete başvurmada görülen süreklilik, nüfusa ilişkin bir determinizme yanıt veriyordu. Şiddet başkaldırma anlamına gelmiyordu, hele ayaklanma anlamını hiç taşımıyordu: Bu gürültücü gençlik geleneğin gücünü tanıyordu ve çok ender olan deneyimin değerine saygıda kusur etmi-

yordu. Çok çeşitli biçim ve adlardaki gençlik dernekleri hemen her yerde, ergenlik çağından evlenme yaşına kadar erkek çocuklarını bir araya topluyordu ve bunlar toplum düzeninin kurumları, toplumun hukuk ve göreneklerinin militanca korunma yerleriydi. Nitekim, bu derneklere en sıradan karışıklıklarda bile rastlanır. Buna karşılık, başkaldırının en önemli anlarında, eğlenceyi amaçlayan bu kurumlar amaçları doğrultusunda davranmaz olurlar. Olayların çıktığı her yerde gençlik de vardır. Bu durum, eski toplumlardaki genç nüfus bolluğunun bir göstergesidir.

Bu istatistik verilere ek olarak, insanın en erken yaşlarına atfedilen masumiyetin ve saflığın psikolojik prestijlerinden söz etmek gerekir. Saf ateşlilikleriyle küçük çocuklar ve ellerinde ilk silahlarıyla gençler kentin geleceğini simgelerlerdi. Hiçbir kent şenliği yoktu ki çocuklar ve gençler sokaklarda geçit resmi yapmasınlar. Paris'e tümüyle hâkim olan Katolik Ligası 10 Ocak 1589 günü, başkentin tüm küçük çocuklarına bir dinsel geçit resmi yaptırmıştı. Söylendiğine göre, yüz bin çocuk, ellerinde koca koca mumlarla, *les Innocents* mezarlığından Sainte-Geneviève kilisesine kadar yürümüşlerdi. Çocukların yürüyüş boyunca geçtikleri yerler, amaçladıkları Kitabı Mukaddes saflığının, kentin azizesi Sainte-Geneviève'in anaca koruyuculuğunun ve siyasal kararlılığının birer simgesiydi. Aynı şekilde, çocukların isyan günlerinde izledikleri yürüyüş yolu, isyan eylemi ile toplumun kaderi arasında yapılan bilinçli özdeşleştirmeyi kendiliğinden ya da örgütlenmiş biçimde gösteriyordu. Yine bu nedenle, ayaklanmacıların yürüyüş kollarının başında sıkça trampet çalarak yürüyen bir minik erkek çocuk görülür. Tasvirlerin kırıldığı, katliamların yapıldığı sahnelerde de çocukları görürüz; sanat eserlerini tahrip ederler, cesetleri sürükleyip parçalarlar. Din savaşları bu türden olaylarla dolu pek çok örnek vermiştir. Çocukluk çağına özgü sadizm, merak ve doyumsuzluklar

böylesi sahnelerle sergilenirdi. Ağustos 1647'de, isyan halindeki Palermo'da, eşek sırtında dolaştırılan ve kırbaçlanan mübaşir ya da emniyet görevlisi gibi günah keçilerinden oluşan korteje iki bin kadar çocuk koşuşturarak ve çığlıklar atarak eşlik etmişlerdi.

Kadınların katılımı da gelenekseldi. Önceleri buğdayla ilgili kargaşalarda bir araya gelmişlerdi; sayıları bazen kalabalıkların çoğunluğunu oluştururdu. Başka kargaşa biçimlerinde de kalabalığın ilk sıralarında yer alabilirlerdi; kadınların da bulunduğu gösteriler yaşanan sefaleti ve halkın kararlılığını daha fazla vurgulardı. Son olarak da kanlı sahnelerde, en korkunç linç olaylarında da birkaç kadın görülebilirdi. Yapılan bu sıralamaya bir başka kadınca yöntem daha eklenebilir, bu da, çeşitli isyancı erkek topluluklarında görülen, başlıklarla ve eteklerle kadın kılığına girme göreneğidir. Bu göreneğe çok çeşitli tarihsel ve kültürel bağlamlarda rastlanır. Bu, yalnızca kendini gizlemenin ve tanınmamanın en kolay yolu olmaktan öte, bilinçli olarak kadın görünümünü ödünç alarak kadına özgü kişilikleri ve rolleri talep etmek anlamını da taşırdı.

Bu ritüel anlarının her birinin açıklanmaya ihtiyacı vardır. Atalardan kalma bir görenek sonucu, kadın ailenin gündelik varlığının sorumlusu ve efendisiydi, evin ekmeğini satın almak ya da yapmak, evi çekip çevirmek, çocukları eğitmek hep onun işiydi. O, ailenin yüreği, geleneklerin bekçisi, aile ocağının simgesiydi. Erkeklerin kaçış noktaları olan meyhanelerden veya panayır yerlerinden uzak olan kadının evreni, tek başına yükümlü olduğu karanlık ve yaşamsal görevlerle sınırlıydı. Günümüzde yapılan gözlemlerden çıkartılan sonuçlara göre, kadınların siyaset oyununa girmeleri hep sorunların somutlaşmasını getirmiştir. Eve bağlı kalan ve evin sürekliliğini simgeleyen kadın, Marta'nın (Mecdelli Meryem'in ve Lazarus'un kızkardeşi İncil-, ç.n.) ve Meryem'in tamamlayıcı değerlerini özetler-

di. Tam da bu nedenle, hayatta kalma kaygısına en çok bağlı olan isyanlarda, siyasal taleplerden en uzak kalan isyanlarda kadınların birinci rollere yerleştikleri görülmüştür. Kadınların isyana müdahaleleri daha çıplak bir belirleyicilik ve kapıp koyvericilik getirirdi. Kamuoyunun kadınlara yakıştırdığı cezalandırılamazlık ve sorumlu tutulamazlık nedeniyle de, harekete katılmalarında alışılagelmiş bir gözboyayıcılık yanı bulunurdu. Eski toplumlara özgü isyan bastırma yöntemlerinin gösterişli katılığının ortasında bile, kadınlar görece bir cezalandırılamazlık olanağından yararlanırlardı. Kadın cinsinin kırılganlığı, tümüyle erkeklerden oluşan bastırma güçlerinin sıkıntısı, kadınlara yakıştırılan rüştünü kanıtlanamamışlığın sürekliliği ve siyasal yetersizlik gibi öğeler, kadınların olay çıkartan kalabalıklarda kışkırtıcı roller üstlenmelerine neden olurdu.

Son olarak, kadınsı şiddetin boşalmasında karnavalvari bir alay da vardı. Kurbanlarını, o halk düşmanlarını, isyanların o tescilli şamar oğlanlarını gülünç duruma düşürürdü. Kadınların kötü muamelesine maruz kalan mübaşirden, orman bekçisinden, vergi tahsildarının uşağından artık kimsecikler çekinmezdi. Bunlar, bir korku değil de bir güldürü malzemesi olurlardı. Kadınların yöredeki halk düşmanını nasıl alt ettiklerini anlatan az ya da çok efsanevi öyküler kendilerine folklorda yer edinmiştir.

Küçüklü büyüklü çok sayıdaki örneklerden iki tanesi şöyledir: Lizbonlu kadınlar, 1580 yılında ulusal tahtın bir İspanyol'a geçmesi sonucu ortak olarak yaşanan heyecan dalgasına katılmışlardı. "Gözüme çarpan bir şeyi söylemeden geçemeyeceğim. Bir grup kadın vardı, hani şu meydanda bir şeyler satanlardan. Ellerinde silahlarıyla, askeri düzende durmuşlardı ve başlarında bunlara komutanlık eden kadının elinde mızrak gibi tuttuğu bir tava bulunuyordu. Kadınların temsil etmek istedikleri, Kastilyalılarla Portekizliler arasında eskiden yapılmış Algibarrota Savaşıydı.

Savaşta zafer kazanmış olan Portekizliler, bir fırıncı kadının elindeki tavayla yedi Kastilyalıyı öldürdüğünü anlatıp övünürlerdi." Söylendiğine göre Şubat 1797'de, ülkeyi almak üzere Pembroskeshire kıyısına general Hoche'un emriyle çıkartma yapmış olan bin iki yüz Fransız askerinin ele geçmeleri için Galler ülkesinin kadınları yetmişlerdi. Geleneksel anlatımlara göre, Fishguard'da kundura tamirciliği yapan Jemima Nicolas, tek başına on iki Fransız askerini tutsak almıştı. Dümdüz kıyının gerisinde yükselen kayalıkların üzerinde Galli kadınlar, ellerinde saman çatalları ve tavan süpürgeleri, başlarında siyah renkte yüksek şapkaları ve üzerlerinde kırmızı etekleriyle gören işgalci askerler korkudan donup kalmışlar ve onları sınır koruma birlikleri sanmışlar. Hiciv yüklü bu öykücükler, korunan ve aynı zamanda aile ocağının koruyucusu olan kadınların, isyanların o simgesel askerlerinin paradoksal savaşçı imgelerini anlatır.

Kışkırtıcı Koşullar

İsyanın patlak vermesi ve bunun ilk nedeni, iş olup bittikten sonra çoğunlukla önemsiz ya da saçma görünür. Burada açılan yeni gediklerin ya da yaşanan paniklerin rolü isabetli bir biçimde vurgulanmıştır (R. Pillorget). Bir dedikodu, ufak bir olay şiddetin doğrudan nedeni olabiliyordu; isyan hareketi büyümeye başlıyordu. İtici bir güç görevi gören basit bir olaydan yola çıkarak, kimi kurumların işleyişlerini ya da kimi toplumsal ilişkileri sorgulayacak kadar ağır içerikli aşamalara doğru gidilebilirdi.

İlk kıvılcımın tuhaflığı ya da önemsizliği, yalnızca görüntüde kalırdı. Başlama hareketinin tehlikeli elverişliliği kamuoyunun beklentisiyle, halkın kaygılı inancıyla buluşmasından doğardı. Kıvılcım, her an uyanmaya hazır belirsiz bir korkuya tekabül ederdi ya da daha önce görülen

birkaç işaretle daha dolaysız bir duruma gelen kolektif bir saplantı anlamını taşırdı. Buğdayın yetersiz olduğu duyulmuştur, haydutların saldırıda bulundukları, yakın bir yerlerde bir salgının başgösterdiği, kent sakinlerini güçsüzleştirecek kimi tasarıların karara bağlandığı, askeri birliklerin bölgeye doğru çoktan yola çıkmış olduğu söylenmiştir. Tehlikenin çok yaklaştığına inanılır; o zaman yolda bir atlının görülmesi, handa yabancı bir yolcuya rastlanması, içeriği anlaşılamayan bir mektubun ele geçmesi, bir sözün dikkatsizce söylenmesi insanların toplanıp şiddet gösterilerine koyulmaları için yeterli olurdu. Simon Goulart, XVI. yüzyılın sonunda derlenmiş olan *Trésor d'histoires admirables* başlıklı eserde, çok sayıda panik olayına rastlamıştır: Kentlerde ana çanlar çalınarak genel alarm verilmiş, şatolara ve kentlere sığınılmış, hayali düşmanlara karşı koymak üzere silahlara davranılmış ve savaş birlikleri oluşturulmuştur. Sürekli bir Türk tehdidi altındaki Güneydoğu Avrupa ülkelerinin bir sınır bölgesinde düşmanın ilerlemesi, İngiltere'de papa yanlısı bir komplo korkusu, Güney Fransa'da bir Protestan ayaklanması korkusu... Tüm bunlar sayısız kez yok yere silaha sarılınmasına neden olmuştur. Alarm durumu, genellikle kendiliğinden geçerdi, ancak kimi zaman da, insanlar ateşlerini söndürmek için kendilerine bazı kurbanlar bulurlardı. Bir kezinde, Macaristan'dan gelen hayvan sürülerinin kaldırdığı toz bulutu Avusturya'nın bir gün süreyle elde silah alarma geçmesine neden olmuştu. Ağustos 1690'da ve ardından Eylül 1703'te, Protestanların her yeri yakıp yıkacakları haberi üzerine, Languedoc'tan Limousin'e kadar onar gün süreyle iki kez panik yaşanmıştı. Réalmont'da (Yukarı Languedoc, 22 Eylül 1703), "tüm halk, elde mızrak, kargı, kebap şişi ve sopa dışarı fırlamıştı; halk milis kuvvetleriyle birlikte kent meydanında toplanmıştı; belediye konsülleri girişi engellemek için kapılara kütükler yığdırmışlardı, ama gelen olmadı."

Bilindiği gibi, Fransız Devrimi de Büyük Korku'yla (Temmuz 1789) başlamıştı. Köylülerin bilinmeyen haydutlara karşı silahlanmaları, yerel yönetimler toplantısının işaret ettiği büyük değişikliklerden duyulan kaygıyı ve sabırsızlığı gösteriyordu.

Tüm çağlarda efsaneler, basmakalıp haberler vardır; bunlar kamuoyu tarafından hemen alınır, her zaman katılmaya hazır insanlar bulunur, oradan oraya söylenen, yinelenen, hep birlikte anlatılan ve icat edilen (gerçekdışı, gerçek, yarı-gerçek) minik öyküler. "Kentte yabancı satıcıların çevresinde toplaşılır, nereden geldikleri ve oralardan ne haberler getirdikleri zorla söyletilmeye çalışılır, derken tüm bu gevezeliklerden ve haberlerden sonra, zamanımızın çoğunu çevreye hemen yaymamız gereken en önemli olayları belirlemek üzere aramızda tartışmakla geçiririz. Çünkü çok rica ederim, ayaklanan halk bu kararları alırken ne kadar çok yalan söylentiye dayanmıştır? En ufak bir gerçeklik payı olmayan ne kadar çok gülünç öyküye kendini kaptırmıştır? Yalan oldukları kolaylıkla anlaşılabilecek ne kadar çok dedikoduya dayanarak o güvenilmez kararı almıştır? Bir uşağın anlattıklarıyla, gönderilmiş bir mektubun sahtesiyle, basit bir dedikoduyla ne kadar çok kent tümüyle ayaklanmıştır." (Fleurance de Rivault, *Les Etats*, 1595).

Her zaman beklenen haberler yelpazesindeki en tükenmez ve basit temalar, hükümdarın iyi yürekliliği ve adaletiydi. Buna karşılık, duruma göre bakanlar, senyörler, din sapkınları, tuz vergisi tahsildarları ya da simsarlar kötüydüler.

Vergilerin son bulması, barışın geri gelmesi, serfliğin kalkması kuşaktan kuşağa inanılan ve hiç bıkmadan beklenen şeylerdi. Bunların karşıtları için de aynı şey söz konusuydu, yani yoksul insanları rencide etmek, varlarını yoklarını ellerinden almak ve onları umutsuzluğa düşürmek

için kötü kişilerin yeni vergiler icat etmek üzere komplolar hazırlamaları. Hayat vergisi hakkındaki efsane yüzyılları aşarak modern çağlara kadar ulaşmıştır, her seferinde yeniden doğmuş ve aynı ölçüde nefretle karşılanmıştır. Artık parasını ödemeden doğma ya da ölme hakkının olmayacağı düşünülürdü, karı-koca ilişkilerini yürütmek için vergiler çıkartılacağı ya da belli bir yere gömülebilmek için para vermek gerekeceği. III. Henri'den XIV. Louis'ye kadar hep rastlanan bu söylenin kaynağı devletçi hukukun ve yönetiminin genele yönelmesi olsa gerektir. Bu iki önemli öğe günlük yaşamın mahremiyetine kadar girmekteydi; Kilise kayıtlarıyla, noter belgeleriyle ve daha sonra pul yapıştırılmış kâğıtlarla (kimi resmi belgelerde kullanılması zorunlu ve devlet tarafından satılan pul yapıştırılmış kâğıt, ç.n.). Bu belgelerin kullanılmasının zorunlu hale getirilmesi, en doğal, dolayısıyla da her birey için en kutsal olayların üzerinde gizemli yazı dünyasının egemenliğini getirmiştir, üstelik bilmeden bir tedirginlik yaratarak.

İşte tam bu noktada, belgenin sözlü ve okuryazar olmayan uygarlıklar içindeki çelişik konumu keşfedilir. Anlaşılamadığı için, belge aynı zamanda hayranlık uyandırır ve ondan çekinilir. Sanki dolaysız ve büyülü bir gücü vardır; belge kanıtlar, düzenler, kurar ve bağlar, üstelik bunu içeriğiyle değil, somut cismiyle yerine getirir. Yazılı bir kanıtın eski toplumlarda şaşırtıcı bir gücü bulunur. Başlık sahteciliğindeki kurnazlıklar ve saflıklar, her seferinde asılarak cezalandırılan sahtekâr noterlere yönelik katı tutumlar bu prestijin birer göstergesidir. Her mesleki birlik, her dernek, her topluluk kendine ait arşivleri özel bir özenle saklardı, bunlar sahip olduğu serbestilerin ve ayrıcalıkların hem kanıtları hem de simgeleriydi. Ellerinde belge niyetine atalarının belleğinden ve hukuk bilgisi cehaletinden başka bir şey bulunmayanlar bile kimi karalamaların içinde özgürlüklerini, vergi muafiyetlerini, üzerinde bulun-

dukları toprağa sahip olduklarını kanıtlayan güçlü gizlerin bulunduğuna kesinkes emindiler. İmparatorluk geleneğini yaşayan ülkelerde, köylülerin azat edilmeleriyle ilgili altından bir belgeden söz edilirdi. Valencialı yarıcılar, 1693'te arşivlerde araştırma yapılırsa toprakları üzerindeki haklarına geri kavuşacaklarına inanıyorlardı. 1789'da bir grup köylü, köy papazından kralın borçlarını sildiğine dair sözde bir mektubu göstermesini istemişti. Bu türden inançların görüldüğü her seferinde, halk düşmanlarının çevirdikleri dolaplar sonucu, bu olağanüstü metnin uygulamaya konulmadığı ve saklandığı düşünülmüştür. Tersine, zararlı belgeler söz konusu olduğunda, üzerlerinde taşıdıkları işaretlerin ve yapıldıkları maddenin zavallı insanların tüm felaketlerini sakladığına inanılırdı. Böylece, isyan hareketinin yanı sıra tutkulu ve törensel evrak yakma sahneleri yaşanırdı. Benzeri bir biçimde, bir cadıyı ve eşyasını yakarken onun kötülükleri, bu kötülüklerin kaynakları, etkileri ve anıları yok edilirdi; belgelerin yakılmasıyla da, bu büyülü yargılama bağlamında hemen sonuç alınacağı sanılırdı. Gante isyancıları 1539'da kentin gözetleme kulesinde "Flandre'ın satın alınma" belgesinin saklı olduğunu sanıyorlardı, yani sözümona bir prensin kumarda yitirdiği kontluğun çok eskiden satın alındığını ve halkın sonsuza dek vergiden muaf olduğunu gösteren bir belgenin. Belgeyi saklamakla suçladıkları yaşlı bir belediye meclisi üyesini öldürmüşlerdi. Kent için düzenlenmiş bir yönetmeliğin aslını törenle yırtmış ve parçalarının bir bölümünü yiyip kalanını şapkalarına doldurmuşlardı.

Vergilerin son bulması teması tek başına olağanüstü değildi, köylülerin serflikten azat edilmeleri daha önemliydi. Batı krallıklarında düzenli vergilerin konması ya da Doğu Avrupa ülkelerinde yarıcıların toprağa bağlanmaları, XVI. yüzyılda ortaya çıkmış yeni olgulardı. Tahta yeni bir kralın geçtiği, barışın zaferle geri geldiği her seferinde ver-

gi yükümlülüklerinin ortadan kaldırılacağına inanılmıştı. XVI. yüzyılda kimi yüksek mahkemeler, kimi politika teorisyenleri bile, devletin tıpkı bir aile mülkünün efendisi gibi, gerçek anlamda hükümdara ait toprakların ürününden başka bir geliri olmamasını hâlâ mümkün ve doğru buluyorlardı. Paris Parlamentosu, kral konseyi tarafından yeni vergiler çıkartılmasına sürekli karşı koyuyordu. Parlamento 17 Ocak 1564 tarihli resmi bir yazıyla, o kraldan "vergi mucitleri" hakkında yasal kovuşturmada bulunma hakkını bile istemişti. Böylesi bir yargılama hakkı vergi karşıtı silahlı ayaklanmalara uzun süre izin verebilirdi. Dolu afetine uğramış bir köyün vergiden muaf tutulması ya da askeri birlikleri konuk eden bir köye ayrıcalık tanınması, sanki vergiler tümden kaldırılmış gibi yorumlanıyordu. Böylece, derlenen ve ardından vaatkâr bir başlıkla basılan kısmi karar metinleri panayırlarda satılıyor ve söylene yepyeni bir hız kazandırıyordu.

Normandiya'daki "Yalın Ayaklar" (*Nu-pieds*) isyanı sırasında, Rouen Parlamentosu'nun iki danışmanı tuz vergisi tahsildarını ve hizmetçilerini hapse atarak onların hayatlarını kurtarmıştı. Vergi tahsildarını ve beraberindekileri isyancıların ellerinden alabilmek için, danışmanlar hazırladıkları karar metninin bir nüshasını isyancılara vermiş ve tahsildarın evini onlara bıraktıklarını söylemişlerdi (23 Ağustos 1639). "İyi niyetle söylenen bu sözler üzerine, halk sarayın bu evin yağmalanmasına izin verdiğini sanmış, bunu çevreye yaymış ve o zamana kadar hiçbir ev yağmalamamış olanlar bile eve koşarak aptalca bir saflıkla yaptıklarının parlamentonun iznine uygun olduğuna inanmışlardı." 1789 yılı yazında, Dauphiné bölgesi köylüleri XVI. Louis'nin şatoları yıkma emri verdiğini sanıyorlardı.

Taşıdıkları vaatlerle değil, ama içerdikleri tehdit öğesiyle isyana kışkırtan belgeler de benzeri biçimde tanımlanıyordu. Alışılmadık, anlaşılmaz her yazı, kamuya açık bir yerde görülen her yeni işaret gelmesinden onca korkulan

saldırının habercisi olarak yorumlanırdı. Piskoposun bir talimatnamesi, olayla en ufak bir ilgisi olmaksızın mübaşirin kaleme aldığı bir rapor, askerlerin beklenmedik bir vakitte yöreden geçmeleri birer felaket belirtisi olarak değerlendirilirdi. 1671 yılında Bask ülkesinin Urrugne kentinde dikilen birkaç yerel, özgürlüklerin sonunun geldiğine işaret sayılmıştı. "Halkın çoğu, bunun tuz vergisinin ve ülkeyi tehdit eden ezeli felaketin nişanesi olan bir tuğ olduğundan emindi."

Düşünmeden söyleniveren alaycı bir sözcük, doğru anlaşılamamış bir cümle halk düşmanlarını tanımlamaya yeterli olabiliyordu. Bu kişilere, son derece aşağılayıcı bir alayla yüklü cümleler yakıştırılıyordu. Örneğin Mazarin, henüz herkesin çarık giyecek kadar düşmediğini, vergiye tabi çiftçilerin ancak yataklarının altında yeterince altın varsa iyi uyuyabildiklerinden dem vurduklarını söylemişti. Eylül 1515'te Metz'de yerel yargıçlar, tehlikeli bir şaka yaptığı için bir satıcıyı mahkûm etmişlerdi. Satıcı kentin milislerinden "edindikleri ganimetin haracını istemişti, çünkü ikinci el haraç işiyle uğraşıyormuş" 1635 yılında Agen'da, çalıştırdığı duvarcı ustasının ücretinden tuz vergisi aldığını gülerek anlatan mülk sahibi bir din adamı bu nedenle öldürülmüştü. Napoli'deki 1647 tarihli büyük ayaklanma öncesinde şöyle bir dedikodu üretilip yayılmıştı: Gecikmiş vergileri toplamak üzere kral naibi tarafından gönderilen bir subay, durumdan şikâyetçi olanlara, "eski vergilerini ödeyecek paraları yoksa, karılarının ve kızlarının namuslarını satışa çıkartmalarını" söylemişmiş.

İsyanın İşlevleri

Şimdi kalabalıklar sokaklara hâkimdir. Burjuva milisleri, ya halkı ortaya salmış ya da halkla birlik olmuştur. Kentte bir garnizon vardıysa, ya meydanı boş bırakmış ya da bir

kaleye çekilmiştir. Elde edilen başarı bazen öylesine hızlıdır ki, isyancılar bu kolay zaferden şaşkına dönerler. Örneğin Masaniello'da, 7 Temmuz 1647 tarihinde pazar meydanında birkaç yüz gencin toplanmasıyla başlayan hareket, on bin kişinin kral naibinin sarayına doğru yürüyüşe geçmesiyle gelişmişti. Her isyanda hukuksal taleplerin, askeri gücün ve çıplak şiddetin çeşitli yanları bulunur ve bunların önemi, biçimi olayın hazırlanma derecesine göre, önde gelenlerin düşmanlık duygusunun şiddetine göre ya da önde gelenlerin olayda oynadıkları rolün payına göre değişir.

İşin askeri yanında barikatların kurulması, mahallelerde ya da meslek kollarında isyancı birliklerin oluşturulması ve birliklerin başına birer komutan getirilmesi söz konusudur. Herhangi bir gafil avlanmaya karşı, kent kapılarının ve surlarının güvenceye alınması, şuraya buraya nöbetçi gruplarının yerleştirilmesi gerekir. Hukuksal aşamaya gelince, belediye sarayının kesinlikle ele geçirilmesi gerekir. İsyancılar bir kez belediye sarayına girince, kent iktidarının nişanelerini ele geçirirlerdi; içlerinden birine bu nişaneleri takarlar ya da belediye meclisi üyelerinden birinden, adamın rızasıyla ya da zorla güvencesini alırlardı. İsyancılar yargı otoritesinden ise, istenilmeyen vergilerin geri çekilmesini ve neden oldukları düzensizlikler, karışıklıklar nedeniyle cezalandırılmama sözünü isterlerdi. Nihayet katıksız şiddet aşamasına sıra gelince, yapılan ilk hareket hapishane kapılarının kırılması ve mahkûmların kaçması olurdu. Kentin durmadan çalan ana çanı kentin yakın çevresinde oturanları yağmaya çağırırdı, kentteki isyancılar kapıları açık bırakacak olurlarsa, çevre sakinleri de yağmadan paylarına düşeni alabilirlerdi. Belirlenmiş kurbanların evleri tahrip edilir ve yakılırdı. Halkın yaşadığı felaketlerin sorumlusu varsayılan kişilerin peşine düşülür ve öldürülürdü. Sonunda geceleyin fıçılar sokaklarda yuvarlanır, isyancılar ise körkütük sarhoş olurlardı.

Bir dönemden diğerine ve bir bölgeden diğerine hemen hiç değişmeksizin yinelenen bu hareketlere bakıldığında, isyanın sanki şu ya da bu belirgin bir tarihsel nedenin sonucu olarak peşine düşülen anlık amaçlardan bağımsız olarak çok daha genel gerekçeleri varmış gibi görünür. İsyanın işlevlerinden söz ederken, toplumsal ilişkilerin daha geniş bir sisteminin içinde yer alamayacak kadar sıradan, çok sık rastlanan ve fazlasıyla birbirine benzeyen toplumsal olaylardan söz etmek mümkündür. Her şey sanki kurumlar ve hiyerarşiler bu sarsıntılara alışıyormuşçasına, bu kurumların ve hiyerarşilerin dengeleri ve evrimleri uzun vadede dönemsel isyan şiddetiyle bütünleşiyormuşçasına olup biter.

Bir devrimci masumiyet ideolojisine duyulan hayranlıklar, kimi zaman bayramla isyanı birbirine karıştırmış olsa da, olayların okunması bizi yalnızca sınırlı bir ortak paydanın kabulüne götürür. İsyan hareketi başlangıcında az da olsa bayrama benzer bir görüntü sergileyebilir, çünkü isyan hareketinde bayram kutlamalarından izler bulunur ya da bayram kutlamalarına özgü çizgilerle buluşur. Trajik aşırılıkları bulunmayan basit ayaklanmalar geleneksel keyiflere öykünme amacı taşırdı, daha doğrusu folklorik hak uygulamalarını yeniden üretme amacını taşırdı. İstenilmeyen kişilerin dışarı atılmaları ya da bir borcun ödenmesinin reddi tiyatrovari bir biçimde yapılırdı, bir vergi memurunun kovulması, onunla dalga geçilmesi, utanç içinde kaçmasına yol açılması hep o gürültülü hayhuy ayinlerinden birer parçadır. İsyana kışkırtıcı istekleri simgeleyen bir kuklanın yerde sürüklenmesi, yakılması, suya atılıp boğulması ya da kukla için şakadan bir cenaze töreni düzenlenmesi, tüm bunlar karnaval hükümdarlarının tahttan indirilmesi hareketlerinin yinelenmesidir.

Kan akıtılan ve isyanın bir savaşa dönüşme eğilimi gösterdiği daha dramatik olaylarda, yine de bayrama ben-

zer sahnelere rastlanabilir. Göreceli bir sükûnetin yaşandığı bir sırada, kolay bir zaferin baş döndürücü keyfinde, isyancılar baskı döneminin artık sonunun geldiği vehmine kapılabilirlerdi. İktidar boşluğunun uzamasıyla bu heves iyice artar, başarı söylenleri çoğalır, hatta daha iddialı tasarılar gündeme gelebilirdi. Eski toplumlarda bu türden anları vurgulayan, her şeyden önce sarhoşluktu. Halkın en basit ve en yaygın kaçış yolu, ülkesine göre şarap, bira veya bir başka tahıl alkolü içmekti. İçki içme faslı pazar ve bayram günlerini işgal ederdi. İçki düşkünlüğü XIX. yüzyılda olduğu gibi, toplumsal bir yara olarak değil de ahlâki bir rezalet olarak görülürdü. İçkiye konulan vergilerden doğan şiddet gösterileri, her zaman en ikna edici kutlama gösterilerine yol açardı ve daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, bu türden ayaklanma hareketlerinde meyhaneciler genellikle başrolleri oynarlardı. Meyhane tabelası yerine kullanılan ağaç dallarının ya da saman çöplerinin yakılması Fransa'da az görülen olaylardan değildi. 1736 yazında, İngiltere'de alkol tüketimini azaltmaya yönelik vergilerin çıkartılması (*Gin Act*) sonucu, meyhanecilerin öncülüğünde karnavalvari olaylar yaşanmıştı. Herkese ücretsiz içki dağıtılmış, zavallı *Mother Gin*'in öldüğünü bildiren ilanlar verilmiş, verginin yürürlüğe gireceği tarihten bir gün önce ise, onun için hemen her yerde tiyatrovari ve şamatalı cenaze törenleri düzenlenmişti (27 Eylül 1736).

Tıpkı bayramlarda olduğu gibi, isyan da kendini çanlarla ve davullarla gürültülü bir biçimde ilan ederdi. Bu aletlerin ikisi de geleneksel alarm ve ortak büyük heyecan işaretidir. Tıpkı bayramda olduğu gibi, isyan da günlük yaşamın sıradanlığını kesintiye uğratır ve bir başka sisteme ani ve sert bir girişi beraberinde getirir. İsyan, alışılagelmiş toplumsal işleyişin durduğu, kişilere özgü rollerin ve tavırların yeniden dağıtılıp değiştirildiği bir tür ütopik zaman düzenlerdi. Yine de isyan keyif halinde olduğu gibi belir-

gin bir sevinç değildi; düşman bir kentin yakılıp yıkılması ve insanlarının katledilmeleri gibi bir dehşet anarşisi de değildi; isyan çok özel bir devre arası, ütopyanın kaba bir biçimiydi. İsyanın bayramla ve savaşla olan benzerliği gözlemciler tarafından bilinmiyor da değildi: "Savaş isteyenlerin ve isyan çıkartanların çoğu hırsızlarla ve serserilerle aynı duyguları, aynı davranış biçimlerini taşır; yaşamlarını tehlikeye atar ve kuralları çiğneyip suç işleyerek birkaç neşeli gün geçirmek uğruna darağacını boylar" (Bordeaux, 1650; Cosnac, *Souvenirs...*).

İsyanın en açık, en anlaşılır temel işlevi adalettir. İsyancılar bilgince hukukun gereklerini yerine getirmeye çalışırlardı, bunu onu karikatürize ederek eleştirmek için değil, hukukun devam ettiğini iddia etmek için de değil, ama girişimlerinin düzenliliğini ve dürüstlüğünü göstermek için yaparlardı. Hukuku uygulamadaki tavırlarının bir başka yargıya dayandığının farkında olurlardı ve bu yeni yargının daha temel olduğuna inanırlardı. İsyan hareketi halkın bir tür öznel hukukundan, devletçe çıkartılmış bütün yasasından önce var olmuş olan bir hukuktan kaynaklanırdı. İsyan folklorik bir cezai görenek olarak görülebilirdi ve halkın felaketlerinden sorumlu tutulanların ölümle cezalandırılmaları da bu uygulamanın nihai aşaması olurdu. Kimi sözde mahkemeler görünüşte kalan kimi işlemlerle de iş görebilirdi. Tahrip edilen evler, genellikle mahkemece yapılan bir zarar-ziyan saptamasına konu olurdu. Kurbanların evleri işaretlenirdi; isyan hareketinde etkin rol oynayanlar, kimi zaman bireysel yağmaya engel olmak amacıyla nöbet tutarlar ve taşınabilir ganimetin parçalanarak mı yoksa yakılarak mı tahrip edildiğini incelerlerdi. 1811-1816 yılları arasında yaşanan bunalım sırasında "lüdizm" adı verilen makineleri kırma eylemi de benzeri isteklere yanıt veriyordu. 1768 ve 1779 yıllarında Londra'daki ya da Midlands'taki isyancılar kendi aralarında kafileler oluştu-

rarak, önceden haber salarak zurna ve davul eşliğinde yakıp yıkma eylemlerine koyulmuşlardı. İsyan hareketinin belirlenen kurbanlardan birini ele geçirememesi halinde, kurbanın bir suretinin idam edilmesi, bir kuklasının yerde sürüklenip asılması gerçek anlamda gıyabında cezalandırma işleminin birer biçimi olarak görülür.

Gösterişli, ibret verici ve unutulmaz resmi idam yöntemlerini anımsatan törenlere, özellikle halk düşmanlarının öldürülmesi söz konusu olduğunda başvurulurdu. Suçlu görülenlerin izlenmesi ve sokaklarda dolaştırılmaları, yüksek bir yerden boşluğa atılmaları ve asılmaları, cesetlerin sergilenmesi ve organlarının parçalanması rastlantı sonucu anlık olarak yapılan eylemler değildi. Cezanın infazı için belli bir köprü, belli bir kuyu, pazar yerindeki belli bir direk seçilirdi; çünkü bu noktaların halk için simgesel değeri bulunurdu. Bunlar zorunlu bir güzergâh üzerinde olurdu veya bu noktalar, zaten idam infazları için kullanılan yerlerdi. Bu törensel ölüm dansı, cesetlerin sürüklenmesi ve gömülmesinin reddedilmesiyle son bulurdu. Tüm bu eylemler, çok eski zamanlardan beri uygulanagelmiştir ve zaten kaynağı da Roma ceza hukukudur.

Bu sözde yargılama usulüne bir örnek olmak üzere, Ağustos 1639'da Rouen'da gelişen olaylara bir bakalım: Yağma edilecek evlerin bir listesi çıkartılmıştı; söz konusu evlerden çıkartılan eşya yakılmak üzere kent meydanına yığılmıştı. İsyanı yönetenlerden biri sokak sokak dolaşıyordu. "Bu düzenbaz, kralın sarayından yetkili bir kişiden emir aldığı süsünü vermişti, ucunda zambak motifi (Fransa kraliyet arması, ç.n.) işlenmiş demir bir sopayla yağmalanacak evin kapısına üç kez vuruyordu." Adamın kapıyı çalarken "Haro" (köpekleri heyecanlandırmak için söylenen bir ünlem, burada, aşağılayıcı bir ünlem, ç.n.) ya da "Raoul, Raoul" dediği gözlenmişti; dük Rollan ya da Raoul'ün efsanevi adaletine gönderme yapıyor olsa gerekti.

Monarşik hukuk düzeni öncesinde var olan taşra hukukuna yapılan bu ilkel ve göreneksel başvuru, çok net bir biçimde isyanın yasalara saygılı olma amacını doğrulamaktadır, isyan kendini bir halk adaletiyle özdeşleştirmektedir.

Son olarak, isyanın temizleyici işlevi de fark edilebilir. İsyanda rol alanlar Hıristiyanca bir görevi yerine getirdiklerinden emin olurlardı, vicdanları ile devlete karşı görevleri arasında bir uyum yaşarlardı. İsyancılar, şiddet yöntemini bilinçsizce kullanarak ait oldukları topluluğun masumiyetini ihya etmeye, birer alçaltıcı olarak görülen halk düşmanlarının saldırılarından önce var olan halkın o ilksel el değmemişliğini yeniden bulmaya çalışırlar. Din savaşlarına eşlik eden katliamlar bu amacı açıkça ortaya koyabilir. Vergi karşıtı isyanlar da kimi azizlerin gölgesi altında yapılmıştır. Köylü isyanlarında kullanılan flamaların çoğunda dinsel figürler bulunurdu, İsa ya da Meryem Ana tasvirleri. Kimi kentlerde, vergilerden korunmak için, kentin koruyucu azizlerine dualar edilirdi. Napoli'de kutsal sayılan *La Madonna del'Arche* isyancıların yanında yer alarak pek çok mucize göstermişti. 1647 isyanında, kent Madonna'nın duaları sayesinde tuz vergisinden kurtulmuştu. Napoli Madonna'sının yaptığı iyilikler bir dominiken rahip tarafından 1653'te derlenmiştir.

Bu temizlik yapma kararlılığı içinde günah keçileri, kamu günahkârları, yani tuz vergisi tahsildarları, tefeciler ya da Hıristiyan olmayanlar kurban olarak belirlenirler. Bu tür şiddet taşkınlıklarında yabancılar, Yahudiler ayrıcalıklı birer hedef haline gelirlerdi. Yabancı düşmanlığı toplumsal anlamda yalıtılmış, farklı görüntüler sergileyen, kolay ulaşılabilen, aynı zamanda ekonomik anlamda üstün durumda olan, yani alacaklı ya da rakip konumda olan gruplara kadar uzanırdı. Bir felaketin bu grup yüzünden başa geldiği ilan edildiğinde (bir salgın hastalık, bir geminin batması, kutsallıklara yönelik bir küfür) halk galeyana gelirdi.

Marsilya'ya bağlı gemilerin ele geçtiği haberi üzerine, o sıralarda Marsilya'da bulunan bir Türk elçilik heyeti katledilmişti (20 Mart 1620). Yine benzeri nedenlerle, 1706'da Edinbourg'ta, İngiliz tayfaların boğazları kesilmişti. Londra'da papa yanlısı bir komplo saplantısı, dönem dönem İrlandalı avına çıkılmasına yol açıyordu. Küçücük Roma kenti halkı, gençleri İspanya ordusu için kaçırdıkları suçlamasıyla İspanyollara saldırıyordu. 19 Nisan 1506 tarihinde Lizbon'da iki bin Yahudi katledildiğinde kent bir veba tehdidi altındaydı. Sözde bir kilisenin haçı ışık saçmaya başlamış ve Yahudinin biri bu mucizeye inanmak istememişti. Yapılan Yahudi katliamı liman tayfaları ve çevre köylüleri tarafından yürütülmüştü. Katliama ancak soylulardan kurulu bir askeri birliğin kente girmesiyle son verilebilmişti. Halkın Yahudi karşıtlığının, kitleler halinde göçe zorlama biçimindeki resmi uygulamayla birlikte, XV. yüzyılın sonunda yükseldiği gözlenmiştir (M. Kriegel). XV. yüzyıl sonu ulusal toplulukların devletleşme yönünde belirginleşmesine denk gelir. Yani temizleyici yabancı düşmanlığı kolektif amaç birliği ve kimlik duygusunun güçlenmesini yansıtmaktadır. Cadı avının da, elbette niyetleri aynıydı. Komşudan komşuya aktarılan bu kolektif psikoz türleri, kabaca 1560-1660 yılları arasında yoğunlaşır. Olaylar, genellikle halkın felaketlerine neden olarak görülenlerin, köylü kalabalıkları tarafından alaşağı edildikleri karışıklıklar biçiminde görülürdü. Halkın öfkesinin derecesine uygun ve uzanıp yakalayabileceği yakınlıkta suçlular bulmak gerekirdi. Yargıçların tereddütleri ya da yavaşlıkları, yakarak veya suda boğarak yapılan cezalandırma işlemlerini hızlandırırdı. Böylece, halk felaketin güçlerinden arınmış olurdu.

Bayram, adalet ve temizlik, isyanların gidişinde bu üç işlev gizli bir varlık gösterirdi. Her üç işlev de, az ya da çok bilinçli bir biçimde ilksel ve göreneksel devletçe çıkar-

tılan her yasanın her tür icadından ya da müdahalesinden üstün, bir tür halk hukukuna dayanırdı. İşlevlerin ideali muhafazakârdı; düşmanlar var olan hiyerarşileri ve görenekleri bozmakla suçlanırlardı. Kaynakları tepkiseldi, yani olaylarda inisiyatif sahibi değillerdi. Yukarıdan devletlerden, Kiliselerden, aristokrasilerden gelen saldırılara birer yanıt niteliğindeydi. Bu işlevler, saldırıyla açılan yaraları iyileştirmek isterdi, bir hatayı düzeltmek, bir hakkı geri kazanmak, toplumsal dokuyu ilksel düzenine göre ihya etmek isterdi.

İdeolojilerde görülen sapmalar ve tarihin cilveleri kimi zaman değişim yapanları kemikleşmiş birer partizan kılığına sokar. Hollanda'da ve İngiltere'de yaşanan devrimler sürekli olarak geçmişin değerlerine dayanıyor, geçmişteki değerleri yeniden kazanmaya yöneliyordu. Oysa zaman, asla yeni baştan yaşanamaz ve geçmişe dönüşler birer vehim olmaktan öteye gidemez. Öyle ki, isyan hareketleri, o zamana kadar gözden kaçmış kimi güçleri istemeden ortaya çıkartabilir ve yine farkında olmadan yeni geleneklerin önünü açabilir. Gelip geçici ya da dehşet verici, yankı uyandıran ya da karanlıkta kalan, başarıya ulaşan ya da yenilgiye uğrayan isyanlardan oluşan bu takımadaların önünde, kurulmakta olan devletler ve yasalar bir adım ileri gitmek ya da atmakta oldukları adımda bir değişiklik yapmak zorundaydı. Devletlerin ve yasaların gelişimi, bir bölgenin birleştirilmesi ya da bir ilkenin uygulanması sırasında rastlanılan direnç ölçüsünde sekteye uğruyordu. Ulusal tarihlerde gözlenen eşitsizlikler ve özgünlükler hâlâ bu yaraların izlerini taşımaktadır.

İsyanların Sonuçları

Merkezi iktidarların zayıflıkları ya da uzaklıkları isyancılara belli bir zaman kazandırdığı için, isyancıların söylemleri

anlaşılma ve uygulama alanlarını deneme fırsatını yakalardı. Birbiri ardına patlak veren isyanlar, artık yalnızca en kararlı isyancıları peşinden koşturabiliyordu. Günler geçtikçe bu kişilerin tanımlanmaları kolaylaşıyor ve döktükleri kanın bolluğu bu kişilerin tüm uzlaşma ya da affa uğrama umutlarını yok ediyordu. Geri adım atmayacak kadar ileri gittiklerinden şiddete devam etmek, söylemlerini sonuna kadar götürmek, en uçlara kadar koşmak zorundaydılar. Dolayısıyla, isyanın sonunda başlangıçtaki tasarı daha geniş bir hale gelebiliyordu ya da daha doğru bir deyimle, var olan durumlar radikal bir hale gelebiliyordu. İsyancılar kuşatma altındaydılar, kendi içlerine kapanmış ve kuşatma ateşine tutulmuşlardı. Kuşatma savaşlarının ve surlarla çevrili kentlere saldırıların yaygın olduğu zamanlardaki bu çıldırtıcı baskı, her tarafta hainlerin görülmesine neden olurdu. Halkın selameti için herkesten kuşkulanılır, iç düşmanlar ezilir ve ılımlılar üzerinde baskı uygulanırdı. Kuşatmanın nedeni her ne olursa olsun, düşmanla çevreli bir kentte alışılagelmiş yönetim organlarını devredışı bırakan olağanüstü kurumlar yaratmaya başlanırdı. Bu kurumlar var olan tüm enerji birimlerini bir araya getirebilecek güçte olmalıydı; dolayısıyla, içlerinde tüm mesleki ve toplumsal birimlerin temsilcileri bulunurdu, din adamları, belediye meclisi üyeleri, tüccarlar, lonca ustaları. Bu kurumların vergi toplama, erzaklara ve silahlara el koyma, askeri birlikleri görevlendirme ve bunları kullanma yetkileri bulunurdu. Söylemlerinde ayak direyen isyan hareketlerinin kendilerine özgü taşınır ya da taşınmaz mala el koyma büroları ve savaş meclisleri bulunurdu. Bu birimler eldeki tüm yaşamsal kaynakların listelerini tutar ve tüm olanakları seferber ederdi. En küçük odun parçalarından oklar yaparlar, kafa tutanları cezalandırıp mallarına el koyarlar ve görev ve onur payeleri dağıtarak yandaşlarının bağlılıklarını perçinlerlerdi. İşte bu tartışmalı baskı yön-

temleri ve yeniden dağıtım işlemleriyle ayaklanma hareketi gelişirdi; insanlar arasındaki düzen ve malların aidiyeti sorunlu bir hale gelirdi. Yani süreç ve tehlike, açıkça birer ayaklanma dinamiği işlevi görürdü. Halk arasındaki saflaşmalar iç savaşların müzmin bir hale gelmesinden doğardı; şiddete başvurma alışkanlığıyla ve aceleciliğin verdiği telaşla isyan kendini kendine anlatır; suskunluklarını aydınlatır, ideallerini açığa vurur, bu ideallerin büyüklüğünde eylemlerinin sonuçlarını ve söylemlerinin nihai hedefini keşfederdi.

Bordeaux bölgesinin insanları 1548 yılında işe tuz vergisine karşı çıkmakla başlamışken, sonunda "Guyenne" diye haykırmaya koyulmuşlardı. Guyenne, yani Fransa kralına itaat etmeyi reddetmişlerdi.

Portekiz kentleri, 1580 yılında Kastilyalı kuzeni II. Felipe'nin yerine, Portekiz tahtı üzerinde hak iddia eden Crato manastırı başrahibi Antonio'ya bağlanmayı yeğlemişti. Alba dükü, Haziran 1580'de yirmi bin adamla birlikte kral Antonio'nun narin iktidarına saldırmıştı. Kuşatmaya karşı hazırlıkların sürdüğü Lizbon'da herkesin aklı karışmıştı, soylular bitik durumdaydı, din adamları ise kararsızdı. Ülkenin başkenti iki-üç ay boyunca kuşatma altında kalmıştı. Her taraftan para elde edebilmek için alacaklı tüccarlar hapse atılmış, kenti terk edenlerin mallarına el konulmuştu. Kaçaklar tarafından manastırlara gizlenen paralar ve ev eşyası ele geçirilmişti. Felipe yanlısı olmalarından kuşkulanılan kişilere para cezaları yağdırılmış ve soruşturmalar açılmıştı. "Barbarca çıkartılan tahsilat emirleri, tebligatlar hep ödemeleri ve var olan rantları ele geçirmek, insanları kentte kalmaya ve kenti savunmaya zorlamak içindi. Kapatılmış sonsuz sayıda ev açıldı ve yağmalandı." Asker devşirebilmek için, askeri rütbeler, makamlar, unvanlar dağıtılmıştı, hatta gönüllülere soyluluk unvanları bile verilmişti, buna kimi "yeni Hıristiyanlar" da dahildi. Yenilip yok ol-

ma tehdidi karşısında yapılan çözüm arayışları işi Afrikalı kölelerin azat edilmelerine kadar götürmüştü. "Lizbon'da çok sayıda bulunan ve silah taşımaları yasak olan zenci köleler kendilerini birdenbire silahlanmış ve neredeyse özgür buluvermişlerdi. Çünkü çıkartılan yeni bir emirle, bu amaçla atanmış Arap komutanların emri altında bu savaşa hizmet vermek isteyen herkes, efendilerinin rızası aranmaksızın ve efendilerine özgürlüklerinin bedelini ödemeden bunu yapabilecekti. Bu nedenle tüm köleler bir araya gelmiş, krallık yönetiminin kendi çıkarlarına daha uygun olduğu kanısına vararak boyunduruklarından kurtulmuş, patronlarını terk etmiş, kente koşup zorla silah ve at almış ve sayısız ahlaksızlıklarda bulunmuşlardı" (Conestaggio, *De l'union du royaume du Protugal,* Besançon, 1586). Lizbon'da yaşanan karışıklık, Antonio yanlılarının 24 Ağustos 1581 günü Alcantara'da bu işten vazgeçmeleriyle son bulmuştu.

İsyan programlarının düşmanlarla çevrili olma sanısı sonucu hız kazanmasına ve en aşırı uçlara gitmesine örnek olacak başka ünlü olaylardan biri, Nisan 1590'dan Mayıs 1594'e kadar az çok bir ambargo yaşamış olan Katolik Ligası yanlısı Paris, diğeri Temmuz 1647'den Nisan 1648'e kadar ayaklanmış olan Napoli ve bir diğeri de Haziran 1652'den Temmuz 1653'e kadar Ormée'nin "sonuna kadarcı" partisinin egemenliği altında kalan *La Fronde* yanlısı Bordeaux'dur. Her seferinde, artık "ne affa uğrama ne de yaşamlarını sürdürme" umutları kalan isyancı önderler savaş yasasının önerdiği çarelere, güvensizliğin ve acilliğin esinlediği terörist yöntemlere başvururlardı. Gerçekte, genellikle kent önde gelenlerinin yürüttükleri görüşmeler, burjuva milislerinin ya da valinin muhafızlarının yaptıkları askeri bir gösteri isyana son vermek için yeterli olurdu. Daha sıradan görünen bu çıkış yoluna öyle fazlaca rastlanmazdı; çünkü milisler kentin davalarıyla özdeşleşirler, öf-

keleri denetlerler, bulundukları sokakları ve mahalleleri tümüyle denetimleri altında tutarlardı. Kentte çıkan karışıklıklar, ancak kent milisleri şiddet eylemlerine göz yummayı kendi serbest iradeleriyle seçerlerse ya da milislerin kendi içlerindeki birlik ve kararlılık yeni katılan kimi milisler tarafından içinde bulundukları toplumsal gruba yayılmış kimi fraksiyon yanlıları tarafından baltalanmışsa bir kent davasına dönüşürdü. Flaman topraklarında görülen bölünmeye geçiş süreci, çoğunlukla milislerin (*Schutterij*) işbirliğiyle hızlanmıştır. Örneğin, XVII. yüzyılda hızlı bir gelişme gösteren, nüfusu 1590 yılında otuz binken 1630'da yirmi bini bulan, şiddet eğilimli çok sayıda tayfa barındıran büyük liman kenti Amsterdam'a sahip olan Hollanda için durum böyleydi. Halk yığınları, yalnızca 1617'de Amsterdam'da, Arminius tarikatı üyesi kent ileri gelenlerine karşı ve 1672'de La Haye'de Dewitt kardeşlerin linç edilmeleri sırasında ciddi şiddet eylemleri yapmışlardı. Her iki olayda da, Oranjist mezhebine (Protestan, ç.n.) bağlı milis güçleri bilerek sokakları ayaklanmacılara terk etmişlerdi.

Akdeniz kentleri de, lonca ustalarının silahlanmalarıyla denetim altına alınabiliyordu. Düzensizlikten bıkan lonca ustaları, silahlı adamlarını kenti denetlemek için topladıkları anda isyan hareketleri de çözülüyordu. Napoli'de, Temmuz 1707'de kentin egemenliği İspanya'dan Avusturya'ya geçtiği sırada, askerlerin ya da gündelikçi işçilerle dilencilerin yağma girişimlerinden korkulmuştu. Lonca ustaları ve cüppeli meslek erbabı, müfrezeler kurarak, sokaklarda meydana gelebilecek her türlü düzensizliğe karşı önlem almışlardı.

Bir isyanın dağıtılmasının ardından baskı uygulamaları gelirdi. Baskı, isyancıların askeri bir bozgunuyla da başlayabilirdi. İsyancılar açık bir alanda savaşma macerasına atıldıklarında, karşılıklı saflar biçimindeki bir çarpışmada genellikle çok sayıda kayıp verirlerdi. Bütün bu akıtılan

kanın ötesinde, suçun kendini silen yasa iptalleri çok kısa sürede yapılırdı. Bu iptal metinlerinde, genellikle muafiyetin dışında tutulan, cezaya çarptırılacak ya da sürgüne gönderilecek başlıca isyancı önderlerin ad listesi de bulunurdu. Hızla yürürlüğe konulan yasalar, ardından çok geniş aflar, tüm bu temkinli girişimler devletin gerçek birer şiarıydı, yinelenir ve fiilen uygulanırdı. Toplumun yönlendirici ilkelerine ve suçun özelliğine uygun olarak, baskı uygulaması belli bir gruba ya da toplumsal katmana yönelik olurdu. Yasa yapıcılar, bu konuda da antik örneklerden esinlenirlerdi; Rouen kentinin Ocak 1640'ta cezalandırılması konusunda, bir anı yazarı, aziz Johannes Chrysostomos'un tanıklığına dayanarak, Antakya kenti isyanının imparator Théodorius tarafından ezilmesinden söz etmişti.

Ceza işlemi, böylece yalnızca suçlu bireylere değil, tüm bir topluluğa yönelik olarak uygulanır ve bu topluluğun ayrıcalıklarını, servetini, sanlarını, simgelerini ve armalarını hedef alırdı. Tuz vergisi görevlilerini kovmuş olan La Rochelle kenti, 1542 yılında belediye meclislerinden, önderlerinden ve armalarından olmuştu. I. François bunları kent halkına geri vermişti. "Tarihçiler bu krala neden hakaret ederler, çünkü başkaldırıcı ve isyancı bir halka karşı aşırı bir iyilikseverlikle davranmıştır. Üstelik, bu halk, kralın bu iyiliği nedeniyle, ilk fırsatta isyanını geri kusacaktır. Oysa, bu halkı ibret için cezalandırmalıydı ve birkaç kale inşa ettirerek onları iyice sıkıştırmalıydı. Bu olağanüstü iyilikseverlik sonucu, şimdi de Bordeaux bölgesi halkı ayaklandı." La Rochelle'in 1628'de yaptığı son ayaklanmanın ardından, kent bu kez surlarını, ayrıcalıklarını ve unvanlarını yitirmişti.

Tüm topluluğa uygulanan baskı, bir kentin çerçevesi dışına da taşabilirdi. Uri kantonunun vassali olan Leventine vadisi, Mayıs 1755'te Urili başyargıcı sınırdışı etmişti. Eski kantonların askeri bir harekâtına boyun eğmek zo-

runda kalan vadi sakinleri, hep birlikte dizleri üstünde önderlerinin üçünün idamına tanıklık etmek, Uri'ye olan bağlılık yeminlerini yinelemek ve özgürlüklerinden vazgeçmek zorunda bırakılmışlardı. Vadiye özgü özgürlükler ancak 1781 yılında iade edilecekti.

Yalnızca dinsel ya da ulusal davalarla özdeşleşen isyanlar uzun süre belleklerde yer edinebiliyordu. İsyanların çoğu, amaçları ve ortaya çıkma fırsatlarıyla öylesine sınırlıydı ki, bir kez bastırıldıktan sonra belleklerden de siliniyordu. Olaylara ilişkin anıların kısa ömürlülüğü, yine de ayaklanma geleneklerinin yerleşmesine engel değildi. Yani isyanların nedenleri unutuluyordu; ancak bunların patlak vermesine yol açan kurumsal dayanaklar inatla yerlerinde kalıyordu. Halkların heveslerinde görülen geçicilik, yığınların bir araya aniden geldikleri sanısını uyandıran görüntü ve halkın davasından kolayca vazgeçebilmesi tüm politikaların bu olayları küçümsemesine yol açardı.

Çılgın ve uçucu halk işe devam etmekte ve inat etmekte yetersizdi. Halkın kalkıştığı en korkunç girişimler bile zamana dayanamıyordu. Dolayısıyla, halkın katılımıyla herhangi bir siyasal düzen kurmak olanaksızdı. Bu görüşler çok geniş çevrelere yayılmıştı.

"Halk cehaleti nedeniyle işin zorluğunu bilmez, buna karşılık ani hareket etmesini bilir; düşüncesizlik halkın anlama yeteneğini tıkar ve ona müthiş bir güven duygusu verir, bu duygunun heyecanıyla aniden ve hevesle olayın üzerine atılır, oysa bu bir saman alevi gibidir, yine de yakıcı bir ateştir bu, özellikle halkın eline ilk silah verenleri yakar" (Fleurance de Rivault).

İngiliz kronikleri, halkın davasından vazgeçmesine örnek olarak, Londra'nın egemenliğine karşı inatla düşmanlık etmiş olan Kent bölgesi sakinlerinin hep hüsranla biten ayaklanmalarından söz eder. 1471 yılında, Lancaster ailesinin çoktan yitirilmiş davası uğruna çok geç bir zamanda

silaha sarılan Kentliler, Londra'nın sur kapılarına henüz varmışken geri kaçmak zorunda kalmışlardı. Kentlilerin bu şekilde bozguna uğramaları, Londralıların onlar için alaycı şarkılar yaratmalarına yol açmıştı: "İnançsız insanlar gibi kaçıp gittiler / Sabah çok erken, daha gün ışımamışken / Çalılıkların ve dikenlerin arasından, Kent'e geri döndüler / Kıçlarına ateş tutulmuş gibi yitip gittiler."

Yönetme sanatı halk hareketlerinin küçümsenerek denetim altında tutulmasını içerirdi. Hükümdarlar halkın körleşme anını tanımayı öğrenmek zorundaydılar, "halkı burnundan yakalayıp yönlendirmek ve bir torbanın üzerindeki etikete bakıp içindekini ona onaylatmak ya da mahkûm ettirmek için" (G. Naudé).

Botero, *Raison d'Etat* başlıklı çalışmasında düzensizliklerin önlenmesi için ekmeğin asla eksik olmamasına dikkat etmenin, adaletin doğru bir biçimde uygulandığından emin olmanın, halka kimi oyun fırsatlarının yaratılmasının ve nihayet, serseri fazlalığını atmak üzere, uzak diyarlarda savaşlar yapmanın yeterli olacağını yazıyordu. "Napoli'den ve diğer yerlerden edindiğimiz deneyimler bizlere göstermiştir ki, temel gıda maddelerinin kıtlığı ve ekmeğin pahalılığı kadar hiçbir şey halkı rahatsız edip harekete geçiremez. Fakat düşmanın şiddet ya da yoldaşların adaletsizliği nedeniyle bu bolluktan yararlanılamıyorsa, kıtlığın yaşanmaması bir işe yaramaz; işte bu nedenle bolluğun yanı sıra barış ve adaletin de hüküm sürmesi gerekir. Ayrıca, halk doğal olarak kararsız olduğundan ve yeniliğe hevesli olduğundan, bağlı olduğu hükümdar tarafından çeşitli yöntemlerle oyalanacak olmazsa, devleti ya da hükûmeti değiştirerek bunu kendisi yapacaktır. Dolayısıyla, tüm akıllı hükümdarlar, halklarının yaşantısına birkaç oyun ve oyalanma yolu sokmuşlardır." Yabancı güçlerle savaşa gelince, bu gençliği peşinden sürükler ve yaşamsal aşırılıklarını başka mecralara çevirirdi; Türkler, İsviçreliler, İspanyollar

ve Venedikliler içlerinde barındırdıkları karışıklık yaratma eğilimlerini ihraç ederler, oysa Fransızlar işin sırrını bir türlü öğrenemediklerinden iç savaşlarla kendilerini tüketirler.

Ayaklanmaların yarattığı acılar ve ayaklanmacıların körlüğü üzerine değişik siyasi eğilimlerin ortak bir alaycı dil benimsemelerinin nedeni, farklı tavırları ahlaki anlamda eğitme ve taraflardan birinin yanında yer alarak, devletleri daha barışçı bir hale getirme isteği değildir yalnızca, bu alaycı dil, aynı zamanda son derece gerçekçi ve ortak bir deneyimin ürünüdür. Bir ayaklanmanın başarıya ulaşması, ancak yeterli miktarda soyluyu yanına katarak askeri kapasitesini güvenceye almasıyla ve yeterli miktarda kent milisini yanına alarak kent surlarından gerekli desteği sağlamasıyla mümkün olabilirdi. Oysa, bunun tersine halk ayaklanmaları kararsız ve gelip geçici fırtınalara ya da güneş ışınlarının, yani hükümdarın iktidarının gelip kolaylıkla dağıtabileceği sislere benzetilirdi. Siyaset oyununda sürüp giden az çok uzun vadede yenilenen ve devreye giren isyanlar bir tür kökleşmenin, insanların statülerinde ve davranışlarında yer edinen bir şiddet geleneğinin göstergesidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Gelenek Olarak Şiddet

Kimi yöreler ve kimi gruplar, tarihsel konjonktürlerden ve ideolojik çeşitlenmelerden bağımsız olarak isyanlara ilişkin kroniklerde sürekli yer alırlar. Bu geri dönüşler ve süreklilikler uzun vadeli, siyasal olayların kısa sürelerini aşan yapısal nedenleri akla getirmektedir. Belli bir coğrafi çevre ve bu çevre sakinlerinin özellik gösteren hukuksal statüsü isyancı eğilimi, silaha kolayca başvurma olgusunu çoğunlukla açıklayabilmektedir. Aslında, gündelik ilişkilerde şiddetin reddedilmesi, normal olanın dışında tutulması, güç kullanımının devlet tarafından yasak sayılması açık gerçeklikler değildir; bunlar tarihi, aşamaları, gerekçeleri olan birer toplumsal olgudur. Dayanışma kavramının aile çevresiyle ve bir köyün ahalisiyle sınırlı olduğu bir toplumsal durumdan yola çıkıldığında, ortak yaşamın daha geniş bir alana yayılması uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Yasanın içselleştirilmesine, bunun genelde kabul görmesine, egemenlik sınırlarına doğru genişlemesine, en kar-

maşık ve en mahrem alanlara sokulmasına varıncaya kadar geçirilen evrimler sarsıntılı ve düzensiz olmuştur. Bu evrimler geçirilirken zamanda sarkmalar olmuş, kimi kitleler bütünüyle bunun dışında kalmışlardır. Uyrukların ve toprak parçalarının egemen devletin karşısında teorik eşitliği yeni bir düşüncedir. Oysa, eski toplumların kurucu ilkesi bunun tam tersiydi; eski toplumlar özgünlüklerden ve ayrıcalıklardan, yani özgün bireysel statülerden oluşuyordu. Kutsallaştırılan ve resmileştirilen bu ayırımlar kimi grupları büyülüyor, imrendiriyor ve kışkırtıyordu. Bu ayrıcalıkların uygulanma alanlarında yapılan küçültmeler ya da genişletmeler çok ağır duygulara, örflere ve umutlara yol açıyordu. Bu statülerin belirlenmesi ve dalgalanmaya uğraması konusunda savaşların çok önemli etkileri olmuştur.

ORDULARIN SERBESTLİKLERİ

Gerek eski askerlerin halk isyanlarının bazı unsurlarını oluşturmaları, gerek asker toplama işleminin silaha sarılmayı kışkırtması, gerekse askeri harekâtlar nedeniyle gücü azalan devletlerin yaşadığı iktidar boşlukları sonucu kimi gerilimlerin ve niyetlerin su yüzüne çıkması nedeniyle savaşın sosyopolitik mücadelelerin üzerinde hatırı sayılır etkisi olmuştur. Ordular, aynı zamanda kaçış için birer model ya da umut kapısı anlamını taşımıştır. Askerlerin büyük bir çoğunluğunun kaderi ordugâhlarda yakalandıkları feci hastalıklar sonucu ölmek idiyse de, orduya yazılmak yoksulluktan kurtulmak, ganimet ve macera beklentisi demekti. Asker toplama köyün sınırlı ufkunun dışına kaçmayı, serflerin özgürlüğe kavuşmalarını, krallığa ya da derebeylerine vergi ödemekten muaf tutulmayı vaat ediyordu, hatta kimi asker eskisi ve düşük rütbeli subay için toplumsal merdivende bir-iki basamak yükselmek anlamına gelen uzak bir serap bile söz konusuydu. Devrimci ordulardan

ve imparatorluk ordularından gelen subayların kaderi ise, silahların sunduğu servetlerle gelecek bu yükselmenin en aşırı ölçüde kutsanmasıydı.

Köklerinden kopartılmış, yabancı topraklara götürülmüş, çarpışmaların belirsizliklerine bağlanmış, yağma beklentilerini, erzak yokluklarını ve maaşların ödenmesindeki gecikmeleri paylaşan ve XVI. yüzyıldan itibaren tüm Avrupa'yı kat eden bu askeri birlikler, kin ve umutlarla yoğrulmuş birer mikroevren durumundaydılar. Silah kardeşliği ve ordugâhların verdiği özgürlük içi boş sözcükler değildi, çünkü ordu içinde rütbelerin ve sınıfların mükemmelleştirilmesi ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmişti. Askeri birlikler, savaş yasalarının dışında kural tanımazdı. Bunlar yazılı olmayan kurallardı; savaş halindeki tüm ordular için geçerliydi, kuşatmalarda, saldırılarda, yağmalamalarda ya da savaş tutukluları hakkında verilecek kararlarda takınılacak tutumları belirlerdi. Askeri birliklerde başkaldırı hareketleri sıkça görülürdü; bu da, bu maceracı toplulukların kendi içlerindeki özerkliğin bir belirtisiydi.

Kronik yazarları ilk askeri başkaldırı örneği olarak 1532'de Macaristan kralı Ferdinand'ın askerlerinin ayaklanmasını gösterirler. Karınlarını küflü ekmekle doyuran ve maaşlarını bir türlü alamayan bu askerler, İtalya'ya geri dönmek üzere uygun adım yürüyüşe koyulmuşlardı, bu arada yolları üstünde bulunan tüm kentleri alıp haraca kesiyorlardı. Flaman ülkesindeki savaşlar sırasında bu tür başkaldırı örneklerinin en beterleri yaşanmıştır. 1572-1607 yılları arasında Flandre ordularında kırk beşin üzerinde isyan olmuştur; bunların yirmi biri 1596 sonrasında çıkmıştır. Başlıca isyan döngüleri pahalılık dönemlerine rastlamıştır; çünkü zaten zorlukla yapılan erzak temini bu dönemlerde iyice olanaksız hale getirdi. Savaşmaya alışmış, düşman halklarla çevrili, düş kırıklıkları ve beklenti-

lerle birbirine kenetlenmiş ve uzun yıllardır Flaman ülkesinde çakılıp kalmış tüm uluslardan devşirilmiş yetmiş bin kadar adam, her türlü kargaşayı yaratmaya hazır bir temel oluşturuyordu. En ciddi olaylar Alost-Anvers çevresinde meydana gelmişti, olaylar iki yüz yetmiş iki gün sürmüş (2 Temmuz 1576-31 Temmuz 1577), peşlerine elli üç bin askeri katmış ve yatışmaları için altı yüz otuz üç bin *écu* harcanmıştı. İsyanların en uzun sürelisi Hoogstraten'de çıkmıştı, dokuz yüz doksan gün (1 Eylül 1602-18 Mayıs 1605) süren isyana iki bin iki yüz asker katılmış ve maliyeti dört yüz otuz bin *écu*'yü bulmuştu. İsyancı topluluğunun seçtiği önderler, çok sert önlemlerle düzeni sağlarlardı. Belirlenen bir "adalet ağacına" dilek kâğıtları iliştirilir, tartışmalar herkesin eşit olduğu bir genel toplantıda yürütülürdü. Öne sürülen istekler tümüyle profesyonel görüşleri yansıtırdı. İsyancıların bayraklarında Meryem Ana tasvirleri bulunurdu; ayrıca, üzerlerinde *Pro fide catholica et mercede nostra* (Katolik inancı ve selametimiz için) yazılı pankartlar taşırlardı. Ayırıcı renkleri, İspanyolların kırmızısından ve sivil isyancıların turuncusundan farklı olarak yeşildi. İçlerinde asla bir ihanet ya da önderlerini alaşağı etme düşüncesi barındırmazlardı. Böylece, silah zoruyla hakkını aramanın tamamlanmış bir örneğini temsil ederlerdi; belirgin, ılımlı, meşruiyetçi, eski toplumlarda en sık rastlanan ve en tipik isyan biçimi.

Türklere karşı savaşan imparatorluk orduları, Almanya'daki seferleri sırasında İsveçliler, İrlanda'daki ya da savaş gemilerindeki İngilizler de çok sayıda askeri isyan yaşamışlardı. Daha yukarıda, İngiliz iç savaşının gelişiminde orduların dinamiğine değinmiştik. Bir yıl süren bir boşluk ve maaşların ödenmesindeki gecikmenin ardından, İngiltere'de, önce Mayıs-Eylül 1646 arasında ve sonra Nisan-Ağustos 1647 arasında özel nitelikte karışıklıklar çıkmıştı. Askerlerin bu isyan atılımlarının yanı sıra tarikatların, eşit-

lik yanlılarının ya da milenaristlerin birbiriyle rekabet eden propagandaları da gündeme gelmişti. XVII. yüzyıl Rus yıllıklarında gözlenen daimi okçu birliklerinin ve daha sonra tüfekli birliklerinin (*Streltsi*) müdahalelerinde de yine mesleki kaygılardan kaynaklanan isteklere rastlanmıştır. 1550 yılında kurulan bu birliklerin, art arda yaptığı isyanlar sırasında elli binin üzerinde adam bulunuyordu. Büyük Petro bu birlikleri dağıtmış ve elebaşlarından bin kadarını öldürtmüştü (Ağustos-Kasım 1698).

XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra askeri işleri yöneten büroların düzenlenmesi, teknik alanda görülen sürekli ilerleme ve komutanlık makamının hiyerarşiye tabi kılınması, erzak ve mühimmat sevkinin mükemmelleştirilmesi, kışlaların inşası, en azından Batılı ordular çerçevesinde bu savaşçı isyan yuvalarının bertaraf edilmesini getirmişti. Avrupa'nın doğusunda ise, Osmanlı tehdidinin yüz yıl daha sürmesi nedeniyle, tam tersine savaş durumunun oluşturduğu ayrıcalıkların yerleşik hale gelmesine yol açmıştı, üstelik, böylelikle askeri özgürlüklerin kışkırtıcı modeline coğrafi bir temel de sağlamıştı.

ASKERİ UÇLAR

Doğrusunu söylemek gerekirse, kişilere özgü statülerdeki çeşitliliklerin ve zıtlıkların özel olarak Güneydoğu Avrupa'da görülmesi daha da eskilere dayanan bir olgudur. Bu olgunun temellerini, kuşkusuz ortaçağ boyunca oluşan nüfus ve fetih koşullarında aramak gerekir. Doğudan gelen istilaların yolları olan bu bölgeler, istilaların yıkımına uğramış ve sürekli bir şekilde istila kaynaklı göçler almıştı. Hıristiyanlığa ve yerleşik düzene geçen istilacılar krallıklar kurmuşlar veya var olan insan topluluklarını ovalara ve vadilere dağıtmışlardı. Hükümdarlar, ayrıca kimi toprakları tarıma hazırlamak ya da kimi maden ocaklarını işletmek için Batılı işgücüne başvurmuşlardı. Savaşçı geleneklerine

bağlı kalan istilacılar ya da kimi serbestilerin çekiciliğine kapılan batılı yerleşimciler kendi içlerinde yalıtılmış adacıklar oluşturmuşlardı. Bambaşka kökenleri, gelenekleri ve alışkanlıkları bulunan kırsal yerel halkın ortasında, bu insanlar kendi etnilerinin, dillerinin, dinlerinin ve hukuklarının birliğini korumuşlardı. Transilvanya, daha XIII. yüzyıldan itibaren bir halklar mozayiği konumundaydı, bireyler yalnızca toplumsal sınıf aidiyetlerine göre değil, etnik "ulus" aidiyetlerine göre de bir düzen içinde yaşarlardı.

Bu konuda, Transilvanya'da Sikullar ulusu adıyla anılan (*Szekelyek, Szekler*) Macar azınlığı örnek olarak alacağız. Sikulların gerek özel hukukta, gerekse kamu hukukunda adli merkezleri, yargıçları ve yasaları ayrı ve kendilerine özgüydü. Ülkedeki soylu sınıfla birlikte temel bazı kuralları paylaşırlardı, kişisel özgürlük ve zorunlu askerlik hizmeti kurallarını. Ancak yaşam alışkanlıkları ve eşitlikçi paylaşımcılıkları nedeniyle büyük çapta toprak sahibi olamamışlardı; dolayısıyla senyörlerinin ekonomik güçleriyle boy ölçüşemiyorlardı. Sikullar XV. yüzyıldan itibaren Türklere karşı yapılan saldırılarda, ordulara askeri birlikler ve komutanlar verirken görülür. 1514 yılının bahtsız "köylüler kralı" Dosza, bir Sikul'du. Sürü hayvanları için konulan vergiler Sikul ulusunun 1506'da, 1519'da ve 1596'da ayaklanmasına yol açmıştı. 1596 yılındaki son ayaklanma Palma Cayet tarafından ayrıntılı bir şekilde rapor edilmişti. Transilvanya hükümdarı Sigismond Bathory, o sıralarda Polonyalıların ve Türklerin saldırılarına karşı koymak zorundaydı; imparatordan yardım dilenmiş, ordusu için adam ve vergi toplamış ve Sikulların serbestilerine tecavüz etmişti. "Bu halklar ataları İskitlerden geldiklerini söylerler, yasalarından ve göreneklerinden çoğunu korumuşlardır, her ne olursa olsun Transilvanya hükümdarının uyruklarıdırlar Kağnı sürmelerine ve hayvancılık yapmalarına rağmen kendi aralarında birbirlerini hep soylu kabul

ederler. Silahla fazlasıyla haşır neşir bir halktır, bu nedenle de eski hükümdarlar onlara büyük ayrıcalıklar tanımışlardır. Ancak, son Diyet toplantısında bu ayrıcalıklarından yoksun kalmışlardı." Sikulların isyancı birliği iki bin kadar silahlı adamdan oluşmuşken, Sigismond kendi askerleriyle onların üzerlerine saldırmıştı. Hepsini zincire vurarak Alba Julia'ya götürmüştü (20 Ocak 1596). Burada, "ülkede geçerli yöntemlere göre" onları cezalandırmıştı, yani ya kazığa oturtmuş ya kafalarını kestirmiş ya da "isyancılıklarını göstermek ve o halde köylerine göndermek üzere" yalnızca kulaklarını kestirmişti. Sikullara özgü ayrıcalıklar, yine de 1848 yılına kadar korunmuştur.

Moderncağda Balkan Yarımadası bir savaş çılgınlığına kapılmıştı. Bu sürekli askeri yatırımı karşılayabilmek için, devletler yetkilerinin büyük bir bölümünden vazgeçmeye razı olmak zorunda kalmış ve bunun yerine bu yetkileri kamu hukukuna aykırı bir biçimde olağanüstü kurumlara vermişti. Hırvatistan, bir anda kendini bu çekişmenin ortasında buluvermişti. Ülke, XVI. yüzyılda, değişik taraflar arasında bir türlü paylaşılamamış, baştan başa kat edilmiş, yakılmış ve insandan arındırılmıştı. Macaristan kralı II. Vladislas (1471-1516), Hırvatlara, Macarlara uyguladığının yarısı oranında bir vergi yükümlülüğü getirmişti; bu oran 1848 yılına kadar korunmuştur. Türk akıncılarının tehdidi altındaki köyler hiç vergi ödemiyordu. I. Ferdinand (1526-1564) döneminde, akıncı tehdidine en çok maruz kalan kantonlara özerklik tanınmıştı (*Konfin, vojna Krajina*). Bu özerk bölge, soylular Diyetinin egemenliği dışında kalıyordu. Sınır bölgeleri sakinleri (*grenzer, granicari*) genellikle aynı soydan insanlardı, Türklerin eline geçmiş ülkelerden gelen sığınmacılardı. Bunlar çoğunlukla Sırp'tı, Ortodoks inancında, hayvancılıkla uğraşan göçebelerdi ve tümüne hatalı bir biçimde Ulah deniliyordu. Diyetin gözünde sınır bölgelerine tanınan özerklik statüsü ülke

toprağının bir bölümünün elden çıkması gibiydi.

Sınır bölgeleri sakinlerinin kopardıkları gürültü Karniol'de (Kraina, günümüzde Slovenya ile İtalya arasında paylaşılan bir bölge) ya da Macaristan'da oturan komşuları tarafından mahkûm edilir, kuşkuyla karşılanır ve buna imrenilirdi. Dalmaçya kıyılarına yerleştirilmiş olan ve Türklere karşı korsanlıkla uğraşan sınır insanlarına *Uskok* (yani sığınmacı) denilirdi. Bunların üsleri Adriyatik kıyısındaki Senj limanıydı. Osmanlılara ait yerlere yaptıkları akınlar her türden denetim mekanizmasının dışında kaldığından ve arkasından Osmanlının intikam saldırıları yapmasına yol açtığından Dalmaçyalılar, Venedikliler, hatta teorik olarak bağlı bulundukları imparatorluk yetkilileri tarafından ele veriliyorlardı. Sınır bölgelerinde var olan savaşçı düzen, sultana bağlı uyrukların ayaklanmalarına neden oluyordu ve bu başkaldırılar korsanların yaptıkları seferlerden destek buluyordu. Bu türden başkaldırıların en çok görüldüğü yöre, Türklere karşı koyma inadından bir türlü vazgeçmeyen Karadağ bölgesiydi. 1606 yılında yapılan barış antlaşması da Mache bölgesinde (İtalya) barışı sağlayamamıştı. Slovenya, özellikle Hırvatistan'ın batısı sürekli bir savaş durumunu yaşıyordu, toprakları tarıma elverişli arazi ve ormanla kaplıydı.

XVIII. yüzyılın sonunda Bosna'ya kadar ilerleyen I. Léopold'ün kazandığı zaferlerle birlikte, Bulgaristan'da (1688) ve Sırbistan'da (1690) ayaklanma girişimleri baş göstermişti. Daha da güneye yönelen askeri sınırların savunma çizgisi, Adriyatik'ten Karpatlar'a kadar yaklaşık 1.600 km uzunluk ve 35-95 km arası derinlikle mükemmelleştirilmişti. Bu toprak parçası, doğrudan Avusturya imparatorluk tacının mülkiyetindeydi ve Viyana *Hof Kriegsrat*'ına (Saray Savaş Konseyi) bağlıydı. Bölgede feodal düzene özgü angarya, serflik ve ödentiler söz konusu değildi; bölge sakini olan köylü-askerler, özgür ve vergiden

muaftırlar; yalnızca askerlik hizmetlerinde kalelerdeki yüzbaşıların ve generallerin emirleri altına giriyorlardı. Sırp aile yapısı, *zadruga,* Fransız *fratrie*'lerine (kız ve erkek kardeşlerin bütünü, ed.n.) benzer biçimde çok kalabalık bir topluluk oluşturduğundan böylesi bir düzenlemeye uygundu. Arazi parselleri aynı çatı altında yaşayan ve toprağı bölmeden işleten her aileye sürekli olarak tahsis ediliyordu. Yüzbaşıların verdikleri emirler, aile reisinin aracılığıyla ulaştırılıyordu. Sınır bölgeleri özelinde geliştirilen sistem, 1807 yılında çıkartılan dolaysız bir vergiyle daha da sağlam bir temele oturtulmuştu ve İllirya eyaleti komutanı Marmont, bölgeyi bu haliyle keşfetmişti. Napoléon'a yazdığı bir mektupta, "Hırvatistan'a bir eyalet gözüyle bakamayız, burası daha çok geniş bir şirket gibi; bölge halkı bağrında yaşama araçlarını barındıran bir ordu sanki" demişti. XIX. yüzyılda güneyin Macar ve Slav milliyetçilik yanlıları imparatorluğun bu sıkı bağından sıkılmaya başlamışlardı. Bosna'nın her türlü Osmanlı tehdidine son veren 1878'deki fethiyle birlikte, bu sınır bölgeleri Macaristan krallığının sınırları içine alınmıştı.

Avusturya İmparatorluğu yetkililerinin kullandıkları yöntemler, savaş durumunun gereklerine yanıt veriyordu ve özgürlük arayan, aile geleneklerini korumak isteyen köylülüğün niyetlerine uygun düşüyordu. Benzer kurumlara Osmanlı topraklarında da rastlanıyordu. Süvari askerlerine (*sipahiler,* özgün metinde Türkçe) kimi araziler (*tımar,* özgün metinde Türkçe) tahsis ediliyordu ve bu araziler üzerinde yaşayanlar, bu askerlere bakmakla ve onlara silah sağlamakla yükümlüydüler.

XVII. yüzyılda bu arazi tahsisleri iyi kötü miras yoluyla devredilir olmaya başlamıştı, yani sipahi *çiftlik* (özgün metinde Türkçe) sahibi bir senyör haline geliyordu ve arazi üzerinde yaşayan köylüler özgürlüklerini yitiriyorlardı. Dağlık bölgeler bu gelişimden pek etkilenmemişti, köylere

özgü özgürlüklerini koruyabilmişti.

XVI. yüzyılın başında Türklere katılan çok sayıda Hıristiyan birtakım ayrıcalıklardan yararlandırılmıştı. Osmanlı uyruğu bu Hıristiyanlar aile yapısı gösteren askeri birlikler oluşturmuşlardı; bunların o zamanki miktarı Balkanlar nüfusunun yaklaşık % 15'i kadardı.

Bir seçkinler grubu ve sultanın muhafızları olan Yeniçeri Ocağı Hıristiyan kökenli askerlerden oluşuyordu, Bunlar, ya Hıristiyanlığı inkâr edip Müslüman olmuşlar ya da kan vergisi karşılığı ocağa dahil edilmişlerdi (*devşirme,* özgün metinde Türkçe). XVI. yüzyılın sonunda sayıları yirmi altı bini buluyordu, daha sonraları sayıları altmış bini bulmuş, hatta aşmıştı. Kendilerine özgü bir hukuk sistemleri ve özel maaşları vardı. Sultanları tahta çıkartarak ya da tahttan indirerek ülkenin kaderi üzerine ağırlıklarını koyuyorlardı; herhangi bir hoşnutsuzluklarını belli etmek için yangın çıkartma gibi bir alışkanlıkları vardı ve sık sık isyana kalkışırlardı. Eyaletlerde yaptıkları aşırılıklar, Osmanlı boyunduruğuna girmiş halk için kışkırtıcı bir rol oynuyordu. Sırpların 1798'de ve 1815'te yaptıkları silahlı ayaklanmalar Yeniçerilere karşı olmuştu. Yeniçerilerin 1826'da yaptıkları son ayaklanma, sultan II. Mahmud'un onları katletme emri vermesiyle sonuçlanmıştı.

Romanyalı hükümdarların da, Balkanlı sığınmacılardan oluşan kendilerine ait ayrıcalıklı askeri birlikleri bulunurdu. Cesur Michael döneminde sayıları on beş bin civarındaydı. Pek çok kez başkaldırdıkları için, 1655 yılında bu birlikler dağıtılmış, bir bölüm asker de öldürülmüştü.

Kazakların toprakları, Karpatlar'ın ötesinde, Moldava bozkırlarında, Müslüman Kırım'a kadar uzanıyordu. Yağmacılık, hayvancılık ve balıkçılıkla geçinen bu göçebelerden XV. yüzyılın sonundan itibaren söz edilmiştir. Kimi Polonyalı senyörler, Dinyeper'in hızlı akışlı havzalarında Kazaklardan oluşan birlikler kurmuşlardı. 1578 yılında,

kral Etienne Bathory, bu birlikleri kaydetmiş ve resmi belgelerle sağlamlaştırılmış önemli ölçüde ayrıcalıklarla donatmıştı. Kazaklık'ın çekim gücü nedeniyle düzensiz askerlerin sayısı arttığından, var olan özgürlükleri de buna eklenince, Polonya iktidarının güney yönünde genişlemesine karşı bir rekabete girmeye başlamışlardı. 1596'da, 1629'da, 1638'de yaptıkları ayaklanmalar bu Kazak birliklerinin isyancı güçlerinin birer göstergesi olmuştu. Daha ileride göreceğimiz üzere, Ukrayna'da ve Rusya'da çıkan büyük köylü isyanları, büyük ölçüde Kazakların savaşlarıydı.

KÜÇÜK SAVAŞ

Süvari birliklerinin manevralarına ve Türklerin vur kaç tarzındaki dövüş anlayışına uygun geniş alanlar sağlamalarına rağmen, geniş ovalarda ve bozkırlarda yapılan askeri harekât Batılı orduların teknik ve taktik alışkanlıklarına benzemiyordu. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde düzenlenen harekât alanları, Fransız gözlemcileri şaşkına çeviren hafif süvari birliklerinin kullanımının keşfedilmesine neden olmuştu. Doğrusu, eskilerin maceracılar ya da yitik çocuklar diye andıkları ve düşman ordularında bir gedik, bir koridor açma görevini yapan vur kaççı grupların uygulamalarından haberleri vardı, ancak XIV. Louis'nin ve XV. Louis'nin dönemlerinde yapılan savaşlarda, Fransız hafif süvari birliklerinin gücünün benzeri imparatorluk birliklerininkinin çok altında kaldığı inancını taşıyorlardı. Fransa'da, Macarlara öykünmek amacıyla 1692'de ilk *hussards* (süvari) alayı kurulmuştu. Avusturya'daki taht veraseti savaşından dönen bir Fransız subay, yüzbaşı de Grandmaison, 1756 yılında *La petite guerre* (küçük savaş) başlıklı bir inceleme yazısı yayımlamıştı. "Nasıl ki, küçük savaş için birliklerin ve parti şeflerinin yararı tüm zamanlarda ve tüm uluslar tarafından genel anlamda kabul edilmişse,

içinde bulunduğumuz yüzyılda Macaristan kraliçesinin Bohemya'yı, Bavyera'yı, Alsace'ı basan hafif ve düzensiz birliklerinin seliyle bunların gerekliliği çok daha iyi kanıtlanmıştır, üstelik Fransa'nın bu türden birliklerden yoksun olduğu böylesi bir zamanda." Söz konusu olan çok eski bir modelin yeniden keşfiydi, fakat genç kral XV. Louis'nin barışçı Fransası bunu unutmuştu. *La Fronde*'dan ve bunun artçı etkilerinden sonra iç savaşlar son bulmuştu ve 1712'den beri neredeyse otuz yıl boyunca krallıkta barış egemendi.

Gerçekte, küçük savaş denilen şey hiçbir döneme ait olmayan bir çarpışma tarzıdır; modern yüzyıllarda bu yöntem devletler arası savaşların sıradan akışı içinde uygulanırdı. Bunun için ya küçük çaplı gruplar orduya alınırdı ya da kimi harekâta halkın katılımı olurdu ve elbette köylü ayaklanmalarında da bu yöntem kullanılırdı.

Hükümdarlar arasındaki savaşlarda, saflar halindeki çarpışmalara ve düzenli kuşatmalara az rastlanırdı. Savaş günleri uzadıkça, savaşa katılan her birlik sonucu belli olmayacak kitlesel karşılaşmalardan sakınmaya çalışırdı. Bunun yerine, kimilerini rehin almak, erzak verebilecek kasabaları ve orta ölçekte kentler ile kimi destek noktalarını güvenceye almak yeğlenirdi ve ardından pazarlık konuları görüşülürdü. Dolayısıyla, yardım alma, baskın yapma, taciz etme olanakları her an bulunuyordu. Monluc'ün yazdığı *Les Mémoires*'da bir at arabasıyla getirilmiş üç taşınabilir merdivenle alınan yerleri ya da bir avuç süvariyle saldırılan kervanları anlatan pek çok öykü bulunur. Surlarının tepesine çıkmış kent milislerinin karşılıklı ateşinde, kent sakinleri tarafından verilen bilgiler de, köylülere terk edilen kaçakların katliamında halkın katılımı da çok açıktı.

Doğrusu herkes silahlıydı ve herkes savaşa katılırdı. Kentlerin kendilerine ait iyi donatılmış milis grupları ve belediyeye bağlı topçu birlikleri bulunurdu. Bir tehlike söz

konusu olduğunda, komşu yörelerden soylular gelip milis gruplarının başına geçerdi. Savunma surları bulunmayan ova insanları kiliselerine kapanırlar, çan kulesine tüfekçiler yerleştirirler, köylerinin sokaklarına toprak dolu fıçılarla barikatlar kurarlar ya da orman yollarında birbirlerine baskınlar düzenlerlerdi.

Kamu düzenini korumak da tıpkı savaş gibi ortaklaşa yapılan bir işti. Merkezi iktidarların aldıkları kararları uygulamaya koymakla yükümlü özel güç birimleri yoktu. Habercilerin polis müdürlerinin, şeriflerin ya da okçularıyla birlikte okçubaşıların, mahkeme mübaşirlerinin, güvenlik görevlilerinin ya da atlı jandarmaların yetkileri gülünç denecek düzeydeydi, yaptıkları işlerin tümüyle simgesel bir anlamı vardı. Üzerlerinde iktidarın resmi giysisi vardı, Devleti ete kemiğe büründürüyorlardı ve sert bir tutum takınmaları yöre sakinleri üzerinde, eskilerin deyimiyle "komünlerin" üzerinde ters etki yapıyordu. Burjuva milislerine ise kentlerde başvurulabilirdi. Kırsal kesimde, kilise çanının alarm çağrısıyla birlikte soylular at sırtında, köylüler yaya yola çıkarlardı. Halk isyanlarının askeri biçimleri itibariyle bilinen savaş pratiklerinden farklı olmadıkları açıktır. Bu savaş pratiklerinin biçimsel meşruiyeti kraliyet emirnameleriyle karara bağlanmıştı. Savaşa katılan halkın yavaş yavaş ayaklanmaya doğru ilerlemesi çok sık görülen olaylardandı. Örneğin 1518'de Gueldre'e giren ve "köylüleri acımasızca dağıtan" Saxe dükünün birlikleri böyle yapmıştı. Juliers dükü bunların yollarını kesmiş ve kendine bağlı köylüler de askerleri katlederek işi bitirmişlerdi. 1568'de Hainaut'da Kalvinistlerden oluşan askeri bir kol İspanyollar tarafından dağıtılmıştı. "Düşmanlarının katliamından kaçtıklarını ve kurtulduklarını sanan kaçaklar, köylülerin eline düşmüşlerdi. Bunlar acımasız ve amansız insanlardı, sanki galeyana gelmiş bir eşekarısı sürüsü gibiydiler ve içlerinde kel kafalı birkaç soylu vardı. Askerle-

rin üzerine ilk saldırıp onları soyan bu soylular olmuştu, derken hepsini feci şekilde katlettiler, olayda bin iki yüzden fazla insan öldürülmüştü." Köylü topluluklarında sürekli görülen, evrensel olan, güçlü ve her anlaşmazlıkta yeniden ortaya çıkabilen kendini savunma eylemi, şavaş olgusuyla isyan olgusunun buluşmasını, aynı hedefte birleşmesini gösterir.

Avusturya veraset savaşı hareketli savaş süreçlerini yeniden ortaya çıkarmıştı. Türklere karşı düzenlenen seferlerde eğitilmiş olan Macar ve Hırvat süvariler, bu dağıtma ve taciz eylemlerinde işi aşırılıklara vardırmışlardı. Bu süvarilerin 1742'den 1744'e kadar Bavyera'da ve Bohemya'daki istilaları, Avusturyalıların eski taş üstünde taş bırakmama taktiğini uyguladıkları bu düşman topraklarından geçerken, Fransız ve Prusyalı birlikleri dehşete düşürmüştü. Bohemya'ya girişi sırasında ve daha sonra Silezya üzerinden geri çekilmesi sırasında bu güçlüklerle karşılaşan II. Friedrich, anılarında bundan söz etmiştir. "Avusturya hükümeti yöre sakinlerine Prusyalılar görünür görünmez evlerini terk etmelerini, tüm tahıllarını saklamalarını ve ormanlara çekilmelerini emretmişti, uğrayacakları kayıpların tazmin edileceği sözünü vermişti... Ot yığınlarını korumak için binlerce adam gerekmişti. Her saman destesi için kan dökmek gerekiyordu."

Alınan kararlarda öncelik hep kalelerden oluşan şebekelere, topçuluk malzemesine ve büyük çaplı silahlara verilmiş olsa da, artık her ordu kendine ait hafif süvari birliklerinin ve keskin nişancılardan oluşan düzensiz serbest gruplarının olmasını istiyordu, bu birliklerin ve grupların eylemleri köylülerin küçük savaşını andırıyordu. İsveçliler tarafından Karelya bölgesinden (Finlandiya-Rusya sınırında bir bölge, ç.n.) toplanan ve "ayaklı ejderhalar" ya da "keskin nişancılar" denilen partizanların çok iyi iş gördüklerinden söz ediliyordu. Yaşamlarını ormanlarda geçiren,

kışın kayaklarla hareket eden Finlandiya köylüleri, Ruslara ya da Danimarkalılara karşı yürütülen her savaşta dört bin ile sekiz bin arası adam veriyorlardı. Aydınlanma çağı düşüncesinin kabul etmekten hoşlandığı savaş sanatındaki yeniliklerin dışavurumu, ortak yanları orta düzeyde kalan seferlerdi; ancak ulusal anlaşmazlıklarda oynayacakları rol önemli görünüyordu. Bu konuda Cenevizlilere karşı ayaklanan Korsikalılardan, Polonya'daki direniş hareketlerinden ve elbette Amerikan bağımsızlık savaşından söz etmekten zevk alınıyordu.

Prusyalı general Bülow 1801'de şöyle demişti: "Kimi bakış açılarından önemsiz olan Amerika savaşı, yeni bir siyasal ve askeri dönemin başlangıcı olması açısından çok dikkat çekicidir. Bu savaşta hiçbir çarpışma olmamıştır, yalnızca küçük küçük vuruşmalar söz konusudur. Bu, hafif birliklerin savaşıydı ve bundan böyle göreceğimiz savaş modeli de işte budur... Keskin nişancıların ilk kullanıldıkları tarih işte bu dönemdir ve Amerikan milis güçleri bu biçimde kullanılan ilk birlik olmuştur." Anlaşıldığı kadarıyla, belli bir davaya topluca baş koymuş bir ulus zaferi elinden kaçıramazdı. Fakat daha açık bir görüşe sahip olan Jomini'ye göre, yalnız bırakılan halk ayaklanmaları mutlaka ezilirdi. Halk isyanları, ancak düzenli bir ordunun harekâta katılmasıyla gerçek anlamda bir tehlike oluşturur. Jomini İspanya'da görev yapmıştı ve Galiçya'da, Ney bölüğünün tüm topçu malzemelerinin bir gece içinde yitip gitmesini unutmamıştı. "Düşman halklar, özellikle önemli sayıdaki disiplinli birliklerden destek görürlerse, böylesi bir savaş olağanüstü büyük güçlükler yaratır. Elinizde bir tek ordu vardır, düşmanlarınızın da bir tek ordusu vardır ve yanı sıra, kitle halinde ayaklanmış tüm bir halk vardır... Artık üzerinde kamp yaptığınız toprak parçasının dışında bir yeriniz kalmamıştır, ordugâhınızın sınırları dışında kalan her yer sizin için düşman topraklarıdır."

İsyanya ve Rusya seferlerinin yarattığı yankılar ve bunların romantik milliyetçilik hareketleriyle buluşması halk savaşının doğduğu hakkındaki düşünceyi kabul ettirmişti. Halk savaşında ülke sakinlerinden her biri savaşçıdır, hedef yurt toprağının savunulmasıdır. Kahraman ve hırçın *guérillero* ve yurtsever haydut birer roman kahramanı ve özellikle İngiliz David Wilkie (1785-1841) örneğinde görülen türde tabloların konusu olurlar. *Guérillero,* marjinal bir yardımcıyken, tarihi sürükleyen kişi mertebesine yükseltilmiştir. Savunduğu davaya halk yanlısı bir meşruiyet kazandırır ve defne dallarından zafer çelengini İngiliz filosunun topları yerine, başkaldıran Yunanlı çocuğa vermek yeğlenir. *Guérillero* imgesi hiç durmadan renklendirilmiştir, bunun son örneği de günümüzdeki "devrimci savaş" söylenidir. Daha 1740'lı yıllarda küçük savaşın bir yenilik olarak algılandığı görülür. Bu vehimin hâlâ devam etmesi, kuşkusuz yapılan girişimin hem cömert hem rastlansal olma niteliği ve hem tehlikeli hem de kahramanca bir oyunla olan benzerliğidir.

AYAKLANMA ODAKLARI

İsyan geleneğinin kişilerin ayrıcalıklarına, kimi gruplara bağlı askeri becerilere, hatta savaş zamanında tüm bir toplumsal katmana karşılık geldiği yukarıda görülmüştü. Şiddetin sürekliliği kimi yörelerde kök salmış da olabilir. Bunların oluş kaynaklarına bakıldığında, kişisel ayrıcalıkların tahsisindeki gerekçelerin aynına rastlanır. Belli bir zaman dilimindeki önemli özel bir gerekçe, bir hükümdarı belli bir toprak parçası üzerinde yaşayanları kendine bağlamak için onlara bir ayrıcalık tanımaya itmiştir ya da var olan bir durumu resmen kabul etmeye zorlamıştır. Bir eyaletin tartışmalı bir sınır bölgesinde bulunması, bu eyalette oturanların pek de kesin olmayan sadakatleri, bölgenin sa-

vunma öncelikleri iktidarın bir biçimde bölünmesini, bir özerkliğin yasal olarak uygulanmasını ya da çeşitli özgürlükler öngören bir rejimin kurulmasını getirmiştir. Kişisel statüler örneğinde olduğu gibi, yöreler arasındaki eşitsizlikler ve zıtlıklar kimi duyguların ve eğilimlerin doğmasına yol açmıştır. Ayrıcalık sahibi yöre, yeri geldiğinde isyan da ederek, kendi için ebedi ve kutsal sayılan hukuksal bir değeri kıskançlıkla korumaya hep hazır olacaktır. Yöreye komşu bölgeler, bu silaha sarılma eylemi örneğini izleme ya da aynı avantajları ve muafiyetleri bu kez kendileri için isteme eğilimini gösterecektir.

Fransa'nın güneybatısında XVI. ve XVII. yüzyıllarda görülen halk ayaklanmalarının incelenmesi sonucunda, yerel isyanların belli yörelerde kök saldığı ve sık sık yinelendiği gözlenmiştir. Bu anlamda ünlenen yöreler (Poitou ve Brötanya ortak ucu, Saintonge'un ve Angoumois'nın güneyindeki senyörlükler, Périgord'da Paréage yöresi, Turenne vikontluğu, Pirene vadileri vb.) kraliyet kararnameleriyle tanınmış vergi muafiyetlerine, bataklık ve dağlık arazilerinin sağladığı avantajlar dolayısıyla, devletin her türlü saldırısına karşın bu muafiyetlerini güvenceye alma gücüne sahiptiler. Hak ile fiili durumun birbirinden ayrılması o kadar da kolay değildi: Buraların ulaşılması güç yöreler olması ve sınırda kalmaktan kaynaklanan mahrumiyet bölgesi konumunda olması, ya diğer yörelere oranla daha geniş ayrıcalık sahibi olmasına ya da var olan ayrıcalıklarını daha uzun süre korumasına yol açmıştır.

Şiddetin bu tür yerel kökleşmeleri, yalnızca titizlikle kaleme alınmış monografiler sayesinde keşfedilebilir. Onlara hayat veren sınır bölgesi olma durumu ve hukuksal özellikleri, yalnızca coğrafyanın gerçeği olmayabileceğinden, yöreleri ayırt etmek her zaman kolay değildir. Egemenliklerin, yargılama sistemlerinin, gümrük ya da vergi rejimlerinin genel hatları çok da net değildir; birkaç bölge-

yi birden kapsayabilir, çok büyük aralıklarla kimi bölgelerde geçerli olabilir, senyörlük haklarının rastlantıları ya da silahla sağlanan şansları nedeniyle çok dar bölgelerde işlerlik gösterebilirdi. Bu ufacık bükülmeler, şu ya da bu köyün muafiyet kazanmasına, şu ya da bu vadinin başkası yerine bu haklardan yararlanmasına neden olmuştur. Sınır çizgisinin ötesine geçmedeki kolaylık kaçıp gitmeyi, bir yörede var olan sıkıntılardan sıyrılmayı ve yasadışı işler yapmayı, kaçakçılık yapmayı mümkün kılıyordu. Kimi köylerin kaderi yüzyıllarca süren bir belirginlik kazanıyordu; köylülerin her biri sınır nöbetçisi, köylü-asker, insan ya da mal kaçakçısı oluyordu.

"Poitou ve Brötanya ortak ucu" bölgesi, kendine özgü özellikleri hem tarihsel rastlantılar sonucu hem de coğrafi özgünlükleri dolayısıyla kazanmıştı. Her iki yörenin yüzyıllardan beri birbirine karışmışlığı Sèvre-Nantaise'den Retz bataklıklarına kadar yaklaşık altmış kilometre boyunca uzanıyordu. Sınırda otuz kadar köy vardı ve bu köylerin sakinlerinin evleri, kimi zaman bir yöreden diğerine geçecek kadar birbirinden uzak, dağınık durumdaydı. Koruluklarda ve bataklıklarda gizlenen bu köylüler, her türlü otorite denetiminin dışında kalabiliyorlardı. Brötanya'nın yakın olması ve vergi muafiyetleri bulunması nedeniyle, buralardan toplanması olanaksız görülen vergilerin konulmasından vazgeçilmesine yol açmıştı. XVII. yüzyıl boyunca bu kesimde biçme, yardım ve taşımacılık vergilerine karşı beliren olaylar sayılamayacak kadar çok olmuştur. Batıdaki Challans ve Machecoul bataklıklarında bulunan köylüler, ellerindeki su kanalları ve su kapanları sayesinde belli bir dokunulmazlıktan yararlanıyorlardı. Montaigu çevresindeki serbest uç bölgesi köylerine gelince, "yardım" adı verilen vergiler konusunda hepsinin de mahkemelik davaları vardı. 1637, 1643 ve 1648 yıllarındaki büyük isyanlarda Poitou'nun bu sınır yöreleri, ilk ayaklananlar ve

en son boyun eğenler arasındaydı. Mart 1793'te krallık yanlısı ayaklanma tam da bu kesimde gerçekleşmişti. 12 Mart 1793 tarihli ilk bildirilerden biri, "haydutluğu durdurmak, zorbalığın boyunduruğunu kırmak ve haklarını ve özgünlüklerini geri kazanmak için kendiliğinden ulusça toplanan Retz bölgesi ve komşu bölgeler Machecoul halkı" adına başlığını taşıyordu.

1793 yılındaki büyük Batı.isyanının bir başka odağı, Maine ve Brötanya sınırı olmuştu. Burada da tarihsel bir sınır çizgisinin kaçakçılık yararlarını ve hukuktan kaçma geleneklerini kökleştirdiği bir bölge söz konusuydu. "Kaçakçılık, bütün zamanlarda, aynı köylerin sakinleri için bir meslek ve neredeyse bir yaşam biçimi olmuştur; bu köyler bugün de aynı işle meşguldür... Dolayısıyla, kaçakçılığın kimi zaman yaşanan afetlerin ve sefaletin kol gezdiği özel koşullar sonucu ortaya çıktığı düşüncesinden artık vazgeçmek gerekir. Kaçakçılık bir yaşam koşulu, köyün eski bir alışkanlığı olarak yapılır ve nihayet, aynı yörelerde yaşayan çocuklar da babalarının mesleğini sürdürürler." Laval tuz ambarı mahkemesinde alınan mahkûmiyet kararları metinleri de bu görüşü doğrular niteliktedir (Y. Durand). 1759'dan 1788'e kadar yargılanan dört bin yedi yüz seksen sekiz kaçakçının yarıdan çoğu belli sekiz köydendi. Bu tuz kaçakçılarından biri Jean Cottereau idi, Jean Chouan adıyla bilinirdi, babası Saint-Ouen-des-Toits'da takunya yapan bir oduncuydu. Bu kaçakçı, kralcı ayaklanmanın en tanınmış önderlerinden biri olmuştu.

Fransa krallığının bir başka ucundaki Dauphiné de, hukuksal ayrıcalıkları nedeniyle sık çıkan isyanların bir odağı olmuştur. Toprakların feodal bağlarından kurtulma hareketi burada erken dönemlerde başlamıştı. XIII. yüzyılın sonundan itibaren bölgenin gelişimi *dauphin*lerin (Fransa veliahtları, ed.n.) otoritesine bağlanmıştı. Bunlar, acil mali ve askeri hizmetler karşılığında var olan toplu-

luklara hukuksal düzenlemeler getiriyorlardı. II. Jean'ın (1307-1319) kısa süren hükümdarlığında, bu yöndeki çalışmalar en üst düzeyine ulaşmıştı. Dauphiné, 1349 yılında Fransa krallık tacının egemenliğine bırakılınca, hükümdarla uyrukları arasındaki ilişkileri hukuksal ve uygulamacı açıdan belli bir çerçeveye alan Dauphiné Statüsü adını taşıyan bir sözleşme yapılmıştı. Prensliğin özgürlüklerini belirleyen bu sözleşme, ülkenin zaten biçimlenmiş olan özgürlük yeteneklerini billurlaştırmış ve kurumsal geleceğine belli bir yön vermişti. O zamandan beri, bölge sakinleri "bu ülkenin topraklarının doğal özgürlüğünde" atıfta bulunmuşlardır. Fransa'nın güney ve doğu eyaletlerinde de olduğu gibi, *franc alleu* (devletten intikal etmeyen özel mülk, ed.n.) ülkesi olan Dauphiné, ayrıca kaydolmak koşuluyla, bu durum krallık mülkünün aleyhinde olsa dahi özel mülk sahibi olma olanağını da tanıyordu. Grenoble Parlamentosu ve Dauphinéli tüm uygulayıcılar, bu görkemli muafiyetleri krallığın kamu hukukuna karşı yüksek sesle ilan ediyorlardı. Özgürlük konumundaki bir özgünlük düşüncesi halkın silaha sarılmasında bilgili bir avukat gibi rehber oluyordu. Dauphiné'deki ön-devrim sırasında meydana gelen ciddi boyutlardaki olaylar bölgenin özerkliği adına çıkarılmıştı ve 1793'te Dauphiné Fransa'nın güney-doğusunda *Convention*'un bir kalesi, "güney baldırı çıplaklarının" bir yuvası konumundaydı. Dolayısıyla, bölgenin devrimci yeteneği beş yüzyıldan fazla bir tarihe sahip olan geleneğine bağlanıyordu. Bütün bu zaman boyunca, birbiri ardınca sıralanan ve birbirine karşıt konumdaki tezlerin keyfince, özerklikten merkezileşmeye kadar, Dauphinéliler bir tür isyancı kaderin oyuncuları olarak kendilerini sergiliyorlardı.

Bu örnekte, özel bir hakkın kökleşmesinin isyanı meşrulaştırmaya ve şiddete başvurma alışkanlığını yerleştirmeye götürdüğü düşüncesinin, yalnızca birkaç köy ya da il-

çeyle sınırlı kalmayarak bir ilin bütününe yayılabileceği görülmektedir; çünkü tarihin ürettiği hak, olayların akışını etkilemektedir ve bunu yaparken, yalnızca tavırları yasal olarak yönlendirmekle kalmamakta (bu basit bir gerçekliktir), ama aynı zamanda yasadışı bir alanda davranışları değiştirmekte ve yeniden yaratmaktadır. Bu düşünce bir başka hipotezle de zenginleştirilmiştir. 1789'daki feodalite karşıtı sancılarda, köylülerin kimi zaman belgeleri yaktıkları, kimi zaman da yazılı hak feragatlerini zorla elde ettikleri ve bu iki tavrın farklı coğrafi bölgelerde takınıldığı gözlenmiştir (Ph. J. Hesse). Haklardan feragat etme belgeleri, yarıcıların toprak sahibi senyöre düzenli şekilde ödemede bulunmaları geleneğinin var olduğu bölgelerde (belgesiz mülkün (*alleu*) olmadığı bölgelerde) ya da mülkün miras yoluyla senyöre intikal etmesi geleneğinin var olmadığı bölgelerde (senyörsüz belgenin olmadığı bölgelerde) istenilmiştir. Fransa'nın batısındaki ve kuzeyindeki bölgelerde mahkemede bir davanın görülmesi halinde, kanıt sunmak yarıcılara düştüğünden, yarıcılar senyörlerinden usulüne uygun bir fesih belgesi elde etmeyi yerinde bulmuşlardı. Belgelerin yakılması ise, mülkün miras yoluyla senyöre intikal etmesi geleneğinin var olduğu bölgelerde (belgesiz senyörün olmadığı bölgelerde) görülmüştür. Senyöre olan borçlardan kurtulmanın yolu, senyörün elindeki kanıt belgelerin yok edilmesiydi.

Düşüncenin daha da inandırıcı olması için Fransa dışından da örnekler vermek gerekir. İngiliz yıllıkları, Cornwall ya da kuzey eyaletleri gibi başkentten çok uzak kalan ve ulaşılması güç bölgelerin erişilir hale gelip gelmediğini denetler. Buna karşılık, Londra'ya yürüyerek iki günlük bir mesafede bulunan Kent bölgesi, başkentin hemen yanındaki özgün bir duruma örnektir. Kent bölgesi halkı ve soyluları 1381'de, 1450'de, 1471'de, 1483'te, 1554'te ve 1648'de olmak üzere pekçok kereler Londra iktidarına karşı silahlı

isyanlarda bulunmuşlardır. Kadim dönemlerden beri iskân edilen eski bir kontluk olan Canterburry'de, İngiltere'nin dinsel bir merkezi olan Dover ile Calais arası bağlantı sayesinde anakarayla ilişkiyi sağlayan ve çok eskilere dayalı denizcilik etkinlikleri bulunan (Beş Liman) Kent bölgesi anılarla yüklü bir ülkeydi ve bünyesindeki her kentin ve her kasabanın zengin ölçüde ayrıcalıkları ve unvanları vardı. Londra'ya yakınlığı ve saygınlığı kıskançlıklara neden oluyordu; çünkü Dover yolunun biraz ötesinde Downs'ın ve Weald'in çayırlık ya da ormanlık yalıtılmış tepeleri başlıyordu. Küçük kentler, başkentin ölçüsüzce büyümesi ve denizyollarının genişlemesi sonucu, ortaçağdaki parlak dönemlerine oranla biraz geri kalmış durumdaydı. Geçmişin izleri zamanın hayal kırıklıklarıyla birleşince, Kent hakkında kahramanlık imgeleri geliştirilmiş ve bölge sakinleri kendilerine doğuştan gelen bir özgürlük vehmetmişlerdi. Bu duygulara 1648 yılındaki krallık yanlısı ayaklanmayı öven baladlarda ve orta karar manzum tiyatro piyeslerinde rastlanır (A. Everitt). Londra'nın çekim gücü ve göç hareketlerinin yoğunluğu uzun dönemde bölge nüfusunu yenilemiş ve özgünlükçü geleneğin unutulmasına yol açmıştı.

Eski İsveç eyâleti Dalarna ise bir başka görüntü sergiler. Ormanlarla kaplı bu yüksek ülkede XIII. yüzyıldan beri işletilen bakır madenleri ve XIV. yüzyılda ortaya çıkartılan gümüş yatakları bulunuyordu. Madenciliğin yapıldığı kesimde, 1347'de karara bağlanmış Alman kaynaklı ayrıcalıklardan oluşan hukuksal bir özerklik statüsü geçerliydi. Yöreye işçileri çekmek için topraklar tahsis ediliyordu. Yöre sakinleri asker barındırmaktan ve vergi ödemekten muaftı, yalnızca kürk üretimi üzerinden bir vergi ödemek durumundaydılar. Yörede var olan ayrıcalıkların güvenliği için, buraya ziyaret için gelen kralın yöre sakinlerine beraberindeki insanlardan bazılarını rehin vermesi gerekiyordu.

İsveç'in Danimarka'yla birleşmesinin ardından, İsveçliler kendi unvanlarının yabancılara verilmesinden ve Danimarkalı yargıçlardan emir almaktan rahatsız olmuşlardı. İsyan, 1434 yılında Dalarna'dan başlatılmıştı ve elde edilen zaferin sonunda, Dalarnalı zengin bir madenci olan Engelbrekt kral naibi olmuştu. Danimarka otoritesi, Dalarna'nın okçu milisleri tarafından her seferinde desteklenen Sten Sure'nin 1471'de, 1497'de ve 1500'de çıkarttığı silahlı ayaklanmalarla da sarsılmıştı. 1520 yılında, İsveç özgürlüklerinin yeni şampiyonu Gustavus Vasa, II. Christian'ın takibinden kurtulmak için Dalarna'ya sığınmış ve Ocak 1521'de "kamu özgürlüğü" için silahlı ayaklanmasını burada başlatmıştı. Haziran 1523'te kral olarak tahta oturtulan Gustavus Vasa, bu kez 1525'te ve 1532'de, mali dokunulmazlıklarının savunulmasına tutkuyla bağlı olan Dalarnalıların şiddetli silahlı başkaldırılarına karşı koymak zorunda kalmıştı. Dalarnalı oduncular, dökümcüler ve madenciler böylelikle krallığın özgürlüklerini ete kemiğe büründürmüşlerdi ve yalıtılmış bir konuma sahip eyaletleri yüzyıl boyunca Stokholm'deki iktidarlara karşı yapılan tüm isyanların merkezi haline gelmişti.

Yörelere ait hukuksal mirasların savunulması, İspanyol kroniklerinde de şaşırtıcı bir yer tutar. Katalonya'da 1640 yılında patlak veren ayaklanma hakkında o dönemde yaşamış bir gözlemcinin yaptığı bir saptamaya göre, asker toplaması bu eyalette başka yerlere oranla daha büyük bir tepkiyle karşılanmaktaydı. "Bu halklar neredeyse tam bir özgürlük içinde yaşamaya alışkındılar, çünkü sahip oldukları ayrıcalıklar kendilerine eski senyörleri tarafından verilmiş ve bu ayrıcalıklar her zaman için çiğnenemez biçimde korunmuştur. Çünkü bu halkların doğası hırçındır. Çünkü ülkelerinin yalçınlığı burayı uzun süre, hem de az bir adamla kolayca savunulabilir kılmaktadır. Ve nihayet, çünkü ülkeleri çok güçlü bir başka kralın ülkesinin sınırların-

da yer almaktadır" (Francesco Capecelatro'nun *Yıllıkları*).

Yukarıdaki anlatımda bir isyan odağının hukuki ve fiili temel elemanları sıralanmıştır. Burada sözü edilen hukuk, çok eskilere dayalı bir mirasın savunulmasına yönelik hareketin meşru olduğuna dair var olan inançtır. Fiili durumda bu savunma amacıyla silaha başvurma eylemi alışkanlığı ve arazinin ya da sınır çizgilerinin sunduğu kolaylıklar nedeniyle, savunma eyleminin başarıya ulaşma şansıdır. Hukuk ile fiili durum birbirinin içine öylesine sıkıca girmiştir ki, her şeyi coğrafi yapının belirleyiciliğine bağlama eğilimine kolaylıkla kapılabilinir. Arazinin dağlık yapısı, hem doğal sınır çizgilerini çekmiş hem de eyaletlerin kaderlerini belirlemiştir, birtakım ayrıcalıkların tanınmasını getirmiş ve bu ayrıcalıkların savunulması olanaklarını sunmuştur. Eğer bu tanımlama çok kesin olsaydı, tüm dağlılar, bataklık arazi sakinleri, denizci halklar ya da sınır boyunda oturan insanlar aynı şekilde isyanlarla haşır neşir olurlardı. Olayı yalnızca coğrafi unsurlara dayandırmak elbette yeterli değildir. Dolayısıyla, coğrafi olgularla kültürel davranış öğelerinin buluşmasından ve birbiriyle etkileşmesinden söz etmek daha yerinde olacaktır.

"Tanrı'nın Çocukları" adlı küçük savaşı yürüten Cévennesli Kalvinistlerin durumuna bir göz atalım. Eylemleri Temmuz 1702'den 1703 yılının sonbaharına kadar Cévennes'in yüksek kesimlerindeki ormanlarda sürmüştü. Sığındıkları bölgeden çıkartılabilmeleri için benzeri arazi yapısına alışkın olan ve askeri birliklerin saflarını bozan Katalan haydutlara başvurulmuştu. Son çarpışmalar, Euzet'nin bozuk ormanlık arazisinin ağaçtan arınmış taşlık kesimlerinde, 1703 yılının kışından Mayıs 1704'e kadar gerçekleşmişti. Ormanlarda uygulanan taktiklerle ağaçsızlaştırılmış arazilerde uygulanan taktikler birbirlerinden farklıydı ve isyanın gidişini etkileyebilirdi. Cévennes bölgesinin coğrafi yapısının da isyanın patlak vermesi için önemli bir rol

oynamış olduğu söylenebilir. Aynı şekilde, dağınık yerleşimli, engebeli çayırlık arazilerin de Fransa'nın batısında 1793'te meydana gelen krallık yanlısı isyanların çıkmasında, isyanların biçiminde ve sürelerinde önemli payları olmuştur. Yine aynı şekilde, tüm ülkelerde büyük ormanlık araziler, yasadışı olarak yaşayanlar için elverişli birer saldırı ve sığınak noktaları olmuştur.

Çok sayıda orman baskı amaçlı kıyımlara kurban gitmiştir. Bu iş, ya haydutların sığınak şanslarını ortadan kaldırmak için ya da tacize uğrama riskine karşı yolları genişletmek amacıyla yapılmıştır. Fransız Devrimi'nin *Convention*'u, Bas-Poitou'daki taflan sıralarını söktürmek istemişti. Alana hâkim olabilmek için coğrafi manzaranın değiştirilmesi gerekiyordu.

Ancak her orman ya da her dağlık bölge, aynı türde tehlikeler arz etmeyebiliyordu; bunların tehlikeli olması için belli bir iletişim ekseni üzerinde ya da bir sınır çizgisi yakınında bulunması gerekiyordu. Örneğin Apeninler haydutla kaynamıyordu; haydutların görülebildikleri yerler Papalık Devletleri ile Napoli krallığının ortak sınır çizgisi boyuydu; çünkü bir tehlike anında bir egemenlik bölgesinden diğerine geçebilme olanağı vardı. Diğer bir alan ise, Roma'dan Napoli'ye kadar uzanan yol gibi olan önemli anayollardı. Kısacası, çevresel etkenler davranışları açıklamaya yetmemektedir. Belli bir coğrafi bölgeye özel bir tarihsel kaderi bahşeden, bulundukları çevreyi kullanan, uyarlayan, deforme eden insanların müdahaleleridir.

HAYDUTLUK

Coğrafyanın etkilerinden ve çevresel konumlardan söz edince, kökleşmiş şiddetin son bir biçimine ulaşırız: Haydutluğa. Bu, görünümleriyle, zaman ve mekân içindeki yerleriyle tanımlanıp sınırlanabilen belirgin bir olgudur.

Haydutluk suç işleme olgusuyla karışmaz. Hayduta, bulunduğu yerde dehşet ve aşağılama duygusu uyandıran onuru zedelenmiş bir kişi gözüyle bakılmazdı. Haydutluk isyancılıkla da karışmaz. Bir isyan patlak verdiğinde, isyana katılan topluluklar önderlerini kendi içlerinden seçerlerdi; zaten yerleşiklerin istek ve iddiaları haydutların pek de umurlarında olmazdı. Elbette bir iç savaşın genele yayılmasında, haydutlar da diğerleri gibi kendilerini olayların akışının içinde buluverirlerdi; o anın sunduğu olanakların çekimine kapılabilirlerdi ve savaşçı kapasiteleri isyancılar tarafından takdir edilirdi. Yağmacı *ataman*lar büyük Rus isyanlarına katılmışlardır. Napoli'nin 1647, 1799 vb. isyanlarında haydutlar da hizmet etmişlerdi. Bulgar *hayduk*ları ve Yunan *klept*leri XIX. yüzyıldaki bağımsızlıkçı isyanlara katılmışlardı. Aslında bu ulusal isyanların gidişatı yüksek kesimlerdeki hayvan yetiştirici tüccarlara ve limanlardaki büyük tacirlere bağlıydı, yani ticari akımlarla Batı'nın etkilerine açık durumdaki seçkinlere bağlıydı. Haydutların işe karışması romantik merakı büyülüyordu; ancak bu müdahale gerçekte çok kısa ömürlü, ikinci dereceden öneme sahip, asla temsil gücü olmayan bir eylemdi.

Haydut bağlı olduğu topluluğun kıyısında serbestçe yaşamayı seçmiş bir bireydir. Konutların birbirine çok yakın durduğu Akdeniz ülkelerinde, köyler yalçın kayalıkların tepesinde asılı olurdu, ulaşım yolları da bir o kadar yalçın ve zorluydu; evlerin dış duvarları yalılarla birlikte sur görevi görürdü; son hayvan sürüleri de ahırlara konduktan sonra, köyün ağır mıhlı kapıları akşamları kapatılırdı. Haydut, tehlikeli bir biçimde dış dünyanın yalıtılmışlığında kalan kişiydi. Yaptığı soygunlar kendi topluluğuna yabancı kişilere yönelikti. Bu soygunlar köyün anlaşma yoluyla ya da yalnızca söz verme yoluyla çizdiği belli sınırlar içinde kalırdı. Hayduta en yakın konumdaki köylüler ona yiyecek ve cephane satar, ondan soygun malları satın alırlardı. Kış

gelince, haydut ona konuksever davranan bir evin çatısı altına girerdi; kimi zaman bir bayram, bir düğün, bir hac bahanesiyle köyün meydanında kendini gösterebilir ya da iyice yaşlanınca köye yerleşip kalırdı.

Haydutun yaşamöyküsü yerel şarkıcıların (*cantastorie*) dilinde genizden söylenen baladlara ve methiyelere dönüşürdü. Bu metinler haydutun özgürlüğünü, gözü pekliğini, soygunlarını ve kıvançlarını överdi. Haydut bol bol yüceltilirdi; şarabın iyisi, kızların en güzelleri hep onun olurdu; üzerinde görkemli giysiler taşır ya da elinde değerli mücevherler bulunurdu. Halkın imgeleminde ona kolay, bolluk içinde, eğlence ve kutlamalarla dolu bir yaşam biçimi yakıştırılırdı. Bu bir tür köylü ütopyasıydı. Herkesçe kabul gören bir sıradışılığa adım atmış olan haydut, arzuların bir yansıması, düşlerin gerçeğe dönüşmesiydi.

Haydutluk bir yaşam biçimi olarak seçilebildiği gibi, buna karşı da olunabilirdi. Söz dağarında haydutluğa geçiş için belli deyimler bulunurdu. "Fundalığa çıkmak" (*prendre le maquis*), *darsi alla macchia, hayduk* yaşamını benimsemek (*haïdutsvoto*) denilirdi. Görenekler hayduta belli bir statü tanımıştır. Bu göreneksel uygulama en azından bilinçdışı, kolektif bir yararlılık öngörür, işe yaramaz birkaç gencin bertaraf edilmesi gibi. Hayvan yetiştiricilik sistemi, aslında tahıl tarımının tersine çok fazla işgücüne ihtiyaç duymaz; bu noktada haydutluğun Akdeniz bölgesinin hayvan yetiştiricisi dünyası ile ayrıcalıklı bağının bir öğesine rastlarız. Yine de, bölgedeki haydut varlığı asla önemli ölçülere varmamıştır (E. J. Hobsbawm'a göre, % 0,1'in üzerinde değildir). Yani dağa çıkmanın geleneksel göç hareketlerinde olduğu gibi nüfusa önemli bir etkisi olmamıştır; bu olgu, daha çok nüfus akışındaki fazlalığın nitel bir temizliği olmuştur.

Dağa çıkmayı seçmenin kaynağında, genellikle genç adamı mahkemelerin ya da ailevi öç almaların cezalandır-

masından kaçmaya zorlayan bir kan davası bulunurdu. Bu kaçış belli bir uzlaşmazlığın göstergesiydi, bir halk düşmanının (bir Türkün, bir mübaşirin...) öç alması ya da birini öldürmesi durumunda, öldürme eyleminin olası meşruiyetini kabul eden köy göreneği ile suçlunun kellesini isteyen resmi hukuk arasındaki uzlaşmazlığın. Şiddetin göreneksel kullanımı hakkına teorisyenler "doğal, vahşi, popüler, folklorik ya da toplumsal hukuk" adını vermişlerdir. Tüm toplumlarda hukuk plüralist düzeylerde uygulanır, ancak Akdeniz havzasına gelince kamu gücünün hukuku ile popüler, sözlü hukuk arasındaki fark daha nettir; yasa yapıcılar popüler hukuku yalnızca barbarlık ve saf bir cürüm olarak görürler. Aradaki bu derin ayırımın nedeni, belki de bağlı olunan egemen iktidarların birtakım işgalcilerin (Türkler) ya da uzaktaki otoritelerin (İspanya ya da Kuzey İtalya) eline geçmiş olmasıdır. Merkezi adalet, çağlar boyunca insanları denetlemek ve yörelere egemen olmak konusundaki güçsüzlüğünü kabul etmişti. Merkezi adalet mekanizması, bu uzak olma durumuna ayak uydururken, göreneksel şiddet uygulamalarının daha da ciddi boyutlara varmasına, hatta kurumsallaşmasına neden olmuştu. Balkan ülkelerinde, yerel adalet yönetimi, köylü topluluklarına ya da Güney İtalya'da baronların yönetimindeki mahkemelere terk edilmişti. Daha sonraki dönemlerde, devletin yerel düzene yaptığı her türlü müdahale girişimine kötü gözle bakılmış, bunlar var olan özgürlüklere birer saldırı olarak değerlendirilmiştir. Devlet de haydutluğa ilişkin olaylarda, işin içinde ailelerin ya da toplulukların ortak sorumluluğunun var olduğuna inanmıştır. Devlet adaletin tam olarak işletilmesinden vazgeçerek, ampirik bastırma işlemlerinin geçici işgörürlüğünü yeğlemiştir. Yani kamu hukukunun soruşturma ve karar verme aşamaları yerlerini keyfi işlemlere bırakmıştır; telafi etme, belli bir bedel karşılığı affetme, kefalet, hima-

ye, kişisel dokunulmazlık ve çeşitli aflar.

XVI. yüzyılda haydutluk, Akdeniz bölgesinde özel bir yayılma göstermiştir. Bu dönem, tam da Osmanlı istilalarının kesintiye uğramasına ve Atlantik bölgesindeki büyümeye rastlamaktadır. Haydutların güçlü bir biçimde her ortaya çıkışları, hayvan yetiştiricisi toplulukların ve bunların genç nüfus fazlasının değişime uğramasına rastlamaktadır. En can alıcı zamanlar savaş sonrası dönemleriydi, etkinlik kanalları kapanınca, ordular, gevşemiş askerleri memleketlerine gönderiyordu. Eski hayvan yetiştiricisi sistemlerin çok yavaş seyreden çöküş döneminin çeşitli aşamaları, hırçınlıkları daha da keskin bir hale getiriyordu, hayvan yetiştiricisi topluluklar gitgide daha yüksek, ulaşılması ve yaşaması daha güç yörelere çekiliyordu, tıpkı Sardinyalı çobanların adanın ortasındaki Barbagia dağlarının tepelerine çekildikleri gibi.

Çıkan olaylarda, kimi zaman haydutluğun da ağırlığı hissedilirdi. 1585-1590 yılları arasında, devletlerin merkezileşme çabaları kıtlık yıllarının kendine özgü felaketlerine takılarak tökezlemişti. 1593'te öldürülen Marco Sciarra'nın ve 1591'de öldürülen Montemarciano dükünün gerçek anlamdaki özel ordularında kimi zaman binin üzerinde adam bulunabilmişti. Yaşanan en kötü yıllar olan XVII. yüzyılın sonlarında, Messina Savaşı sırasında (1675-1678), tüm Napoli krallığı genelinde binin biraz altında haydut sayılmıştı. Sürekli çetelerin oluşumu biraz istisnai kalıyordu. Her şey sanki çetedeki adam sayısı, bunların isyan süreleri ve eylemlerindeki vahşet düzeyi belli bir hoşgörü eşiği yaratıyormuşçasına olup bitiyordu. Bu eşiğin ötesine geçildiğinde, yerel işbirlikçiler çözülüyorlardı ve Palermo, Napoli ya da Roma'dan yola çıkartılan askeri birlikler çeteyi dağıtıyordu. Saint-Non manastırı başrahibinin *Voyage pittoresque*'inde (1781) yazdığına göre, haydutları Sicilyalı baronların korucularından (*campieri*) ayırt etmek olanaksızdı.

Dokunulmazlıkları neredeyse güvence altındaydı: "Haydutlar vassali oldukları senyörlere bunların ellerinden çıkmış topraklarda birtakım yararlı işler yapıyorlardı ya da haydutların aileleri para vererek bunların korunmalarını, saldırıya uğrayanların şikâyetlerinden vazgeçmelerini sağlıyorlardı."

Balkanlar'da çıkan savaşlar, bunların sundukları olanaklar ve neden oldukları kökünden kopma olguları haydutların sayısını artırıyordu. XVII. yüzyılın sonunda yapılan askeri seferler *hayduk*ların Eflak bölgesine yerleşmelerine yaramıştı. Kışı bu sığınakta geçirip, baharla birlikte Tuna'yı geçerek Bulgar dağlarında soygunculuk yapıyorlardı. Tercih ettikleri hedefler Türk kervanlarıydı, ancak yağmalanacak mal olduktan sonra pek de seçici davranmazlardı.

Haydutluğun zaman ve mekân olarak çok kesin sınırlara sahip olduğunu görüyoruz. Akdeniz çevresindeki göreneksel şiddet alışkanlıklarının bir parçasıydı. Köylülerin küçük savaşlarında olduğu gibi, ayrıcalıklı eyaletlerin ayaklanmacı geleneklerinde olduğu gibi haydutluk da şiddet eğilimlidir. Haydut olmak kolaydır ve eski toplumlar için çok bildik bir olgudur. Tarihçiler, daha çok siyasal ve toplumsal değişiklikler yaratan şiddet eylemlerini dikkate aldıkları için, bu son derece sıradan haydutluk olgusu gözden kaçmıştır. Yeniden bu çerçeveye oturtulduğunda, pek çok isyan eylemi tuhaflığını yitirir, sıradan sertliğine yeniden kavuşur ve isyanı yürütenlerin iddia ettikleri açık meşruiyetlerini geri kazanır.

ALTINCI BÖLÜM

Köylü Savaşları XVI. ve XVII. Yüzyıllar

Modern çağdaki isyanların tipolojisinin içinde, köylü karışıklıkları mutlaka yer alır; çünkü ezici bir çoğunlukla kırsal olan bir dünyada, bu karışıklıklar en geniş yayılma yeteneğine sahip toplumsal düzensizliklerdi. Köylüler için kalabalığın söz konusu olduğu durumlar enderdir. Haberleşme yavaştır ve kesin değildir. Bunun yanında, bir hoşnutsuzluk konusu genel kabul gördüğünde, bir dava tüm bir eyaleti peşinden sürüklediğinde, birikmiş bu güç bir iç savaş boyutu kazanır ve kırsal kesimdeki savaşın şiddeti, savaşa katılanların gayretkeşlikleri, kentlerde meydana gelen olayların gelip geçiciliğiyle bir çelişki oluşturur. Bu olaylar, yer yer ciddi boyutlara ulaşmakla birlikte pek bilinmez. Daha doğrusu, büyük tarih denilen şeyin, yani siyasal tarihin gözünden kaçar. Kentlerden uzaklarda meydana geldiğinden, kentlerde geçerli tutkulara yabancı kaldığından, bu olaylar yaşandığı anda yalnızca acıklı ve aşağılık bir üne sahip olabilmiştir. Köylü ayaklanmaları, bu

kez geçen yüzyılda birer öncü, ulusal ayaklanmaların uzak bir habercisi olarak ortaya çıktığında ve günümüzün sosyalist tarih yazarları tarafından henüz kendi bilincine varmamış sınıfların uzun mücadele süreçlerinin içine alındığında, yüceltmenin ters tehlikesi nedeniyle biçimleri bozulacaktır. Dolayısıyla, bunları anlatırken dikkatli davranmalı, hem kaynaklardan hem de tarihyazımından beslenen yaklaşık değerler saptamanın ve söylenin tehdidi altında kalan bir alanda ölçmeye, saymaya ve tarihlemeye çalışılmalıdır. Çalışmamızın gerekleri için bu hareketleri metodik olmaktan çok kronolojik olan birden fazla model halinde gruplandırdık: XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca doğu köylülerinin "ikinci serfliğe" karşı direnişleri (Batılı krallıklarda devletin merkezileşmesine karşı muhalefet, XVII. yüzyılın karakterisik muhalefeti), XVIII. yüzyılda senyörlük sistemlerinin çöküşüne eşlik eden olaylar ve nihayet, çağdaş dönemin başında önemlerini yitiren eski tarım topluluklarının hayatta kalma mücadeleleri.

"İKİNCİ SERFLİĞE" KARŞI DİRENİŞLER

XIV. ve XV. yüzyıllar, yerleşik hale gelen ve üç yüz yıl boyunca sürecek olan vebanın ortaya çıkışıyla ve uzun süreli savaş felaketleriyle damgalanmıştır. Avrupa krallıkları bu sınavlardan daha az sayıda insanla ve daha geniş boş arazilerle çıkmıştır; toprak alınmayı bekliyordu, ama işgücünü bulmak zordu; yani üreticiler için olağanüstü uygun koşullar vardı. Eski kişisel serflik bağlarından az çok uzun bir süreden beri kurtulmuş olan köylüler arazileri tarıma hazırlıyorlar, ürün alıyorlar, hatta ürünlerini satıp refah düzeylerini yükseltiyorlardı.

Aynı dönemde soylular, yarıcılardan aldıkları vergi parasının, yüzyıllık enflasyon nedeniyle değerinin düşmesine tanıklık ediyorlardı. Yaşanan enflasyon Yeni Dünya'dan

gelen değerli metallerin artmasıyla doğru orantılı olarak ileri tarihlerde daha da artacaktı. Vergi gelirlerinin azalmasından çok, Yeni Dünya kaynaklı değerli metallerin artması üzerine, soylu toprak sahipleri kendi toprakları üzerinde yetişen tahılların satışından kâr elde etmeye çalıştılar. Fransa'nın ya da İspanya'nın tersine, soyluların ticaretle uğraşmasını engelleyen soylu sınıf önyargısının bulunmadığı ülkelerde bu geçiş daha kolay gerçekleşmiştir. Tahıl tarımı işgücüne ihtiyaç gösterdiğinden, toprak sahipleri çok eskilerde yarıcılarından istedikleri angaryaları yenileyip ağırlaştırarak yeniden dayatmaya başladılar. Bir iş günü boyunca artan hizmet istekleri, ancak soylu sınıfın çok geniş siyasal haklardan yararlandırıldığı ülkelerde dayatılabilirdi. Danimarka'da, Polonya'da, Macaristan'da, Almanya İmparatorluğu'nun kimi kesimlerinde hükümdarların iktidarları soylu sınıflarının üzerinde yer alan *Diyet*ler tarafından sınırlandırılmıştı. Tahtın veraseten intikali konusunda kolaylıklar sağlayan bir veraset yasasının olmayışı, hükümdarları tahta çıkma yönünde pazarlıklar yapmaya zorluyordu. Üstelik kent burjuvazileri, Batı'da olduğu gibi bir karşı-güç oluşturamıyor, merkezi monarşiye bir destek sağlayamıyordu. Çünkü güçleri yoktu ve paraları da yok denecek kadar azdı. Türk istilaları nedeniyle Doğu yönündeki ticaret akımları kesintiye uğramıştı, daha sonra ise ticari değişim alanları Atlantik yöresine kaymıştı. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı neredeyse sürekli hale gelen savaşın dayattığı savaşçı ve vergisel gereksinimler hükümdarları soyluların insafına bırakmıştı. Bu çok çeşitli nedenler dizisi toprak sahibi senyörleri bulundukları krallığın kaderi üzerinde söz sahibi yapmıştı. Doğulu soylu sınıflarının ellerinde toplum üzerindeki ağırlıklarını artıracak ve köylü angaryalarını genişletecek siyasal ve kurumsal araçlar bulunuyordu. Bu evrim iki yüzyıl gibi uzunca bir sürede gerçekleşmişti; kronolojik aşamaları ve yöntemleri bir bölgeden diğerine değişiklikler göstermişti.

Var olan ırmakların elverişli, kolay mecraları ve *hansa* limanlarının kapasiteleri, Atlantik kesimindeki fiyatların yükselmesi ve Batı'nın talebi Doğu tahıllarının geniş ölçüde ve başarıyla ticarete sokulmasına yol açmıştı. Dantzig'de çavdar fiyatı 1550-1600 yılları arasında 4,5 kat artmıştı. Danimarka'nın ya da Macaristan ovasının büyük sığır sürüleri de, aynı şekilde hızlı fiyat yükselmeleriyle karşılaşmıştı. Bu sürüler ya Kuzey denizinden ya da Tuna'nın yukarı havzasına doğru karadan ihraç ediliyordu. Macar sığırının fiyatı 1520-1600 yılları arasında iki üç kat artmıştı. Yani toprak sahibi senyörler, artık yalnızca birer rantiye değil, girişimci de olmuşlardı. Para ekonomisine ayak uydurduklarından, kısa vadeli bunalım dönemlerinden kâr elde edebilecek bir düzeye gelmişlerdi. Kendi kendine ancak yeten bir ekonomiye sahip olan ve değiş tokuşu kullanan küçük toprak sahibi köylüler, eninde sonunda bunlara borçlanıyorlardı. Soylulara borçlanan, onların yönetimi altında bulunan bu köylüler, günün birinde ister istemez topraklarını elden çıkartmak zorunda kalıyorlar, XVI. yüzyılın sonunda hegemonyacı bir hale gelen mülkiyeti önünde geri adım atıyorlardı.

Hareket yetenekleri sayesinde, birkaç on yıl boyunca, çok sayıda köylü derebeylik güçlerinin büyümesinin etkilerinden kendini koruyabilmişti. Ovaların genişliği ve göz alabildiğine uzanan toprakların orta karar verimlilikleri insanları Doğu'ya doğru göçebe düzende bir arada yaşamaya, göçebe ve gevşek rejimde ziraat yapmaya alıştırmıştı. Zaten, çok önceleri, bakir alanlar bulmak için verimliliği tükenmiş topraklar terk edilmişti, şimdi ise angaryacılığın dayatıldığı toprak terk edilip özgür bozkırlara gidiliyordu. Polonyalılar, Mazovya ormanlarına ya da daha sonraları Ukrayna adını alacak geniş çayırlıklara gidiyorlardı. Buralarda insan da yoktu, güç sahibi kişiler de. Ruslar da bu bozkırlara doğru kaçıyorlardı; ya ırmaklarının mecrasını

izleyip güneye iniyorlardı ya da Uralların köknar kuşağını aşıp Sibirya'nın enginliklerinde macera kovalıyorlardı. Macaristan ovası, Transilvanya ormanları, Tuna boyu prensliklerindeki vadiler de Macar köylülerine ya da güneyli Slavlara sığınak oluşturuyordu. Bu ender bulunan ve yerinde durmayan işgücünü elde tutabilmek için, soylu *Diète*leri yavaş yavaş az çok kesin kurallar geliştirdiler; bunların amacı serflik edilen toprağa bağımlılıktı. Polonya'da, Prusya'da, Bohemya'da ve daha sonra özellikle Rusya'da köylüler yer değiştirme hareketlerinde gitgide kısıtlandılar; bulundukları yerleri terk etmeleri yasaklandı, belli bir mülkiyet toprağına kaydedildiler ve nihayet tam anlamıyla toprağa bağlandılar. Angaryalara zorlanan, kendi elde ettikleri ürünlerin satışından kâr payı almaktan yoksun kalan, toprağa bağlanan bu Doğulu köylüler XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca gerçek anlamda birer serf olmuşlardı. Batı'daki serflik kurumları (*Leibeigenschaft*) ta XIII. yüzyılda önemini yitirmişken, Doğu'daki gecikmeli evrim tersine işlemişti. Eskiden özgür olan, yalnızca derebeyine toprak işleme vergisini ödeyen kırsal topluluklar, kendilerini birtakım sıkıntıların (*Erbuntertängkeit*) altında ezilir buluvermişti. Tarihçiler, bunlara genel anlamda "ikinci serflik" adını yakıştırmışlardır.

Macaristan Haçlı Seferi

XVI. yüzyılın ilk ve en zalimane isyan hareketi 1514 yılında Macaristan'ı kana bulamıştı. Macaristan'ın baş ruhanisi, çok zayıf kral II. Vladislas'ın başbakanı Estergon kardinalbaşpiskoposu Tamas Bakocz (1442-1521) Türklerin ilerlemesi karşısında, Haçlı Seferi çağrısında bulunan bir fermanı Roma'dan elde etmeyi başarmıştı (Kasım 1513). Kral konseyi topraklarının bir anda boşalacağından korkan çok sayıdaki baronun muhalefeti nedeniyle, fermanın yayım-

lanmasına ancak 8 Nisan 1514'te izin verebilmişti. Nitekim köylüler, çağrıya derhal yanıt vermişlerdi. Sefer için ilk yazılanlar, hayvan yetiştirme düzeyleri henüz 1550 yıllarındaki atılımdan çok uzak olup fazlasıyla yaklaşan savaşın gereklerini yaşayan büyük ovanın çoban-askerleri olmuştu. "Savaş söylentisi daha yoğun bir şekilde tüm krallığı sarınca, köylerini terk eden sayılamayacak kadar çok köylü, tarlalarda çalışma işini bir yana bırakarak silahlarını kapmışlardı. O sıralarda soylulara karşı büyük bir kin duyduklarından, bunların büyük bir bölümü Hıristiyanlık inancı uğruna kendini feda etme isteğinden çok, o biçimde yaşamaktan bıkmış oldukları için böylesine hevesliydiler ve kitleler halinde Peşte'ye ulaşmışlardı...; bu tür düşüncelerle evlerinden ilk çıkanlar yol boyunca kendileri gibi düşünen başkalarını da bulmuşlardı" (Paolo, Jovio, *Histoires*). Nisandan mayısa kadar silahlı adam sayısı kırk bini bulmuştu. Gömleklerinin üzerinde yünden kırmızı bir haç taşıyorlar, kentlere ve soylulara kendilerine baktırtıyorlardı. Bunun üzerine Haçlı Seferi düşüncesine eleştiriler yağdı ve toplanan adamları dağıtmak istediler.

Haçlı Seferi baronların savaşçı birliklerine karşı koyarken, toplumsal bir savaşa dönüşüverdi. İsyancıların başında Gyorgy Dozsa bulunuyordu, sınır boyu ayrıcalıklı garnizonlarından birinin komutanıydı ve Türklere karşı gösterdiği yararlıklar nedeniyle bir hayli tanınıyordu. Taşıdığı bayrağın üzerinde bir haç ve "kâfir soylulara" karşı savaş işareti vardı; kendi kendine "soylulara değil, ama yalnızca Macar kralına bağlı kutsal Haçlı ordusunun yüksek prensi ve komutanı" unvanını vermişti. İsyan tüm Macar ovasına ve daha sonra doğuya, Transilvanya'ya doğru yayıldı. İsyancı kadrolar arasında garnizon askerleri, din adamları, hatta Marmorös bölgesinden soylular yer alıyorlardı. İsyancıların 15 Temmuzda Temeşvar'da yenilgiye uğratılabilmeleri için, Transilvanya voyvodası Jean Zapoloya'nın ordusuna ihtiyaç duyulmuştu. Ordusunun "silah deneyi-

mi, savaş sanatı ve ataklık konusunda" daha iyi olan askerleri, bu "beceriksizler güruhunun" saflarını bozmuşlardı.

İsyanın bastırılmasının ardından gelen baskı dönemi işkence ve katliamla örülü dehşet verici bir dönemdi. Doğrudan baronların tehdidi altında kalan başpiskopos ve kral, Bohemya kralını yardıma çağırmışlardı. "İsyancıların kraliyetin onurunu koruduklarını, baronların sahtekârlıkla ve zorla kralın elinden çaldıklarının öcünü silahla aldıklarını ileri süren Bohemyalılar, bir iç savaşa daha başlarken son verdiler..., soyluların vahşetlerini kıstılar."

Macar Haçlı Seferi, o sıralarda henüz çok hafif düzeyde bulunan soylu sınıfın taleplerine karşı bir ayaklanma anlamı taşıyordu. Senyörlerin egemenlik gücü en üst noktasına izleyen yüzyılda çıkacaktı. Macaristan örflerinin derlemesi 1517 yılında Viyana'da yayımlanmıştı (*Tripartitum opus...*, İstvan Werböczi); ancak köylü mülkiyetini ortadan kaldırma yönündeki yorumu çok zaman sonra devreye girmişti. Mülk edinme, satma ve yer değiştirme hakları, ancak 1570'li yıllarda sorgulanmaya başlanmıştı. Yani Macar Haçlı Seferi, açıkça soyluların ekonomik baskınlıklarının uzun sürecine bağlı kalmıştır. Özgür toplulukların görenekleri henüz yaşarken Haçlı Seferi daha başlangıç dönemindeydi ve ekonominin dışında dinsel ve siyasal gerekçeleri de vardı. Hareketin ideolojisi ve kısa ömürlü gücü, alt düzey din adamlarından ve sınır askerlerinden oluşan kadrolara dayanıyordu.

Almanya Köylüler Savaşı

1525 tarihli Almanya köylüler savaşı, bir devrim girişimi olarak değerlendirilebilmiştir; çünkü coğrafi yayılım alanı olağanüstü genişti; harekete katılan köylülerin hemen hepsi yaptıkları konusunda hemfikirdi ve farklı bölgelerden gelmekle birlikte, hak iddiaları aynı noktalarda birleşiyor-

du. Engels'in monografisinden (1848), bu savaşın 450. yıldönümü dolayısıyla yapılan inceleme çalışmalarına kadar, aslına sadık bir tarihyazımı bulunur; bunlar da bizim daha hızlı ilerlememize olanak vermektedir.

Yarıcıları serflik düzeyine indiren senyörlüğün gücünün artması, bu savaşın çıkmasında temel etmen olmuştur. Bu kışkırtıcı değişimi uzun vadeli toplumsal ve kurumsal evrimde, silaha sarılma eyleminin doğrudan nedenlerinde ve ilan edilen hak iddialarında görürüz. Çok eskilere dayanan iddialara göre, Alman prensleri kraliyete ait kimi hakları kendi başlarına uygulamaya çalışmışlardı; panayır düzenleme, surla çevirme, maden ayrıcalıkları ya da geçiş ücreti haklarını tahsis etme gibi. XV. yüzyılda İtalyan üniversitelerinden ithal edilen Roma hukukunun ülkeye girmesiyle birlikte, bu eğilim daha da öne çıkmıştı. Pek çok senyör, kendini ülke sahibi prens olarak ilan etmişti. Tüm bu ihtiraslar nedeniyle, adaleti uygulama haklarını alabildiğine kullanıyorlardı. Yerel mahkemeleri bir araya getiriyorlardı. Örflere saygı ilkesini uygulayan köy ihtiyar heyetlerinin yerine, yazılı ve bilimsel hukuk bilgisiyle donanmış kentli belediye meclisi üyelerini getiriyorlardı.

Bu iki ayrı hukuk sistemi arasındaki uzlaşmazlık, yalnızca siyasal gerekçelere dayanmıyordu. Topladıkları parasal vergilerin yavaş erozyonu, prensleri askeri girişimlerinde sıkıntıya sokuyordu; Habsburg Hanedanı da egemenliği altındaki Tiroller'de çıkan ayaklanmalara Schwaben Birliği'ne bağlı kentlerin yardımları olmadan son verememişti. Köylü toplulukları üzerindeki baskı, bir bakıma, yeni gelir arayışları anlamını taşıyordu. Senyörlük yargıçları otlaklarla, sulamayla, ormancılık ya da paylaşımla ilgili bilgileri kendilerine vehmediyorlardı, yani örfi yargı sisteminin en içerlek köşelerine kadar sokuluyorlardı. Senyörlerini mali yönden beslemek uğruna, sözde karşı koyanlara para cezaları kesiyorlardı.

Köylü örfleri, nüfusun artması nedeniyle de büyük darbeler alıyordu. Schwaben bölgesinin nüfusu, yetmiş beş yıldan daha kısa bir sürede ikiye katlanmıştı. Köyler aşırı kalabalıktı; yeterli toprağı bulunmayan çok sayıdaki paralı asker (*Söldner*) ortak kullanıma ayrılan toprakların, ormanların ya da otlakların barış içinde ve yararlı bir şekilde kullanılmasını olanaksız kılıyordu. Bu alanların kapanması ya da senyör tarafından yeni yeni yarıcılara dağıtılması, eski yarıcıların kazanç payında azımsanmayacak bir bölümünü silip süpürüyordu. Refah düzeyi henüz yüksek olan, gücünün bilincinde, geleneklerinin bilgisine sahip ve geleceğini tehdit altına alan unsurları tanımlayabilen bir toplumsal grubun varlığını, bir devrim için gerekli tüm unsurları bağrında taşıyordu.

Köylülerin taleplerinin nasıl On İki Madde halinde kaleme alındığını, nüshalarının nasıl çoğaltıldığını, nasıl yeni eklemeler ve değişiklikler yapıldığını biliyoruz. Böylece, bu On İki Madde'nin değişik versiyonlarının bir bilançosunu çıkartmak mümkün olmuştur. Derlenen şikâyetler arasında, % 90'ı serfliğin kaldırılmasını istiyordu. % 37'si yarıcının ölümünden sonra senyör tarafından talep edilen ödenti borçlarını reddediyordu; çünkü bu ödentiler zengin köylü birimlerinin oluşmasına engel olmuştu. % 27'si, eski örfi hukukun uygulanmasına engel olan senyörlük para cezalarını reddediyordu ve % 24'ü, belli bir yöredeki serfin başka yöreden biriyle ya da başka konumdaki biriyle evlenmesine getirilen sınırlamalara karşı çıkıyordu vb. Aslında reddedilen yeni senyörlük mali rejimiydi; anısı hâlâ sıcak olan eski örfi düzene geri dönmek isteniliyordu. Eski örflere dönme talebinin önemi gelenek tarafından da kabul edilmiştir; isyan hareketinin ilk silahlı eylemini Haziran 1524'te senyör adına salyangoz toplamayı reddeden Schwaben köylüleri yapmışlardı.

Köylü savaşları, Alsace bölgesindeki Bundschuh'tan (1439-1444), Kara Ormanlar'daki Joss Fritz'in (1513) ve Wurtemberg'deki "Yoksul Conrad"ın (1514) ayaklanmalarına kadar varan senyörlük karşıtı uzun vadeli bir dizi direnişten kaynaklanmıştır. Savaş tüm bu hareketlerin simgesel bayraklarını miras almıştır. Bayraklarında İsa Mesih'in, Meryem Ana'nın tasvirleri, papanın ve imparatorun armaları ve bağcıklarla bileğe bağlanan köylü ayakkabılarının (*Bundschuh*) resmi bulunuyordu. Ayakkabı resmiyle bir sözcük oyunu yapılıyordu; *Bund* hem ayakkabı bağcığı hem de isyancı köylülerin birliği anlamına geliyordu. Senyörlerin üzerinde yer aldıkları için, papa ve imparator, üstünlükleri kabul edilen yegâne otoritelerdi. Papa II. Julius Della Rovere'nin, bir meşe ağacı ya da meşe palamudu şeklindeki armaları bir başka simgesel anlam taşıyordu; filiz veren ve büyüyen meşe palamudu gibi sarsılmaz güç ya da gelecekteki dinamizm demekti. Bu temsiliyetler alanında, reformcu propagandanın köylü imgesini değiştirdiğini de eklemek gerekir. Karnavallarda temsil edilen gülünç ve kaba saba adamcağızın yerini İncil'de belirtilen nitelikleri taşıyan bir köylü, Karsthaus alır. 1520-1525 yılları arasında tahta üzerine yapılan bir gravürle halk tarafından tanınan bu tipin elinde, tahılları dövmeye yarayan bir kamçı ya da bir bel bulunur; her şeyden haberi vardır, sofu ve kendinden emin bir kişidir; basit gerçekliklerden söz eder ve bu yönden papacıların laf ebeliğiyle bir çelişki oluşturur.

Kırsal kesimin dile getirdiği taleplerde, reformcu akımın gücünün, yeni yeni düşünceleri yayan genç din adamlarının yücelik söylemlerinin izlerine rastlanır. Dinsel özgürlüğün gün ışığına çıkması baskı döneminin de sonunu işaret ediyordu. Tanrı'nın Yasası köylülerin davasıyla özdeşleşiyordu. Kiliseye mensup senyörlere karşı mücadele veren köylüler Reform hareketine katılan kent burjuvalarıyla aynı düşmanları keşfediyorlardı. Ve nihayet, komşu

İsviçre'deki özgürlüklerin ütopyası ve efsanevi bir hale gelen kendi zaferleri son birkaç kararsız köylüyü de hareketin peşine katıyordu.

İsyancıların önderleri köylülerden çok zanaatkârlardı. Gizli toplantıların ve ant içmelerin ardından, yavaş yavaş silahlı gruplar oluşturuluyordu. Haberciler, alarm çanıyla bir araya toplanmış köy ahalilerine birliğe katılma ve karşılıklı yardım konusunda ant içiriyorlardı. El konulan manastırlar, birliğe katılan küçük kentlerin katılım payları isyanın hazinesi durumuna geliyor ve köylerde köyün ileri gelenleri, kasabalarda belediye başkanı tarafından yönetiliyordu.

Haziran 1524'te Schwaben'da başlayan isyan, 1525 yılının ilkbaharında imparatorluğun güneyindeki ve batısındaki ülkelere kadar yayılmıştı. Aralarında hiçbir ilişki, hiçbir koordinasyon bulunmayan grupları bir araya getirmişti. Mayıs ve haziran aylarında yapılan beş ayrı çarpışmada, silahlı gruplar prenslerin orduları ve lüterci büyük kentlerin orduları tarafından hezimete uğratılmıştı. Açık alanlarda yapılan çarpışmalarda, savaş hakkındaki bilgisizlikleri nedeniyle sayısal üstünlüklerine güvenme hatasına düşen köylü önderlerin yüzünden, bu dövüş alanları birer açıkhava mezarlığına dönmüştü. Lorraine dükünün birlikleri, Saverne'de 16 Mayıs 1525'te, Alsace *Croquant*larının binlercesini katletmişti. Yukarı Alsace bölgesinde çarpışmalar Ekim 1525'e kadar sürmüştü. Hukuksal baskı hareketleri sonucu, yüzlerce kişi çeşitli cezalara çarptırılmış ve çok ağır ortak para cezaları uygulanmıştı.

Almanya köylülerinin tüm siyasal güçlerini yitirmeleri, tarihçiler tarafından uzun süre 1525 yılında yaşanan bozgunların bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde ise, başka araştırmacılar (Peter Blickle), ayaklanan bölgelerin üçte birinden fazlasının köylü gruplarının temsilcileri ile senyörler arasında varılan anlaşmaları aynen

koruyabildiklerini vurgulamışlardır. Görüşmeler ve silah bırakışmaları sırasında, kimi kentlerin destekleri sayesinde, On İki Madde metninden esinlenen kimi antlaşmalar 1525 yılının ilkbaharında yapılabilmişti. Yaşanan bozgunlara rağmen kimi ekonomik haklar, toplulukların kendilerini temsil etme haklarına ait kimi izler, örneğin Tirol'de ya da Baden'de korunabilmişti. Köylü yaşantısının zaten çok bozulmuş olduğu Almanya'nın kuzey ve doğu bölgelerinde, Samland dışında (Doğu Prusya'nın kuzeyi) isyancı akımın etkisi çok düşük düzeyde kalmıştır. Buna karşılık, isyanın merkezinde yer alan güneybatı toprakları, büyük oranda "ikinci serflik" döneminin etkilerinden korunabilmişti. Köylü statülerinin yerel olarak korunması ve örfi hukukun yaşatılması, bu hipotezde isyan hareketinin kâr hanesine kaydedilmelidir; çünkü bu öğeler, trajik çarpışmaların ötesinde, isyanın dolaylı başarılarıdır.

Avrupa'nın doğusunun kaderini yaklaşık dört yüzyıl kadar belirleyen etmen, Türklerin sürekli ve dehşetli tehdidi olmuştur. Üst üste gelen zaferleri ve fethettikleri yerler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetini neredeyse geri çevrilemez bir hale getirmişti. Hiç durmayan akınları, batı ve kuzey yönünde belli aralıklarla başlattıkları ilerlemeler, bu yörelerdeki Slav, Alman ya da İtalyan devletlerini kaygılandırıyordu. Balkanlar Osmanlı boyunduruğu altına girmişti bile, Ortodoks ülkeler birer tabi konumuna düşmüşlerdi, Macaristan parçalanmıştı, Venedik'in denetimi altındaki yerler birer birer Osmanlıların eline geçmişti. Türk istilacılar, iki yüzyıl içinde Viyana kapılarına kadar sokulabilmişler, Akdeniz'in ortasına kadar gelmişlerdi. Osmanlıya komşu topraklar sürekli savaş halini yaşamak zorundaydı: Bu topraklar sık sık sarsıntıya uğruyor ve insanlarını yitiriyordu; köylüleri askeri vergilerin ve askere adam verme durumunun altında eziliyorlardı; müstahkem noktaları ayrıcalıklarla donatılmış askerlerden oluşan gar-

nizonlar tarafından korunuyordu. Bu ekonomik ve toplumsal üç etmen nedeniyle yerleşik hale gelen düşmanlık duyguları, beraberinde isyanları da getiriyordu. Gerçekte, öldürme ya da kaçma sonucu çok kıt hale gelen köylü işgücü nedeniyle, senyörlerin köylülerin bulundukları toprağa bağımlı kılınma önlemlerini daha ciddi boyutlara taşımalarına yol açıyordu. Ağırlığı her geçen gün artan bu boyunduruk altında ezilen, bu yetmezmiş gibi yeni yeni gelişen merkezi vergisel rejime tabi tutulan köylülerin gözleri önünde birer özgürlük ve ayrıcalıklılık modeli olarak sınır garnizonlarının askerleri duruyordu. İşte, kışkırtıcı etmenlere birkaç örnek: Köylülerin yaşam koşulları bozulurken, diğer tarafta askerlerin özgürlük modelleri korunuyordu. Bu zıtlık, ayaklanmalar şeklinde ifade buluyordu ve bu isyanlarda görülen dönemsellik az çok Türk saldırılarının dönemselliğine denk düşüyordu.

1573 yılındaki Hırvat ayaklanması tam da bu bağlamda ortaya çıkmıştı. Türkler, 1566'dan beri her yıl biraz daha ilerleyerek Bosna bölgesindeki ülkeleri arşınlıyor, sırasıyla vadileri ve kasabaları sınırlarına katıyorlardı. Komşu Hırvatistan da bu ilerlemeden payına düşeni çekiyordu; yarım yüzyıl süren akınlar sonucu nüfusu sekizde bire inmişti, kimi yöreleri tümüyle ıssızlaşmıştı. Köylüler ya müstahkem kentlere sığınmış ya da Karniol'e ve daha ötelere kaçmışlardı. 1566'dan 1579'a kadar gerçekleşen sistematik göç sonucu bölgeyi terk edenlerin sayısı kırk bini bulmuştu ve insanlar, kimi köyleri tümden boşaltırken senyörlerini, seçilmiş önderlerini (*Knez*), din adamlarını, silahlarını ve hayvanlarını da beraberlerinde götürüyorlardı. Boşalan topraklar Macar senyörlere devrediliyordu, onlar da bunu fırsat bilerek yerinde kalan bir avuç köylüyü serflik bağlarıyla canından bezdiriyorlardı. 1572-1573 kışında patlak veren ayaklanma, bu değişikliklere bir yanıt niteliğindeydi. Matija Gubec gibi önderler, Türklere karşı yürütülen sa-

vaşta gösterdikleri başarılarla kendilerini kanıtlamış kişilerdi. Attıkları sloganlar "kahrolsun senyörler" ve "eski haklar için" türündendi; esas istedikleri, sınır askerleriyle aynı statülere kavuşmak ve imparatorun koruması altına girmekti. Yapılan ayaklanmaya Sava ırmağı vadisinden ve Zagreb çevresinden yirmi bin kişi katılmıştı. Söylenenlere göre, beş bin kadar köylü yenilgiye uğratılmış ve önderleri oracıkta öldürülmüştü (15 Şubat 1573). Her ikisi de Hırvat olan Zagreb piskoposunun ve Estergon başpiskoposunun müdahalesi üzerine, imparator köylülerin şikâyetlerini dinlemesi için bir komiseri görevlendirmişti. Anlaşıldığı kadarıyla, ayaklanmanın yankıları, ne zaman ne de mekân içinde pek güçlü olmuştu; tarihyazınına girmesinin nedeni Tito rejiminin bu anıyı canlı tutma isteğiydi. Göçler devam ediyordu ve 1584 yılından itibaren gerçekleşen yeni bir Türk ilerlemesiyle birlikte, Hırvatistan'ın batısı yüz yıldan uzun bir süre için yalnızca ayrıcalıklı askeri toplulukların bulunduğu bir stratejik kaleye dönüşmüştü.

1596 yılında Aşağı Avusturya'da ortaya çıkan köylü ayaklanması da hayli benzer bir durum sergilemiştir. Bölgedeki *Diyet* senyörlerin ve şövalyelerin egemenliği altındaydı ve imparatorun otoritesi çok uzaklarda kalıyordu. Angaryayla işletilen senyör çiftlikleri gelişim göstermişti. Öncelikli satın alma hakkı (*Fürkauf*) henüz devreye sokulmuştu; buna göre, üretici köylü elde ettiği ürünün pazarlama hakkını öncelikle senyöre bırakmak zorundaydı, böylece elverişli tarımsal bir konjonktürün tüm kârını senyöre bırakıyordu. Bu yenilikler, mirasçısı bulunmayan ya da satış sonucu el değiştiren topraklarda çok daha hızlı ve çok daha duyarlı bir biçimde gerçekleşiyordu. Eyaleti ateşe boğan kıvılcım Türk akınlarına karşı yapılan bir adam toplama işlemiydi. Ekim 1596'da halk silahlara davranmıştı; köylüler ant içiyor ve başlarına komutan olarak Macaristan ordusunun eski askerlerini seçiyorlardı. Şubat ayında,

köylüler dört şatoyu ve üç küçük kenti ellerine geçirmişlerdi. Kolayca elde ettikleri bu başarı, köylülerin o sıralarda Prag'da ikamet eden imparatorun şikâyet dilekçelerini incelemesini beklemek üzere dağılmalarına neden olmuştu. Mart ayı sonunda, askeri bir gezi harekâtı sonucu köylülerin kabaran ayranları, hiçbir çarpışma olmaksızın söndürülmüştü. 1597 yılının Martından Mayısına kadar, kırk kadar köylü önderi idam edilmişti.

Kazak İsyanları

Rusya'da köylülerin yer değiştirme hakları üzerine getirilen kısıtlamalar, Tatar iktidarının zayıflamasından itibaren başlamıştı. Kullanılan göç yolları doğuya ve güneye doğru açılıyordu; bu göç hareketleri uzun zamandan beri Moskof devletinin ormanlarındaki ve çayırlarındaki insan sayısı ile mekân arasındaki dengeyi bozuyordu. Köylülerin bir türlü bastırılamayan bakir topraklara doğru kaçma eylemlerini engellemek üzere, XVI. yüzyılın sonunda alınan yasaklayıcı önlemlere hız verilmişti. IV. İvan'ın, yani Korkunç İvan'ın ölümünden (1579) Mihail Romanov'un tahta çıkmasına kadarki döneme (1614) "karışıklıklar dönemi" adını veren taht kavgaları ve iç savaşlar, binlerce köylüyü kaçak durumuna düşürmüş ve köklerinden kopartmıştı. Bu köylülerin çevresinde, şu ya da bu davaya başkoymuş topçu, tüfekçi (*streltsi*), ayrıcalıklı askerler, batılı paralı askerler ve özellikle Kazaklar, yani Polonya kralının ya da Rus çarının hesabına güney bozkırlarında savaşan süvariler bulunuyordu. Çarlık tahtı üzerinde hak iddiasında bulunan çeşitli kişiler de, Slav köylüklerinin uzun süren toprak genişlemesi boyunca oluşmuş bu serbest ve silahlı gruplardan geliyorlardı.

Bolotnikov bir prenslik toprağına bağlı bir serfti, Kazaklara sığınmıştı, Türkler tarafından tutsak alınmış, Ve-

nedik, Almanya ve Polonya üzerinden geri dönmüştü. Boyarlar tarafından kışkırtılan girişimi, görünüşte Sessiz Dimitri adındaki hayali bir çareviç adına taht üzerinde bir hak iddiası izlenimi veriyordu; ancak bu "iyi çara" bağlanan yüz bin kadar adam, dış çevrenin Moskova kaynaklı haksızlıklara karşı gerçek anlamda bir isyan oluşturmuştu bile. Hareketin yandaşları, serfliğin iyiden iyiye oturmuş olduğu Moskova'nın orta bölgesinden değil, henüz özgür olan bölgelerden, daha çok da *Zemçina*'dan, yani güneybatı eyaletlerinden geliyorlardı. Bu yöreler, IV. İvan'ın otoriter bir şekilde devasa toprak parçalarının dağıtımını yaptığı dönemden kalma eski haklarını hâlâ koruyordu. İsyanın ana odağı olan Komaritskaya ili iyi nitelikte buğday veren kara topraklara sahipti; köylüler oturdukları evin eşiğine kadar sokulan serfliğe karşı bir araya gelebilecek bir yeteneğe sahipti. Bu il, 1604 yılında ortaya çıkan ilk düzmece Dimitri için pek çok isyancı birlik çıkartmıştı. Bolotnikov, Temmuz 1606'da işte bu yöreden yola çıkmıştı. Artık bir başka efendiye bağlanmalarına izin verilmeyen kaçak köylüler Bolotnikov'a katılıyorlardı. İçinde köylülerin kayıtları bulunan ve serfliklerini gösteren toprak belgelerini yaka yaka Moskova'ya doğru ilerliyorlardı. Bolotnikov Aralık ayında yaptığı başkenti kuşatma harekâtı başarısızlığa uğradıktan sonra, Gorşakov adlı başka bir düzmece askerin elindeki birlik sayesinde, Tula çevresinde bir yıl daha tutunabilmişti. Muromlu bir kundura tamircisinin oğlu olan Gorşakov da, güneye doğru macera peşinde koşmuş ve Terekli süvarilere katılmıştı. 1607 yılının başında, Kazaklardan, yani *Streltsiler*den ve kaçak köylülerden oluşan, Bolotnikov'inkine benzer bir grubun önderi olarak Volga'nın yukarı havzalarına doğru ilerleyerek geri dönmüştü.

Kazakların yol boyunca Slav köylülerini ve göçebe aşiretleri gruplarına katarak vesayeti altında bulundukları devletlere karşı yürüttükleri bu türden ayaklanmalar,

XVII. yüzyılın ikinci yarısında daha da artmıştı. Oysa Rusya'da serflik statüsü, artık hukuksal bir kurum haline gelmişti (*Ulojenya*: Çar Aleksi'nin Düzenlemeleri, 1649). Tam o sıralarda Ukrayna da yavaş yavaş sömürgeleştiriliyordu; Polonyalı ve Rus iktidar odakları, ırmaklar boyunca ilerliyor ve bozkırların özgürlükleri karşısında senyörlük alanlarını genişletiyordu.

Batıda, Küçük Rusya'da, bu fetih ve yavaş toplumsal dönüşüm hareketi bir uygarlık çatışmasına yol açıyordu. Yerleşik düzene geçmiş ve bu zengin toprakları tarıma hazırlayan sömürgeci unsurlar Küçük Rusyalıydılar, Rutence konuşuyorlardı ve Ortodoks Kilisesine bağlıydılar; oysa toprak sahibi senyörler Polonyalı Katoliklerdi. Polonyalıların bölgeye yerleşmelerine karşı çıkan direniş hareketi, Polonya krallarının XVI. yüzyılın sonunda Kırım Tatarlarına karşı mücadele etmek için oluşturdukları ayrıcalıklı grupların orta yerinde gelişmişti. En güçlü Kazak birliği, Kiev yakınlarındaki Dinyeper Irmağı adacıkları üzerinde kurulmuştu. Zaporog süvarileri topluluğu, burada yaptığı hayvan yetiştiriciliği ve özellikle balık avcılığı yoluyla bir hayli zenginleşmişti. Bunlardan biri olan ve Tatarlara karşı savaşmak için elinde Polonya kralının imzaladığı bir yetki belgesi bulunun Bogdan Kmelnitski, 1648 yılının ilkbaharında başkaldırmıştı. Gerekçesi de: "Silahla elde edilmiş kadim ayrıcalıkları desteklemek, Polonya soylularının boyunduruğundan ve Kazak milislerinin cömert ayaklarını prangalayan ağır zincirlerden kurtulmak" idi (M. Bisaccioni, *Historia delle guerre civili...*). İlk olarak Polonyalı soylulardan oluşan askeri birliklere ve bu soyluların toprakları üzerine yerleşmiş ve genellikle kâhyalık hizmeti gören Yahudi topluluklara saldırdı. Taht verasetine ilişkin bir bunalımla birlikte, isyan yeniden parladı: Kral IV. Wladislas, 20 Mayıs 1648'de ölmüştü. Bu haber, Ortodoks din adamları tarafından Ortodoks halka özgürlüğünü iade etmek iste-

yen Tanrı'nın bir lütfu olarak değerlendirilmişti; aşılması gereken yeni bir Kızıldeniz vardı önlerinde; bu yeni deniz halkı serflik boyunduruğu altında tutan Polonyalıların kanıydı. İsyan hareketi devasa bir iç savaşa dönüşmüştü, Kmelnitski zaman zaman üç yüz bin kişilik orduların ya da silahlı toplulukların başında bulunuyordu; çünkü Bisaccioni'nin dediği gibi, "savaşta bulunan her adam asker adını taşımaya layık değildir" Bu olağanüstü büyük iç savaş karşısında, Polonya iktidarı yerle bir olmuştu.

Zaporogların 1654 yılında Rusya'ya katılmaları başka ittifakların alaşağı edilmesinin ve sadakatlerdeki değişmelerin ilk aşaması olmuştu. Kazak toplulukları ve başlarındaki atamanlar var olan rekabetleri ve Polonya, Rusya ve İsveç, Kırım Hanlığı ve Osmanlı gibi merkezi iktidarların uzak oluşlarını kullanıyorlardı. Kazak toplulukları fiili bir özgürlüğe sahipti ve bu prestijleri, 1670-1680 yıllarında on binlerce sürgünü ve kaçağı kendilerine çekiyordu. Kazaklık katı hukuksal bir statü olmaktan çok, bir tür yaşam biçimiydi. Süvari olmak için gerekli malzemeye sahip olmak, Ukrayna'daki *sotnias*lara kabul edilmek için yeterliydi. Ataman Doroçenko, 1668'de kendini Osmanlıya adıyordu; Mazeppa, 1687'de Rusya'yla ittifak yapıyordu; Simon Paly, 1699'da Dinyeper'in sağ yakasını Polonyalılara karşı ayaklandırmaya çalışıyordu.

XVII. yüzyılda Rus dünyasının tüm merkezkaç güçlerini Moskova iktidarına karşı bir araya getiren en ünlü Kazak girişimi, Stepan (Stenka) Razin'inki olmuştu. Diğer pek çoğu gibi bu da bir ataman-haydututtu; Hazar denizi çevresinde İranlılarla mücadele etmesi için ileri Rus karakollarının yöneticileri tarafından parayla tutulmuştu, Yayik (Ural), Volga ya da Don gibi ırmakların aşağı havzalarında korsanlık yapmak için adam kullanma yeteneğine de sahipti. Art arda kazandığı çok sayıdaki zaferden başı dönerek çarlığa ait bir kaleyi ele geçirme cüretini gösterdi

(Yayik, Haziran 1667). 1670 yılının ilkbaharında, beraberinde onbinlerce adam bulunuyordu ve böylece Astrakan'ı da ele geçirmişti (24 Haziran 1670). Çarı ve Rusya'yı kötü voyvodaların ve boyarların aşırı taleplerinden kurtarmak için Volga'nın yukarı havzasına doğru ilerlemeye başlamıştı. Rantlar onun önünde kapılarını açıyor ve köylüler birliklerine katılıyorlardı. Razin, Volga'nın orta havzasına kadar ulaşmıştı. Ve Ekim ayında burada yenilgiye uğratılmıştı. Razin'i yenilgiye uğratan prens Bariatinski, çar Alexis'in oluşturmaya başladığı, Avrupa kaynaklı malzemelerle donatılmış ve yabancı kadrolarca yönetilen modern bir ordu çekirdeğinin başında yer alıyordu.

Razin, boyarların kötülüğü nedeniyle saklanmak zorunda kalan ve nihayet uyruklarının yakarışlarına kulak veren iyi çara ilişkin o tükenmez söyleni malzeme olarak kullanmıştı. Yaptığı girişim Eski İnançların (*Raskolniki*) baskı altına alındıkları döneme rastlıyordu. Çar Alexis'in ve patrik Nikon'un Ortodoks inancını reformdan geçirme çabalarının (1645) dinsel bir ilkellik akımını kışkırttığını biliyoruz. İnanca getirilen yenilikler nedeniyle, halkın sofuluk duyguları incinmişti, bunu Peccal'ın bir marifeti olarak algılamıştı; gerçek çar inancın böylesine yozlaşmasına izin vermiş olamazdı.

Kısacası, yaşadıkları kaderden umutsuzluğa kapılmış olan tüm zavallılar Stenka'da ve onun çetesinde felaketlerinin sona ereceğini görmüşlerdi. Razin'in yanında yer aldıklarını iddia ettiği genç çar ve patrik, gerçek ya da sahte, tahtın ve Kilise'nin özgün temsilcileriydi. Eski İnançlıların ayrılıkçı hareketi, gitgide daha ciddi boyutlara varıyor ve Rus köylülüğünün artık iktidarla, başkentle, bilgiyle bağlarını koparmasını kutsuyordu. Bu iç sürgünün ayaklanmacı eğilimleri, köylüleri bir kereden fazla sayıda silahlı isyana götürebilecek güçteydi; XIX. yüzyılın popülist entelektüel-

leri Eski İnançlılar hareketine devrimci bir özellik bile yakıştırmışlardır; oysa gerçekte devrimci düşünce Eski İnançlıların Eski Kilise'yi restore etme düşüncelerinin tam tersinde yer alır.

Razin'in bozguna uğratılmasından sonra, aylar süren ve onbinlerce insanı kurban alan dehşet dolu bir baskı harekâtı yapılmış ve bu iş Orta Volga'nın kimi illerinde (Arzamas) gerçek bir kıyamet gösterisine dönmüştü. Razin'in destanı, zavallı kahramanın kaderini anlatan ve Rus tarihinin çeşitli dönemlerinde görülen kendini feda etme kararlılığını onaylayan anlatılar ve türküler (*bylin*ler) biçiminde halkın belleğinde yaşamaya devam etmiştir.

DEVLETLERİN MERKEZİLEŞMELERİNE KARŞI İSYANLAR

Batı'da XVI. ve XVII. yüzyılların en önemli tarihsel olgusu, merkezi devletlerin kurulması olmuştur. İktidarlar, kimi zaman görülmedik boyutlara ulaşan direnişlerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Tüm kıtaya yayılan ilk anlaşmazlık Otuz Yıl Savaşıydı (1618-1648). Her seferinde daha büyük ölçülerde mali olanaklara sahip olmak ve bunun için de daha karmaşık ve daha dayatmacı mali kurumlar geliştirmek gerekiyordu. Modern devletlerin bu yayılımı daha önceki yerel iktidarların aleyhine olarak tamamlanıyordu. Bu devletler, büyürken yörelere ve kişilere ait ayrıcalıktı, ortaçağda oluşturulmuş özgünlükleri ve özgürlükleri silip süpürüyordu. Eski yasama kurumları, ancak çok kenarda kalan eyaletlerde yaşamlarını sürdürebiliyordu; çünkü bu yörelere ulaşmadaki güçlükleri ve sınırda olmaktan kaynaklanan siyasal tehlikeleri buraları merkezileştirme girişimlerinin dışında tutuyordu. Vergiler artık istisnai katkılar ya da belli bir ihtiyaç için yapılan katkı payları olmaktan çıkmıştı; bunlar, artık sürekli talep edilen miktarlardı,

her yıl ödenmeleri gerekiyordu; vergiler uyrukların tüm kategorilerine ve tüm gelir biçimlerine yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu; bunlar artık sürekli ve evrensel bir ödev halini almıştı. Yine de, buna paralel olarak daha kadim vergilendirme usulleri de yaşamaya devam ediyordu; ayni vergiler mali kurumların genele yayılmaları ve mükemmelleşmeleriyle henüz ortadan kaldırılmamıştı; adam toplama, erzak sağlama, ürünlere el koyma, iskele yapma, teraslama yapma, arabayla taşıma gibi zorunlu angaryalar ve özellikle savaşçılar için barınacak yer sağlama en ağır ve en sık görülen uygulamalardandı. Bu yükümlülükler, halkın gözünde aynı zamanda en incitici niteliğe sahip olandı. Halk, bu yükümlülüklerin sıklık derecesinden, şiddetinden, kimilerine ayrıcalıklı davranılmasından, belli bir düzene uyulmamasından ve kamu hukukunun hiçe sayılmasından usanmıştı. XVII. yüzyıldaki silahlı halk isyanlarının kökeninde, genellikle askeri barınak konusundaki saldırganlık tutumları yatmaktadır.

Başkaldırının ana odağı tek kiliseli köylerdi, buradaki halk topluluğu reddiyat konusunda hem bir dayatıcı birlik hem de bir dayanışma birliği oluşturuyordu. Biçme vergisi mültezimi, erzak toplayan ve barınak saptayan çavuş ya da bir mahkeme savcısı gibi hakkından fazlasını talep eden kişiler yabancıydı, saptanmaları kolaydı ve bunlara rahatlıkla kin duyulabiliyordu. Üstelik izin verilmeden sokulan ve hiç de hoşa gitmeyen, dışarıdan bir unsur olarak, yenilikler getiren biri olarak iki kat istenmeyen bir kişiydi. Oybirliğiyle ve kendiliğinden bir reddiyat duygusu yaratıyordu. Ufak tefek olaylardan ciddi bir isyana geçme hareketi köylülerin ezeli bir araya gelme güdüsünü izlerdi, buluşma mektuplarıyla ya da bildiri taşıyan haberci grupların aracılığıyla, köylüler çeşitli yörelerden gelip bir araya toplanırdı. Gruplar bir kez oluşturulduktan sonra, en yakın kente doğru yürüyüşe geçilirdi: En basit ve acil amaç, düşmanla-

rın sığınağı, ticaret odağı, kamu yaşamının yuvası, surlarının ve toplarının güvencesi arkasında bir güç aracı, imrenilen ve nefret edilen yer. Bu köylü orduları kentte acılarının sona ereceğini sanırlardı, davalarının zafer kazanacağını, onca bekledikleri kendilerine kulak verme olayının burada gerçekleşeceğini sanırlardı.

Croquant Ayaklanmaları

Modernçağın çok sayıdaki ayaklanma hareketi bu modele uygun yapılmıştır. 1548 yılında Fransa'nın Akitanya bölgesi illerinde yeni konulan tuz vergisine karşı yapılan ayaklanmalar, gerçek anlamdaki bu köylü savaşlarına ilk örnek olarak değerlendirilebilir. Yöredeki tuzlalar nedeniyle tuz üreticisi olan ve yine yörede bulunan ırmaklar nedeniyle kolaylıkla erzak sağlayabilen bu eyaletler, krallık bütçelerinin büyümesinin ve merkezileştirme mantığının dayatmak istedikleri tuz vergisinin varlığından o zamana kadar habersizdi. Saintonge ve Angoumois köyleri, yani savaşın kıyısında yaşayan ve bir kilisenin çevresinde kümelenmiş insan toplulukları, harekete "tuz vergicisi" dedikleri ve olaydan doğrudan suçlu buldukları kişileri katletmekle başlamışlardı. Kentli "topluluklar" da illere özgü serbestilere dayanarak silaha sarılmışlardı. Eski İngiliz özgürlüklerinin kışkırtıcı düşüncesinin kabul gördüğü Guyenne'de bu silaha sarılma eylemleri, özellikle daha yoğun yaşanmıştı. Böylece, Bordeaux'nun sokakları birkaç gün boyunca isyancıların egemenliğinde kalmıştı. Yerel sorumluların olayları yatıştırıp düzeni geri getirmelerine rağmen, II. Henri suçlu illerin cezalarını ağırlaştırmak üzere bölgeye bir ordu göndermişti. Adaletin kanlı bir şekilde yerine getirilmesinden sonra, isyan yine de davanın kazanılmasıyla sonuçlanmıştı, çünkü Akitanya bölgesinde tuz vergisi kaldırılmıştı.

1594, 1624, 1636-1637 ve 1707 yıllarında yinelenen "*Croquant*" ayaklanmaları da, yine aynı coğrafi bölgede meydana gelmiştir. "*Croquant*" deyimi aşağılayıcıydı, dolayısıyla isyancı Akitanya köylüleri kendilerine sıkça "Geç Uyanmışlar" (*Tard Avisés*) adını yakıştırıyorlardı. Bu ad, gerçekten de köylü savaşlarının patlak vermesinden önce çeşitli yörelerde dağınık haldeki uzun şiddet dönemlerini ve yavaş ilerleyen olgunlaşma ve karar alma olgularını çok da isabetli bir biçimde dile getirmektedir. 1594 yılında çıkan isyanın temelinde, ova köylülerinin kendilerini savunma güdüsü bulunuyordu. Bu köylüler silaha sarılırken, silah bırakışma antlaşmalarını hiçe sayarak yöre sakinlerinden erzak ve katılım payı isteme hakkı üzerinde kavga eden Katolik Ligası yanlılarının, Protestanların ve kralcıların akınlarına kafa tutmak istemişlerdi. Yani isyanın gerekçesi tümden siyasal ve belirgin bir biçimde vergi karşıtıydı. Çok büyük sayıda soylu ailenin kararlı bir şekilde karşı kamplarda yer alması nedeniyle, isyancılarda soyluluk karşıtı bir duygu da görülüyordu. İç savaşın üslubu, gerekleri, boyutları ve amaçları taşra soylularına öncelikli bir yer sağlıyordu. Barış isteği, soyluların otuz yıldan uzun süren iç savaşlar boyunca elde ettikleri bu güçlere karşı koyma duygusuyla başa baş gidiyordu.

Fransa'da Richelieu'nün ve Mazarin'in başbakanlıkları dönemine rastlayan devlet tarafından alınan vergilerinin olağanüstü artışı, köylü isyanlarına her alanda aynı kalan siyasal bir anlam kazandırmıştı. İsyanlar, (savaş için ve savaşın getirdiği vergi nedeniyle) devleti radikal bir reddediş halini almıştı; böylece, yörelere özgü barışçı özerklikleri koruyabileceklerini sanıyorlardı. Köylülerin düşsel devletinde, krallığın işlevi hükümdarın adaletine, kentlerden ve toprak parçalarından oluşan bir bütünün başındaki uzak bir üst senyörlüğe indirgenmişti. Yani isyan toplumsal düzeni hedef almıyordu, yalnızca devletin getirdiği değişik-

likler ölçüsünde buna karşı çıkıyordu. Öyle ki, *Croquant*lar yalnızca yeni yönetsel işlemlerle öne çıkan ve genellikle de bundan çıkar sağlayan kişi ve grupları düşman biliyorlardı. Yeni kurumlar, bir ya da geriye dönük şekilde birden fazla kuşağın topraktan ya da ticaretten elde ettikleri kârları devlet kâğıtlarına yatırmıştı ki, bu da XVII. yüzyılın en güvenli yatırımıydı. Vergi iltizamları ve ordu iaşe piyasaları bu yeni kurumlara bağlı kişilere spekülasyon alanları açıyordu. Resmi görevlere para karşılığında gelme olanakları, daha sonra bu kişilere bir unvan pazarı açıyordu. Görevleri sayesinde, hâlâ ve daha uzun bir süre için ideal üstün sınıf olan soyluluk olanaklarından yararlanmaya başlayabiliyorlardı. "Tuz vergicileri", en azından kökenden soylu değillerdi. Zaten halkın belirlemesine ve öç alma duygusuna en açık olanları, basit çavuşlar ya da iltizam memurları gibi içlerindeki en mütevazı kişilerdi. Köylülerin vergi karşıtı duyguları ve otorite ile prestijleri yeni gelenlerin yükselişiyle iyice zayıflayan soyluların kırgınlıkları kolaylıkla ortak bir dava haline dönüşebiliyordu. *Croquant*lar, kendilerini yönetecek komutan olarak genellikle bulundukları kantondan küçük bir soyluyu seçerlerdi. Bu seçim rastlantısal değildi; bir yandan soyluların savaşçı deneyimlerinin bir ürünüydü, diğer yandan da siyasal kinlenmelerin, özellikle ve elbette bir senyörlük toprağının üzerinde yaşayanları bir araya getiren askeri dayanışmanın geleneksel bağlarının bir sonucuydu.

Croquant ayaklanmaları arasında en tehlikeli ve ünlüsü Mayıs 1637'de Périgueux yakınlarında donanımlı ve silahlı otuz binden fazla köylüyü bir araya toplamıştı. İsyancıların askeri gücü, bin kadarının öldüğü La Sauvetat çarpışmasında yenilgiye uğratılmıştı (1 Haziran 1637).

Benzer çaptaki diğer ayaklanmalar Normandiya'daki Yalınayaklar isyanı (Temmuz-Kasım 1639), Sologne'daki Tahta ayakkabıcılar (*Sabotiers*) isyanı (Nisan-Ağustos 1658)

ve Boulonnais'deki *Lustucrus*'ler (Fransız halk mizahında saf ve cahil bir kişilik, ç.n.) isyanıdır (Mayıs-Temmuz 1662). Bu isyanların tümü de, Fransız monarşisinin geleceğinin belirsiz olduğu aynı dönemde çıkmıştır; *La Fronde*'un çevresinde bir dizi ayaklanma ve iç savaşın arasında, Fransa krallığı modern merkezileşmeye götüren o uzun yola koyulmuş bulunuyordu. Yine bu isyanlarda aynı köylü toplulukları bir araya gelmiş, aynı köy önde geleni ya da küçük soylu kadroları görülmüş, birbirine benzer vergisel gerekçeler öne sürülmüş ve eyaletlere özgü ayrıcalıkların savunulması için birbirine benzer talepler ileri sürülmüştü. İsyanlar, genellikle çıktıktan birkaç ay sonra yöreye askeri alayların gelmesi ve halk topluluklarının az ya da çok kanlı bir biçimde dağıtılmasıyla son buluyordu. Sınır bölgesinde bulunmalarından gelen muafiyet statülerinin korunmasını isteyen Boulonnais köylülerinin olayında, yapılan bastırma hareketi yeni bir vahşet boyutu kazanmıştı. Hapse atılan yüzlerce mahkûm, zaman geçtiği halde affa uğramamışlar, tümü kürek mahkûmu olarak gemilere gönderilmiş ve oralarda ölüme terk edilmişlerdi. Devletin bu bükülemeyen gaddarlığı, Colbert'in ve genç kral XIV. Louis'nin bir eseriydi. İktidar artık aracı sınıfların kıpırdanmalarını hoş görmüyordu; onları ezme ve cesaretlerini kırma olanaklarını kullanıyordu. Merkezi iktidar o sıralarda Fransa'da yüzyılı aşkın bir süredir iyice sıradanlaşan toplumsal bir şiddet pratiğinin kökünü kurutma kararını almıştı.

İngiliz ve İspanyol monarşilerinin de büyüme süreçleri benzer aşamalar göstermiştir, kurumların modernleşme süreci köylü çoğunluğa dayalı çevresel direniş hareketleriyle az ya da çok önemli boyutta engellerle karşılaşmıştı.

Britanya İrredantizmleri*

Kuşkusuz, İngiliz tarihi çok az miktarda köylü savaşına tanık olmuştur. Erken dönemde gelişen yoğun kent ağı, iletişimdeki büyük kolaylıklar, aristokrasinin daha alt düzeylerde kalan baskısı, özellikle de küçük köylü mülkiyetinin bulunmayışı çok sayıda ve köylülük bilincine sahip kırsal kitlenin oluşumuna engel olmuştur. Diğer yandan da mutlakıyetçi monarşi buralarda kendini kurumsallaştıramamıştır, ancak yapılan başka türden girişimlerle modern ve işgörür bir devletin inşası tamamlanmıştır. Eğer Kilise kurumunun denetim altına alınması, Kilise mülklerinin laikleştirilmesi, kutsal olanla imparatorluk arasındaki ebedi kavgada zamanla sınırlı iktidarın elde ettiği avantaj gibi öğeler merkezileşmenin doğrulanması olarak alınacak olursa, Anglikan Reformuna ve ulusal bir Kilise'nin kurulmasına gösterilen dirençler pekâlâ devletin oluşum sürecinin tamamlanmasına düşman çevresel hareketler olarak değerlendirilebilir. 1536 yılının Ekim ayından Aralık ayına kadar yapılan Mağfiret haccı Kuzey, Lincolnshire Yorkshire ve Göller ülkesi kontluklarından köylüleri bir araya getirmişti. Bölge İskoç sınırına yakın olduğundan, yöre soyluları diğer yerlere oranla daha bağımsızlardı. Yöre sakinleri son derece yoksuldular, içlerinden pek çoğu din adamlarının ianesiyle yaşamını sürdürebiliyordu. VIII. Henry'nin Roma'yla bağlarını kopartması ve Thomas Cromwell'in yaptığı Kilise reformları halkı çok incitmişti. İnsanlara en acı veren önlem manastırların mallarına el konulmasıydı; bu değişiklik kralın ve *gentry*'nin mülklerine yaramıştı. Dinsel tarikatların hastane, okul, köy papazlığı hizmeti, sadaka ve tören gibi hizmetleri keşişlere halkın sevgisini ka-

* İrredantizm: Belirli bir siyasal oluşumun, bu oluşumun dışında kalan soydaş veya dildaş toplulukları kendine katmaya yönelik çabalarının doktrini (ed.n.).

zandırmıştı. Bu insanlara saldırmak, İsa'ya ve yoksullara saldırmakla aynı anlamı taşıyordu. Köylülerin ellerindeki bayraklarda İsa'nın beş yarası ve yücelen bir mayasız tören peksimeti resmediliyordu. 16 Ekim 1536'da on bin adam York'a giriyordu. Aslında başkaldırmak gibi bir amaçları yoktu, tek istekleri şikâyetlerini krala dinletmekti; eylemlerine işin sonuna kadar "hac" adını vermişler ve barışçı sınırlar içinde kalmışlardı. Hac eylemi Kuzey kontluklarından öteye geçmemişti, kralın aralık ayında ilan ettiği bir af fermanı üzerine (bunu şikâyetlerinin kabulü olarak algılamışlardı) köylüler dağılmışlardı.

Çocuk yaşta tahta oturtulan VI. Edward'ın hükümdarlığı boyunca da devlet Protestanlığının inatla sürdürülmesi, aynı taleplerle yeni bir ayaklanmanın patlak vermesine yol açmıştır. Ancak isyan, bu kez krallığın bir başka ucunda, Cornwall'de başgöstermiştir. Mayıs 1549'da toplanan isyancılar, doğuya doğru yürüyüşe başlamışlar ve Devon'a geçmişlerdi. Plymouth'a girdiklerinde, Exeter'i kuşatmaya almışlardı. Londra'dan gönderilen daimi birlikler, kuşatmayı yapan köylüleri iki kez yenilgiye uğratmıştı; 4 Ağustostaki ve 16 Ağustostaki çarpışmalarda en az dört bin köylü canından olmuştu. İsyan, temelde, açıkça dinsel bir nitelik taşıyordu; isyancılar üzerinde İsa'nın beş yarasının resmedildiği bayrakları yeniden ortaya çıkartmışlardı ve VI. Edward'ın danışmanları, bu eylemde "papacı boş inancın" bir meyvesini açığa çıkartmışlardı. Olayın yerel siyasal sonuçları yine de oldukça kesin olmuştu. İstismarcı diye nitelendirilen bakanların eliyle yürütülen uzaktaki Londra otoritesi Kilise'yi baskı altına almış, mallarını kötü yürekli zenginlere dağıtmış ve Cornwall'in yegâne zenginliği olan koyunculuk üzerine yeni vergiler getirmişti.

Kent'te Thomas Wyatt'ın Protestan bir dava uğruna (Ocak 1554) ya da Kuzeyde lordların Katolik bir dava uğruna (Kasım 1569) silaha sarılmaları, yine aynı çevresel is-

yan şemasını çizer: Tehdit altındaki özgürlükleri geri getirmek üzere Londra'ya doğru yürüyüşe kalkışmak. Bunun tersine, XVII. yüzyıldaki devrim, kırsal kesime tümden yabancı kalmıştır. Toprak Çapacılarının tarımsal komünizm tasarısı kentli bir tarikatın eseriydi. Kırsal kesimdeki yarıcılar ve az topraklı köylüler 1640'tan 1652'ye kadar eylemsiz kalmışlardır, böylece iç savaşın son yıllarında değişik orduların adam devşirmelerinden sakınmış, kendini savunma eylemleriyle ve eli sopalı köylü grupları (*clubmen*) oluşturmakla yetinmişlerdi. Buna karşılık, İrlanda (1641-1652, 1689-1691) ve İskoçya uluslarının ayaklanmaları birleşme politikalarını reddeden ve o zamanki devlet dinamiklerinin görmezden geldiği tarihsel kimlikler için mücadele eden anlamlar taşımıştır. Olayların gidişi bu isyancıları Londra iktidarının ve İngiliz üstünlüğünün en çok karşısında duran tarafa bağlanmaya götürmüştür, yani I. Charles'ın ve sonrasında II. James'in acınası ordularına. II. James yanlısı davanın umutları yarım yüzyıl kadar sürmüştür. Bunların 1708, 1715, 1719 ve 1745'teki ayaklanmaları her zaman Highlands'den başlatılmıştır. İsyancı birliklerin çoğunluğu aşiret şeflerinin çağrısına uyan, ilkel silahlara ve kararsız bir disiplin anlayışına sahip İskoç köylülerinden oluşuyordu. Bu insanlar, hem bir prensin meşruiyeti hem İngiltere'den ayrılmış İskoçya'nın özgürlükleri için hem de İngilizlerin kendilerine dayattıkları yeni vergilere (malt ve tuz vergisi) karşı mücadele ettikleri inancındaydılar.

İber Yarımadası İrredantizmleri

İspanya'nın yaşadığı rastlantılar Fransız toplumsal hiyerarşileriyle ve siyasal modelleriyle daha kolaylıkla karşılaştırılabilir nitelikte olmuştur. İspanyol monarşisinin olağanüstü büyümesine karşı gösterilen ilk tepki, 1520 yılında Kastilya kentlerinin büyük ayaklanmasıydı. 1580'de Porte-

kiz'de ve 1591'de Aragon'da görülen direnişler Kastilya'nın dinamiği karşısında kolayca kırılmıştı. Tüm Avrupa'yı sarsan Otuz Yıl Savaşı'nın yarattığı sıkıntılar İspanya'yı uzun süre çok daha zorlu bir sınava sokmuştu. 1620'li yıllardan itibaren, derken 1635'ten sonra Fransa'nın savaş ilan ettiği sırada, Madrid'in askeri güçleri pek çok cephede birden çarpışmak zorunda kalmıştı. Zaman zaman tüm ülke kaynaklarını umutsuzca seferber edecek durumlara düşülmüştü. İspanya krallarının birden fazla taçtaşıyan başlarının ayrıcalıkları, icat edilen yeni vergilerle ve yeni otorite birimleriyle sarsıntıya uğramıştı. Vergileri en iyi ve uygun şekilde toplayabilmek amacıyla, İspanya'nın egemenliği altındaki değişik devletlerin ve *Cortès*'lerinin (İspanya'da, yasa çıkarma ve vergileri oylama yetkisine sahip meclisler) rızalarını almak gerekiyordu. Bunların elde edilmeleri kolay olmadığından, olayların da acilliği nedeniyle, birliklere barınak sağlamak üzere acil ve kuralsız yöntemlerin uygulanması tercih ediliyordu.

Fransızların 1639'da Roussillon'a girmeleriyle Katalonya ön cephe konumuna gelmiş ve savaşçıların bir geçiş ve konaklama noktası halini almıştı. Bu ani ve ağır hizmet taleplerinin yinelenmesi ve ardından çıkan olaylar, sonunda kırsal kesimin ayaklanmasına yol açmıştı. Yüksek vadilerdeki haydutlar ve tepelerdeki hasatçılar öylesine kalabalık sayıda bir araya gelmişlerdi ki, tüm askeri sevkıyatlar kilitlenmişti (Nisan-Mayıs 1640). Köylülerden oluşan ordu, *Visca la terra* bağırtıları arasında Barselona'ya girmiş, Kastilyalıları kovalamış ve kral naibini öldürmüştü (7 Haziran). Kentlilerin katkısı olmasa, köylü öfkesiyle toplumsal katmanların aleyhteki duyguları buluşmasa, var olan rahatsızlık bu boyutlara asla gelemezdi. Madrid'e duyulan güvensizlik, savaşı sürdürme çabası ve bundan doğan merkezileştirmeci hareketler karşısındaki çekinceler, yaşanan bozgunlarla yitirilen prestij ve prenslikle bir zamanlar ya-

pılmış olan anayasal sözleşmenin anısı, İspanya kralına duyulan bağlılığı epeyce yıldan beri zedelemişti. Katalonya'daki tüm toplumsal katmanların oybirliği içinde olmaları ve Fransız askeri alaylarının ani yardımı sonucu, köylü ayaklanması büyük bir ayrılıkçı siyaset haline dönüşmüştü. Olayların ciddiyeti dönemin ileri gelenlerini etkilemiş ve bunları Birleşik Eyaletler'in bağımsızlık bunalımıyla karşılaştırmalarına neden olmuştu: "Alçak Ülkelerdekilerden tek eksikleri, inançlarını ve itaat duygularını yok edecek vaizler."

1652 yılında kolayca yapılan yeniden fetih hareketi ve Katalan statülerine saygı konusunda dikkatli olan kral naibi Don Juan José'nin yatıştırıcı yönetimiyle birlikte 1640 yılındaki ayaklanma ve Fransız egemenliği dönemi unutturulabilmişti. Aragon olaylar sırasında İspanya tacına bağlı kalmayı sürdürmüştü. Sevilla ve çevresinde 1647'den 1652'ye kadar çıkan olaylara gelince, bunlar ekmeğin pahalılığına karşı gündeme gelen ve Aşağı Andalusya kentleriyle sınırlı kalmıştı.

Modernçağda İspanya'daki en geniş çaplı halk ayaklanması yine Katalonya'da, 1688-1689 yılları arasında çıkmıştır. 1640 yılındaki ayaklanmaya göre, daha fazla sayıda köy ahalisini peşine katmıştı, ancak bütünündeki çarpıcı başarısızlık bu girişimin unutulup gitmesine neden olmuştur. Bu isyanın da temelinde, köylere dayatılan askeri birliklere barınak sağlama zorunluluğu yatıyordu, üstelik talebin dayatıldığı kırsal kesimler 1648 yılından beri birkaç yıl üst üste çekirge istilasına uğramıştı. 1640 yılındaki örnekte olduğu gibi, her şey şurada burada askerlere karşı yapılan eylemlerle başlamıştı. 8 Nisan 1688 tarihinde ayaklanan köylerin bir araya gelmesi sonucu Barselona iyice silahlanmış ve erzak sıkıntısı olmayan on sekiz bin köylü tarafından kuşatmaya alınmıştı. Kentlilerin askeri harcamaların hafifletileceği yönünde sözler vermeleri üzerine is-

yancılar kuşatmayı kaldırmış, ancak yaz boyunca köylerde silahlar bırakılmamıştı. Nisan 1689'da fiilen savaşa girilmesi ve meclisin bir *donativo* (hibe) kararı almasının incitici bulunması üzerine köylüler yeniden bir araya toplanmaya başlamışlardı. "On dört yaşından büyük tüm erkekler kara ordusunun bulunduğu Barselona'ya gelsinler, aksi halde ölümle cezalandırılacaklardır; katılma sözleşmeleri toprağın adına imzalanmıştır." 27 Kasım 1689 tarihinde başkent surlarının dibinde sekiz bin köylü toplanmıştı, Lerida ve Urgell eyaletlerinin yüksek vadilerinde bile isyan için ant içenler bulunuyordu. Kentliler kent kapılarını yıl sonuna kadar kapalı tutmuşlardı, kıyı bölgesi kalelerinden düzenlenen birkaç saldırı akını köylülerin inatçı karşı koyuşlarına son vermişti.

İspanya Veraset Savaşı, hak iddialarına yeni bir güç vermişti. Meşruiyetin bir kesinlik kazanamaması ve İspanya içinde ortaya çıkan bir anlaşmazlığa bağlı askeri hizmetlerin ağırlığı iddia sahiplerine yeni bir şevk getirmişti. Merkezkaç geleneklerin kökleşmiş olduğu yörelerin çoğu, İspanya kralı III. Carlos olarak ilan edilen Avusturyalı varis arşidük Charles'a biat ederken, Kastilya tümden Bourbon hanedanından V. Felipe'ye sadık kalmıştı. Carlos, Ekim 1705'te Barselona'yı, Aralık ayında Valencia'yi almış ve Haziran 1706'da Zaragossa'da alkışlarla karşılanmıştı. Zafer kazandığı hemen her yerde, önceden Kastilyalılara ve Fransızlara duyulan düşmanlığın sergilendiği karışıklıklar çıkıyordu. Fransızlar yalnızca ezeli düşmanlar, rakip ve küçümsenen göçmenler olmakla kalmayıp, en otoriter merkeziyetçiliğin baş temsilcisi olarak görülüyorlardı. *Cortès*'lere danışılmadan yapılan bir *donativo* talebi (Ağustos 1705) Aragonluların Bourbonlara duydukları husumeti doruk noktasına ulaştırmıştı. V. Felipe'nin elindeki topraklara yatırımlarda bulunan Habsburg yanlısı kuşatmacılar, köy papazlarının önderliğinden gelen yüzlerce köylü-

den yardım alıyorlardı.

Valencia krallığında ise, imparatorluk birliklerinin çıkartma yaptığı Ağustos 1705'ten itibaren, dedikodusu yayılan vergilerin kaldırıldığının ilanı üzerine köylüler davaya katılmışlardı. Ancak buradaki hak iddiaları ve vergi karşıtı tutum, ikinci serfliğe benzer bir tarımsal durum nedeniyle daha karmaşık bir hale geliyordu. Valencialı yarıcılar, 1609 yılında ülkeden kovulan Emevilerin boşalttıkları topraklara yerleştirilmiş İspanyol yerleşimcilerdi. Bunlar, iki-üç kuşaktan beri işledikleri tarlaların hiçbir şekilde kendilerine ait olmadığını ve senyörlük ödentilerinin diğer her yerdekinden daha ağır olmasını bir türlü anlamamışlar ve kabul etmek istememişlerdi. Yarıcılara kalırsa, çok eski belgeler bu tarlalar üzerindeki mülkiyet haklarını güvence altına alıyordu ve senyörlük hakları yalnızca geçici birer lütuftu. Bin kadar köylü, Temmuz 1693'te 1520'lerdeki geleneğe uyarak kendilerine Kardeşlikler ordusu adını (*Eixercit dels Agermanats*) vermişlerdi. Birkaç gün boyunca kuzeye doğru, krallık topraklarına doğru yürümüşlerdi, hükümdara yönelik şikâyet dilekçelerini yayımlamak istemişlerdi. Arşidükün askeri alayları 1705'te, 1693'teki olaylara tanıklık etmiş bir kişinin önderliğinde cesaret bulan bir grup köylünün kendilerine doğru ilerlediğini fark etmişlerdi. "Tüm kıyı bölgesinden gelen köylüler neşe içinde Denia'ya varıyorlardı, general de onlara köylüleri senyörlerinden azat eden yazılar veriyordu. Bu yaldızlı ilaç, sadakatleri su götürür olan tüm insanlar tarafından beğeniyle karşılanıyordu; vergilerin kaldırılmasının ilanından yararlanmak için eyaletin başka köşelerinden de pek çok adam gelmişti." Çevre krallıklardaki özgürlüklerin yenilenmesi hareketine daha fazla inandırıcılık katmak üzere, Aralık 1709'da arşidük Valencia *Cortès*'lerinden üç grubu makamına çağırmıştı.

Mareşal de Berwick'in 25 Nisan 1707'de Almança'da

kazandığı zafer hak iddiaları konusunda beslenen umutların kaderine damgasını vurmuştu. Fransa-Kastilya davası üstünlük kazanıyordu. Hemen ardından, 29 Haziran 1707'de XIV. Louis'nin özel olarak toplanan meclisinin kararıyla, Valencia ve Aragon krallıklarındaki *fueros*'lar feshedilmişti. Kastilya'nın yasalarından başka tüm kurallar yürürlükten kaldırılmıştı ve Kastilya yasaları artık tüm ülkeye yaygınlaştırılmıştı.

Napoli İsyanı

Kişisel ittifakların yan yana gelmesinden oluşan İber yarımadası tahtlarının uzun süreli istikrarsızlığına coğrafi bir belirleyicilik yakıştırmak oldukça mümkün görünmektedir. Akdeniz havzası ele alındığında, İspanya merkezileşme eğilimi gösteren yegâne monarşiydi ve kuşkusuz yarımadadaki güçlerinden çok Amerika kıtasındaki yayılma yeteneğine dayanıyordu. Gerçekte ülkenin güneyinde geleneksel çoban ekonomisi varlığını sürdürüyordu. Kadim dönemlerden beri süregelen hayvancılık ve buna eşlik eden tarımsal göçerlik pratikleri, uzun vadede özellik gösteren kurumsal biçimler ve toplumsal ilişkiler geliştirmişti. Sürekli silaha sarılma alışkanlığı, toprağa dayalı ve sabit ikamete sahip otoritelerden kopma eylemleri, yerleşik topluluklarla var olan çıkar karşıtlıkları (bunlar daha çok yönetimin adamlarıyla yaşanırdı), güçlü ve merkezi devletlerin oluşmasına engel olmuştur. Taht boşluğu ve alışılagelmiş güvensizlik ortamı, belli ölçülerde çobanlık ortamına bağlanabilir.

Napoli krallığı bu durumu diğer yerlere göre daha fazla sergileyebilir. Büyük kentin 1647'deki ayaklanması, temel gerekçelerine ve amaçlarına bakılacak olursa, merkezkaç ve vergi karşıtı olmuştur; ancak Doğu Avrupa'daki ikinci serflik döneminde olduğu gibi, Napoli krallığında da

köylülük çok önemli değer kayıplarına uğramasaydı, isyan hareketi güneydeki eyaletlere kadar yayılamazdı. Krallık iktidarlarının yerel derebeylerine terk edilmesi, yalnızca Akdenizli çoban dünyasının birkaç yüzyıllık kaderinin bir sonucu olmakla kalmayıp, aynı zamanda yeniden gösterilmesi gereken özel tarihsel bir şansın da ürünüydü. Aragon ve daha sonra da Napoli'nin kralı Yüce Alfonso (1436-1458), sarayını Napoli'ye taşımıştı. Saray Meclisine ve kalelere beraberindeki birkaç Katalanı yerleştirdikten sonra, yönetim geri kalanını yerel soylulara terk etmişti. Hatta 1442 yılında senyörlere denetimleri altındaki topraklarda her türlü üst ve alt yargı hakkını tanımıştı (*merum et mixtum imperium*). Hükümdarın haklarından feragati en az üç yüzyıl sürecekti. XVI. yüzyılın başında baronların otoritesi yeterince kurumsallaşmıştı; ipler onların elindeydi, fiyatların konjonktürel artışını kendi çıkarlarına çevirmişlerdi. Ürün bedellerinden pay alma ayrıcalıklarını kendi çıkarlarına göre ayarlayabilme olanaklarına sahiplerdi; pay alma dönemleri arasındaki süreleri kısaltıyor, işletilen toprak parçalarını gruplandırıyor, bu işletmelerin yönetimini senyöre bağlı ajanlara yaptırtıyorlardı.

İspanya krallarının XVII. yüzyılın başında yürüttükleri savaşların gerekleri, onları Napoli krallığından istedikleri katılım paylarını artırmaya zorlamıştı. Madrid iktidarı kendine bağlı çok sayıdaki topraklarda var olan "düzenleri" yine de bozmamayı yeğliyordu. Kral naipleriyle yerel temsilcileri karşı karşıya getiren, genellikle mali konudaki çekişmelerde Madrid pek çok kez kral naiplerinin geri adım atmalarını istemişti. Ancak bu gibi durumlarda başka gelir kaynakları bulmak gerekiyordu ve böylece egemenliğe ilişkin görevler ve meclis üyelikleri sürekli açık artırmayla satılır olmuştu. Krallığın yerel yasama organları sistematik biçimde satılıyordu. Doğal afetlerden (kıtlıklar, salgın hastalıklar) ve otoriter harcama vergileri (vergi top-

lama masrafları, askeri erzak yardımı) nedeniyle borçlu kalan kentler, yeni çıkartılan bir senyörlük vergisine de katlanmak zorundaydı. Belediye kurumlarının içeriği boşaltılmış ve basit bir fief yöneticisi durumuna düşürülmüştü. Zengin bir geçmişe sahip, eski soylu ailelerin ya da ayrıcalıklı bir burjuvazinin oturduğu orta büyüklükteki kentler, kendilerini birdenbire satılmış ve satın alan kişinin tabiyeti altına girmiş buluveriyorlardı ve hükümdarla var olan tüm doğrudan bağlarını yitiriyorlardı. Lanciano ve Chieti kentleri 1647'de satılmıştı ve krallık egemenliğine geri verilmeleri için boşu boşuna dil döküyorlardı.

Vergi gelirleri de karşılıklı saflaşmalara neden oluyordu. Bir gelirin devir işlemi (*arrendamento*), toprağın ürün bedelinden pay alma karşılığında işletmeye verilmesinden (*affitto*) çok daha güçtü. Devir belgesi satılabiliyordu ve spekülasyona konu olabiliyordu, miras yoluyla da intikal edebildiğinden geri alınması çok güçtü. Bu değişik paçayı kurtarma olanakları nedeniyle, kralın merkezi vergilerin yalnızca beşte birinden yararlanabildiği değerlendirilmesi yapılmıştı.

XVI. yüzyılın sonunda iyice su yüzüne çıkan toprak rantlarındaki durgunluk, 1630 yılına doğru iyice hissedilir hale gelmişti. Baronlar ellerine nakit para geçmesi için, haklarının yönetimini ve tahsilini yakın kentlerdeki tüccarlar arasından devşirilmiş vergi tahsildarlarına teslim etmişlerdi. Baronlar var olan ekonomik konjonktüre rağmen gelirlerini istedikleri düzeyde tutmak uğruna yarıcılardan olan talepleri artırmakla yetiniyorlardı. Bu konuda, kimi İtalyan tarihçiler "yeniden feodalleştirme" döneminden söz ederler. Bunun yanı sıra baronluk ailelerindeki yenilenme oranı aniden artmıştı, 1636 yılında yapılmış bir saptamaya göre, iki bin yedi yüz adet fiefin bin iki yüzü (% 44,4'ü) el değiştirmişti. Satın alanlar Cenovalılardı, yani İspanyol Akdenizinin bankacıları. Avrupa'nın başka hiçbir yerinde,

yarıcılar fief mülkü sahiplerinden bu denli derin biçimde ayrı kalmamışlardı; toprak sahipleri yöreye yeni gelmiş, asla görülmemiş yabancılardı.

İspanyol maliyesi 1640'lı yılların felaketlerinin ortasında ayrıcalıklı büyük kentlerin gelirlerine tüketim vergileriyle ulaşmak istemişti. Fransa'da, Paris'teki *La Fronde* döneminde benzer girişimlerde bulunmuştu. İlk ayaklanma örneğini Sicilya vermişti; Palermo loncaları ve sıradan halk yığınları, 19 Mayıs 1647'de *Fuera gabelle. Viva il re e mucra il mal governo* (Tuz vergisi dışarı. Yaşasın kral ve kötü yöneticiye ölüm) çığlıkları arasında başkaldırmıştı. Harekete haziran ayında Agrigente, Taormine, Catane kentleri ve birkaç küçük kasaba da katılmıştı. Napoli'de, başlangıçta yalnızca vergi karşıtı kentsel birkaç olay çıkmıştı. 7 Temmuzda, balıkçı Masaniello'nun önderliğindeki pazar yeri ahalisi meyve ve sebzelerden alınan verginin toplanmasına engel olmuştu. İzleyen üç günde, kentteki on sekiz saray kundaklanmıştı; olayın kurbanları özellikle vergi tahsilatıyla ilgilenen işadamlarıydı. İsyancılar, "Yaşasın İspanya kralı" diye bağırıyordu. Arcos dükü olan kral naibi, yaz boyunca çatışmalardan kaçınmaya, koca kentin (yaklaşık üç yüz bin nüfuslu) çeşitli güç birimleriyle anlaşmaya çalışmıştı. Ekim ayında bir İspanyol filosunun başarısızlığa uğraması ve garnizonlardaki askerlerin kalelere sığınmaları sonucu, olaylar ayrılıkçı bir harekete dönüşmüştü. 23 Ekim 1647'de, Fransa kralının himayesi altında Napoli Cumhuriyeti ilan edilmişti. Aralık ayında Guise dükü çıkartma yapıyordu; "Cumhuriyet'in dükü" olarak ilan edilmişti ve Birleşik Eyaletlerin *stathouder*lerininkine (devlet başkanı, ed.n.) benzer yetkilerle donatılmıştı.

Yaz mevsiminden itibaren, özellikle Ekim ayındaki kopma döneminde isyan hareketi krallığın on iki eyaletine yayılmıştı. Hareket, her kent ve kasabada *popolari*'nin (halk) belediye kurumlarından destek alıyordu, yani sen-

yörlük hegemonyacılığına düşman kent ileri gelenlerinden. İsyan toplumsal bir savaş halini alıyordu, kentliler ve kırsal bölgeden yarıcılar baronların mali zorbalığına karşı başkaldırıyorlardı. Özellikle Basilicate'de ve Abruzze'nin yakın kesimlerinde yaşanan anlaşmazlıklar çok daha keskindi. Olaylar fazla uzun sürmemişti; İspanya'ya sadık baronlar, Ekim ayının sonundan itibaren yaklaşık üç bin kişilik bir ordu oluşturmuşlardı. Krallık birliklerinin üstünlükleri nedeniyle, başkaldırmış eyaletler, çok kısa bir sürede geri alınmıştı, Bitonto'da, baronların yanında yer alan yüz elli süvari, *popolari* yanlısı iki bin beş yüz kişilik bir silahlı grubu yenilgiye uğratmıştı.

Napoli, 5 Nisan 1648 günü kent kapılarını İspanyol takviye güçlerine açıyordu. 11 Nisanda en önemli elebaşlarının dışındaki herkese genel af ilan edilmişti. Çalkantılarla dolu bu yılın taşıdığı anlam her konumda aynı değildi; toplamsal saflaşmalar basit bir düzeyde kalmamıştı. Öncelikle, İspanyollara duyulan düşmanlık ne herkes tarafından paylaşılıyordu ne de söndürülemez bir duyguydu, küçük dilenciler topluluğu (*lazzari*) Ocak 1648'de İspanyolların dönmesini istemeye başlamıştı bile. Calabria'da, Campania'da büyük kentler İspanyollara sadık kalmıştı. Bunun tersine, çok sayıda soylu *popolari*'nin yanında yer almıştı. Bunlar Napoli Cumhuriyeti tarafından oluşturulan alaylara komutanlık etmişlerdi. Soylular, özellikle uzak Abruzze'de çok net bir tavırla Cumhuriyetin yanında yer almışlardı. Bu eyalet Kilise devletinin sınırlarındaydı; kaçaklara her zaman bir sığınak olmuş, silah sağlamış ve komplolar düzenlemişti. Krallığın en feodalleşmiş bölgesiydi (var olan fieflerin % 10,5'ini barındırıyordu) ve toprak mülkiyetinin en yoğun yaşandığı bölgeydi (fieflerin % 40'ından fazlası altı aile arasında paylaşılmıştı). Genellikle papayla akrabalık bağları bulunan soylu aileler, XVI. yüzyılın başından beri geleneksel bir biçimde Fransız yanlısıy-

dı. Bu büyük isyan çıkmadan önce, 1630'lu yıllarda pek çok başkaldırı girişiminde bulunmuşlardı. Bu soylu aileler Abruzze'deki direniş hareketini 1648 yazına kadar sürdürmüşlerdi.

Napoli "devrimi" ürünsüz olmamıştır. Yeni kral naibi Oñate kontu ve diğer pek çok ardılı, krallığa ait yönetim haklarını ellerinden geldiğince ihya etmeye çalışmışlardı. Kont gelir devirlerini yeniden inceletmişti. Napoli'nin erzak ikmalini Flandres'dan satın alınan buğdayla yaparak, buğday ihracatçısı Apullia yöresi baronlarının keyiflerine göre davranmalarından kurtulmuştu. Eyaletlere krallık görevlendirme emirleriyle gönderilen emniyet birimlerini güçlendirerek, baronlara ait askeri birliklerin ve parayla tutulmuş haydutların güçlerini kırmıştı. "Kont yalnızca krala bir krallığı iade etmekten övünç duymakla kalmamıştı, adaletin keskin kılıcını yerine koymuş olmakla da övünüyordu. Adalet soyluların aşırıya kaçan güçleri nedeniyle zayıflamıştı. Ancak kont, onca acıya neden olan barışın huzurunu halka iade etmişti ve soyluyla halk arasında doğuştan gelen ayırımın dışında başka bir ayırıcı öğe bırakmamıştı." Gerçekten de, senyörlerin vergi gelirleri büyük ölçüde düşüyordu. İsyanın patlak verdiği yıl bir dönüm noktası olmuştu; bir yandan bu rantların tahsili isyanın ertesinde artık mümkün değildi, diğer yandan da kral naiplerinin yaptıkları müdahalelerle rantların miktarları düşmüştü. Yüz elli yıl boyunca ne Napoli özelinde ne de toplumsal gerilimlerde başkaldırı eğilimi gösteren herhangi bir hareket olmuştur. Bunun bir kanıtı da, Fransızların ve İspanyolların yaşadıkları bozgun sonucu 1707'de egemenlikte meydana gelen büyük değişikliğin ülkede herhangi bir sarsıntıya, eyaletlerde herhangi bir düzensizliğe yol açmaksızın yaşanmış olmasıdır.

XVII. Yüzyıl İtalyan kroniklerinde, merkeziyetçi vergisel önlemlerin istilası karşısında, yerel statüleri savunma

amaçlı ve halk kaynaklı daha başka silahlı eylem örnekleri de kaydedilmiştir. 1648'deki "Fermo Savaşı", Roma ayni vergi dairesinin (*Annona*) otoriter bir şekilde dayattığı tahıl ihracatı karşısında, aslında Kilise Devleti halkının yaptığı bir ayaklanmaydı. 1680'den 1684'e kadar Piemonte'de sürdürülen "tuz savaşı", aslında Savoie Hanedanının topraklarında uygulanan tuz vergisine karşı Mondovi kenti sakinlerinin ve kent yönetiminin inatla kendini savunmasıydı vb.

Almanya bölgelerinde hükümdarlıkların dağınık durumda olması ve yönetsel geleneklerin göreceli eksikliği devlet uygulamalarının yaygınlaşmasını sınırlıyordu. Böylece zıtlaşmalı direnişleri yaşama fırsatı çok az ele geçiyordu. Otuz Yıl Savaşı'nın yarattığı korkunç felaketler kırsal kesimi insansızlaştırarak, buralardaki toplulukların yasama olanaklarını uzun süre ortadan kaldırmıştı. Ancak savaşın başlangıç dönemlerinde ya da savaşın yürütüldüğü alanların çevrelerinde, olaylar köylülerin kendilerini savunma tepkilerini ortaya çıkartmıştı; köylüler birliklerinden uzak düşmüş askerleri avlıyorlar, ikmal çavuşlarına kafa tutuyorlardı. İmparator II. Ferdinand, Ağustos 1620'den Mayıs 1628'e kadar, savaş borçlarına karşılık Yukarı Avusturya eyaletinin müttefiki ve alacaklısı olan Bavyera dükü Maximilian'a bırakmıştı. Bavyera dükünün valilerinden kont Heberstorff Linz'de ikamet ediyordu. Geçici bir kazanç kapısını azami ölçüde sömürme kaygısı ve yabancı garnizonların dayatılması yöre sakinlerini öfkelendirmişti. Soylular arasında çok sayıda bulunan Protestanlar, genellikle İtalyan olan çok sayıda Katolik din adamının yöreye akmasından rahatsızlık duyuyordu. Toplanan köylüler meşru efendileri olan imparatora şikâyetlerini iletmek istiyorlardı. Topraklarından olma tehdidi altındaki Protestan soyluların kaygısı bu basit eylemi gerçek bir silahlı ayaklanmaya dönüştürmüştü. İsyanın başında Stefan Fadinger

adında köy önde gelenlerinden biri vardı. İsyancılar 1626 yılında yenilgiye uğratılmışlardı.

İsviçre Köylüler Savaşı

İsviçre Köylüler Savaşı da, savaş ertesinde süren bir kargaşa olmuştur. Kantonlar savaşın yarattığı istilalardan korunarak, ordulara erzak sağlamakla olaylardan yararlanmışlardı. Westphalia antlaşmalarının ardından, vadilerdeki insanlar geri kazanılması gereken büyük bir eksiklik duymuşlardı. Kentli alacaklılar, satış hareketlerinin çok iyi yürüdüğü yıllardaki sözleşmelere dayalı borçlarının ödenmesini talep etmeye başlamışlardı. Aynı zamanda, köylüler ürünlerinin satış bedeli olarak, kentler tarafından reddedilen ayarı düşük mangırdan başka bir şey alamıyorlardı. Küçük değişimler için basılan küçük bakır sikkeler (*Handmünzen*), ticareti teşvik amacıyla kullanılıyordu. Değiş-tokuşa dayalı bir ekonomide pek de gerekli olmayan süreç, belli bölgelerde ve dönem dönem halk düzeyinde şiddetli enflasyonlara neden oluyordu. Spekülasyonlar sonucu mangırların belli bir yörede birikmesi devalüasyonlara yol açıyor ve kırsal kesimde parasal bir çıkmaz yaratıyordu. Lucerne kantonunda, Aralık 1652'de olan da buydu. 1658'de, Sologne'da meydana gelen "tahta ayakkabıcılar savaşının" kökeninde de aynı neden yatıyordu.

1652 yılının Noel günlerinde, "gizli bir köylü Diyeti" Entlibuch'tan birtakım ileri geleni bir araya getirmişti, burası Lucerne'e bağlı bir vadiydi. Kentlilerin keyfi davranışlarına (para konusundaki fermanlar), yeni vergisel külfetler getirmelerine (tuz vergisi) kızmışlardı. Köylülerin isteği kantonlara bağlı tüm topraklarda siyasal grup oluşturma, *landsgemeinden*leri ellerinde tutma hakkıydı, yani kantonların ilksel demokratik uygulamalarında olduğu gibi tüm aile şeflerinin katılacakları genel meclislerin kurulma

hakkını istiyorlardı. Köylüler kentlerin feodal boyunduruğunu kırmak niyetindeydiler, dayatılan ürün bedelinden pay alma uygulamasından, yanı sıra konulan vergilerden ve cezalardan kurtulmak istiyorlardı; yaşadıkları yöreleri kanton konumuna getirmek ya da hiç değilse kırları ve vadileri kantonlara tanındığı ölçüde özgür bir biçimde yönetmek istiyorlardı. Başlarında, "yakışıklı küçük senyör" ya da "köylülerin mücevheri" de denilen Hans Emmenegger adlı zengin bir köylü ve şikâyetlerin kâğıda dökülmesiyle ilgilenen, aynı zamanda org çalan bir ilkokul öğretmeni bulunuyordu. 26 Şubatta kırsal kesimden on feodal yargı birimi bir araya gelerek Walhusen kilisesinde gerçek anlamda bir *landsgemeinde* oluşturmuşlardı. Bir de birlik (*Bundschuh*) kararı almışlardı ve kararın bozulmazlığını güvence altına almak üzere ise köy papazları, senyörler ve eski Konfederasyon üyesi kılığına bürünmüş *Tell*'ler törende hazır bulunmuşlardı.

İlkbaharda Walhusen'de kaleme alınan ve başka bölgelere de gönderilen birliğe çağrı yazısı köylü birliğinin etkisini, kanton ya da din ayırımı yapmaksızın, katılanlar ister Katolik ister Protestan olsun yaygınlaştırıyordu. Bern'e, Solothurn'a ve Basel'e bağlı feodal yargı birimleri birliğe katılmıştı. Genişleyen köylü birliğinin başına, Nicolas Leuenberger adında zengin ve eğitimli bir başka vadi ileri eleni getirilmişti, bu arada Emmenegger'e de general unvanı verilmişti. On altı bin kişilik köylü ordusu 21 Mayısta Bern kentini çembere almıştı. Bernliler, köylülerle görüşerek ve eski dağlık bölge kantonlarından takviye isteyerek bu tehdidi bertaraf etmişlerdi. Mayıs 1653'te, söylendiğine göre köylü birliği en fazla seksen bin kişiye kadar varıyordu. iki bin askerden oluşan kantonlar ordusu, 31 Mayısta, köylüleri Reuss ırmağı üzerindeki Mellingen kasabasından kovuyordu. Dağınık düzende ve kararsız çatışmalar sürerken, 8 Haziranda belli başlı köylü savaşçı birlikleri Herzo-

genbuchsee'de bozguna uğratılmıştı. Haziran ve Temmuz ayları boyunca ilgili kantonların savaş mahkemeleri ve sivil mahkemeleri köylülerin ele başlarından onlarca kişiyi ölüme mahkûm etmişti.

Burada da köylülerin isyanı boşuna olmamıştı; feodal yargı birimlerinde değişiklikler yapılmış, vergi oranları ve borç miktarları azaltılmıştı. Buna karşılık, kırsal kesime hiçbir temsil hakkı tanınmamıştı, siyasal iktidar kentlilerin ellerinde olmaya devam etmişti; modern çağla ilgili değişiklikler, kentlerin inisiyatifinde ve onların yararına yapılıyordu.

İspanya'da patlak veren Veraset Savaşı, kırsal kesimdeki kendini savunma eylemlerini yeniden ortaya çıkartmıştı. Bavyera seçici hükümdarı Max Emmauel'in, Fransız birliklerine verdiği destek ve 1703'te Tirol'e girmesi dağlılar arasında kendiliğinden gelişen bir direniş hareketine yol açmıştı. Bunun tersine, imparatorluk güçleri 1705'te Bavyera'yı işgal etmiş ve egemen prensi sürgüne gitmeye zorlamışlardı. Egemen prensleri kovulmuş ve ülkeleri düşman askerleri tarafından işgal edilmiş olan Bavyera'nın Oberland bölgesi dağlıları Kasım 1705'te silaha başvurmuşlardı. Kitlesel biçimde köylü niteliği taşıyan bu ayaklanma, topraklarını korumak ve meşru prenslerinin ülkeye dönerek yetkilerine tekrar kavuşması amacını taşıyordu. Öte yandan, ülkenin yüksek kesimlerinden katılan isyancılar bu katılımlarından belli bir toplumsal bilinç ediniyorlardı. Önde gelenlerin, soyluların ve meclis üyelerinin düşmana boyun eğmelerini suç sayıyor ve bu kişilere küçümseyici bir şekilde *Paruckenhanseln* (Perukalı herifler) diyorlardı. Köylüler kırsal kesimde siyasal bir birimin kurulmasını istiyorlardı; köylü temsilciler genel meclislerde din adamları, soylular ve kentliler gruplarından sonra dördüncü bir grup oluşturacaklardı. Bu amaçlar doğrultusunda, otuz bine yakın adamı yanlarına almışlardı. Köylüler, 8 Ocak

1706 tarihinde Avusturyalı askeri birlikler tarafından yenilgiye uğratılmışlardı; yaşadıkları bozgunun ardından gelişen kıyım harekâtının anısına, o güne iç karartıcı *Mordweihnacht* (Ölüm Gecesi) adı verilmiştir.

Güç odaklarının ve dinsel gruplaşmaların açık çatışmalarının dışında, Osmanlı İmparatorluğu'yla var olan yüzyıllık anlaşmazlık da yönetim biçimleri arasında kimi zıtlıkları yaratmıştır. Batı'da vergisel uygulamalar gelişirken, sultanın uzaklardaki vesayeti bunun karşısında yer alıyordu. Sultanın buralardaki üst egemenliği savaş durumuyla sınırlıydı; savaş derken de, söz konusu olan süvarilerin her yıl yinelenen dağınık düzende ve kaçamak akınlarıydı. Egemenliklerdeki belirsizlik, sınır çizgilerinde görülen dalgalanmalar kimi hak iddialarında bulunma şansı sunarken, askeri özgürlüklerde de çeşitli modellerin geliştirilebilmesine olanak tanıyordu. Geçici sığınılacak noktaların aranıp bulunmasıyla ya da göç etme ve sürgüne gitmenin yeğlenmesiyle birlikte, otoritenin hüküm sürdüğü alanlardan kaçış olanakları da bulunuyordu.

Sürekli bir terör ve baskı aracı olmaktan çok uzak niteliğine rağmen, her zaman nefret edilen bir güç odağı olan Türk devleti, aslında daha çok sığınılacak bir güç, hoşgörü ve özgürlüklerin hüküm sürdüğü bir ülkeydi. Gerçekten de, fetih hareketinin kanlı darbesi bir kez atlatıldıktan sonra, Osmanlının tabi halkların etnik ve dinsel kimlikleriyle ilgilenmeyen o upuzun barışı başlıyordu. Uzak ve sade Türk devleti, yenilgiye uğrattığı Hıristiyan halkları göreneklerinde serbest bırakmıştı; fetih hakkı olan vergiyi almakla, zaman zaman ordusuna adam devşirmekle ve askeri birlikleri için erzak toplamakla yetiniyordu. Devlet mekanizmasının doğru dürüst işgörmezliği ve yaşanan yolsuzluklar bile huzurun ve özerkliğin bozulmaması için birer güvence niteliğindeydi. Bağımsızlık haklarına sahip yerel aristokrasiler Türkler tarafından yok edilmişti. Öyle

ki, köylü toplulukları kendi hallerine bırakılmış, hatta muhtemel senyörlük hizmetlerinden kurtulmuştu. Bunun tersine, eski Venedik denetimi altındaki topraklarda, Hıristiyan Yunanlı soylular korunmuş, Girit'te (1567-1573) ve İyon adalarında (1638), bunların tarımsal alanlarla ilgili talepleri köylüler arasında olaylara neden olmuştu. Göreceli bir yönetsel gerilikte donup kalmış, basit bir uyrukluluk ve düzen yığını halindeki Türk rejiminin iyiliği, vergisel konularda gitgide daha ataklaşan Hıristiyan prenslerin gözünden kaçmıyordu. Mora'da ve adalarda, Venedik denetimi altında bulunan topraklarda vergiler daha ağır, ticari borçlanma yöntemleri daha sıkıydı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul'daki elçiliğinin kilisesinin papazı olan Stéphan Gerlach'ın, 1575'te günlüğüne yazdığı ve sık sık başvurulan tanıklığına bir bakalım: "Venedikliler Kıbrıs'taki uyruklarına, tıpkı Cenovalıların Sakızlı uyruklarına davrandıkları gibi köleden daha kötü davranıyorlardı... Türkler gelince, zavallı insanlar sırtlarındaki yükten kurtuldular ve eşit düzeyde özgür oldular; onlara zulmeden efendilerine gelince, hepsi de tutsak edilip Türkiye'de satıldılar." Türkler 1645 yılında Girit'e çıktıklarında, ada halkı onların yanında yer almış, önce Hanya'nın alınmasında, sonra da bitmek bilmeyen 1648 Kandiye kuşatmasının zaferle sonuçlandırılmasında Türklere yardım etmişti. 1715'te, sadrazam Damat Ali (paşa, şehit) Mora'yı Venediklilerin elinden geri aldığında, köylüler yine aynı şekilde istilacılara yardım etmiş ve Osmanlılar, yüz günlük bir seferde tüm İtalyan garnizonlarını safdışı etmişlerdi.

Banat'taki Rumen çoban toplulukları, Osmanlı egemenliği ve Temeşvar paşasının gevşek otoritesi altında, köy (*Knez*) muhtarlarını ve Ortodoks papazlarını muhafaza etmişti. Avusturya İmparatorluğu'nun 1688 yılında başlattığı yeniden fetih hareketi 1716 yılında imzalanan bir antlaşmayla tamamlanmıştı. Hemen ardından vergiler yük-

seltilmiş, yol yapım angaryaları başlatılmış, askerler için barınak sağlama talebi dayatılmış, Ortodoks papazlar da vergiye tabi tutulmuş ve özellikle de yol kenarlarındaki araziler boşaltılarak yerleşikliğe geçen göçmenlerin yararlanmasına açılmıştı. Sınır boyunun güçlendirilmesi işi Almanya'nın batısından, hatta İtalya'nın kuzeyinden gelen yerleşimcilere havale edilmişti. Yirmi yıl gibi kısa bir sürede, tahıl üreticisi, Katolik ve Almanca konuşan otuz bin kadar yerleşimci bölgede iskân edilmişti. Bu seçkin köylüler nüfusun % 10'unu oluşturuyorlar, buğday, pirinç ekiyorlar, ipek üretiyorlar ya da maden ocakları işletiyorlardı. Mevsimlere göre yaylaya ya da kışlalara göç eden Rumen çobanların ve orman köylülerinin çalışma ritmlerine hiç uymuyorlardı. Rumenler, savaş yeniden başlayınca (1736-1739), yaşadıkları vergi ve el koyma saldırılarından dil, din, görenek farklılıkları nedeniyle istilacıların yanında yer almışlardı. Rumen köylülerinin muhtarları şöyle diyorlardı: "Kızıl haçlı bayraklar tam üç yıl boyunca tarlalarımızın ürünlerini yuttu ve bizleri açlığa mahkûm etti; ormanlardaki ağaç kabuklarını yemek zorunda kaldık; oysa üzerinde haç bulunmayan bayraklar köylüleri bir araya toplayıp erzak dağıttılar ve talep ettikleri tek şey ordularına katılacak paralı askerler oldu." Banatlı çobanların isyanı, 1739'da üç yüz asinin Caransebes panayırı meydanında katledilmesiyle son bulmuştu.

Osmanlı güçlerinin gitgide zayıflaması, kesin olarak Batı krallıklarının yaptığı gibi, eyaletleri egemenlikleri altına alan ve merkezde vergici devletin eşgüdümcü gücünü kuran kurumları inşa etmede gösterdikleri kalıcı yetersizliğe bağlanabilir.

YEDİNCİ BÖLÜM

Köylü Savaşları XVIII. Yüzyıl

SENYÖRLÜK SİSTEMLERİNİN SONU

Doğu Avrupa köylüleri, XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca fiilen ve hukuken egemen güçlerin kurumlarından ayrılmışlar, hatta bu kurumlar tarafından terk edilmişlerdi. Serfler tümden ve yalnızca senyörlerinin sultasına, onun koyduğu vergilere, mahkemelerinin adalet anlayışına, topraklarına tabi olabiliyorlardı. Bu serfler, senyörlük topraklarının sıradan birer dekoru konumuna indirgenmişlerdi. Ancak bu duruma düşmeleri anımsanmayacak kadar uzak bir geçmişe dayanmıyordu. Senyörün ağırlığı yakın bir geçmişte ve yavaş yavaş üzerlerine çökmüştü. Köylerdeki yaşlıların anılarında, daha iyi durumdaki bir geçmiş zaman hâlâ canlı duruyordu ya da en azından bu güzel geçmişi onlar da büyüklerinden dinlemişlerdi. Dolayısıyla, bu ağır koşulların yaşandığı hiçbir yerde eski göreneklere, o unutulmamış özgürlük statülerine geri dönüş umutları asla tükenmemişti. Çünkü var olduğu iddia edilen bu statüler, genel-

likle yazılı olmayan kurallardan ibaretti. Bunlar kesin ve resmi bir şekilde yürürlükten kaldırılmamışlardı; yani bu göreneklere gönderme yapmak her zaman için mümkündü. Sonuçta, senyörünkinden daha üstün bir hukukun varlığı biliniyordu; uzakta olsalar dahi hükümdar ya da imparatorlar bir gün mutlaka gelip köylülere yapılan haksızlıkları kabul edeceklerdi. Düş kırıklıklarına, yitirilen davalara, adaletin inkârına, üst üste binen baskılara rağmen hiçbir serf serflik bağlarının çözülemez olduğuna inanamıyordu. Günün birinde bunun sonunun geleceği biliniyordu ve bu sona eriş, adil bir hükümdarın vereceği kararla gerçekleşecekti. Bu tükenmez beklentiler en ağır sınavlara bile dayanabiliyordu.

Serflerin kaderlerinin siyasal yönleri hakkındaki bu bilinci pek de söylensel değildi. Yaşanan ekonomik dalgalanmaları her ne olursa olsun bunların her zaman soyluların çıkarına yöneldiği bir gerçekti; ama bu, yalnızca soyluların iktidarı ellerinde tutmalarının bir sonucuydu. Örneğin, Baltık bölgesindeki tahıl ticareti 1680'den 1750'ye kadar uzun süreli bir düşüş yaşamıştı; çünkü Batı ve Güney Avrupa'da, üretim/nüfus ilişkisi belli bir stabilizasyon göstermişti. Buna karşılık, 1730 yılından sonra yaklaşık otuz yıl boyunca tüm Orta ve Doğu Avrupa'yı kat edecek olan orduların ikmali nedeniyle, Macaristan'da tarımsal üründen elde edilen kâr oranları yükselmişti. Birbirine ters yönde gelişen bu konjonktürler benzer sonuçlar veriyordu. Köylülerin günlük çalışma süreleri artırılmıştı; senyörlere ait toprak rezervlerinin yüzölçümü büyümüştü, kimi yerde var olan bir eksikliği tamamlamak üzere, kimi yerde de kârın büyük olması nedeniyle üretimi artırmak üzere.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, köylülerin adım adım ilerledikleri yolun üzerinde statülerin evriminde gerçekleştirilen her aşama, "ikinci özgürlük" konumunda kaydedilen her kademe ideolojik bir yolculuğa, siyasal olaylara yapı-

lan bir katkıya bağlanabilir. O zamana kadar çok sıradan kabul edilen bir olgu, yeni insancıl ilkelerle donanmış ve fizyokrasiye (net hasılanın yalnızca topraktan -doğadan- elde edildiğini iddia eden doktrin, ed.n.) inanmış kimi hükümdarlar ya da bakanlar tarafından birdenbire kabul edilemez diye ilan edilmeye, alışılagelmiş bir aşırılık tanımlanmaya, betimlenmeye ve suç olarak ilan edilmeye başlamıştı. Doğu'da hâlâ çoğunlukta bulunan ve daha uzun süre bu bölgelerdeki tarımsal ekonomiye egemen olacak olan feodal yapılar, bu yeni gelişmeler karşısında varlıklarının bir emrivakiye dayandığı, durumun değiştirilemezliği ve sayısı artan çıkarlar dışında bir bahane ileri süremez olmuştu. Serflik kurumu, var olan poltikaların çoğu tarafından artık bir rezalet, bir anormallik ve bir saçmalık olarak görülüyordu; Aydınlanma çağını yaşayan Avrupa'da, ülkelerin başbakanlıkları tarımsal reformlarla uğraşıyordu.

Yaşanan değişikliklere kulak kabartan, tutkulu bekleyişlerini doğrulayan her haberi dikkatle izleyen köylüler de tepki gösterir olmuşlardı, her kafadan bir ses şeklindeki düzensiz mırıltıları yasa yapıcıların vicdan azabına yeni yükler getiriyordu. Hükümdarların yaptıkları düzenlemelerle halkın sabırsızlığının birbirini izlediği, kimi zaman şöylece aynı noktalarda buluştuğu ya da kanlı biçimlerde birbirine ters düştüğü bir olaylar diyaloğunda, aradaki bağlantı kırsal kesimdeki seçkinlerce sağlanıyordu. Aslında, hali vakti yerinde bir köylü kesimi, serflik kurumuna rağmen ya ayrıcalıklı bir şekilde kendini korumayı becermiş ya da yavaş yavaş oluşmaya başlamıştı. Bunlar, özgür küçük toprak sahipleriydi; köy tüccarlarına ya da senyöre tabi olmakla birlikte, pek çok koşum hayvanına, hizmetliye ve bir sürüye sahip olabilecek yeterlikte geniş bir toprak parçası üzerinde çalışan kiracılardı. Bu köylü grubu, kentlerde gelişen düşünceleri izleyebilecek yeteneğe sahipti, çıkan değişiklikleri kendi çıkarları doğrultusunda dene-

yebilecek ya da hızlandırabilecek güçteydi. Ayrıca, "aydınlanmış" kuşaklar açısından düşlenen köylü modelini temsil ediyorlardı; toprağının sahibi, özgür, girişimci, üretimle ve ilerlemeyle ilgili bir köylü modeli. Batı'da olduğu gibi elverişli bir toplumsal bağlantı kaynağı olan kalabalık bir burjuvazinin bulunmayışı nedeniyle, bu seçkin köylü topluluğu kimi zaman isyan kışkırtıcısı elemanlar üretiyor, kimi zaman da fizyokratik odakların ideal imgesine renk katıyordu.

Köylerdeki kimi görenekler de tam anlamıyla kaybolmamıştı. Köy yargılama sisteminin yerine senyöre bağlı yargıçların geçmelerine rağmen, örfi hukukun Roma hukukuyla ya da modern iktidarlarca kaleme alınan hukuk sistemleriyle silinmesine rağmen, tarlalardaki günlük yaşamın pek çok alanı tümüyle yazılı olmayan kurallara göre, eski geleneğe ve köy ahalisinin ortak rızasına göre düzenleniyordu. Bohemya'daki senyörler köy muhtarının (*Dorfrichter*) bir muhatap olarak kalmasına izin vermişlerdi. Köylerdeki yaşlılar ve ileri gelenler hâlâ geleneksel bilgeliğin temsilcisiydiler. Her köyün kendi kilisesi, kendi meyhanesi, kendi dinsel bayramları ve hac yerleri, kendi dansları ve kendi gençlik törenleri vardı. En evrensel ve yaygın örf, boş topraklarda serbestçe hayvan otlatma hakkıydı. Bu, hoşgörüden de öte bir şeydi, var olan belli kuralların bir sonucuydu, örneğin Tuna Boyu prensliklerinde, *jus valachicum* denen bir halk hukukuna dayanırdı. Bölgede hayvan otlatma yasalara bağlıydı (Moldava 1646, Eflak 1652) ve bu yasalar, ancak 1869 yılında Romanya medeni hukukunun devreye girmesiyle yürürlükten kalkmıştı. Kısacası, hemen her yerde (Tuna Boyları, Çek ülkesi, Almanya, Polonya ya da Rusya) günlük kullanımdaki gelenekler ve törenler, kuralları düzenleyen ve görüş bildiren gruplar, serfliğin getirdiği elverişsizliklere rağmen köylüler arasında güçlü bir dayanışmanın canlı kalmasını sağlamıştı. Günü

geldiğinde, köylülerin direniş hareketleri ve umutları korunan, dönüştürülen ve hiç durmadan yenilenen bu ortak geleneklerden destek alacaktı.

Senyörlük kurumları ve bunların toplumsal ve ekonomik sonuçları bir krallıktan diğerine, hatta belli bir hukuksal rejim içinde bile büyük değişiklikler gösterebiliyordu, bir senyörün toprakları üzerinde yaşanan durum komşu senyörünkiyle aynı olmayabiliyordu. Diğer devletlerde yasak olmasına karşın, Macar yarıcılar bağlı oldukları toprağı terk etme özgürlüğünü korumuşlardı. Tuna Boyu topraklarındaki serfler, Kuzey ve Doğu krallıklarında olduğu gibi, düzeylerinde bir düşkünlüğe uğramamışlardı. Özgürlüklerden en yoksun bırakılan, angaryaların en üst düzeyde olduğu durumlar Moskof ülkesinin kalbinde, Polonya'nın ve Litvanya'nın kimi kesimlerinde, Baltık kıyılarının kimi yörelerinde, Danimarka adalarında, Brandeburg'da, Pomeranya'da ve Livonya'da yaşanıyordu.

"PUGAÇEV DÖNEMİ"

Pugaçev'in devasa ayaklanması belleklere öylesine korkunç bir anı olarak kazınmıştır ki, tarihin bu sayfasını işaret etmeye ve lanetlemeye tek bir sözcük yeterli olmuştur, *Pugaçevçina*. Bu ayaklanma, Bolotnikov'unkinden (1606), Razin'inkinden (1670), Bulavin'inkinden (1707) vb., sonra sonuncu büyük Kazak ayaklanmasıdır. Batı düşüncesi Saint Petersburg'a kadar girse de, emeğin köleliği sistemi burada yalnızca akademik bir konu olarak kalıyordu. Moskova yolu üzerindeki ilk posta bağlantı istasyonundan itibaren göze çarpan o katı basitlik, o ezici gerçek karşısında, ekonomik ya da insansever tartışmanın daha ilk sözcüğü unutuluyordu. Duyulan vicdan azapları ve pişmanlıklar, birbirini izleyen kısmi reformlar ve köylülerin umutları henüz başlıyordu. *Pugaçevçina* hareketi tam da ilk karar-

sızlıkların yaşanmaya başladığı bu döneme rastlar. Kuşkusuz, değişikliklerle ilgili söylentilerin bu ayaklanmanın temelinde yeri vardır. Fakat serflik sistemi bu söylentilerden hemen hiç etkilenmemişti. Rus yıllıkları, Avrupa'nın geri kalan bölümüne oranla yüzyıl geride kalmıştı.

İsyanın odağı ve kadroları bir kez daha Kazaklar idi. 1768 yılında yeniden ortaya çıkan Osmanlı düşmanlığı güneydeki Kazakları sürekli savaşır konuma getirmişti. Merkezi iktidarın birkaç on yıldan beri Kazak topraklarını denetim altına almaya çalıştığı bir dönemde Kazakların Türklere karşı savaşmakta kullanılmaları söz konusuydu. 1744'te Orenbourg çevresinde bir eyalet kurulmuştu ve böylece imparatorluk yönetimi Uralların güneyine kadar sokulmuştu. Kazaklara tanınan özgürlükler yeniden incelemeye alınmıştı, 1760'tan itibaren de, Kazak birlikleri düzenli askeri alaylarla gitgide daha çok bütünleştirilmişti.

Ayaklanmanın olağanüstü boyutlarda genişlemesi köylülüğün durumuyla ilintiliydi. Serflik kurumu, yüzyıllar boyunca iyice çekilmez bir hale gelmişti. Köylülüğün durumundaki bu tedrici düşüş, kaderine razı olmaya yer vermiyordu. Köylülerin serfliklerinin kaldırılacağı o kutsanmış gün belki de yarındı; buna tutkuyla inanılıyordu. O günü beklerken de, hastayı rahatlatan tek ilaç, ya kaçış ya da isyandı. 1730'lu yıllarda, on beş yıllık bir süre için yapılan hesaplamalara göre, kayıtlı serflerin % 5'i kaçmayı seçmişti. Kimi zaman tüm bir köy halkı, arabalarını ve hayvanlarını alıp kaçıyordu; mesafelerin uzunluğu ve yolların kötülüğü bazen kaçakları izlenmekten koruyordu. Tek tük görülen yalıtılmış ve umutsuz isyanlara gelince, bunların sayısı 1750'li yıllarda iki katına çıkmıştı. Çiftlik kâhyalarının katli, senyörlük evrakının yakılması, senyör malikânelerinin kundaklanması (*pomiyesçiki*), 1765'te Penza eyaletinde olduğu gibi, zaman zaman askeri birliklerin gönderilmesine neden oluyordu.

II. Ekaterina'nın hükümdarlığı sırasında hem felaketler yaşanmış hem de umutlar yeşermişti; bunların tümü de kışkırtıcı bir rol oynamıştı. Kuzeyin özgür köylüleri, krallık topraklarının görece korunmuş serfler bir anda mülk sahiplerine devredilebiliyorlardı. 1740'tan 1801'e kadar bir milyon üç yüz bin kişi böylece dağıtıma tabi tutulmuştu; bu uygulama çariçe Ekaterina'nın döneminde en üst düzeyine ulaşmıştı. Toprakların üzerinde yaşayanlarıyla birlikte tahsis edilmesi uygulaması, 1765 yılından itibaren Volga'nın doğusundaki bölgelere, o zamana kadar özgür kalan bozkırlara kadar uzanmıştı. Demir cevherinin ve odun kömürünün işletildiği Urallar bölgesinin hızlı endüstrileşmesi "fabrika serfi" denilen bir statünün geliştirilmesine yol açmıştı. Serflik, Urallar bölgesi metalürjisinin eliyle yeni etnilere, yeni alanlara darbeler indiriyordu. 1762'de ve 1769'da, yalnızca Moskof ve Orta Volga eyaletlerinde elli üç adet yerel serf isyanı çıkmıştı.

Yukarıda saydıklarımız yaşanan felaketlerdi. Umuda gelince, genç hükümdarların tahta çıkmalarına bağlanmıştı. Çar III. Petro'nun 1762'de çıkardığı ve soyluları devlet hizmetinden muaf tutan fermanı (*ukaz*), köylüler için de benzer bir muafiyetin habercisi olarak algılanmıştı. 1767 yılında köylülerin statülerini incelemekle yükümlü bir komisyonun kurulması bu beklentiyi doğrulamıştı. Toprakla ilgili şikâyet defterlerinin bir araya getirilmesi kuşkuya yer bırakmıyordu. Bunun üzerine kırsal kesimde belirtilen ve yinelenen düşünceler acı meyveler vermişti. Akıl fikir sahibi bir tanık daha sonra şöyle yazacaktı: "Bu düşünceler, sade halkın yüreğine hastalıklı tohumlar serpmişti, inançsız ve kaba ruhlarda isyan fikrini ve yolsuzluğu köklendirmişti. Esas kötülük işte bu noktadan çıktı." Son olarak da vaat edilmiş, ama gizlenmiş bir kurtarıcı çarın geleceği düşüncesi köylülerin sarsılmaz inancında yer edinmişti. Çarın

karizması köylülerin şikâyetlerini hafife alan bir hükümdar imgesine yer vermediğinden, tahtın bir sahtekâr tarafından işgal edilmiş olması ve gerçek çarın da bir yerlede saklanıyor olması gerekiyordu. III. Petro'nun 1762 yılında trajik ve karanlık bir biçimde ortadan kaybolması, dirilen kral söylenine yeni bir hız vermişti. 1763'ten 1772'ye kadar, kendilerine yandaş bulan ve gerçek adaletin geldiğini ilan eden, ölümden kurtulmuş en az yedi III. Petro ortaya çıkmıştı. Sekizinci III. Petro, Don bölgesinden bir Kazak idi: Emilian Pugaçev. Gençliğini silah altında, Almanya'da ve Osmanlı ülkesinde geçirmişti. Bir asker kaçağı ve serseriyken, Yayik bölgesi Kazaklarına katılmıştı, bölge 1772'nin Şubatından Haziranına kadar bir isyan dalgasıyla sarsılmıştı. Pugaçev, 1773 yılının sonbaharında, tam da bu bölgede, geri gelen çar III. Petro olarak kendini kabul ettirmişti.

Pugaçev, birkaç yüz Kazağı balık avlama ve otlak özgürlüklerine geri kavuşacakları yolunda ikna ettikten sonra, onlarla birlikte Orenbourg kalesini kuşatmaya almıştı. Ekim ayında elinde iki bin beş yüz adam ve toplar bulunuyordu. Yerlilere "inanç ve yasa" sözü veriyordu, yani yerlilerin dinlerine ve göreneklerine saygı gösterilecekti. 1735 ile 1745 yılları arasında kalkıştıkları isyanlar, korkunç bir şekilde bastırılmış olan Başkırtlar Pugaçev'e katılmışlardı. Bildiriler, Urallara ve Sibirya'nın batısına kadar uzanmıştı. Bahar aylarında, Urallardaki dökümhanelerde çalışan serfleri davasını kazanmaya çalışınca, tüm bölge arkasından gelmişti. Fabrika serflerinin yalnızca üçte biri harekete katılmamayı seçmiş, köylerini Başkırtların yağmalarından korumayı yeğlemişti. Pugaçev'in birliklerinin gönderilen imparatorluk alaylarıyla ilk teması mayıs ayında gerçekleşmişti ve düzenli küçük birlikler, hemen her seferinde kendilerine göre çok kalabalık olan isyancıları geri püskürtmeyi başarmıştı. Kazan kenti, isyancıların ani saldırısına

uğramıştı ve temmuz ayında isyancılar Kurmiş'e varmışlardı; burası, Moskova yönünde en batıdaki noktalarıydı. Düzmece III. Petro, 18 Temmuzda kalabalık nüfuslu Orta Volga bölgesinde yaşayan serflere bir çağrıda bulunmuştu. Onlara, "daimi Kazaklarda olduğu gibi, muafiyet ve özgürlük" vaat ediyordu; "imparatorluğun ve köylülüğün düşmanı olan *pomiyesçiki*lerin" asılmasını emrediyordu.

Pugaçev batıya doğru ilerlemektense, Don Kazaklarının ordusunu yanına almak istiyor ve Volga boyunca inerek güneye geri dönüyordu. Becerikli albay Mikelson'un düzenli birlikleri hemen topuğundaydı. İsyancıların birliği ise yirmi bin civarında adamdan oluşuyordu ve sürekli yenileniyordu; yerli göçebeler yalnızca kendi otlaklarının sınırları içinde onlara eşlik ediyordu; hasat zamanı yaklaştığından, köylüler köylerine dönüyorlardı. Geçtiği her yerde kasabaların kapıları açılıyor, Ortodoks papazları ve tüccarlar, ellerinde ekmek ve tuzla onu karşılamaya gelip ellerini öpüyorlardı. Volga boyunca yapılan bu iniş hareketi beş hafta sürmüş ve altı ayrı etniyi bir araya getirmişti.

Düzmece III. Petro'nun beklentisinin tersine, Don Kazakları yerlerinden kıpırdamamışlardı. Buna karşılık, Osmanlıyla imzalanan barış antlaşması nedeniyle (Küçük Kaynarca, 10 Temmuz), imparatorluk alayları takviye edilmişti. 25 Ağustos 1774 tarihinde, düzenli son bir çarpışmada, Pugaçev iki bini ölü, altı bini tutuklu, sekiz bin adamını yitirmişti. Çarpışmadan sonra kaçmasının ardından Eylülde yakalanmış ve 10 Ocak 1775 tarihinde Moskova'da kafası kesilerek idam edilmişti.

Hak iddiaları, Başkırt topraklarında Kasım ayına kadar sürdürülmüştü. Kurbanlar hakkında çıkartılan bilanço üzerine, o zamanlar bazı değerlendirmeler yapılmıştı. İsyancılar arasında iki bin sekiz yüz kırk altı kurban sayılmıştı. Bunların % 55'i soyluydu; ancak köylülerin ve tüccarların payı kuşkusuz daha büyüktü, ama tanımlanmaları daha

zordu. İmparatorluk alaylarıyla yapılan temaslarda, isyancıların on bin kadar ölü verdikleri tahmin ediliyordu. İsyanın bastırılmasının ardından gelen cezalandırmalara ve asmalara gelince, değerlendirmeler birkaç binden yirmi bine kadar değişkenlik gösteriyordu. Bu korkunç bilançolar, 1671 yılında yapılan katliamlara göre oldukça ölçülü bir bastırma harekâtının yürütüldüğünü göstermektedir.

Pugaçev, yakalandığı güne kadar çar kimliğine saplantılı bir biçimde bağlılık göstermişti. Kimliğini kabul eden tanıklıklar göstermiş, kendi için saygı ve bağlılık törenleri düzenletmiş ve haşmetmeaplığın tüm donanımlarını üzerinde taşımıştı. Tasarladığı ideal, Kazak askeri komutanlık kademelerinden ve göreneklerinden başka hiçbir hiyerarşinin ve yasanın hüküm süremeyeceği bir imparatorlukta çarlık egemenliğini elinde tutmaktı (17 Eylül 1773 ve 31 Temmuz 1774 tarihli bildirileri). Yönetimi altındaki birliklerin kadroları, dört bin Yayik Kazağından oluşan esas çekirdeğe tekabül ediyordu. Düzmece III. Petro, çevresinde imparatorluk kurumlarını kurgulamıştı. Senato benzeri gizli bir meclisi, bir savaş meclisi, eyalet ve bölge valileri bulunuyordu. Kendine katılan kişilere sadakat yemini, Eski İnançlılar'ın iki parmakla yaptıkları haç çıkarma usulünü ve saçlarına Kazak modeli tıraşı dayatıyordu. Yerlilere ve serflere yaptığı sürekli çağrılar ampirik bir temele dayanıyordu. Acil bir işgörürlük arayışı onu Rusya'nın tüm dışlanmışlarının beklentilerine yanıt verebilir bir konuma getiriyordu. Çıkarttığı isyan Rusya İmparatorluğu topraklarının beşte birini etkilemişti. İsyanın etkisine giren bölgeler dört milyonun üzerinde bir nüfusa sahip, var olan durumları nedeniyle isyanın davasına gönül bağlamış yerlerdi.

Pugaçev'in bozgunu, hem askeri hem de siyasal alanda olmuştu. Devlet aygıtı ve onun askeri örgütü, girdikleri hiçbir temasta isyancıların başıbozuk çetelerine herhangi bir başarı şansı tanımamıştı. Yaşanan bunalımın ardından

zaferi kazanan merkeziyetçilik olmuştu. İyi denetlenemeyen on altı eyalet yerine, imparatorluk, memurlardan oluşan bir ağla örülü elli ile bölünmüştü. Kazaklara tanınan ayrıcalıklar tümden ortadan kaldırılmıştı; Zaporogların *Siyeç*'i 1775'te lağvedilmişti; Volga Kazakları 1776'da daha doğuya sürülmüşlerdi ve serflik kurumu Kazak topraklarına sokulmuş, 1796'da Don Kazaklarına kadar ulaşmıştı.

II. Ekaterina hükümdarlık dönemi, köylülüğün ayaklar altında çiğnendiği en berbat dönem olmuştur; bunun tam tersi yönde ilerleyen uzun vadeli bir hareket de kendini göstermeye başlamıştı. Azat etme eylemlerinde, serflik bedelini ödeme eylemlerinden, firarlar ve özgür köylülüğün artması nedeniyle, bu dönemden itibaren serflerin kırsal nüfustaki payları erimeye başlamıştı; toprağa bağlı serfliğin kesin bir şekilde ortadan kaldırıldığı 1861 yılında, bu oran kırsal kesimin % 46'sını temsil edecekti. 1772-1861 yılları arasında, köylü şiddetinin görüldüğü bin sekiz yüze yakın olay sayılmıştı; ancak bunların hiçbiri imparatorluk düzeni için gerçek bir tehlike oluşturmamıştır. Serfliğin lağvedilmesinin gerekçesi, yöneticilerin bu kurumun yarattığı rezaletler ve zararlar konusunda ikna olmuş olmalarıdır. Puşkin tarafından da anlatılan (*Yüzbaşının Kızı,* 1836) *Pugaçevçina*'nın edebi prestiji, soyluların ve memurların bu yavaş ilerleyen fikir değişikliğinde bir kilometre taşı olmuştur.

TUNA BOYU DEVLETLERİNİN İSYANLARI

Bu yörelerde senyörlük sistemlerinin sorumluluların gözünden düşmesi XVIII. yüzyılda gerçekleşmiştir ve aynı dönemde çıkan köylü isyanları yönetimlerde görülen kararsızlıklara karşı açık bir yanıt olmuştur.

Halk direnişlerinin en yoğun ve canlı biçimde yaşan-

dığı yer Bohemya idi. Serflik sisteminin bu yöreye gelişi, diğer yörelere göre gecikmeli olmuştu. Otuz Yıl Savaşı'nın neden oldu dehşet verici yıkımlar, serfliğin ortadan kalkma sürecini hazırlamıştı. 1650 yılına doğru yaşanan işgücü eksikliği (% 55'lik bir eksiklik), insanların yer değiştirme hareketlerine yasaklar getirmiş ve angarya zorunluluğunu yıllık yüz elli güne çıkartmıştı. Serflerin çocuklarına iki-üç yıl boyunca senyör çiftliğinde çalışma zorunluluğu getirilmişti. Tuz, bira, ringa balığı gibi en sıradan ihtiyaçlar bile malikâneden dağıtılıyordu. Uyruğun bağımlılığı (*untertan*), senyörün rezervindeki zorunlu görevleri (*Obrigkeit*) başlıca üç kişisel bağımlılıkla özetleniyordu: Angaryalardan kaytarma yasağı (*robot*), göç etme yasağı ve köy dışından biriyle evlenme yasağı. Ölçülebildiği kadarıyla, Bohemya'da bine yakın senyör mülkü bulunuyordu; bu mülklerin her biri yönetsel bir birim, kendine yeten bir ekonomik bütünlük, senyörün her şeyin tam anlamıyla efendisi olduğu bir tür küçük tarımsal devlet oluşturuyordu. Bohemya krallığını oluşturan Bohemya, Moravya ve Silezya Diyetlerinin her biri kaçak köylülerin iadesiyle yükümlüydü.

Var olan angaryalar arasında en az kabul görenleri uzak yollara kağnıyla odun ya da taş taşımaktı. Avrupa çapındaki bir savaşın çerçevesinde, Fransız habercilerin ülkeye gelmeleri köylülerin silaha sarılma eylemini hazırlamıştı. 1680 yılı ilkbaharında, Bohemya'nın kuzeyinde, köy meclisleri eski örflere geri dönmeyi talep eden dilekçeler kaleme almıştı. İmparator I. Léopold, köylüleri zor kullanarak dağıttıktan sonra, angaryaları bir düzene koyan bir ferman (*Robotpatent*) yayımlamıştı. Bu, köylülerin sırtındaki yükü sınırlama yönünde hükümdarın ilk müdahale girişimiydi. Ferman metnine göre (28 Haziran 1680), azami angarya oranı haftada üç günle sınırlandırılmıştı, fakat aynı zamanda yarıcıların o çok eski örflere gönderme yapmaları, hatta doğrudan hükümdara başvurmaları yasaklanı-

yordu. Angaryaya bir üst sınır getirilmesi de zaten belirsiz kalıyordu; hatta o güne kadar bu tür angaryalardan muaf tutulan yarıcılar için zararı bile vardı.

1741 yılında savaş bir kez daha Bohemya'yı kavurmaya başlamıştı; Fransız ve Bavyeralı birliklerden oluşan bir ordu, Avusturya Veraset Savaşında adam toplamak için ülkeye gelmişti. Çek ya da Alman pek çok köylü, angaryaların kalkacağına dair o sarsılmaz inançla yeni gelenlere katılmışlardı. Avusturya'nın meşru hükümdarı Maria-Teresa, Mayıs 1742'de kendi birliklerine katılacak köylülere azat edilecekleri sözünü verirken, öte yandan mareşal de Belle-Île, taht üzerinde hak iddia eden Bavyeralı aday adına, Avusturya'ya karşı ayaklanacak herkese özgürlük gibi daha genel vaatlerde bulunuyordu (13 Temmuz). Fransızlar tarafından denetlenen kesimlerde, bir köylü ordusu bile devşirilmeye başlamıştı.

Otoritesinden emin olan Maria-Teresa, halkın beklentileri yönünde birkaç adım atmıştı. Çıkartılan fermanlar senyörlük mahkemelerini serflerin yaptıkları şikâyetleri merkeze iletmeye zorluyordu. Böylece, en azından ferman metinleri üzerinde hükümdarla en aşağıdaki uyrukları arasında uzun süredir kopuk olan bağlantı yeniden kuruluyordu.

Egemen güçlerin kararları hafif hafif, yavaş yavaş, ama kesin bir biçimde yön değiştiriyordu. Köylü direnişleri sıklaşmaya ve daha atak olmaya başlamıştı. Serflik öğeleri arasında en katlanılamayanları, kişisel kölelik bağlarıyla bedensel cezalandırma yöntemleriydi. Yirmi yıllık bir süreye yayılan yöresel silaha başvurma eylemlerinin, Çek köylerinin yaklaşık üçte birini etkilediği değerlendirilmiştir. Bu eylemler kısa soluklu oluyordu; kararsızlığa düşüyor, vazgeçiyor ve birkaç yıllık bir aradan sonra aynı yörelerde yeniden ortaya çıkıyordu. Bu tür eylemlerin komutanlığını hali vakti yerinde yarıcılar yapıyorlardı. Girilecek risklere

göre dilekleri dengeliyorlar, senyörden kopartılacak bir uzlaşma, bir anlaşmanın ufku dışındaki maceralara atılmıyorlardı. Fizik bir baskı hareketinin düşüncesi bile korku yaratıyordu; imparatorluk mahkemelerinin yetersizliği herkesçe biliniyordu. Herkesin dilinde şu sözler dolaşıyordu: "Tanrı gökte, imparator ise Viyana'dadır."

Bu yöresel isyanlardan biri, Yukarı Silezya'nın en ücra köşelerinden birinde, Teşin'de meydana gelmişti. Bölgede ne ticaret vardı ne de kasaba. Ağırlıklı olarak Polonyalı köylülerce iskân ediliyordu ve Aşağı Silezya'nın ya da Bohemya'nın daha farklılaşmış ve kentleşmiş ilçelerine göre daha ağır serflik koşullarına tabiydi. Krallık mülkündeki topraklarda yapılan reformların başlangıcı, yani angaryalar yerine parasal vergilerin ve rantların devreye sokulması birer değişiklik örneğiydi. İsyancı ittifaka katılan köy sayısı yüz otuz yediye ulaşmıştı (1767). İmparatoriçe, bunun üzerine köylülerin gerçek durumu hakkında bir araştırma yapması için danışmanlarından birini yöreye göndermişti. Bu olay, angarya istekleri hakkındaki sınırlamaları yineleyen bir başka reformcu fermanın çıkartılmasına neden olmuştu; fermanın metinleri Silezya'ya ve Macaristan'a ilişkindi. Senyörler ile uyruklar arasındaki ilişkiler kesin bir biçimde özel hukukun alanı dışına kaydırılmıştı. Hedeflenen amaçla, artık serflerin azat edilmesi ve bir köylü mülkiyetinin geliştirilmesiydi.

İktidarın yinelenen müdahaleleri her zaman olduğundan daha büyük ölçüde angaryaların sonunun geldiği haberini doğruluyordu. Yedi Yıl Savaşı'nın yarattığı sarsıntıların ardından genç bir imparator tahta oturmuştu. II. Joseph yirmi dört yaşında taç giymişti (1765) ve annesi gibi o da kafasında cömert düşünceler taşıyordu. Prens Mansfeld'in Prag yakınlarındaki mülklerinde kamçı darbeleri altında ölen serflerin kopardığı rezaletin ardından imparatorluk komiserleri soruşturma yapmıştı (1768). 1771 yılın-

da yaşanan ağır bir salgın hastalık sonucu genel bir nüfus sayımı yapılmıştı ve köylülerin bulundukları sefil durum Viyanalı nüfus sayım memurlarını serseme çevirmişti. Hemen ardından çıkan bir söylenti ortalığa yayılmıştı: Askere yazılmak angaryayı ortadan kaldırıyordu. Söylentilere göre, imparator angarya sistemini altın harflerle yazdığı bir fermanla lağvetmişti, ancak kahrolası senyörlük kâhyaları bunu yayımlamayı reddediyorlardı. Nisan 1774 tarihli bir talimatname, tüm senyörleri ve yarıcı topluluklarını altı ay içinde yeni statüler konusunda ortak bir karara vararak bunu yetkililere bildirmeye çağırıyordu. Bunun üzerine, Diyetler protestolarda bulunmuş ve istenilen ortak kararlar yalnızca üç birimde alınabilmişti.

1774 yılında köy yargıçları bir araya gelip görüşmüş, haberciler göndermiş ve silah toplamıştı. Kararlaştırılan bir günde çalınan çanlar ve borular köylüleri toplanmaya ve Prag'a doğru yürümeye çağıracaktı. Kente 16 Mayısta gireceklerdi, aziz Jean-Népomucène yortusunda hükümet de onlara angaryaların kaldırıldığını bildirecekti. Ocak 1775'ten itibaren olaylar iyice gün yüzüne çıkmıştı. Reisengebirge yanındaki şatolar yağmalanmış ve yakılmıştı; senyörlerin kâhyaları angaryadan muafiyet belgeleri imzalamaya zorlanmıştı. İsyancı gruplarından birinin başında, Cizvitlerin yanında Mathias Chvojka adında eğitim görmüş, hali vakti yerinde, akıllı ve yakışıklı bir köylü bulunuyordu. Söylendiğine göre II. Joseph'e benziyordu ve bu nedenle ona "köylülerin imparatoru" deniliyordu. On beş bin kişilik bir başka isyancı grup Prag kenti kapılarına kadar ilerlemişti. Burada, Bohemya'nın büyük *Burgraf*'ı (dizdar), Furstenberg prensi olan büyük senyör ve filozof, isyancıları fazla zora girmeksizin dağıtmadan önce onlarla görüşmeye çalışmıştı. Nisan ayının başında genel af ilan edilmişti. 13 Ağustos 1775 tarihinde imparator, onca zamandır beklenen angaryayla ilgili fermanı imzalamıştı.

Ferman, Bohemya'nın tüm bölgelerinde usulüne uygun olarak yayımlanmıştı; Moldava ve Kärnten bölgeleri için ayrı ayrı fermanlar düzenlenmişti.

Yapılan bu son düzenlemeye göre, angaryaya tabi olan kişiler on bir sınıfa ayrılmıştı ve bu sınıfların yükümlülükleri devletin aldığı toprak vergisiyle doğru orantılı bir şekilde artıyordu. Yarıcıların en yoksulları için yılda on üç günlük bir angarya öngörülürken, on birinci sınıfta yer alan en büyük işleyiciler, haftada üç gün süreyle iki koşum hayvanı tahsis etmek zorundaydılar. Angaryanın tümden ortadan kalkmasına daha çok vardı. Cizvitlerin sınırdışı edilmelerinin ardından, el konulan topraklarda yarıcılara yükümlü oldukları angaryanın bedelini ödeme izni tanınmıştı. Angarya bedelini ödeme uygulaması, yavaş yavaş imparatorluğun tüm mülklerine yaygınlaştırılmıştı. II. Joseph Kasım 1781'de tüm kişisel kölelik uygulamalarını ortadan kaldırmıştı ve 1785'te kırsal kesimi krallık adalet sistemine dahil etmişti.

Tuna Boyu ülkeleri arasında, Transilvanya'daki köylülerin durumu çok daha kötüydü. Var olan angaryalar Macaristan'dakilere oranla iki kat daha ağırdı. Moldava ve Eflâk gibi Osmanlı tabiyetindeki prensliklerde kişisel tabiyet kurumu 1749 yılında lağvedilmişti. 1783 yılında yaptığı bir yolculuğu sırasında, II. Joseph kırsal kesimde hüküm süren aşağılanmalara tanık olmuştu; kişisel tabiyetle ilgili tüm bağlar aynen korunuyordu. İmparator, bunun üzerine sınır boyunda oturanların Türklere yakın ilçelerde uygulanan askeri ayrıcalıklardan yararlandırılacaklarını ilan etmişti. Haberi duyan köylüler, askeri belgelere kayıt yaptırmak üzere kalabalık gruplar halinde koşuşmuşlardı. Senyörlerin koydukları çekinceler, *Hunedoara komitat*'ından (Hunyad komitesi) başlayıp tüm ülkeye yayılan bir isyana yol açmıştı. İsyancıların lideri Horea, Viyana sarayına gönderilen bir temsilci heyetinde yer almıştı. İmpa-

ratordan kendilerini korumasını ve sözlerini yerine getirmesini istemişti. "Bunlar asla asi değildi, silahlanmalarının nedeni kendilerini soyluların saldırılarına karşı korumaktı ve Majestelerinden başka bir efendiyi tanımak istemiyorlardı." Kentleri tehdit eden üç köylü çetesi birkaç hafta içinde dağıtılmıştı ve elebaşıları Şubat 1785'te Alba Julia'da idam edilmişlerdi.

II. Joseph'in verimli hükümdarlık döneminin son ürünü, devletin vergi düzenine reform getiren 1789 yılı fermanı olmuştur. Tarımcının elde ettiği ürünün % 70'i kendine kalırken, geri kalanı senyörlük vergileri ile devlet vergileri arasında paylaştırılıyordu. Ferman, angaryanın çok yakın bir gelecekte kaldırılacağını da bildiriyordu. Ekim 1789 tarihli angaryanın kaldırılma kararı her yerde şenliklere yol açmıştı. Köylerdeki coşkulu kalabalıklar "*Robot* kralı", (*robot:* slav dillerinde, serf, emekçi, ed.n.) karnavallarda yapıldığı gibi törenlerle gömüyorlardı. "Artık kimsenin onları kağnılarıyla, hayvanlarıyla ya da yaya olarak angaryaya koşamayacağını öğrenen köy ahalisinin yaşadığı değişiklik görülmeye değerdi. Yaşamında bir kez olsun angaryanın yükünü çekmiş olan hiç kimse buna inanamıyordu." Toprakla uğraşanlar, yalnızca angaryalar için ellerinde bulundurdukları koşum hayvanlarını satıyorlardı. Fakat 1790 yılında yapılan uygulama büyük bir düşkırıklığı yaratmıştı; angarya bedelini ödemek hâlâ geçerliydi ve bedel ödenmediği sürece insanlar rehin kalıyorlardı. Uygulamaya karşı çok sayıda itirazda bulunulmuştu ve senyörlük mülkü kâhyalarına karşı yapılan şiddet eylemlerinden söz ediliyordu; gizli toplantılarda isyan hazırlıkları yapılıyordu. İmparatorun Haziran ayında ölmesi ve Türklerle savaşın yeniden gündeme gelmesiyle birlikte bu girişim durdurulmuştu. II. Franz, Eylül 1798'de angarya kurumunun bedeli ödenerek lağvedilmesi kararını yeniden ilan ediyordu. O tarihte senyörlük mülklerinin, yalnızca üçte birinde köylü-

lerin çalışma düzeni değiştirilmiş bulunuyordu. Angarya kurumu, Tuna Boyu krallıkları genelinde 1848'e kadar büyük oranda devam etmiştir.

Hükümdarların reformcu istekleri ile köylülerin sabırsızlıklarının bir araya gelmesi sonucu, Tuna Boyu devletlerinde halk şiddeti belli bir ritm ve belli bir yöntem kazanmış ve senyörlük sisteminin gözden düşmesini beraberinde getirmişti. Yaşanan bu sarsıntılar daha geniş ölçekli olan bu kaderine rıza gösterme tavrında bazı lekeler oluşturuyordu. Başka yerlerde, toprağa bağlı kölelik bağlarının kurulması ve bunların XVIII. ve XIX. yüzyıllarda çözülmesi, yukarıdan gelen kararlar doğrultusunda gerçekleşiyordu. Köylülerin bu konulardaki duyguları ya da umutları tanımlanamıyordu. İsyanın bilinen zemberekleri, kişi ve yöre özgürlüklerine ilişkin kışkırtıcı modeller, kentlerin denge oluşturan ağırlıkları ya da saldırıları, kırsal kesimin yalıtılmışlığını kıran kültürel aracılar vb. kimi yerlerde kendilerini göstermemişti. 1767 ve 1811 yıllarında Silezya'da görülen kısa isyanların dışında, Polonya'nın hareketli tarihi köylü savaşlarına bir örnek vermemiştir. Burada monarşik bir iktidar geleneği eksikti ve en üst makama başvurma gibi bir düşüncenin yerleşmesine zemin sağlayamıyordu. Çok uzun zamandan beri gerçek iktidarı elinde tutan Polonya soylu sınıfı, çok erken dönemlerde angarya zorunluluğu konusunda yasal bir karar alabilmişti. Bu karar, Diyetlerin 1519 ve 1529 tarihli kararnamelerinde yer alıyordu. Angaryaya tabi kesim tarafından iş hizmeti miktarı, 1580 ile 1620 yılları arasında en yüksek düzeyine erişmişti. XVIII. yüzyıla gelindiğinde, angarya kurumu iki yüzüncü yaşındaydı ve köylü kesimler, ancak senyör boyunduruğuna rağmen bozulmadan kalan kamu hukukuna karşı bir tehlikenin söz konusu olması halinde kavgaya kalkışıyorlardı. Polonya kırsal kesimine ait yıllıklarda rastlanan kayda geçmiş olaylar, yalnızca angaryaya topluca itiraz,

çitlerin tahribi, orman korucularının saldırılarıdır.

İskandinav ülkelerinde de köylülerin durumları ülkeden ülkeye farklılıklar gösteriyordu. Norveç ve Finlandiya köylüleri yüzyıllar boyunca özerkliklerini korur, İsveç'teki özgürlük gelenekleri soylu sınıfın iktidar güçlerine rağmen yara almadan sürerken, serflik bağları Danimarka'da en aşırı uçlara kadar götürülmüştü. İsveç kralları iktidar yetkileriyle donanmış, mülklerinden ve gümrüklerden elde ettikleri yüksek gelirlerle iyice zengin durumda olmalarına rağmen, vergisel ve yönetsel konularda danışmak üzere bir genel meclis kurumunu korumuşlardı (*Riksdag*). Mecliste dört grup vardı ve sırasıyla soylu sınıfını, din adamları sınıfını (Protestan), kentleri ve krallığa bağlı topraklardaki köylüleri temsil ediyorlardı. İçinde senyörlük topraklarında yarıcılık yapanlar bulunmamakla birlikte, köylüleri temsil eden bu grup, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki bunalım dönemlerinde sık sık özgün bir siyasal rol oynamıştır. Kral Gustavus-Adolphus ve kraliçe Christia'nın dönemlerinde, Almanya savaşları sırasında krallık toprakları sakinlerinin seçkin soylu ailelerin yanında yer almaları sonucu, soyluların arazileri iki kat büyümüştü. Bunun üzerine, özgür köylüler "Livonya tipi serfliğe" düşmekten, yani Baltık ve Pomeranya köylülerinin serflik statüsüne düşmekten korkmaya başlamışlardı. 1650 yılında toplanan *Diyet* soyluların, iktidarının genişlemesini keskin bir biçimde protesto etmişti: "Christina İsveç topraklarının kraliçesi mi, yoksa geçiş ücretlerinin ve yasadışı vergilerin kraliçesi mi?" O sıralarda başka yerlerde de olduğu gibi, bir iç savaşa neden olabilecek kadar ciddi boyutlarda olan bu kriz fazla uzun sürmemişti. Soylular angaryaların yılda on sekiz günle sınırlandırılmasını kabul etmişlerdi. Soylulara ait toprakların genişleme eğilimi frenlenmiş, hatta XI. Karl'ın hükümdarlığı döneminde tersine çevrilmişti; kral "toprak ların azaltılması" politikasını, yani krallık topraklarına geri

dönüş politikasını benimsemişti.

1719 yılı sonrasında yönetime egemen olan aristokratik "Şapkalar" partisi döneminde, yeni yeni gerilimler ortaya çıkmıştı. Köylülerin sözcüleri av konusunda getirilen yasaklara ve köylere ait ormanların işletilmesi konusunda imalatçıların rekabetine karşı itirazlarda bulunmuşlardı. 1765 yılında "Serpuşlar" partisinin iktidara gelmesi ve 1789 sonrasında, Rusya ile girilen savaşın gereklilikleri ile birlikte, köylüler geçici de olsa ulus içindeki ağırlıklarını geri kazanmışlardı.

Danimarka'da ise, *Rigsraad*'da (meclis) yalnızca soylular temsil ediliyorlardı; din adamlarını temsil eden grup 1536'da tasfiye edilmişti. Hükümdarın hakları seçimle ve tahta çıkmayı ilan eden fermanların ihdasıyla sınırlıydı. iki yüz elli kadar aileden oluşan soylular sınıfı, soyluluk onuru ilkesinden kaynaklanan hiçbir yasağa tabi olmaksızın, buğday üretimine ayrılan toprakların, otlağa ayrılan çayır ve meraların ve bunlardan elde edilen ürünlerin ticaretinin tekeline sahipti. Krallık mülklerinin ve yargılama haklarının devri kral II. Friedrich (1536-1588) döneminde iyice artmıştı. Baltık bölgesindeki ticaretin yavaşladığı V. Christian'ın hükümdarlığı sırasında (1670-1699), soylular sınıfı yarıcıların bulundukları toprakların dışına çıkamamaları hakkında bir karar çıkartmayı başarmıştı; senyör kaçak yarıcıyı demir dökme işine mahkûm edebiliyordu (1682). Milis güçlerine alınacak askerlerin devşirilme işlemi de senyörlere bırakılmıştı; on sekiz ile otuz altı yaş arasındaki erkeklerin her türlü yer değişikliği yasaklanmıştı (*stavnsband*, 1733). Avrupa'nın diğer kesimlerinde olduğu gibi burada da, XVIII. yüzyılın sonunda ortaya çıkan düşünce akımları kişisel tabiyet düzenini sorgulamaya başlamıştı. Ağustos 1786'da, köylülerin statüsünü bütünüyle reformdan geçirmesi göreviyle kırsal kesime ilişkin bir komisyon kurulmuştu; komisyon tam yirmi yıl boyunca konu üze-

rinde çalışacaktı. Daha 1788 yılında zorunlu ikamet kuralı kaldırılmıştı. 1791-1799 yılları arasında çıkartılan kararnemelerle, angaryalar sınırlandırılıp parasal ödentilere dönüştürülmüştü. Alınan önlemler önce Jutland'da, 1804 yılında dükalıklarda ve nihayet en ağır koşulların hüküm sürdüğü adalarda uygulamaya konulmuştu. Yine de, adalardaki senyörlük topraklarının yarısı 1848'e kadar angaryayla işlenmeye devam etmiştir.

Kişisel tabiyetle ilgili kurumların, genel olarak "Aydınlanma çağının" yarattığı reformların akımıyla süpürülmesine rağmen, senyörlük sisteminin ekonomik etkileri XIX. yüzyılın oldukça ileri tarihlerine kadar sürmüştür. İşte bu uzun süren etkiler, köylülüğün üç yüzyıldan beri edilgen bir konumda olduğu bölgelerde tarımsal çalkantılara yol açmıştır, örneğin Polonya eyaletlerinde ya da Baltık ülkelerinde, 1805'te ve 1822'de Estonya ve Letonya'da olduğu gibi.

BATILI DEVLETLERDE "FEODALİTE"NİN KALDIRILMASI

"İkinci serflik" dönemi Batı'da genel olarak yaşanmamıştır. Kişisel özgürlüklere ilişkin sınırlamalar, kişilerin statülerine getirilen kısıtlamalarla, kentlerin özgürlüğe kavuşmasıyla, burjuvazilerin önem kazanması ve devletlerin büyüme dinamikleriyle iyi kötü ortadan kalkmıştı. Şurada ya da burada yaşamaya devam eden hukuksal serflikler de, yakışıksız ve çağdışı kalmış olgulara dönüşmüştü. İngiltere'de ya da senyörlük sisteminin pek vurgulu olmadığı çok sayıdaki Fransız eyaletinde olduğu gibi, hâlâ önemli ölçüde toprak rantıyla geçinen aristokrasilerin, hukuksal anlamda yalnızca birer taşınmaz mülk sahibi konumuna düştükleri, diğer yandan ise aile adının sağladığı avantajlardan yararlandıkları ve meclis üyesi sıfatını iyi kullandıkları görül-

müştür. Yine de, ülkelerin ve eyaletlerin büyük bir bölümünde, senyörlük rejimi ekonomik biçimiyle ve uyrukların siyasal, toplumsal vasisi olma biçimiyle yaşamaya devam ediyordu. Yani "Aydınlanma çağı" Batı yönetimleri, senyörlüğün siyasal kurumlarıyla ve ekonomik hizmetleriyle karşı karşıya gelmişti.

Derinlemesine incelenen Fransa'nın Savoie bölgesinin durumu, yapılan reformların belirsizliğine ve yöneticilerin görüşleriyle halkın beklentileri arasındaki ayırımlara ışık tutmaktadır. Savoie'da birbirini izleyen umutlar ve düş kırıklıkları, Fransa'nın genelinde yaşanacak deneyimlerin bir ön provası ve Fransa'nın değişik tutumlarının habercisi olmuştur. Torino hükümeti 19 Aralık 1771'de yayımladığı bir fermanla, o sıralarda istisnai sayılan bir reform hareketi başlatmıştı. Fermana göre, Savoie dükalığında senyörlük rejimi kaldırılıyordu. Tüm kırsal kesimi bir bayram havası sarmıştı; II. Charles-Emmanuel'in onuruna kurdelelerle süslenmiş Mayıs direkleri dikilmiş, kiliselerde şükran duaları okunmuş, hazırlanan şenlik ateşlerinde ellerine toprak kirası belgeleri tutuşturulmuş samandan kuklalar yakılmıştı. Fakat iş uygulamaya gelince, senyörlere gidecek ayni vergilerin bedellerinin nakit olarak ödenmesi zorunluluğu herkesi hüsrana uğratmıştı. Senyörlere verilen ayni vergi oranı yıllık ürünün genellikle % 7'sini ya da % 10'unu bulurken, bunlara ödenecek tazminat tutarları çok daha ciddi boyutlara yükselmişti. 1792 yılına gelindiğinde, köylü toplulukların yalnızca üçte ikisi bağlı oldukları senyörleriyle tazminat tutarı ve ödeme süreleri konusunda anlaşabilmişti. Bu devir-teslim işlemleri, konuları üstlenen büyük tacirlere ve feodal hukuk uzmanlarına yaramıştı. Bu "devir işlemi uzmanları", ayni vergi tutarlarını topluca senyörlerden ucuza satın alıp yarıcılara daha pahalıya satarak büyük miktarlarda kâr elde etmişlerdi. Kısa bir süre sonra yarıcılar, ayni vergi ödeme zorunluluğunun ortadan

kalkmasının, aynı zamanda yardımsever davranışların, yerel dayanışmaların ve senyörlük kurumuna bağlı zilliyet hukukunun da sonu anlamına geldiğinin farkına varmışlardı. Diğer tarafta ise, senyörlüğün siyasal ve onursal yönleri korunmuştu; yerel mahkemelere başkanlık etme görevi, avlanma hakları ve törenlerle ilgili ayrıcalıklar hâlâ soylulara aitti. Yaşanan tüm bu düş kırıklıklarının ve çelişkilerin sonucunda çok sayıda dava açılmış ve şiddet gösterilerinde bulunulmuştu. Örneğin, o zamana kadar ortak kullanılan ormanları satın alanlara karşı, ayni vergi bedellerinden yarar sağlayan burjuvalara karşı: "Bu lanet perukalılar bizleri yönetemeyecekler" (Massougy, 1769), tümden ortadan kaldırıldığına inanılan bir soylu iktidarının amblemlerine karşı (soylu ailelerin armalarının tahribi ya da kiliselerde aristokratlara ayrılan sıraların kırılması). Bu şekilde biriken gerilimler ve kin duyguları sonucu, Fransız Devrimi'nin yarattığı olayların Savoie bölgesindeki yankıları özellikle çok büyük olmuştur.

Feodal rejim, Fransa'da yaklaşık üç yüzyıldan beri kamu hukukundan pratik olarak silinmişti, ancak özel hukuk çerçevesinde, kimi yörelerde ağır serflik koşulları biçiminde hâlâ yaşıyordu. Serflik koşullarının sürmesi infial yarattığından, XVIII. yüzyılda toprakla ilgili her türlü konuya sınırları belirsiz "feodal" sıfatı yakıştırılmıştı. Bu sözcük tüm senyörlük haklarını bir araya topluyordu, "barbarlık dönemlerinde" geçerli olan yasaların tiksinti uyandıracak bir biçimde hâlâ yaşadıklarını düşündürdüğünden toptan reddediliyordu. İç savaşların ve XIV. Louis dönemindeki güvensiz ortamın sona ermeleriyle, soylu sınıf kentleşmiş ve kırsal kesimdeki senyörlerin kendilerini kabul ettirme olanakları kalmamıştı. Senyörlerin topladıkları ayni vergilerin, artık kent surları dışındaki ülke topraklarının korunmasında, halkın himaye edilmesinde ve dikey dayanışma sisteminde bir rolü yoktu; bu vergiler, yalnızca

tam bir ekonomik parazitlik anlamı taşıyordu. Senyörlere ait toprakların devrevi bir biçimde yeniden kayıtlara dökülmesi, XVIII. yüzyılda hukuksal ve arşivci bir mükemmellik kazanmıştı. Bu da, senyörlük rantlarının yeniden değer kazanmalarına ve buna "feodal tepki" adının verilmesine yol açmıştı. Senyörlere ait toprakların gözden geçirilmesi, çoktan itibardan düşmüş hakların yeniden ele alınması, sahipsiz toprakların çiğnenmesi, çitle çevirme işlemleri ve zilliyet haklarının azaltılması "feodal" rantı saldırgan bir yenilik haline getirmişti. Öyle ki, soylulara tanınan ayrıcalıkları, topluca mahkûm ederken, köylülüğün geçmişe övgü düzen tutumu ilerlemeci bir ideolojiyle karşılaşıyordu. Devrim patlak verdiğinde, restorasyon akımının ve önceye alma akımının güçlerini bir araya getirecekti.

Ekonomik etkileri bulunmayan haklar, genellikle en çok nefretle karşılanan haklardı; çünkü fazlasıyla göze çarpıcı nitelikleri aşağılayıcı ve hakaretvari olarak algılanırdı. Bu türden haklardan bazılarını sayacak olursak; kilisede mihrabın hemen önündeki ilk sıraları işgal etmek, kilise duvarını soylu ailenin armasını taşıyan bir cenaze dekoruyla bezemek, bayramlara başkanlık etmek, belli bazı günlerde gençlerin saygı gösterilerini kabul etmek bunlardan birkaçıydı. Bu hakların fütursuzca sergilenmesi ve bunlara yüklenen söylensel güç için beslenen kin duygularını daha da güçlendiriyordu. Çıkan olaylarda senyörlük düzeninin simgesel nesneleri hedef alınmış, kilise sıraları yakılmış, derebeylik şatolarındaki küçük kuleler, güvercinlikler, rüzgârgülleri tahrip edilmişti. "Namuslu tarımcılara karşı zorbalık yapmaktan hoşnut olmayan eski senyörler, oturdukları malikânelerin de yoksulların kulübeleri üzerinde bir aristokratik üstünlük kurmasını ister gibiydiler." Fransız Devrimi sırasında devrimci meclisler, anıtsal yapılara karşı vandalizm uygulanmasını öngörmüşlerdir; alınan bu kararlar, halkın zaten kendiliğinden gelişen şid-

det girişimlerine bir yanıt niteliği taşıyordu.

Soylulara avlanma ve silah taşıma konusunda tanınan ayrıcalıklar gibi tazı yetiştirme ve güvercin besleme konularındaki tekelci hakları, diğer ayrıcalıklara göre daha fazla tepki çekiyordu. Avlanmanın aristokratik bir eğlence biçimi olarak soylularca tekelleştirilmesi, Jean Baptiste Colbert (XIV. Louis'nin başbakanı) tarafından alınan kararlara dayanır. Daha önceki dönemlerde, herkesin silah taşıyabilmesi, vahşi hayvanlara karşı kendini koruma gerekleri, evcil hayvanlara ek yem aranması her köylünün kendi toprakları üzerindeki avlaklara hâkim olmasını sağlıyordu. Bu hakkın köylünün elinden alınması, soyluların avlanma sırasında gösterdikleri aldırmaz tutum ve soyluların yetiştirdikleri kümes hayvanlarının köylülerin ürünlerine verdikleri zararlar 1789 yılındaki şikâyet defterlerinde yer alan pek çok yakınmaya konu olmuştu. Tocqueville'in 1856'da yazdığı gibi: "Köylünün yüreğinde biriken kini ve hasedi düşünebiliyor musunuz?"

Senyörlerin topraklarından elde ettikleri gelirin tutarı bir ilden diğerine, hatta aynı ilde bir yöreden diğerine büyük farklılıklar gösteriyordu. Fransız Devrimi tarihçileri, inceledikleri çok sayıdaki monografiye dayanarak, toprak ürünlerine uygulanan değişik vergilerin büyüklük derecelerini ölçmeye çalışmışlardı. Bu kitapta yapılan incelemede bu değerlendirme temel bir veri olarak alınmamıştır, çünkü isyancıların reddiyatı toprak gelirinin aritmetik değerinden çok psikolojik imgesine dayanır. Zaten paraya dayalı sektör ile basit değiş tokuşa dayalı sektörün paylarının iyi bilinmediği ve köylü bütçesi kavramının bile zamanına göre çağdışı kaldığı bir ekonomik modelde, böylesine bir değerlendirmenin yapılması da kolay değildir. Çok sayıda küçük soylu ailenin oturduğu Yukarı-Auvergne bölgesinde, toprağa dayalı gelirin payı % 6 ile % 19 arasında değişmekteydi. Senyörlük haklarının ağırlığıyla bunların orta-

dan kalkmalarının yarattığı sonuçlar, hiç tartışmasız uzun vadede çok daha önemli boyutlara ulaşmıştır. Devrimci olaylar, küçük üreticileri gerçek ağırlığı her ne olursa olsun hoş karşılanmayan bir vesayetten kurtararak, bunları politika alanına iterek bu küçük üreticilere sonuçları XIX. yüzyılda görülecek sosyo ekonomik bir şans vermiştir.

Fransa'da senyörlük haklarının ortadan kaldırılması, Devrim meclislerinin hukuksal bir eseri olmuştur; ancak bu resmi süreç köylülerin çıkardıkları olaylarla işlemeye başlamış ve belirgin bir biçimde hız kazanmıştır. Kıyafet burjuvazilerinden ya da ticaret burjuvazilerinden gelen milletvekillerinin yayımladıkları kararlar hep köylülerin beklentilerinin altında kalıyordu. Yani burjuvazinin siyasal devrimi, Devrimin ilk yılları boyunca bir köylü devrimi tarafından öncelenmiş ve bu devrimle birlikte yürümüştür. Köylü devrimi, kimi zaman başkentten yeni gelenlerin telkinlerine uygun bir hareket gösterirken, genellikle Devrim meclislerinin programlarından çok farklı isteklere yöneliyor, toprağın tam anlamıyla senyörlüğün boyunduruğundan kurtarılması amacını inatla hedef alıyordu. Çeşitli eyaletlerde 1789'dan 1793'e kadar dağınık olarak pek çok köylü hareketi dalgaları oluşmuştu; bunların arasında herhangi bir bağlantı bulunmuyordu. Bunlar daha çok Paris'teki olayların deformasyona uğramış yankılarına dayanıyordu.

Etats Généraux'nun 1789 yılının ilkbaharında toplanmasından çıkan umut dalgası, aynı yılın Temmuz ayında Büyük Korku'nun panik sahneleriyle son bulmuştu. İşlerin çığrından çıktığı günler geçtikten sonra, bu kez Dauphiné'de, Vivarais'de, Mâconnais'de ve Franche-Comté'de senyörlük karşıtı olaylar başlamıştı. Devrim meclisi 4 Ağustos gecesi, senyörlük haklarını ve ayni ondabir (*dime*) vergilerini kaldırma kararını almıştı. Ancak kısa bir süre sonra devrimci yapıcıların hevesleri köylülerin düşkırıklık-

larıyla çelişkiye düşüyordu. Köylüler kökten ve dolaysız bir fesih bekliyorlardı; ayırımsız, koşulsuz, bedelsiz ve süresiz.

1789 yılının kış mevsimi boyunca Yukarı Brötanya'da, Massif central'in batısında, Limousin'de, Yukarı Auvergne'de, Périgord ve Quercy'de ciddi boyutta olaylar çıkmıştı. 15 Mart 1790'da çıkan bir yasayla bedel ödeme kesinleştiğinden, 1790 kışında ve 1791 yazında hemen hemen aynı bölgelerde yeni yeni karışıklıklar yaşanmıştı. 1792 yılının Şubatından Nisanına kadar, ardından aynı yılın Temmuzundan Ekimine kadar olaylar Languedoc'ta, Aşağı-Limousin'de ve Auvergne'de sürmüştü. Köylüler siyasallaşmıştı ve tarımsal gerekçeler bir "kuşkulu kişiler" avına dönüşmüş, bir yabancı savaşının başlangıç niteliklerine bürünmüştü. 1792 yılının Haziran ve Ağustos aylarında çıkartılan tarım yasaları senyörün alacağını tahsil edebilmesi için bunu belgelemesini öngördüğünden, bedel ödeme zorunluluğunu pratikte kaldırmış ve böylece tarımcıların beklentilerini gerçekleştirmişti. Konu hakkındaki kesin karar, *Convention*'un 17 Temmuz 1793 tarihli kararnamesiyle gelmişti. Buna göre, "feodal haklar" tümden, geri dönülemeyecek şekilde ve tazminatsız feshediliyordu, hatta kararnameye göre var olan alacak belgeleri de yok edilecekti.

Şurada burada ortaya çıkan ayaklanmaların aldığı biçimler, bunların tarımsal kökenli olduklarını gösteriyordu. Köylülerden oluşan gruplar senyöre ya da adamlarından birine haklarından feragat belgesi imzalatmak istiyordu. Soylu aile armalarını taşıyan taş bloklar yıkılıyor, "şatolara savaş açılıyor", malikâneler kundaklanıyor, evrak dolapları yakılıyordu. Senyörlerin arşivlerinin birer şenlik ateşi gibi yakılması eylemleri, köylülerin felaketlerinin nedeni olarak gördükleri gizemli ve düşman belgeleri yok ettikleri halk isyanlarının geleneksel hareketlerini yineler. *Conven-*

tion'un yasa yapıcıları ise, isyancı pratiği taklit etmekten öte bir şey yapmamışlardır. Birkaç yüzü geçmeyen eylemci sayısı, her silahlı eylemin görece yalıtılmış kalması, bu noktada bir köylü savaşından söz etmeyi engellemektedir. Ulusal muhafızlar kalabalıkları dağıtmak üzere kentten çıkmadıkları sürece, köylülerin girişimleri kötü bir hal almıyordu. Köylülerin eylemleri çok ciddi boyutlara ulaşmamakla birlikte, sayıları yüksek olmuş ve bulundukları yörede epeyce etki yaratmıştır. Eylemlerin en çok görüldüğü bölgeler Massif central'in çevresi, Yukarı Brötanya ve Dauphiné idi. Çıkan en küçük olaya kadar inildiğinde, her zaman isyan çıkartan bölgelere, gerçek isyancı geleneğe rastlıyoruz (örneğin Saintonge'un güneyindeki Mirambeau ve Quercy'de Gourdon ilçeleri). Aynı köyler, aynı kasabalar XVII. yüzyılda krallığın vergisine karşı silahlı ayaklanma çıkartmıştı; 1848'de de Cumhuriyetin vergisine karşı silahlı ayaklanma çıkartacaktı. Bu yöreler 1789-1792 yılları arasında silaha sarılırken, yine kabul edilmez ve gayrimeşru gördükleri ve bu kez senyörlük düzenine bağlı olan bir vergiye karşı koyuyorlardı.

Köylülerin çıkardıkları olayların baskısı olmasaydı, senyörlük haklarının Fransa'da feshedilmesi asla bu derecede bütünsel ve hızlı olamazdı. Feodal hukukun feshi yasal bir zorunluluk halini aldıktan sonra da, Fransız ordularının kazandığı zaferlerle başka ülkelere ihraç edilecekti. Bu durumda, fesih işlemi halkın öfkesinin sonucu değil, yönetici meclislerin aldığı kararlar sonucu gerçekleşiyordu. Brüksel'de toplanan meclis, daha 1792 kışında senyörlere ödenmesi gereken ayni vergilerin çoğunu kaldırmıştı. Fransa'nın Fleurus'ün ötesine ilerlemesi (Haziran 1794) ve Belçika'nın Fransa'yla birleşmesinin (Ekim 1795) ardından, Avusturya'ya bağlı eski Flaman topraklarında ve Liège prensliğinde senyörlük kesin biçimde lağvedilmişti. Birleşik Eyaletler'de 1795'te kurulan Batavya Cumhuriyeti,

senyörlüğün belli ölçüde ortadan kaldırılması için Anayasasının 1798 yılında kaleme alınmasını bekleyecekti. Fransız orduları gittikleri her yere devrimci ilkelerini de beraberinde götürüyordu. Bu ilkelerin dayatmacı niteliği ve Fransız silahlı birliklerinin kaydettikleri ilerlemeler ya da geri çekilmeler, alınan önlemlerin başarı derecelerinde çeşitliliğe yol açıyordu. Bu otoriter kurtuluşun öncesinde ya da beraberinde, tıpkı Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında görülen belirsizlikler ve sabırsızlıklar örneğinde olduğu gibi kimi ayaklanmalar görülebiliyordu. Örneğin, "feodal ayni ve nakdi vergilerin ve hakların", hak sahiplerine tazminat ödenmesi yoluyla 1798'de kaldırıldığı Vaud bölgesinde köylülerden oluşan çeşitli gruplar 1802 yılının Şubatından Mayısına kadar yirmi dolayında kasaba ve şatoyu işgâl ederek senyörlerin hak belgelerini imha etmişlerdi. *Bourla papey* adıyla anılan bu köylüler, 8 Mayısta silahlı olarak Lausanne'a girmiş ve Morges'da, Grandson'da, Yverdon'da vb. arşivleri ateşe vermişlerdi. Senyörlük sisteminin kesin olarak lağvedilmesi, Vaud kantonunda Mayıs 1804'te ilan edilmişti.

Askeri dalgalanmalar konu hakkındaki yasaların değişik biçimlerde çıkartılmalarına yol açmış olsa da, senyörlerin vergisel konumları asla eski katılık ve kesinliğine geri dönememiştir. "Feodalitenin" yavaş yavaş sönmesi süreci, kimi zaman sarsıntılı bir mecra izlemiştir. Fransız Devrimi'nin yarattığı deprem, "Aydınlanma çağı" Avrupasının daha 1770'lerde girdiği uzun bir evrim sürecinde hızlandırıcı bir rol oynamıştır.

TARIM TOPLULUKLARININ HAYATTA KALMA MÜCADELELERİ

1793 yılına gelindiğinde, senyörlük karşıtı hevesler Fransa'da kaybolmuştu. Aynı yıl, Fransa tarihinin en büyük

köylü savaşı patlak vermişti. Olguların rastlaşması konuya bir açıklık getirmiştir; soylu sınıfın vergi kıskacından kurtulmak, tarımcıların beklentileri arasındaki pek çok hedeften yalnızca biriydi. Devletin ağırlığı, yeniliklerin tehdidi, kentsel mülkiyetin genişlemesi gibi kırsal kesimlerin uzun zamandır mücadele ettikleri evrimler, her zaman olduğundan daha büyük bir güçle köylülerin karşısına dikilerek onlarda eksiklenmeler yaratıyordu.

Devrime Karşı Köylü Direnişleri

Köylü mücadelelerini inceleyen yazarların Vendée savaşlarını çalışma alanlarının dışında tutmaları, belki de bu kişilerin tümüyle siyasal bir tarih anlayışı içinde yer almaları nedeniyle ya da bu anlayışın özümsendiği ideolojik bir çizgiyi izleme kaygısı nedeniyle ya da basitçe günümüz entelektüel çevrelerinde hâkim olan düşünce alışkanlıklarına uymaları nedeniyledir. Oysa Mart 1793'te, Fransa'nın Batı eyaletlerinde başlayan büyük ayaklanma, kitlesel olarak bir köylü hareketi olmuştur. İsyanın ilk amacı askere yazılma işleminin reddedilmesiydi ve tutkulu bir biçimde kralcı ve Katolikti. İsyanın çıkış gerekçelerine tarımsal bir versiyon yakıştırmak ve bu gerekçelerin o dönemlerdeki kırsal kesimde ne denli özel bir gelişim yeteneğine sahip olduğunu açıklamak, köylülerin siyasal sadakat duygusunu ve dinsel inancını aza indirgemek niyetiyle yapılmamıştır.

Convention tarafından kararlaştırılan ordu için adam toplama eylemi, o zamana kadar eşi görülmedik ölçüde genç insanın seferber edilmesini öngörüyordu. Devlet, daha önceleri asla tüm gençleri askere alacak bir güç gösterisinde bulunmamıştı. İktidarın haklarında görülen bu ani büyüme, çoğu köylünün kilise çanı kulesinden ötesini görmemiş ve görmeyi de düşünmemiş gençlerin doğdukları toprakları terk etmelerini getirmişti. En iyi nitelikteki bu

işgücünün eksikliğinin, tarlalarda çalışma zamanı geldiğinde çok acı bir şekilde duyulacağı düşünülüyordu. Vendée bölgesi insanlarının kralcıların yanında yer almalarının bir nedeni de, kralcıların bu uygulamanın tam tersini savunmalarıydı. Ayrıca, temel ve içgüdüsel nedenler de bulunuyordu; meşruiyet ve uzun sürmüşlük gibi, yüce ve babaca bir güvence arayışı gibi. Bir şeye, ancak uzun süreliyse ve gelenekleşmişse güven duyabilen kırsal kesim insanları, bu türden bir gereksinimi diğer bütün kesimlerdeki insanlardan daha fazlasıyla duyarlar. Nihayet dinsel pratikleri hedef alan önlemler ve Devrime katılmayan din adamlarına uygulanan baskı, geniş çayırlık alanlardaki yalıtılmış küçük çiftliklerde yaşayan insanları daha fazla etkilemekteydi. Bağlı oldukları küçük kırsal kilisenin başkanı, bu insanlar için yalnızca bir uzlaştırmacı ve bir öğretmen değil, aynı zamanda kültürel bir aracı, bir haberci, bir arabulucu ve bir danışmandı da. Dağınık ve yalıtılmış yerleşim düzeninin hüküm sürdüğü bu yörelerde, din adamının işlevleri, din adamlarının etkilerinin birer baskı unsuru olarak görülebildiği toplu yerleşim düzenindeki yörelere göre daha genişti.

Bu tepki demetinin içinde doğrudan tarımsal yanlar da vardı. Sık yerleşimli küçük köylerin (*commune*) yönetsel birimler olarak kabul edilmesiyle birlikte, çok sayıda dağınık yerleşimli köy (*paroisse*) ortadan kaldırılmıştı; çünkü bu yeni yönetsel şemaya göre fazlasıyla hafif kaldıkları düşünülmüştü. Böylece, bu dağınık yerleşim birimleri kiliselerini ve köy olma statülerini yitirmişti. Uygulama, eski küçük ve dağınık yerleşimli köy düzenine darbe indiren bir tür devreden çıkartma işlemiydi; buraları tapını merkezlerinden mahrum bırakıyor ve ortak yaşam kurumlarını ortadan kaldırıyordu. Statülerinden mahrum bırakılan dağınık yerleşimli küçük köylerin, isyana katılan dört ildeki varlık oranı % 22'den az değildi. Bu tür yörelerdeki

imalat birimlerinin malları bir araya getiriliyordu ve yapılan transfer işlemleri bir el koyma, bir yağmalama işlemini andırıyordu. Dinsel birimlere ait malların toptan satışı da ortak zenginliklerin zorla kopartılıp alınışı gibi görülmüştü. Tüm bunların üzerine, metallerinden yararlanmak için bir de kilise çanları yerlerinden sökülünce, bu eylem yöre ahalisini topluca hedef alan bir hakaret olarak algılanmıştı; çünkü yöre halkının ortak sesini simgeleyen çan, yörenin kişiliği anlamını taşıyordu: "Kilise çanlarına olan bağlılıkları konusunda kırsal kesim insanıyla inatlaşmak, oraya isyanın tohumlarını saçmak demektir." Kasım 1790'da Sables-d'Olonne iline gönderilen bir soruşturma görevlisi böyle yazmıştı.

Vendée bölgesinde 1793'ten 1833 yılına kadar, şematik olarak beş kez savaş çıkmıştır. Bu savaşların şiddeti doğru ölçülmemiş, kahramanlık söylencelerine bırakılmış ya da resmi görüş tarafından sistemli bir şekilde aşağı görülmüş ya da bunlardan hiç söz edilmemiştir. Kentlere doğru yürüyüşlerle ve kent gücüne karşı direniş göstermekle başlayan Vendée savaşları, kentle kırsal kesimin uzlaşmaz çelişkisinin en kanlı sayfalarını yazmıştır. Devrimci otorite tarafından uygulamaya konulan baskı hareketleri, terorist bir yok etme eylemine dönüşmüştür. Köylülerin tarafında kentlilere karşı duyulan meydan okumacı ve haset dolu düşmanlık duygusu ortak bir zemin oluştururken, isyancı eyaletlerin ezilmesi harekâtı ters yönde işleyen duyguların zincirlerinden boşalmasının bir sonucu olmuştur: Devrimci ideolojinin totaliter mantığıyla buluşup onu daha da ciddi boyutlara taşıyan burjuvaların köylülere besledikleri nefret duygusu. Vendée savaşlarında ölenlerin sayısı hakkında yapılan değerlendirmeler kesin bir sonuç vermemiştir; ölü sayısının altı yüz bin civarında olduğu düşünülmektedir.

Gençlerin askere alınmaları ve savaş için katılım payı

ödeme zorunluluğu gibi devlet talepleri, geleneksel otoritelerin bertaraf edilmesi ve din adamlarına baskı uygulanması gibi gerekçeler, el koyma ve yağmalama gibi askeri işlemler yeni fethedilen topraklara da aynen götürülmüştür. Bu ihraç ürünleri, yabancı ülkelerdeki köylü kesiminde de benzeri savunma tepkilerine yol açmıştır. Fransa tarafından işgal edilen Belçika'da, yaptıkları askeri hizmetlere karşılık ellerine para yerine devlet tahvili verilen köylüler 1793 yılından itibaren direnişe geçmişlerdi. 1793'ten 1795 yılına kadar Pirenelerin Katalan kesiminde ilerleyen Fransız birlikleri, senyörlük haklarının ve ayni aşarın kaldırıldığını duyan toplulukların kendilerine katılacaklarını sanıyorlardı. Oysa bu birlikler, istila eylemini ürünlerine el konulması ve mahvedilmesi olarak gören dağlı gerillalarla mücadele etmek zorunda kalmışlardı.

5 Eylül 1798 günü yayımlanan bir yasayla "birleşmiş bölgelerde", yani Wallon ve Flaman ülkelerinde orduya yazılma uygulaması başlatılmıştı. Aynı yılın 15 Ekimine doğru, askere yazılanlardan oluşan ilk gruplar Lüksemburg'taki köylülerin ayaklanmasının işaretini vermişti. Köylülerden oluşan birlikler, 30 Ekimde kentlerden çıkan askeri birlikler tarafından kolayca alaşağı edilmişti. Yüzlerce köylünün öldüğü bu kısacık tarih sayfasına *Klepelkrich* (*Klöppelkrieg*, odunlar savaşı) adı verilmiştir. Aynı sıralarda, Aşağı-Meuze'ün bir ili haline getirilmiş olan Limbourg'un köylüleri de, yine aynı biçimde ayaklanmışlardı (*Boerenkrijg*). Bu köylüler, 4 Aralıkta Diest ve Hasselt kentlerini ele geçirmişlerdi. Köylüler, imparatora ve Kilise'ye bağlılık çığlıkları atıyorlar, *Franzgezingen* diye adlandırdıkları ve ulusal mülkleri satın alan kentlilere saldırıyorlardı. General Jardon'un birlikleri, Hasselt'i geri almış ve bozguna uğramış olan "haydutları" katletmişti.

Fransız garnizonlarının İsviçre'ye, Alplerin en ücra köşelerindeki en eski kantonlara kadar (*Waldstätten*) yer-

leştirilmesi işlemi, ileri gelenler tarafından yönetilen dağlı köylülerin silahlara sarılmalarına yol açmıştı. Hareket 26 Nisan 1799 tarihinde Uri'den başlatılmıştı ve en eski kantonları, derken Grisonlar'ı, Tecino'yu ve Valais'yi içine katmıştı. Ayaklanan köylülerin sırtlarında çoban gömlekleri bulunduğundan (*Hirtenhemden*), harekete *Hirtenhemdlikrieg* adı verilmiştir. General Soult, ayaklananların hakkından çok kısa bir sürede gelmişti; Schwyg'in *landamann*'ı Aloys Reding Mayıs ayında teslim olmuştu. Küçük savaş vadilerde bir süre devam etmiş ve köylerin yakılıp halkın katliama uğramasıyla sona ermişti (Nidwald, Eylül).

En başarılı karşıdevrimci halk ayaklanmaları Toskana'da ve Napoli krallığında meydana gelmişti. Daha yukarıda da gördüğümüz gibi, Güney İtalya hâkim iktidarın birçok yüzyıldan beri görevini devretmiş olmasına sahne olmuştu. İller baronların idaresine, baronların adamlarının yönetimine, bunların adaletine ve mali rejim uygulamalarına terk edilmişti. Napoli krallığı nüfusunun yalnızca % 30'u doğrudan krala bağlı konumdaydı; feodal düzenin en zayıf olduğu Basilicate, Molise ve Abruzze gibi illerde bu oran % 12'ye kadar düşüyordu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında tüm Avrupa'yı saran yeni düşünce akımları hâkim seçkinler sınıfını da etkilemişti. Böylece, tarım sektörünü daha iyi bir hale getirme yönünde bazı girişimlerde bulunulmuştu: Tarlaların çitlerle çevrilmesi, ortak arazilerin pay edilmesi, ortak zilliyet haklarının ortadan kaldırılması ve değeri yeniden hesaplanan çiftlik vergilerinin talep edilmesi gibi. Bu değişiklikler, köylülerin sırtındaki yükü hafifletmek şöyle dursun, yeni koşullara ayak uydurma gücünü de ellerinden alıyordu. Her şeyin oluruna bırakıldığı bu zamanda, eski Güney krallığına ait olup ulusal iktidarı ete kemiğe büründüren tek öğe Bourbonlar hanedanıydı. Her yerde, en ücra köylerde dahi her daim var olan tek kurum ise Kilise idi; vergi karşıtı düşüncelere hedef olmamak

için, Kilise senyörlük sistemiyle oldukça az bütünleşmişti (feodal nüfusun yalnızca % 6'sı Kilise'ye ait arazilerde yer alıyordu).

Napoli, 1799 yılında general Championnet tarafından alınmıştı ve "aydınlanmış" çevrelerin de desteğiyle cumhuriyet ilan etmişti (24 Ocak). Eyalet ileri gelenlerinin neredeyse tümden cumhuriyetin yanında yer almaları, tüm eyaletlerin kolayca bu yeni oluşum içinde yer almasını sağlarken, kral IV. Ferdinand Sicilya'ya sığınmıştı. Ülkenin cumhuriyetçi macerası kısa sürmüştü. Kuzeydeki Avusturya-Rus saldırıları, Fransız kuvvetlerinin büyük bir bölümünü geri çekilmeye zorluyordu; bu arada kıyı bölgeleri de İngilizlerin tacizlerine hedef oluyordu. 8 Şubatta Reggio di Calabria yakınlarındaki Catona kıyısına çıkan kardinal Ruffo, onu beş ay içinde muzaffer bir biçimde Campania'ya kadar götürecek olan yeniden fetih amaçlı olağanüstü bir köylü yürüyüşü başlatıyordu. Yürüyüşün başlatıldığı gün, kardinalin yanında kardeşinin arazilerinden gelen yalnızca üç yüz kadar adam vardı. Adamların başlıklarında beyaz birer haç işareti bulunuyordu ve "*Viva la Religione, viva il Re, muoiano i giacobini*" (Yaşasın Din, yaşasın kral, Jakobenlere ölüm) diye bağırıyorlardı. Kardinalin ordusu dört yüz bin kişiye kadar yükselmişti ve adamlar sürekli yenileniyordu. "Bu hep Tanrı'nın bir mucizesidir; çünkü ordumuzda asla aynı adamlar durmuyorlar; her seferinde kuşatmak istediğimiz bir kasabanın çevresinden gelen yenileriyle yer değiştiriyorlar. Herhangi bir hoşnutsuzluk nedeniyle gelmeyebilir ya da bizi terk edebilirlerdi, ama Tanrı'ya şükür yanımızdan hiç eksik olmadılar." Kardinale göre, köylüler müstahkem mevkileri "kralcılaştıracaklardı" (*realizzare*), yani cumhuriyetçi garnizonları kovacak, Jakoben burjuvaları öldürecek ve bunların mallarını tahrip edeceklerdi.

Bu kralcı yürüyüş, açıkçası yoksulların bir ayaklanmasıydı. Kardinal Ruffo gümrük vergilerini hafifletmeyi, krallığın imalathaneleri için ham ipek satın alma tekelini kaldırmayı, özellikle derebeylik haklarını azaltmayı ve çok sayıdaki zengin cumhuriyetçi mülk sahibinin mallarına el koyarak bunların pay edilip satılması işlemlerini üzerine almıştı. *Chi aveva pane e vino era detto giacobina* (ekmeği ve şarabı olanlara Jakoben denir) diyen bu alaycı özdeyiş, Championnet tarafından da onaylanıyordu: "Bir şeylere sahip olan herkes genellikle bizim yanımızda yer alıyor." Mülk sahiplerinin cumhuriyetçilerin tarafında olmalarına bir örnek de kont Ettore Carafa (1767-1799) idi; Bari yakınlarındaki büyük Andria *fiefi*'nin mirasçısıydı. Fransız tarafına kazanıldığından, hâkimi olduğu ilde köylü hareketini bastırmak üzere kendi birliklerinin başına geçmişti. Andria sakinleri kendi senyörleri tarafından temsil edilen cumhuriyet düşüncesine düşman bir tutum sergilemişlerdi; 23 Şubat 1799 tarihinde kent ev ev ele geçirilmiş ve general Broussier tarafından "askeri yönetime" teslim edilmişti.

Güneydeki köylü isyanı yine aynı gerekçelerle, aynı toplumsal ve kültürel saflaşmalarla 1806'da ikinci Fransız işgali sırasında yeniden ortaya çıkmıştır. Hareket özellikle Calabria çevresinde yoğundu, meşruiyetçi çetelerin (*masse*) direnişi ancak 1811'de kırılabilmişti. 1793'te, Fransa'nın batısında Jean Chouan tarafından yürütülen ayaklanma hareketlerinde olduğu gibi, İtalya'daki bu köylü direnişleri de tarihyazımı tarafından tahrif edilmiştir. Tek tük meşruiyetçi kronikçiler köylülüğün küçük savaşının vahşi yanlarını silmeye çalışmışlardır; onlardan sonra gelen yazarlar ise, birer milliyetçi üniterci olarak bu hareketlerde din adamlarının komplolarını vurgulamaya çalışmışlardır. Nihayet günümüzün Marksist yazarlarına gelince, onlar da bu kavgada yalnızca sınıf savaşının ve sömürgeciliğe direnişin kör bir biçimini görmüşlerdir (A. Mozzillo).

Tüm bu olaylardan sonra, senyörlük rejiminin ömrü pek uzun olamamıştır. 1799'da yediği darbenin ardından, 1806'da bakan Zurlo'nun bedelini ödeme kararıyla ortadan kaldırılmış ve 1815'te de, artık geriye dönmek söz konusu olmamıştır. Karşıdevrimci hareketler asla toplumsal restorasyon hareketleriyle karışmamıştır. Napoli'ye özgü hak iddiası hareketi ve köylülerin meşruiyetçilikleri uzun soluklu olgular olup siyasal kazalar değildir. Bu hareketlerin ruhunda toprağa, kent surları dışındaki çevreye, köy yerleşimine ilişkin bir ütopya vardı, burjuvazinin merkezileştirme hareketine karşı bir eylemdi. Bu hareketler, ezici bir çoğunlukla onlarca, hatta yüzlerce yıldır değişmeden kalabilen köylü yapılanmalarından destek alıyordu. Devrimci Fransa'nın devasa emperyalist saldırılarının karşısına sayıları artarak dikilen bu hareketler, aslında bu eski yapıların can çekişme dönemindeki son atılımlardı. Sahip oldukları her şeyin ellerinden alınmasını sağlayan ve göç yollarına düşmelerine neden olan en incelikli ve acımasız saldırılar, tüm enerjilerini tüketene dek, bu yapılara ait insan topluluklarını hâlâ şiddetle sarsacak güçleri bulunuyordu.

Eski Cemaatçi Geleneklerin Can Çekişmesi

Serfliğe, istilalara, felaketlere rağmen, köylü topluluklarının kendini fazla sergilemeyen ve gayriresmi bir özerkliğe sahip bir örgütlenmeyi, köylülerin kendi aralarındaki davranışları düzenleyen görenekleri ve tarımsal faaliyet ile insanların çevreleriyle olan ilişkilerinde dokunulmazlığı bulunan zilliyet haklarını nasıl koruduklarını gördük. Topluluk olgularının bu hayatta kalma ve küllerinden yeniden doğma kapasiteleri, teknik donanımların görece hareketsizliğine, kentleşme ve ticarileşme sürecine uzak bulunma konumuna bağlıydı. Yine de köylü geleneklerinin, yalnızca

sefil ücra köşelerde uygulanabildiğini sanmamak gerekir; en güzel bağların bağbozumu tarihleri, en zengin buğday ovalarının ekim dönemleri bulunuyordu. Bir köy cumhuriyeti olgusunu da idealize etmemek gerekir. Buralar eşitsizlikten ve gerilimlerden uzak yerler değildi. Köy topluluklarının alışılagelmiş anlaşmazlıkları çözme konusunda kimi yöntemleri vardı. Var olan sistem bir arada yaşamaya, sayısında fazlaca bir değişiklik görülmeyen bir nüfus çekirdeğinin yaşamını sürdürmesine elveriyordu. Gençlerin düzenli bir şekilde orduya ya da kimi mesleklere yönelmeleri, çok sayıdaki geleneksel toplulukta atalardan kalan topraklardan yararlanan nüfusun belli bir sınırda tutulmasını sağlıyordu. Yöredeki toprakların arslan payını aralarında yarıcı olarak paylaşan çok eski ailelerin yanı sıra, zorlu işler için seyyar düzende belli sayıda emekçi de bulunuyordu. Bu insanların ya çok az toprakları vardı ya da hiç toprakları yoktu. Ayrıca, iş mevsimlerinin dışında, ancak asalak nitelikte küçük çapta bir hayvan yetiştiriciliğiyle hayatta kalabiliyorlardı. Yani bunların bir keçileri, bir domuzları olurdu. Hayvanlar ise köy yolları boyunca buldukları otlarla beslenir ya da sonbahar ormanlarında serbestçe dolaşırlardı. Köyün sürüsüne katılmış, tarlalarda ya da çevredeki bozuk fundalıklarda dolaşan birkaç baş koyunları da olabilirdi. Sahipsiz topraklar da işe yarıyordu; hayvan avı, balık avı, yabani bitki ve meyve toplayıcılığı, çalı-çırpı toplayıcılığı, kamış toplayıcılığı ve bataklıklarda turba kömürü toplayıcılığı yapılabiliyordu.

Örf ve zilliyet hakkı uygulamaları asla anarşist bir biçimde yapılmazdı. Kimin ne zaman ve nasıl bu haklardan yararlanacağı bilinirdi. Yakışıksız ve istenmeyen kişilerin köy dışına atılma olasılığı vardı. Köye yeni gelenlere belli bir hukuk uygulanırdı. Kuzey Rusya'da olduğu gibi, kimi öncü köylü topluluklarında imece usulü yardımlar törensel bir biçimde kabul edilirdi. Başka yörelerde, halkın hu-

zurunu bozanlara zalimce dışlama folkloründen türetilmiş ortak intikam eylemleri uygulanırdı. Köyün toplumsal mekânı tarımsal coğrafyaya, barınak tiplerine bağlıydı. Bu mekânın sınırları, kurumsal sınırlara uyabildiği gibi uymayabilirdi de. Bu mekân bir davranış birimiydi, bir inanç hücresiydi (köy kilisesi), bir evlenme alanıydı, karşılıklı bir tanışıklık yeriydi. Mekânın sınırları içinde iş konusunda karşılıklı yardımlaşmaya, bir felaket karşısında silaha sarılmaya kadar varabilen dayanışmaya ilişkin net akitler yürürlükteydi. Köy toplulukları, bulunduğu coğrafyaya bağlı olarak ekonomik anlamda, az ya da çok kendine yeter durumda olabilirdi; ancak topluluklar, hiyerarşik ve mesleki ayırıma daha çok izin verirdi. Buna göre, tarımcılar ve oduncular, zenaatkârlar, hatta mevsimlik taşeronlar ya da bildik seyyar satıcılar gibi aileden sayılan yabancılar da köy topluluğunun içine girebilirlerdi.

Hem çok hassas hem de anımsanmayacak kadar uzun sürelerden beri var olan bu dengeler, piyasa ekonomisine uyum derecesine bağlı olarak modernçağın sonlarına doğru az ya da çok sarsıntıya uğramıştı. Eski tarımsal yapılar ve zilliyet hakları, var olan tekniklerin geliştirilmesi, verimin artırılması, tarımsal bitkilerin yoğun biçimde ekilmesi, çevre kaynaklarının mümkün olan en iyi şekilde işletilmesi yönündeki yeni yeni kavramlarla altüst olmuştu. Görenekler karanlık çağların demir bir boyunduruğu gibi görülüyordu. Toprak sahibinin tarımsal araç gereçlerinin elverdiği ölçüde arazisinin üzerinde mutlak bir hâkimiyeti olmalıydı. Yaptığı girişimde hiçbir kimseye, hiçbir vesayete, hiçbir asalak geleneğe bağlı olmamalıydı. Tarımsal bireycilik ve mülkiyet hakkının bölünmezliği, başka konuların yanı sıra köy topluluğunun varlığının da sonu olmuştur.

Ormanlara, meralara ve köy arazilerine ilişkin devlet müdahaleleri ve köylülüğün tepkileri çerçevesinde bu evri-

mi izleyeceğiz. Fransa Sular ve Ormanlar İdaresinin 1670 yılında yayımladığı talimatname, daha o zamandan devletin izleyeceği politikanın ipuçlarını vermişti. Krallığa ait ormanlar çitlerle çevriliyor ve orman köylülerinin zilliyet haklarına kısıtlamalar getiriliyordu. Colbert döneminde çıkartılan talimatnamelerle de avlanma hakları kısıtlanıyordu. İngiltere'de, ormanlarda çalı çırpı toplama ve kaçak avlanma eylemlerini birer suç olarak ilan eden de bir Whig hükümetiydi. *The Black Act* (1723), Güney İngiltere'deki ormanlık kontluklarda meydana gelen olaylar sonucu yayımlanmıştı. Böylece, o zamana kadar suç sayılmayan elli kadar eylem bir anda suç kapsamına alınmıştı. Fransız Devrimi'nin yasama süreci de, işte bu uzun evrimin içinde yer alır. 27 Mart 1791 tarihli yasaya göre, devlete ait mülklerin satışında hiçbir zilliyet hakkı saklı tutulmayacaktır. Dolayısıyla, bu büyük miktardaki devlet toprağı, artık çevresinde oturanlar tarafından çok eskiden beri olduğu gibi çiğnenemeyecekti. Bu yasanın hemen ardından, orman arazilerinde işlenen suç miktarında hatırı sayılır bir artış kaydedilmiştir; örneğin Fransız Devrim Takvimi'nin IV. yılının Germinal ayında, Haguenau ormanında binin üzerinde ihlal olayı sayılmıştır. 1827 yılında çıkartılan orman yasası, çevre köylerini ormanlardan yararlanmaktan tümüyle ve kesin bir şekilde mahrum etmiştir. Foix bölgesi dağ köylüleri, buna razı olmamışlar ve orman korucularına karşı Küçük Hanımlar savaşı diye bilinen uzun süreli bir mücadele başlatmışlardı. XIX. yüzyılın sonlarında dahi bazı olaylar çıkmaya devam etmiştir. Meşruiyetin sallantıya düştüğü 1848 yılında, Alsace bölgesi ve Pirene vadileri orman köylüleri zilliyet haklarına tekrar kavuştukları vehmine kapılmışlardı. Oysa, yoğun bir çam dikimini öngören yönetmelik tek başına bir engel oluşturmuyordu; kırsal kesimdeki nüfus fazlalığı eski zilliyet hakkı uygulamalarını olanaksız kılmıştı. Aynı dönemde, benzer karşıtlıklara tüm

Avrupa genelinde rastlanıyordu. 1821 tarihli Prusya yasaları odun hırsızlığına karşı cezai yaptırımları daha da ağırlaştırmıştı. Rheinland'da imalathaneler ile yoksul ormancılar arasındaki rekabet, Düsseldorf'taki 1841 tarihli Diyette uzun tartışmalara neden olmuştu. Koblenz ve Trier illerinde odun hırsızlığı suçu diğer hırsızlıklara oranla yirmi-otuz kat fazlaydı. Tartışmaları yorumlayan gazeteci Karl Marx şöyle yazıyordu: "Yoksulların örfi bir hakkının zenginler için bir tekel haline getirilmesi başarılmıştır."

Köylülerin ortak arazilerinin bakım ya da paylaşım sorunları, açık tarlaların ya da sınırlı parsellerin çitlerinin korunması sorunları XVIII. yüzyıl boyunca Fransa ve İngiltere'de polemikleri beslemeyi sürdürmüştü. Arazisini çitle çevirme hakkı, özel mülkiyetin tüm senyörlük serfliklerinden ve ortaklaşa kullanım zorunluluklarından kurtulma gelişimine bağlı bir olgu olarak görülüyordu. Hiç kimse küçük mülk sahiplerinin kaygılarına ya da kendilerine ait olmayan arazilerde bir-iki baş hayvanı otlatamadıkları için kentlere göç etmek zorunda kalan mevsimlik işçilerin sıkıntılarına dikkat etmiyordu. 1769'dan 1781'e kadar çıkartılan çok sayıdaki kararname, kimi eyaletlerde köy ortak arazilerinin paylaştırılmasına izin veriyordu. Fransız Devrimi bu harekete de ivme kazandırmıştı. Kurucu Meclis'in Köy yasası (2 Eylül 1791), araziyi çitle çevirme hakkının özel mülkiyet hakkından doğduğunu ve mülkiyet hakkının da "doğal ve değiştirilemez" olduğunu bildiriyordu. Devrimci yasa yapıcının gözünde, köylü topluluklardaki ortak zorunluluklar "feodalitenin" hâlâ süren etkileriyle benzeşiyordu. Devrimci ilkeler çerçevesinde, ortak zilliyet hakları mahkûm edilmiş ve köylerdeki ortak araziler paylaşıma açılmıştı. Ancak bu işlemlerden sorumlu olan kişiler, bir süre sonra tarımsal bir proletaryanın sayısal önemini keşfetmişlerdi. Yörelerden artan ölçüde yükselen itirazlar, köy ortak arazilerinin eşit biçimde pay edilmesi ya da

basitçe toptan satışa çıkartılması konularında çıkan kavgalar, bu işlemlerin radikal bir hale gelmelerine engel olmuş ve hoşgörülü uygulamaların ömrünü biraz daha uzatmıştı. Köylerdeki ortaklaşa hizmet anlayışının ortadan kalkması ve köylülerin kayba uğramalarıyla birlikte, köy içlerinde keskin kavgalar çıkmaya başlamıştı. Devlet arazilerinin satışı sonucu kişilerin ya da ailelerin zenginlikleri arasında derin uçurumlar açılmıştı. Bu anlaşmazlıklar eski cemaatçi anlayış çerçevesinde çözümsüz kalıyordu; hatta bunlardan yeni ve çok daha büyük kavgalar doğabiliyordu.

Hayvan yetiştiriciliğinin yaygın olduğu bölgelerde ise daha özel bir başkalaşım yaşanmıştı. Daha XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kimi Akdeniz ülkelerinde hayvanların mevsimine göre yaylaya ya da kışlaklara götürülmesi, göçebelerin kadim zilliyet hakları ve göç yolları üzerindeki konaklama alanları azalmaya yüz tutmuştu bile. Daha yerleşik ve daha yoğun, ama henüz ufak ufak görülen tarımsal ilerleme karşısında mera alanları gerileme kaydetmişti. Tarlaları çeviren çitler ovalardan dağ vadilerine doğru yükseliyordu; arazileri tarıma açanlar çobanları daha yükseklere doğru itiyorlardı. Toprakları tarıma hazırlanan ekicilerin yanında iktidarın teşvik gücü bulunuyordu; sıklıkla vergi muafiyetlerinden yararlanıyorlardı. Oysa, tam tersine koyunları, peynirleri ve tuzlama etleri için tuza ihtiyaç duyan hayvan yetiştiricileri, tuz vergisinin yükünü daha fazla hissediyorlardı. Devlet yasalarının önünde silindiklerinden ya da meclisleri zengin tarımcı ailelerin ellerine geçerek ortak inandırıcılıklarını yitirdiklerinden, köy meclislerinin ve vadi yönetimlerinin itidal ve barış vaaz eden rollerinin işgörürlüğü dumura uğruyordu. Tahıl üreticisi köylerin sık sık yağmacı çobanlar tarafından basılmaları, hayvan yetiştiricilerinin nefretini ve yavaş gerilemesini sergiliyordu (Korsika ve Sardinya, XVIII. ve XIX. yüzyıllar).

İşte gözden düşme darbesini yemiş bir pratiğe bir örnek daha: Çiftlik evlerinin çevresinde, küçük bir köşede, evin kadını kenevir ya da keten eker ve bunlardan evi için çuha dokurdu. Yaz aylarında, nemli su boyları kenevir ya da keten liflerinin mayalandırılmasında kullanılır ve her tarafa kötü kokular saçılırdı. Daha ucuz sanayi çuhalarının gelmesi, er ya da geç bu el sanatı tekniklerini ortadan kaldıracaktı zaten. Ancak "sağlık" yönetmeliği, iş o noktaya varmadan önce bu uygulamaya kimi sınırlar koymaya kalkışmıştı. Bunun üzerine, pis kokulu keten mayalandırma alanlarını korumak isteyen köylüler çeşitli olaylara neden olmuşlardı.

Eski örflerle yeni yasalar arasındaki tüm karşıtlıklar, uzun vadede ve şeylerin gücü sonucu köyden göç etme yolunu açacaktı. Fakat köyden göç eylemi bekleyedursun, küçük mülk sahipleri o minicik ve berbat parsellerine inatla yapışıyorlardı. Onlara umut veren her siyasal bunalımda ya da kamburlarını büyüten her pahalılık yılında, yerlerinde ve hayatta kalmak için, öfkeli ve düzensiz yeni yeni gösterilere kalkışıyorlardı. Düşmanları ve kurbanları orman memurları, korucular, ilçedeki simsarlar, köyün yabancısı olan arazi alımcıları ya da tarlaları üzerinde avlanan burjuvalardı.

Ekmeğin pahalılandığı dönemler kentlerin sıradan halkını hep olay çıkartmaya itmiştir. Bu bildik karışıklıklar, XVIII. yüzyılın sonunda kırsal kesimde yepyeni bir genişleme kaydetmişti. Besin maddelerinin fiyatlarının yükselme konjonktürü, toprak sahiplerini ve çiftçileri, hizmetkârlarını ve gündelikçi işçilerini eskiden olduğu gibi barındırıp, besleyip ayni ücret vermek yerine, onlara parasal ücret vermeye itmişti. Fransa'nın kuzeyindeki geniş ovalarda iş tutan ücretli emek ya da İngiltere illerindeki ücretli emek, artık fiyat dalgalanmalarından nasibini alır olmuştu ve tıpkı kentliler gibi, pahalılık günlerine özgü

şiddet gösterilerine katılmaya başlamıştı. İngiltere'de, yapılan gösterilerde, yoksullara I. Elizabeth döneminde geçerli olan yardım yasalarının tekrar işletilmesi talep ediliyordu. Fransa'da ise, göstericiler, ekmek fiyatının resmi yoldan belirlenmesini istiyorlardı. Aynı dönemlerde sürdürülen savaşlar nedeniyle, devletin eğilimi yeniden ücretlilerin lehine dönmeye başlamıştı. 1815 yılı sonrasında, kırsal kesimdeki şiddet eylemleri yeniden alevlenmişti. Bunlardan en şiddetlisi tarımsal bir Lüdizm hareketi halini almıştı; çiftlikler ateşe verilmiş, ücretli tarım işçilerinin çalışmalarına engel olmak için tahıl dövme makineleri tahrip edilmişti. Bu eylemler 1830 yılının sonbaharında gerçekleşmiş ve eylemlere "Kaptan Swing" adı verilmişti (çünkü yangından önce, mal sahibine bir tehdit mektubu "atılmıştı"). İrlanda'da işletmecilik yapısı farklı olduğundan, uygulanan şiddet yöntemi de farklı olmuştu. Çalışmak için toprakları üzerinde kalma davalarını savunmaya çalışan ücretli tarım işçilerinin çıkardıkları olayların yerine, küçük mülk sahiplerinin mülksüzleştirilme sürecine karşı direniş hareketleri düzenledikleri görülmüştür. Bu da, Fransız köylülerinin öfkesiyle daha fazla benzerlik taşımıştır. Bu göstericilere, 1760 yılından beri *the Whiteboys* deniyordu (yani, "gözdeler", XVII. yüzyıldaki komploculara zıt bir hicivle verilmiş eski bir ad). Bunlar, piyasa ekonomisine ayak uydurmaya çalışan ve topraklarının genişlemesine engel olan yarıcıları saf dışı bırakmış olan mülk sahiplerine karşı fütursuzca öldürme eylemleri yapıyorlardı. Daha 1787 yılından itibaren, *Whiteboyism* hareketini mahkûm eden özel kararnameler yayımlanmıştı; İrlanda'nın orta ve güney kontluklarında (Munster, Connaught, Tiyyerary) hareket dönem dönem terorist dalgalar yaratmıştı. 1835 yılında bu eylemcilere karşı bir kırsal bölge jandarma birliği (*Irish Constabulary*) oluşturulmuştu. Ancak harekete esas darbeyi indiren 1847 yılındaki açlık felaketiydi; 1846 yılında Tippe-

rary kontluğundaki mülk arazilerinin % 61'i 6 ha.'ın altında yüzölçümlerine sahipken, on beş yıl sonrasında, bu oran % 44'e düşmüştü.

Avrupa'nın kırsal kesim kroniklerinin hemen hemen hepsinde 1847 ve 1848 yıllarına rastlayan dönemde, ani ve kesin bir dönüş görülür. Yaşanan tarımsal felaket küçük mülk sahiplerini mahvetmiş ve göçlerle kırsal kesimin insansızlaşması akımlarının önünü açmıştı. Orta Avrupa'da ise, yaşanan son siyasal bunalım "ikinci serfliğe" ilişkin son hukuksal arazları da silmiş ve aynı zamanda Batılı köylülerin umutlarını yeniden canlandırmıştı. Meşru düzenlere verilen aralar ve iktidar boşlukları şiddet eylemlerine yol vermişti. Olayların yaşandığı sıralarda değil de, her şey olup bittikten sonra eylem girişimlerinin ne kadar da umutsuz olduğu anlaşılmaktadır. 1848 yazında tahsildarları kovalayarak, ormanları ve köylerin ortak arazilerini işgal ederek yürüyen köylülerin kazanacakları başarıdan en ufak bir kuşkuları yoktu. Köylü toplulukların bu son çabası, uzun vadede bir sonuç biçimini almıştır. Bundan sonrasında ise, köylerin terk edilmesi hareketiyle, askere yazılmalarla ve demiryollarının inşasıyla daha da hızlanan kökünden kopma süreçleri başlamıştır.

Sonuç

Eski toplumların isyan düşünceleri ve isyan pratikleri boyunca çizdiğimiz güzergâh, tarihsel yasalar üretmeye yetmemektedir. Bu güzergâh ne bir ayaklanma mekanizmasını ne de dengeli bir hükümet modelini kurmaktadır. Yine de, bu yol boyunca isyancıların ruh hallerindeki yinelenmeleri ve isyan çıkartma yöntemlerindeki süreklilikleri görebiliriz. Bu beklentiler ve davranışlar, siyasal şiddetin birçok yüzyıllık yapılarının içinde yer alacaktır. Yine bu güzergâh boyunca, kimi tarihlerde ve kimi mekânlarda kesişmeler ve rastlantılar belirlenmiştir. İşte bu noktalar var olan konjonktürün izleridir; ekonomik olayların payı, toplumsal dalgalanmaların etkileri, kurumların uzun süreli ya da değişken parmak izleridir.

Her isyancı atılımın kaynağında, ruhun derinliklerine kök salmış birkaç temel söylene rastlamak mümkündür. Bu söylenler çağlar ötesi ve çağaşırı nitelikler taşır ve kullanıldıkları tarihsel dönemin gereklerine göre çeşitli kılıklara bürünür. Kıyamet ve öte dünya umudu, Tanrı'nın dün-

ya üzerindeki hükümranlığına ilişkin beklentileri sürekli tazeleyerek besler. Bu milenarist düşünce, XVI. yüzyılın çok sayıdaki dinsel ve toplumsal sarsıntılarına iyi kötü renk katmıştır. Tüm evrene yayılmış bulunan insanbiçimli düşünce de altın bir çağın, yitirilmiş ve bir an önce geri kazanılması gereken bir mutluluk fikrini desteklemekteydi. Tüm ulusal kroniklerde böyle efsanevi bir geçmişin anısı yer alırdı ve bu veri er ya da geç isyancı bir amaca hizmet ederdi. Tartışılmaz ve lekesiz bir başvuru merciinin güvenliğinin arayışı, iktidarın sürekliliğine duyulan ihtiyaç da aldatılmış kral ve gizlenen kral söylenlerini beraberinde getiriyordu. Temelde görülen bu düzen yanlılığı, genellikle hükümdarın kişiliğinde vücut bulurdu ve belki de modern çağda yaşanan çalkantıların en kararlı, en güçlü öğesi olmuştu.

Var olan toplumsal gerilimlerin ve değişimlerin çok daha çiğ bir şekilde kendini gösterdiği, azami çeşitlilikteki umutların ve taleplerin gün yüzüne aniden çıktığı kimi tarihsel dönemlerde, ezeli ve ebedi söylenler ve önü alınmaz tutkulu başvuru hareketleri daha serbestçe dolaşıma girerdi. İngiliz iç savaşı ya da Fransa'daki *La Fronde* yılları boyunca, o zamana kadar uyrukların kendileri tarafından fark edilememiş, geçiştirilmiş, suskunlukla mühürlenmiş kin duyguları böylece oluk oluk kusulmuştu. Tüm gizlerin ortaya döküldüğü bu anlar hep iktidar boşluklarının yaşandığı, meşruiyetin belirsiz olduğu dönemlere rastlar. Bu sosyopolitik baş dönmeleri, elbette yalnızca modernçağ yüzyıllarına özgü değildi; XIX. ve XX. yüzyıllar da buna benzer çok net örneklerle doludur.

Yaşanan pratikte, eylemin ateşinin içinde söylenlerin üzeri tutkularla, bilinçli ve acil düşüncelerle örtülür. İsyan hareketi, böylece iktidarın bir zorba, bir tefeci ya da bir gasp edici tarafından yoldan çıkartılması olgusunun temelinde ya da iktidarın hükümdarla uyrukları arasında sözde

var olan ilksel sözleşmeyi hiçe sayması olgusunun temelinde kendine bir meşruiyet zemini bulabilirdi. O zaman da reddiyat hakkı kendi zamanında en geçerli sivil başvuru mercilerindeki bir sığınak arayışına giderdi: Kentsel vatan ya da köy topluluğu olan Kent-Devlette ve Soyluluk-Devleti'nde, yani ulusun yalnızca soylu ailelerde vücut bulduğu siyasal ortamda.

Nihayet moderınçağın sonlarına damgasını vuran model siyasal eşitlik modelidir. İlerlemeci düşünce bilimsel alandan insan etkinlikleri alanına geçmişti. İsyancı tasarı, artık iktidarın ikame edilmesini, gençleştirilmesini değil tümden yenilenmesini hedefliyordu. Tarihe ilerlemeci bir rota verilmesi inancının ortaya çıkması, eski toplumsal sözleşme doktrinin gençleştirilmesiyle gündeme gelmişti. Bu temel sözleşmeden yola çıkılarak, egemenliğin halka ait olduğundan artık hiç kuşku duyulmuyordu. Bu halk varlığının kimliğinin saptanması, halk iktidarının halkın temsilcilerine yüklenmesi, halkla devletin o olanaksız karışımı gibi güçlükler daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacaktı. O yüzyıllarda çıkan karışıklıklar, bu belirsizliklerin ve karşıtlıkların birer göstergesi olmuştu. 1760'lı yıllarda biçimlendirilen yeni toplumsal düzen demokrasi iddiasını güden rejimlerin tüm saf güçlerini bağrında barındırıyordu. Dolayısıyla, XVIII. yüzyılın sonunda tarihin bambaşka bir evresine girilmesi olgusu, siyasal sürecin arızi sarsıntıları sonucu gerçekleşmemiştir.

Geniş ölçüde görülen birkaç ideolojik eğilimin bir araya geldiği böylesine bir tablo, düzenli ve evrimin söz konusu olduğu sanısını verebilir, böylece olayların birbiriyle girişmesi olgusunu göz ardı edilebilir. Siyasal şiddet, yalnızca globalleştirmeci tasarıların izlenmesinden ibaret değildir. Bu durumda, daha elle tutulur dinamiklerin keşfedilmesi, şiddetin toplumsal kayıtlarının araştırılması için insan gruplarının içine girmek gerekir. Şiddetin hiyerarşi

ve toplumsal hareketlilikle var olan muhtemel ilişkisi, seçkin sınıflarla sıradan kitleler arasında vuku bulan buluşmalar ya da karşıtlıklar asla açık seçik bir biçimde görülemez. Herhangi bir isyan hareketinin şu ya da bu toplumsal gruba tekabül ettiğini saptamak, sanıldığı kadar hiç de kolay değildir. Söz konusu dönemlerde, engele takılmış bir yükselişin yarattığı eksiklenme duyguları, bir mevkiinden olma dramı, edinilmesi reddedilmiş bir statünün neden olduğu olumsuzluk birbirinden yalıtılmış gerçekler olarak yaşanır ve siyasal bir kavramlaştırmaya uğrayamazdı. Kimi isyan kışkırtıcılarının ya da önderlerinin bireysel yaşam çizgisinde böylesi motivasyonlara rastlandığında, bu nedensellik, hareketlerin tümüne ayırım gözetmeksizin yakıştırılır. Oysa büyük bunalımlar konusunda yapılan toplumsal monist açıklamalar, açılan eleştiri ateşi karşısında direnememiştir. İngiliz Devrimi'nin, örneğin küçük soyluların önderliğinde yapıldığını ya da Napoli Devrimi'nin İspanyol yanlısı soylu grubunu kentin geri kalanıyla ve krallığın kendiyle karşı karşıya getirdiğini söylememiz mümkün değildir. Konuyu irdelemeye aldığımızda bir süre sonra görürüz ki, tarihyazımı tarafından açıkça sınırları çizilmiş olan bu gruplar, gerçekte kendi içlerinde iki ya da üç fraksiyona bölünmüştür ve bu fraksiyonlardan kimi taraftar, kimi karşıt, kimi de tavırsız ve aldırmaz nitelikler sergilemiştir. Üstelik, Hollanda Devrimi ya da *La Fronde* gibi çok sayıdaki daha karmaşık hareket, her türlü toplumsal etiketlendirmenin dışında kalmaktadır. Ve nihayet, görünüşteki toplumsal mücadeleler pek çok kez tüm akıl yürütme mekanizmamıza damgasını vuran Marksizmin esin verdiği büyülenmelerin ya da basitçe olayları şematize etmenin ve belli bir sözcük dağarcığının sağladığı kolaylıkların sıradan birer sonucudur.

En sık görüldüğü şekliyle, isyancılar başlarına önder olarak senyör, köy papazı ya da belediye başkanı gibi gele-

neksel kadroları getirirlerdi. Çünkü bu isyan hareketi, ya bunların taleplerine yanıt verir ve söz konusu eşraftan gelen kişi hareketin önderliğini üstlenir ya da ortak kararı simgesel biçimde somutlaştıran veya silahlardan anlayan bu kişiyi halk zorla hareketin başına getirirdi.

Toplumsal mücadele modeline daha yakın duran akımlarda, örneğin hedeflenen amaç kent içindeki iktidarın ele geçirilmesi ya da vergi dağılımında adaletin sağlanması olduğunda ise, hareketin başını lonca erbabı çekerdi. Kentlerde yaşanan şiddet olaylarının çoğunda, yaşadıkları ortamın toplumsal yaşamına ve komşularının heyecan yönelimlerine hâkim olan zanaatkârların ve dükkân sahiplerinin öncelikli rolüne rastlanır. Bu kişiler, çıkan olayların ardından yaşanan yağmalama sahnelerine koşan uşak, hizmetçi, gündelikçi ve hamal kitlesine asla karışmazlardı. Meslek ustaları isyan hareketinin marjinal kişiliklerini değil, tersine tam da merkezde yer alan kişiliklerini temsil ederlerdi; henüz işin başında, marjinallerin katılımına yalnızca göz yumulduğu, hatta bunlardan çekinilip geri itildikleri bir hareketin önderlik noktasında bulunurlardı. İsyanlara ilişkin öyküler, başka toplumsal güç birimlerinin de varlığından söz eder. Örneğin, isyana kadınların ve çocukların da katılmaları harekete daha esaslı bir amaç yüklerdi; yani pahalılığın temelinde gelişen karışıklıklarda, topluluğun bizzat hayatta kalma davasını işaret ederdi.

Ayaklanmalar hakkındaki anlatılar, hareketi eylem çerçevesinde kışkırtanlarla düşünce çerçevesinde kışkırtanlar arasında bir ayırım gözetir. Silahlı ayaklanmalarda silaha sarılan geleneksel kadrolar çok sayıda olduklarında, hareketin düşüncesine biçim verenler daha özellikle gruplar olurdu, mürekkep yalamışlar, yani her şeyden önce hukuk konusunda pratik yapanlar olurdu. Olayların akışı içinde, düşüncelerin mayalanıp olgunlaşması süreci çıplak

şiddetin üzerine çıktığında, cüppeli mesleklerden kişiler sahnenin ön saflarında yer alırlardı. Reform hareketinde ya da Fransız Devrimi'nin ilk evrelerinde olduğu gibi, iktidara karşı yapılan itiraz ideolojik bir rekabet halini aldığında avukat, hekim, okul müdürü ya da hukuk adamları gibi kültürel aracıların kendini belli etmeyen etkileri olduğu gibi gün ışığına çıkardı.

İsyana kalkışanların oldukça az bir kısmı iktidara tümüyle sahip olabilirlerdi; gerçekte bunu tahayyül bile edemezlerdi. İlk eldeki dolaysız amaçları, ekmek talep etmek ve günlük yaşam kavgalarını kazanmak ya da bir vergiyi reddetmek, bir hakkı savunmak gibi hayati konularla sınırlı olurdu. Küçük çaplı olaylardaki insanların tutumları siyasal şiddetin işlevlerini gösterir, yani siyasal şiddetten az ya da çok bilinçli olarak beklenenleri gösterir. İsyan hareketi şenlikli bir ara dönemdi, adaletin tecellisi tazeleyici bir temizlikti. Aslında, oldukça sık isyan çıkartıldığından, bu sıradan bir olaydı, şaşırtıcı bir yanı yoktu. Düşman saflarında isyan çıkartmaya çaba gösterilirdi; iş kendi toprakları üzerinde isyan çıkartmaya gelince amaç soylular, kentler, sınır eyaletleri gibi en tehlikeli güç odaklarının vergi katılım paylarında indirim yaparak dikkatli birtakım iyileştirmelere gitmek olurdu. Mesleki birlikler ve bunların yalın yapıdaki devlet örgütleri uyrukların öfke nöbetlerine geçici olarak ayak uydururlardı. Çıkartılan isyan bir tür kamu hukuku oluşturuyordu; kaba, gelenekçi ve muhafazakâr bir halk adaleti ve işte bu adalet yukarıdan gelen saldırılara, hükümet yetkilerinin genişletilmesine, seçkin sınıfların yenilikçi hareketlerine ve mülk sahiplerinin ihtirasına bir yanıt niteliği kazanırdı.

Eski siyasal şiddet olaylarının tarihi, bir istisnai olaylar toplamı olarak ele alınamaz. Bunlar, örneğin kurumların olağan oyunlarında aniden rol alan ve hükümetlerin alt üst olmalarına yol açan XIX. yüzyıldaki devrim hareketle-

riyle bir tutulamaz. İnsanların topluca silaha başvurmaları çok sık görülen olgulardandı. Silaha sarılmanın bir hak olarak görülmesinin nedenleri ise, zaten sürekli silah taşıyan yerel sakinlerin kendilerini düşmana karşı koruma alışkanlıklarına, küçük savaşa ilişkin geleneklere, kimi sınır bölgelerinde hüküm süren sürekli savaş haline ya da kimi kişilerin ya da kimi eyaletlerin ayrıcalıklı statülerine vb. dayanırdı. Siyasal şiddet, böylece el altında bulunan bir başvuru mercii, aşırılık gösteren ama meşru olan bir kaynak konumundaydı ve kuşkusuz her türden ayaklanma düşüncesinden ya da şansından oldukça uzak bir noktada yer alıyordu. İsyanın bu kendini olumlama konumları ve sıradanlaşması da, devletin toplumsal ilişkilerde bir barış havası yaratamadığı ve güç kullanımını yalnızca kendi tekeline alamadığı sürece devam edecekti.

Yine de kimi büyük bunalım dönemleri, tarihin akışında birtakım değişikliklere yol açabilmişti. Bu bunalım dönemlerinin başarıları devrimci partilerin örgütlenmesinden kaynaklanmıştı. Partiler, Hollanda Bağımsızlık savaşındaki Kalvinizm olgusunda ya da İngiliz Devrimi'nin püritanizm olgusunda olduğu gibi, taraftarları belli bir dinsel inancın çevresinde toplayabilmişti. Bu partilerin girişimlerinin radikalleşmesi, kendi içlerinde siyasal olarak bölünmeleri ya da ayaklanmaları, yaşanan iktidar boşlukları nedeniyle düşmanlıkların sürüp gitmesinden ve bu düşmanlıkların kışkırttıkları ideolojik dallanmalardan kaynaklanıyordu. Eğer başarıya en yakın siyasal şiddet hareketlerinin, dinsel ya da yurtsever tutkulara dayananlar gibi basit bir sonuca varacak olursak, geleneksel tarihin en eski yargılarını yinelemekten başka bir şey yapmış olmayız. Oysa, her çağın kendine özgü bir tutku çizelgesi vardır. Din ya da yurtseverlik, şu ya da bu zamanda ve şu ya da bu mekânda ana şifreyi oluşturuyordu, en açık ve net referanstı, zamanın tüm güçlerinin ve değerlerinin kendilerini ifade ettikleri dildi.

Modernçağı kapsayan yüzyılların tarihinde, köylü savaşları özel bir yeri hak etmektedir. Köylü savaşları, diğer tüm isyan hareketlerinden daha fazlasıyla konjonktürün dalgalanmalarıyla buluşabilmiştir; çünkü köylülüğün statüleri, ruh durumları ve korkuları belli bir oranda toprak ürünlerinin ticarileşmesine bağlıydı.

XVI. yüzyılın başlarında, "ikinci serflik" döneminin ilk belirtilerinde, kırsal kesimlerdeki ayaklanmalarda belli bir gruplaşma gözlenir. Avrupa'nın orta ve doğu kesimlerindeki köylülerin XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca yavaş yavaş toprağa bağlanmaları güçlü monarşik geleneklerin yokluğunun, nüfus azlığının ve besin maddelerinin fiyatlarının yükselmesinin bir göstergesiydi.

XVII. yüzyılın yaklaşık birinci yarısında görülen bir diğer isyan akımı ise, (bu akım Otuz Yıl Savaşı'yla aynı döneme rastlar), Batı Avrupa'daki köylülerin devletlerin vergi hegemonyasına karşı gösterilmiş bir tepki hareketiydi. Fransa, İspanya ya da Avusturya'nın krallık merkezleri, tüm ülkelerde ayrıcalıklı konumlara sahip olan kentleri vuracak tüketim vergilerine dayanmaktansa, devlet gelirlerini kırsal kesimden toplayacakları dolaysız katılım paylarıyla çoğaltmayı yeğlemişlerdi. Özellikle Fransa, devlet karşıtı bu halk ayaklanmalarına fazlasıyla sahne olmuştu ve gerçekten de bu ülke, çok uzun bir süreyle bütçesini yalnızca köylülerin dolaysız vergilerine dayandırmıştı. O çağlarda yaşayanlar şaşkınlıkla şöyle diyorlardı: "Fransa kralının elinin altında altın postlu koyunlar var" (P. Merula, *Cosmographie*).

Nihayet, XVIII. yüzyılın son birkaç onyılında, Doğu Avrupa köylükleri serfliklerinin ve angaryaların sonunun göründüğüne inanarak çok sayıda sarsıntıya neden olmuşlardı. Batı'da ise, devrim öncesi kaynaşmalarda zaten reddedilmiş olan senyörlük hakları, devrimci meclislerin ya-

yımladıkları kararnamelerle tümden ortadan kaldırılmıştı. Fransa'ya özgü 1788-1792 yılları arasındaki dönemde, kentli ideolojilerle kırsal kesimin talepleri bir anda karşı karşıya gelmişti. İşin aslında, kent burjuvaları tarafından desteklenen yoğun tarımsal üretim eski kırsal toplulukların mahkûm edilmesini beraberinde getirmişti. Devrimci siyasal yenilikler, teknik ve ekonomik mükemmelleştirme hareketleri, kısa bir süre sonra köylerin kendine yeten ekonomileri, yerel dayanışmalar, köylülerin zilliyet ve imece hakları gibi çok acayip eskilikleri silip süpürecekti.

Tarımsal toplulukların yok olması uzun süren yapısal bir antagonizmin son aşamasıydı. Ürünleri kendilerine çeken ve ürün fiyatlarını denetleyen, kendi yöntemlerini ve düşüncelerini devreye sokan, güçlerini dayatan ve son olarak da toprakları satın alan kentlilerin asalaklıklarının yolculuğu modernçağın üç yüzyılı boyunca sürmüştü. Bu bağımlılıklar ve rekabetler XVI. yüzyılın yazarları tarafından çoktan tanımlanmıştı. "Mirasını işleyen ziraatçı, ürünün kaybı başına geldiğinde nasıl da öfkelenecektir. Ve bu ziraatçı başkasının toprağını işlediğinde ve herhangi bir yıl yaşadığı felaket sonucu acımasız bir efendinin insafına kaldığında, bu efendinin ağzından hasadın değerlendirilmesinden başka bir söz dökülmediğinde, ürünün elinde kalanı geleceği için hiçbir umut vermediğinde nasıl daha da çok öfkelenecektir. Jandarmanın yağması gibi, dolaysız vergilerin toplanması gibi ayrıntılara hiç girmiyorum... Bunlara kentlerde kolay kolay rastlanmaz. Bizim buralarda söylendiği gibi, ziraatçı kağnısının içinde zamanın tüm felaketlerini taşır" (Etienne Pasquier, 1560 yılına doğru). "Koca koca kentler, tüm kârları kendilerine doğru çekmekten başka ne yapar. Ayrıcalıklarını şamatalı bir şekilde sergiler, tarlaların yoksul halkının omuzlarına tüm vergileri ve sefaleti yükler. Zavallı halk da maliyecilerin ve burjuva tefecilerin alçak ellerinin de saldırısına uğrar. Hâlâ yaşı-

yor olmaları bir mucizedir" (François de La Noue, 1580 yılına doğru).

Köylülerin kadersizliklerinden söz eden bu metinlerde, sefalet sözcüğünün yeniden ortaya çıkması bizleri yanıltmamalı. Sefalet-isyan denilen zorunlu ikiliğin o çok basit imgesini bir yana bırakmak gerekir. Silahlara sarılanlar asla sefiller olmamış; silaha başvuranlar gelecek kaygısı taşıyan yarıcılar ve küçük soylular olmuştur. Köylü isyanları bile, ille de hayat koşullarının en kötü olduğu zamanlarda ya da köylü statüsünün en berbat olduğu yerlerde çıkmamıştır. Köylü ayaklanmalarının patlak vermesi, bir haksızlığın söz konusu olduğuna dair duyguyla (hukuksal ya da vergisel bir haksızlık) kışkırtıcı bir öğenin (tehdit ya da değişiklik umudu) buluşmasının sonucudur. Ayaklanma işareti veren yöreler, ayrıcalık bakımından en zengin eyaletlerdi; hareketin başına ise, köylü seçkinler ve geleneksel kadrolar geçerdi. İsyanın çıkış kaynağı sefalet değil, haksızlıktı ve bu nesnel bir haksızlık değildi, daha çok bir haksızlığın var olduğuna dair hissedilen bir duyguydu. Siyasal şiddet bir düşünce nedeniyle devreye girer, var olan bir durum nedeniyle değil. Örneğin, eşitsizlik olgusunun kendisi rencide edici bir şey değildir (bu olgu az ya da çok kaçınılmaz, hatta doğal olarak görülür); ancak hiyerarşik merdivendeki değişiklik, zenginin tefecilik etme çabası, sonradan görmenin köy ortak giderlerine katılım payından muaf olma çabası asla hoşgörülmemiştir. Siyasal şiddet her şeyden önce kültürel bir olgudur. Elbette, tüm toplumsal olgular gibi siyasal şiddet de bir dizi etmene bağlıdır ve zorunlu olarak konjonktürün uzun vadeli nabız grafiğini yansıtır. Fakat siyasal şiddetin tarihsel kaydında kısa vadede görülen ilk çalkantılarında, patlamalarında, akışında, hatta insanların kaderleri üzerindeki etkisinde, bu olgu, düşüncelerden ve davranışlardan, sözleşmelerden ve özgünlüklerden oluşan bir demettir. Siyasal şiddeti ekono-

mik, siyasal, toplumsal ya da dinsel hareketlerle bağlantılamak bütünü görmemize engel olur; çünkü bu etmenlerin her biri siyasal şiddeti etkiliyor olsa da, onu tanımlamakta yetersiz kalır.

Tarihteki tüm hoşnutsuzluklar, tüm eksiklenmeler ille de isyanla sonuçlanmamıştır. Bir toplumda yaşanmış tüm gerilimleri sıralayan bir envanter, o toplumda çıkmış isyanlara ve devrimlere tekabül etmez. Kimi gerilimler kin duygularına dönüşür, duruma alışılmakla kendiliğinden çözülür, mahkemelerde açılan davalara konu olur. Devlet hukukunun tüm ülkeye yayılması, adalete başvurma eyleminin diğer kültürlere de yayılması intikam alma duygularından vazgeçilmesine, kolektif planda bile saldırganlık duygularının yok olmasına katkıda bulunmuştur. Belli bir zamanda ve mekânda şiddet yayacak herhangi bir kavga, bir başka bağlamda yalnızca sıkıntı ve ufak bir dalaşma yaratabilir. Aynı zamanda ve aynı mekânda, kimi vergilere rıza gösterilirken kimilerine itiraz edilirdi, tavırlardaki bu farklılık vergilerin ağırlıklarına göre değil, kamuoyu gözündeki statülerine göre gösterilirdi. Senyörlük vergileri, ondabirler ya da devlet vergileri aynı zamanda reddedilmişti, aynı isyanlara da konu olmamıştı. Her şey sanki şiddete başvurma olgusuna temsiliyet biçimlerine ve kültürlere göre değişen eşiklerden geçiyormuşçasına olup bitmektedir. Burada göstermeye çalıştığımız ise, ortak şiddet olgularının tarihsel özerkliğidir.

Kısa Kaynakça

Aşağıda sayılan birkaç başlık, bu deneme çalışmasının kaynaklarını oluşturmamaktadır. Bu başlıklar, yalnızca kaçınılmaz biçimde keyfi nitelikte kalan yapıtların okunması konusunda biraz yön göstermektedir. Gerçekten de, konunun çok geniş kapsamlı olması ve birtakım seçimlerde bulunma gereği, kendimizi yalnızca karşılaştırmalı tarih üzerindeki çalışmalarla ya da bibliyografik bağlantılar oluşturan çalışmalarla sınırlamaya zorlamaktadır.

Tersyüz edilmiş ve sıklıkla da yinelenen sorunların ele alınması çok sayıda dergi metninin kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Okuyucuyu en çok kullanılmış süreli yayınlara yönlendirmekle yetinerek, entelektüel borcumu ödüyor ve derlemelerimi kısaltmış oluyorum: l'*Archivio storico per le provincie napoletane*, les *Annales ESC*, l'*English Historical Review*, le *Journal of Modern History*, *Past and Present*, la *Revue d'Histoire moderne et contemporaine*, *Social History*, vs.

ANATRA, Bruno, Puddu, R. ve Serri, G., *Problemi di storia della Sardegna spagnola,* Cagliari, 1975.

ASTON, Trevor, yay., *Crisis in Europe, 1560-1660,* Londra, 1865.

AVRICH, Paul, *Russian Rebels, XVI-XVIIIth cies,* New York, 1972.

BELOFF, Maxim, *Public Order and Popular Disturbances, 1660-1714,* Oxford, 1938.

BÉRENGER, Jean, La révolte paysanne de Basse-Autriche, 1597, *Rev. d'Hist. écon. et soc.,* 1975, 465-492.

BISACCIONI, Majolino, *Historia delle guerre civili,* Venedik, 1655.

BLICKLE, Peter, *Die Revolution von 1525,* Munih, 1875.

BLUM, Jerôme, The Internal Structure and Polity of European Village Community, *Journal of Modern Hist.,* 1971, s. 541-576.

——, The Rise of Serfdom in Eastern Europe, *American Hist. Rev.,* 1956, s. 807-812.

BOBINSKA, Celina, Les mouvements paysans en Pologne aux XVIIIe-XIXe siècles, *Acta Poloniae historica,* 1970, s. 136-157.

BULOW, Heinrich D. von, *Esprit du système de guerre moderne,* Paris, 1801.

BURKE, Peter, *Venice and Amsterdam: A Study of 17th cy elites,* Londra, 1974.

BUSQUET, J., *Le droit de la vendetta,* Paris, 1920.

CARACCIOLO, Francesco, *Il Regno di Napoli nei sec. 16 e 17,* Roma, 1966.

CASTELLAN, Yvonne, *La culture serbe au seuil de l'indépendance,* Paris, 1967.

CLASEN, Claus P., *Anabaptism. A Social History, 1525-1618,* Londra, 1972.

DAVIES, C. S. L., Les révoltes populaires en Angleterre, 1500-1700, *Annales ESC,* 1969, s. 24-60.

DAVIS, Natalie Z., "The Rites of Violence: Religious Riots in 16th cy France", *Past and Present,* 1973.

DESROCHE, Henri, *Dieux d'hommes,* Paris, 1969.

—, *Sociologie de l'espérance,* Paris, 1973.

DOMINGUEZ-ORTIZ, Antonio, *Alteraciones andaluzas,* Madrid, 1973.

EECKAUTE, Denise, Les brigands en Russie du XVIIe au XIXe siècle, *Rev. d'Hist. mod. et contemp.,* 1965, s. 161-202.

ELLIOTT, J. H., *The Revolt of the Catalans, 1598-1640,* Cambridge, 1963.

—, Revolution and Continuity in Early Modern Europe, *Past and Present,* 1969, s. 35-56.

ELLUL, Jacques, *Autopsie de la Révolution,* Paris, 1969.

FLETCHER, Anthony, *Tudor Rebellions,* Londra, 1968.

FOISIL, Madeleine, *La révolte des Nu-Pieds et les révoltes normandes de 1639,* Paris, 1970.

FORSTER, Robert et GREENE, J. P., yay., *Preconditions of Revolution in Early Modern Europe,* Baltimore, 1970.

FOURQUIN, Guy, *Les soulèvements populaires au Moyen Age,* Paris, 1972.

FURET, François, *Penser la Révolution française,* Paris, 1978.

GEYL, Peter, *The Revolt of the Netherlands, 1515-1609,* Londra, 1966.

GIOVIO, Paolo, *Histoires sur les choses faites et avenues de son temps,* Lyon, 1552.

GODECHOT, Jacques, Caractères généraux soulèvements contre-révolutionnaires en Europe à la fin du XVIIIe siècle, *Hommage à J. Vincens Vives,* II, 1967, s. 169-182.

—, *La contre-Révolution, 1789-1804,* Paris, 1961.

GOULART, Simon, *Thrésor d'histoires admirables et mémorables,* Kolonya, 1610, 2 c.

GRANDMAISON, *La petite guerre,* Paris, 1756.

GRÜLL, Georg, *Bauer, Herr und Landesfürts,* Linz, 1963.
HEERS, Jacques, *Le clan familial au Moyen Age,* Paris, 1974.
Hérésies et sociétés dans l'Europe préindustrielle, XIe-XVIIIe siècle, Paris, 1968.
HOBSBAWM, E. J., *Bandits,* Londra, 1969.
—, *Captain Swing,* Londra, 1969.
JOHNSON, Chalmers A., *Déséquilibre social et révolution,* Paris, 1972.
KAMEN, Henry, *The War of Succession in Spain, 1700-1715,* Londra, 1969.
—, A Forgotten Insurrection of the 17th cy: The Catalan Peasant Rising of 1688, *Journal of Modern Hist.,* 1971, s. 210-230.
KŒNIGSBERGER, H. G., *Estates and Revolutions,* Ithaca, 1971.
—, The organization of revolutionary parties in France and the Netherlands during the 16th cy, *Journal of Modern Hist.,* 1955, s. 335-351.
KÖPECZI, Béla, yay., *Paysannerie française, paysannerie hongroise, XVIe-XXe siècle,* Budapeşte, 1973.
L'abolition de la "féodalité" dans le monde occidental, Paris, 1971, 2 c., (CNRS, kolokyumu, Toulouse, 1968).
LANDSBERGER, Henry A., yay., *Rural Protest: Peasant Movements and Social Change,* Londra, 1974.
LE ROY LADURIE, Emmanuel, *Le carnaval de Romans, 1579-1580,* Paris, 1979.
LIGOU, Daniel, Forêts, garrigues et maquis dans la guerre des Camisards, *Cahiers d'Etudes comtoises,* 1967, s. 129-140.
LUTAUD, Olivier, *Winstanley. Socialisme et christianisme sous Cromwell,* Paris, 1976.
MACEK, Joseph, *Jean Hus et les traditions hussites, XVe-XVIe siècle,* Paris, 1973.

MARTINES, Lauro, yay., *Violence and Civil Disorder in Italian Cities, 1200-1500,* Berkeley, 1972.
MATHIEU, Vittorio, *Phénoménologie de l'esprit révolutionnaire,* Paris, 1974.
MCNEILL, William H., *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800,* Chicago, 1964.
MESNARD, Pierre, *L'essor de la philosophie politique au XVIe siècle,* Paris, 1935.
MEYER, Jean, vd., Les révoltes paysannes de 1675, *Annales de Bretagne,* 1975, s. 405-475.
MOMBLANCH, F., *La segunda Germania del Reino de Valencia,* Alicante, 1957.
MOOTE, A. Lloyd, "The preconditions of revolution in Early Modern Europe: did they really exist?", *Canadian Journal of Hist.,* 1972, s. 212 vd.
MORRIL, J. S., "Mutiny and Discontent in English Provincial Armies, 1645-1647", *Past and Present,* 1972, s. 49-74.
MOUSNIER, Roland, *Fureurs paysannes. Les paysans dans les révoltes du XVIIe siècle,* Paris, 1967.
NİCOLAS, Jean, "Sur les émotions populaires au XVIIIe siècle: le cas de la Savoie", *Annales hist. de la Rev. franç.,* 1973, s. 593-607.
NORDMANN, Claude, *Charles XII et l'Ukraine de Mazepa,* Paris, 1958.
PARKER, Geoffrey, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659,* Cambridge, 1972.
PASCAL, Pierre, *La révolte de Pougatchev,* Paris, 1971.
PASCU, Stefan, vd., "Mouvements paysans dans le centre et le sud-est de l'Europe du XVe au XXe siècle", XII. Tarih Bilimleri Kongresi (Viyana, 1965), *Rapports,* IV, s. 211-235.
Paysans d'Alsace, Strasbourg, 1959.
German Peasant Wars, *Journal of Peasant Studies,* 1975.

PEREZ, Joseph, *La Révolution des Comunidades de Castille,* Bordeaux, 1970.

PEREZ, Zagorin, Prolegomena to the Comparative History of Revolution in Early Modern Europe, *Comparative Studies in Society and History,* 1976, s. 151-174.

PILLORGET, René, Le massacre d'une ambassade de la résidence d'Alger, 14 Mart 1620, *Rev. d'Hist. diplomatique,* 1974, s. 44-48.

—, *Les mouvements insurrectionnels de Provence, 1596-1715,* Paris, 1975.

POST, John D., *The last great subsistance crisis in the western world (1816),* Baltimore, 1977.

PRESS, Volker, Der Bauernkrieg als Problem der deutschen Geschichte, *Nassauische Annalen,* 1975, s. 158-177.

RICHET, Denis, Aspects socioculturels des conflits religieux à Paris dans la seconde moitié du XVIe siècle, *Annales ESC,* 1977, s. 764-789.

RODRIGUEZ, Laura, The Spanish Riots of 1766, *Past and Present,* 1973, s. 117-146.

ROOTS, Ivan, *The Great Rebellion, 1642-1660,* Londra, 1966.

ROTHENBERG, Gunther, *The Austrian military border in Croatia, 1522-1881,* Chicago, 1960-1966, 2 c.

RUDÉ, George, *The Crowd in History, 1730-1848,* Londra, 1964.

—, *Paris and London in the 18th cy. Studies in Popular Protest,* Londra, 1969.

SEGUY, Jean, *Les assemblées anabaptistes-mennonites de France,* Paris, 1977.

SOBOUL, Albert, *Problèmes paysans de la révolution, 1789-1848,* Paris, 1976.

STAVRIANOS, L. s., Antecedents to the Balkan Revolutions of the 19th cy, *Journal of Modern Hist.,* 1957, s. 335-348.

—, *The Balkans since 1453,* New York, 1958.

STONE, Lawrence, *The Causes of the English Revolution, 1529-1642,* Londra, 1972.

TILLY, Charles, The Chaos of the Living City, *in* T. N. CLARK, *Comparative Community Politics,* New York, 1974, s. 203-227.

—, Hardship and collective violence in France, 1830 to 1960, *American Sociological Review,* 1972, s. 520-532.

TILLY, Louise, La révolte frumentaire, forme de conflit politique en France, *Annales ESC,* 1972, s. 731-757.

TURI, Gabriele, *Viva Maria. La reazione alle riforme leopoldine, 1790-1799,* Florensa, 1969.

VILLARI, Rosario, *La rivolta antispagnola a Napoli. Le origini, 1585-1647,* Bari, 1967.

WEINSTEIN, Donald, *Savonarole et Florence. Prophétie et patriotisme à la Renaissance,* Paris, 1973.

WILLIAMS, George Huntston, *The Radical Reformation,* Philadelphia, 1962.

WOLLBRETT, Alphonse, yay., *La guerre des paysans, 1525,* Saverne, 1975.

Dizin

C

Ç

D

E

F

J

K

L

M

R

S

T

Ü

V

W

Y

Z

YVES-MARIE BERCÉ

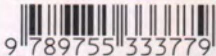
MODERN AVRUPA'DA AYAKLANMALAR VE DEVRİMLER

Fransız Devriminin günümüz dünyasının siyasal ve toplumsal biçimlenmesindeki önemli etkileri asla reddedilmeyen bir veridir. Ne yazık ki, 1789 öncesi toplumlarda ortaya çıkan başkaldırı hareketleri pek de önemsenmemiştir. Oysa bunlar, ciddi komünist ayaklanmalardan basit güruh isyanlarına kadar pek çok değişik renk ve dokuda hareketlerdi.

Hayal bile edemeyeceğimiz koyu bir yoksulluk, cehalet ve sefalet içinde çırpınan ve kaybedecek hiçbir şeyi olmayan bu insan kitleleri; ya ilahi adaleti vaaz eden bir kişinin ya artık işe yaramayan eski bir askerin ya da kan dökmekten kaçınmayan sıradan bir kasabın önderliğinde ayaklanmışlar, kısa soluklu da olsa bazı "kurtarılmış" bölgeler yaratmışlardı.

Bu yapıt, "Modern Avrupa"da yaşanan isyan hareketlerini ve devrim provalarını ele almaktadır. Türkiyeli okur bu kalkışmalarla ilgili bölümleri gözden geçirirken, bunların Osmanlı dönemi Anadolusunda başgösteren isyanlarla olan benzerliklerini de fark edecektir.

ISBN 975-533-377-0
9 789755 333779